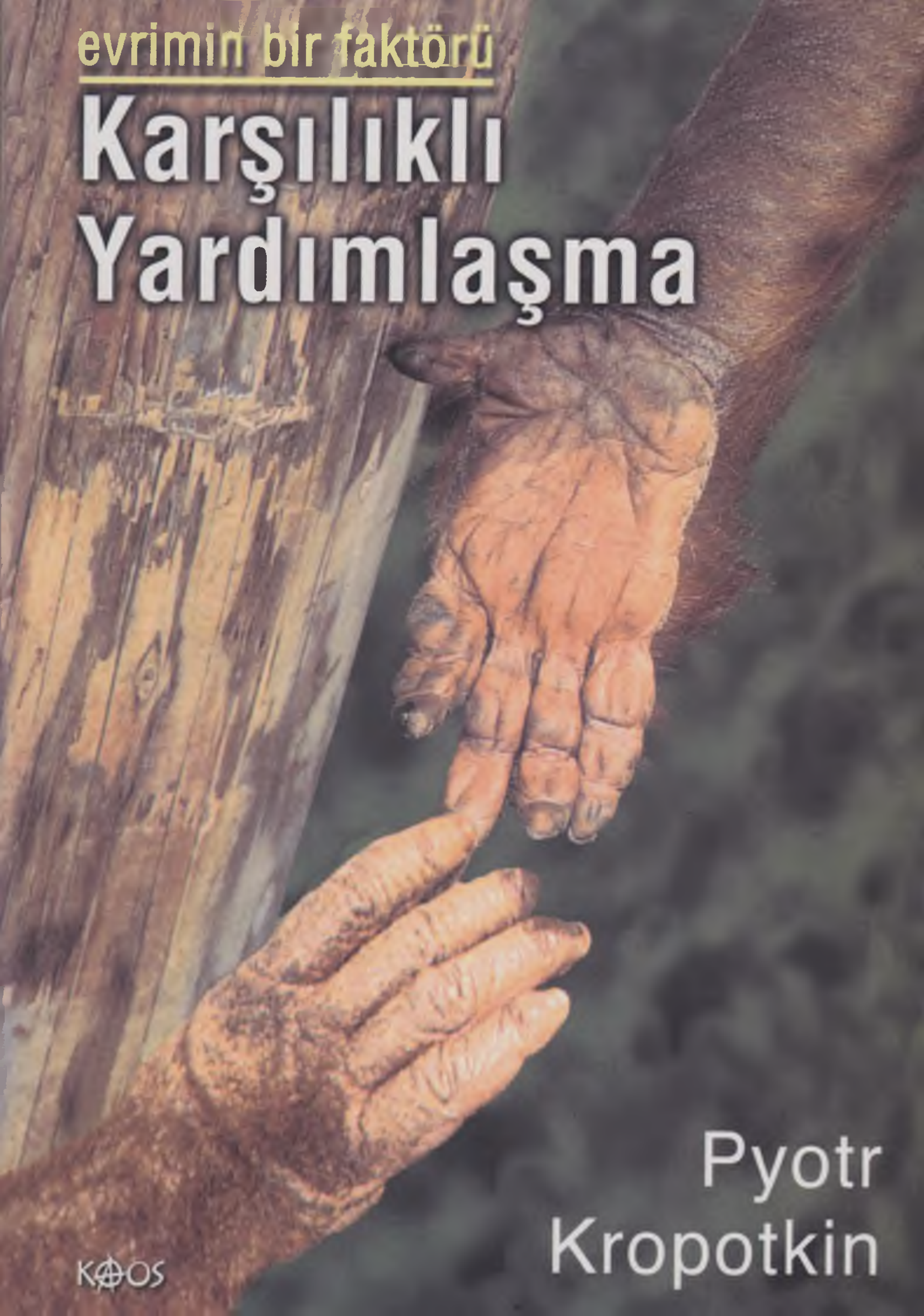
evrimin bir faktörü

Karşılıklı Yardımlaşma

Pyotr Kropotkin

KAOS

Ben Afrika'da kanat çırpan kelebeğin
Kuzey Amerika'da yarattığı kasırgayı istiyorum.
Ben kaos istiyorum!

Karşılıklı Yardımlaşma
Pyotr Kropotkin

Çevirinin Yapıldığı Basımlar:
L'Entr'aide, Hachette, Paris, 1906
Mutual Aid, William Heinemann, Londra, 1914

Fransızcadan Çeviren
Işık Ergüden

İngilizceden Çeviren:
Deniz Güneri

5, 6, 7, 8 ve Sonuç bölümleri Deniz Güneri tarafından çevrilen bu kitabın, bu bölümler dışındaki kısmı Işık Ergüden tarafından çevrilmiştir. Ayrıca, kitabın tümü Işık Ergüden tarafından İngilizce ve Fransızca metinler karşılaştırılarak redakte edilmiş ve yazarın Fransızca basıma yaptığı ekler İngilizceden çevrilen bölümlere eklenmiştir.

Kaos Yayınları: 20

1. Baskı: Mart 2001, İstanbul

Ofset Hazırlık: Kaos

Baskı: Yaylacık Matbaacılık Ltd. Şti.
Cilt: Sistem Mücellithanesi

Kaos Yayınları
Piyerloti Cd. Dostlukyurdu Sk. No: 8
Çemberlitaş - İstanbul
Tel: (212) 518 25 62

ISBN 975-7005-15-0

Pyotr Kropotkin

Karşılıklı Yardımlaşma

Çevirenler

Işık Ergüden - Deniz Güneri

KAOS YAYINLARI

Karşılıklı Yardımlaşma

Evrimin Bir Faktörü: Karşılıklı Yardımlaşma

Giriş

Gençliğimde Doğu Sibirya ve Kuzey Mançurya'ya yaptığım yolculuklar sırasında hayvanların yaşamına dair iki şey özellikle dikkatimi çekmişti. Bir yandan, bu bölgelerdeki çetin doğa karşısında birçok hayvan türünün sürdürmek zorunda olduğu hayatta kalma mücadelesinin aşırı sertliği; bu doğal nedenlere bağlı olarak çok sayıda canlının periyodik olarak yok oluşu; ve sonuç olarak, gözlemleme fırsatı bulduğum geniş topraklarda yaşam azlığı. Diğer yandan, (Darwin'in kendisi her zaman savunmamış olsa da) birçok Darwincinin hayatta kalma mücadelesinin temel özelliği ve evrimin ana faktörü olarak kabul ettiği, *aynı türden hayvanlar arasında* yaşam imkânları için süren bu azgın mücadeleye -özellikle aramama rağmen- hayvanların yoğun bulunduğu kimi bölgelerde bile rastlamadım.

Kış sonunda Avrasya'nın kuzeyinde bastıran müthiş kar fırtınaları ve çoğu zaman bunların ardından gelen donlar; her yıl, mayıs ayının ikinci yarısında, ağaçlar çoktan çiçeklenmişken ve yaşam böceklerde yeniden canlanmaya başlamışken tekrar gelen donlar ve kar fırtınaları; temmuz ve ağustos aylarında, sayısız böceği ve çayır kuşlarının ikinci kuluçkasını yok eden vakitsiz donlar ve kimi zaman büyük çığlar; ağustos ve eylül aylarında daha ılıman bölgelere yağan, alçak bölgelerde su baskınlarına yol açan ve düzlüklerde, Avrupa devletleri kadar geniş alanları bataklığa çevirip su birikintileriyle örten muson yağmurlarının Amerika ve Güneydoğu Asya'da neden olduğu seller; nihayet, Fransa ve Almanya kadar büyük bir toprak parçasını gevişgetiren hayvanlar için kesinlikle barınılamaz hale getiren ve bunların binlerce-

sini yok eden ekim başındaki yoğun kar yağışları: İşte Kuzey Asya'da hayvanların boğuşmak zorunda kaldığını gördüğüm yaşam koşulları. Tüm bunlar, Darwin'in "aşırı çoğalmaya karşı doğal engeller" olarak tarif ettiği şeyin doğadaki temel önemini kolayca kavramamı sağladı; bu engellerle karşılaştırıldığında, çeşitli yerlerde, belirli koşullarda rastlanan, fakat asla bu engellerle aynı önemde olmayan, yaşam imkânları için aynı türden canlılar arasındaki mücadelenin çok daha önemsiz olduğunu anladım. Yaşamın yoksulluğu, nüfusun -çoğalması değil- azalması Kuzey Asya olarak adlandırdığımız yerkürenin bu devasa bölümünün ayırt edici özelliği olduğundan, Darwincilerin çoğunun inandığı, besin ve hayatta kalma için her bir tür içindeki bu müthiş rekabetin gerçekliğiyle ilgili ciddi kuşkular duymaya, dolayısıyla, yeni türlerin evriminde bu tür rekabete verilen baskın rolden de kuşkulanmaya o andan itibaren başladım (ve sonra yaptığım incelemeler ise bu kuşkumu haklı çıkardı).

Diğer yandan, hayvan yaşamıyla bolca karşılaştığım her yerde, örneğin yirmi kadar türün ve milyonlarca canlının yavrularını yetiştirmek için bir araya geldiği göllerde; kemirgen kolonilerinde; bu dönemde Usuri boyunca gerçekten "Amerika" ölçeğinde yaşanan kuş göçlerinde; ve özellikle tanık olduğum Amur'daki bir karaca göçünde -bu zeki hayvanların yirmi bin kadarı, büyük kar fırtınaları başlamadan önce, dağınık olarak yaşadıkları geniş bir bölgeden gelerek, Amur'u en dar yerinden geçmek için bir araya toplanmışlardı-; hayvan yaşamına dair gözlerimin önünde cereyan eden tüm bu sahnelerde karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmanın öyle boyutlarda uygulandığını gördüm ki, bunun, yaşamın sürdürülmesi için, her bir türün korunması ve sonraki evrimi için son derece önemli bir özellik olduğu kanısına vardım.

Nihayet; Transbaykalya'nın yarı vahşi atları ve sürü hayvanları arasında, tüm vahşi gevişgetirenler arasında, sincaplar, vs. arasında da şunu gördüm ki, yukarda belirttiğim nedenlerden birine bağlı olarak, hayvanlar besin azlığıyla mücadele etmek zorunda kaldıklarında, bu afete maruz kalmış olan türün *tüm* canlıları bu sınavdan sağlık ve kuvvet bakı-

mından öylesine zayıflamış çıkıyorlar ki, *türlerin tedrici evrimi asla bu çetin rekabet dönemlerine dayanarak gerçekleşemez.*

Ayrıca, daha sonraları Darwinizm ile sosyoloji arasındaki ilişkilere dikkat ettiğimde, bu önemli konu hakkında yazılmış hiçbir eserle hemfikir olmadığımı fark ettim. Tüm bu eserler, insanın, yüksek zekâsı ve bilgileri sayesinde, insanlar arasındaki hayatta kalma mücadelesinin çetinliğini *yumuşatabileceğini* kanıtlama çabasındaydı; fakat, bununla birlikte, her hayvanın yaşam imkânları için hemcinslerine karşı mücadelesinin ve her insanın tüm diğer insanlara karşı mücadelesinin bir "doğa yasası" olduğunu da kabul ediyorlardı. Ben bu görüşü kabul edemezdim, çünkü, her bir türün içinde acımasız bir hayatta kalma mücadelesinin varlığını kabul etmenin ve bu mücadeleyi bir ilerleme koşulu olarak görmenin, yalnızca kanıtsız bir iddiada bulunmak olmadığına, aynı zamanda, doğrudan gözleme dayanmadığına da ikna olmuştum.

Diğer yandan, Ocak 1880'de, tanınmış bir zoolog olan Profesör Kessler'in (o dönemde Saint-Petersburg Üniversitesinde dekandı) Rus doğabilimcilerinin bir kongresinde "Karşılıklı Yardımlaşma Yasası Üzerine" verdiği bir konferans, tüm bu konuya yeni bir açıklık getirerek beni etkiledi. Kessler'in fikri, *Karşılıklı Mücadele yasası*'nın yanında doğada *Karşılıklı Yardımlaşma yasası*'nın da bulunduğu; hayatta kalma mücadelesinin başarısı için ve özellikle türlerin tedrici evrimi için Karşılıklı Yardımlaşma'nın çok daha önemli olduğu şeklindeydi. Bu hipotez -ki gerçekte Darwin'in *İnsanın Türeyişi*'nde bizzat ifade ettiği fikirlerin geliştirilmesiydi- bana öyle doğru ve öyle önemli geldi ki, bu fikirlerle tanışır tanışmaz (1883 yılıydı), bunları geliştirmek için belge toplamaya başladım. Kessler, bu fikirleri ancak konferansında kısaca belirtebilmişti, ölüm (1881'de öldü) bu konuya tekrar dönmesini engelledi.

Kessler'in bakışına bütünüyle katılmamı engelleyen tek bir nokta vardı: Kessler, hayvanların birbirlerine gösterdikleri eğilimlerin kaynağını "aile duygusu"nda ve evlat sahibi olma kaygısında (bkz. bu kitap, 1. Bölüm) görüyordu. Fakat, bu iki duygunun sosyal içgüdülerin evrimine ne ölçüde katkı-

da bulunduğunu ve başka içgüdülerin hangi noktaya kadar aynı yönde hareket ettiğini belirlemek, bence, henüz tartışamayacağımız ayrı ve çok karmaşık bir sorundur. Farklı hayvan sınıfları arasında karşılıklı yardımlaşma olgularını ve bunların evrim için taşıdığı önemi iyice belirledikten sonra, sosyal duyguların evriminde hangi duyguların aile duygusundan, hangilerinin ise kelimenin tam anlamıyla sosyallikten kaynaklandığını inceleyebilecek durumda oluruz; sosyal duygunun kökeni elbette hayvanlar âleminin evriminin en alt basamaklarındadır, hatta belki de "koloni evreleri"ndedir. Dolayısıyla, doğada karşılıklı yardımlaşma içgüdüsünün *kökenini* sonraki araştırmalara bırakarak, öncelikle evrimde karşılıklı yardımlaşma faktörünün önemini saptamaya çalışacağım.

Karşılıklı yardımlaşma faktörünün önemi -"genel bir olgu olduğu kanıtlanabilirse"- Goethe'nin pek belirgin doğacı dehasından kaçmadı. Günün birinde -yıl 1827- Eckermann, kaçan iki küçük çalıkuşunu ertesi gün kızılgerdanların (*Rothkehlchen*) yuvasında bulduğunu, kızılgerdanların kendi yavrularıyla birlikte bu küçük kuşları da beslediklerini Goethe'ye söylediğinde, Goethe bu hikâyeye büyük ilgi gösterdi. Bunu, kendi panteist düşüncelerinin doğrulanması olarak gördü ve şöyle dedi: "Bir yabancıyı besleme olgusuna tüm Doğa'da rastlandığı ve genel bir yasa niteliği taşıdığı doğruysa birçok muamma çözülmüş olur." Ertesi gün bu konuya tekrar eğildi ve (bilindiği gibi, bir zoolojist olan) Eckermann'dan özel bir inceleme yapmasını ısrarla rica etti ve "tahmin edilemeyecek değerde sonuçlar" keşfedebileceğini de sözlerine ekledi. (*Gespräche,* 1848 baskısı, c. III, s. 219, 212.) Ne yazık ki, bu inceleme asla yapılamadı. Yine de hayvanlar arasında karşılıklı yardımlaşmayla ilgili değerli sayısız belgeyi eserlerinde bir araya getirerek dikkatleri bu yöne çekmiş olan Brehm'in, Goethe'den esinlenmiş olması muhtemeldir.

. 1872-1886 yıllarında hayvanların zihinsel yaşamını ve zekâsını ele alan çok sayıda önemli eser yayımlandı (Bunlar, kitabın 1. Bölüm'ündeki dipnotlardan birinde belirtilmiştir.) ve özellikle bunlardan üçü bizi ilgilendiren konuya değinmektedir; bunlar: Espinas'ın *Les Sociétés animales* (Paris,

1877) adlı kitabı, J.L. Lanessan'ın *La lutte pour l'existence et l'association pour la lutte* konferansı (Nisan 1881) ve Louis Büchner'in kitabı *Liebe und Liebes-Leben in der Thierwelt*'tir. Bu kitabın birinci baskısı 1879'da çıktı ve oldukça genişletilmiş ikinci baskısı ise 1885 yılında yapıldı. Tüm bu kitaplar mükemmel olmakla birlikte, karşılıklı yardımlaşmayı yalnızca ahlâki içgüdülerin insan-öncesi kökenini destekleyecek bir argüman olarak değil, bir doğa yasası ve evrimin bir faktörü olarak ele alacak bir eserin boşluğu hâlâ ortadadır. Espinas tüm dikkatini fizyolojik bir işbölümüne dayalı hayvan topluluklarına -karınca ve arılara- yöneltti; kitabı her türden ustalıklı öneriyle dolu olsa da, insan toplumlarının evriminin günümüzde sahip olduğumuz bilgilerle henüz incelenemediği bir dönemde yazılmıştı. Lanessan'ın konferansı, daha ziyade, karşılıklı yardımlaşma üzerine bir eser taslağının parlak bir sunumu şeklindedir; denizdeki kayalardan başlayarak bitkiler, hayvanlar ve insanlar dünyasını gözden geçirmektedir. Büchner'in eserine gelince, fikir bakımından pek verimli, olgusal bakımdan pek zengin olmasına rağmen, ana fikrini benimseyemem. Kitap, sevgiye övgüyle başlamaktadır ve hemen hemen tüm örnekler hayvanlar arasında sevgi ve sempatinin varlığını kanıtlamak üzere seçilmiştir. Fakat, hayvan sosyalliğini *sevgi* ve *sempatiye* indirgemek, aynı zamanda bu sosyalliğin genelliğini ve önemini de indirgemektir; ayrıca insan ahlâkı yalnızca kişisel sevgi ve sempatiye dayandırıldığında, tüm olarak ahlâk duygusunun anlamı da kısıtlanmış olur. Elime bir kova su alıp komşumun alevler içindeki evine koşmamı sağlayan şey, -çoğu zaman hiç tanımadığım- komşuma duyduğum sevgi değildir; bu, daha belirsiz olsa da çok daha yaygın bir duygudur: Dayanışma ve insan sosyalliği içgüdüsü. Hayvanlar için de durum aynıdır. Bir gevişgetiren ya da at sürüsünü, kurtların saldırısı karşısında çember oluşturmaya yönelten şey ne sevgidir, hatta ne de (kelimenin dar anlamıyla) sempatidir: avlanmak için kurtların sürü oluşturma nedeni de sevgi değildir; küçük kedilerin ya da kuzuların birlikte oynamasına, ya da bir düzine kadar ayrı türden genç kuşun sonbaharda bir arada yaşamasına yol

açan da sevgi değildir; Fransa büyüklüğünde bir alana dağılmış olan binlerce karacanın sürüler oluşturmasını, belirli bir noktadan nehri geçmek üzere hepsinin aynı yere doğru yürümesini sağlayan da ne sevgidir ne de kişisel sempati. Bu, kişisel sevgi ve sempatiden olabildiğince geniş bir duygudur; son derece yavaş bir evrim sürecinde hayvanlar ve insanlar arasında adım adım gelişmiş olan karşılıklı yardımlaşma ve karşılıklı destek pratiğinde bulabilecekleri gücü ve sosyal yaşamlarının verebileceği zevkleri insanlara olduğu kadar hayvanlara da öğretmiş olan bir içgüdüdür.

Hayvan psikolojisini incelemiş olanlar ve özellikle insan ahlâkıyla meşgul olmuş olanlar bu farkın önemini kolaylıkla görebilir. Sevgi, sempati ve kendini feda etme, ahlâki duygularımızın gelişiminde kuşkusuz büyük rol oynamaktadır. Fakat, insan türünün toplumu, temellerini ne sevgiden ne de sempatiden alır: Bireyin, kendi dışındaki herkesin haklarını kendininkine eşit kabul etmesini sağlayan şey, -içgüdü düzeyinde bile olsa- insani dayanışma bilincidir, karşılıklı yardımlaşma pratiğinin her bir kişiye verdiği gücün bilinçsiz de olsa farkına varılmasıdır, her bir kişinin mutluluğunun herkesin mutluluğuna sıkı sıkıya bağlı olduğu duygusudur ve belli belirsiz bir adalet ve hakkaniyet duygusudur. Yüksek ahlâki duygular bu geniş ve zorunlu temelde yükselir. Fakat bu konu bu eserin sınırlarını aşar, burada verdiğim bir konferansı belirtebilirim yalnızca. Huxley'in *Ethics* adlı kitapçığına cevap olarak verdiğim, "Adalet ve Ahlâklılık" adlı konferansta bu sorunu bazı ayrıntılarıyla ele aldım [ve *Nineteenth Century* dergisinde yayımlamaya başladığım Etik üzerine makaleleri de belirtebilirim: "Etik Sorunları" ve "Doğanın Ahlâkı" -kitabın Fransızca ve İspanyolca çevirilerine Kropotkin'in eklediği not; ç.n.].

Dolayısıyla, *Bir Doğa Yasası ve Evrim Faktörü Olarak Kabul Edilen Karşılıklı Yardımlaşma* üzerine yazılmış bir kitabın önemli bir boşluğu doldurabileceği kanısındayım. Huxley, 1888 yılında, "hayatta kalma mücadelesi" manifestosunu (*Struggle for Existence and its Bearing upon Man*) yayımladığında -ki bence, çalılıklara ve ormanlara bakan her-

hangi birinin görebileceği gibi, doğa olaylarının çok yanlış bir yorumunu vermektedir- *Nineteenth Century* dergisinin müdürüyle doğrudan ilişkiye geçerek, en ünlü Darwincilerden birinin görüşlerine dair dikkatle hazırlanmış bir cevap yayımlamak isteyip istemediğini sordum. Bay James Knowles bu öneriyi büyük sempatiyle karşıladı. Darwin'in önemli çalışma arkadaşlarından W. Bates'le de konuştum. "Evet, elbette; gerçek Darwinizm *sizinki*," cevabını verdi, "onlar Darwin'i iğrenç bir hale soktular. Bu makaleleri yazın, basıldıkları zaman, yayımlayabileceğiniz bir mektup yazarım size." Ne yazık ki, bu makaleleri yazmak yedi yılımı aldı ve sonuncusu yayımlandığında Bates ölmüştü.

Çeşitli hayvan sınıflarında karşılıklı yardımlaşmanın önemini inceledikten sonra aynı faktörün insan evrimindeki rolünü incelemem gerekti. Karşılıklı yardımlaşmanın hayvanlardaki önemini reddedemeyen bazı evrimciler, Herbert Spencer'in yaptığı gibi, karşılıklı yardımlaşmanın insanlar arasındaki varlığını kabul etmeye yanaşmadılar. İlkel insanda -dediler- her bir kişinin herkese karşı mücadelesi yaşamın *yasası* idi. Hobbes'tan beri, yeterince eleştirilmeden, istekli bir şekilde yinelenmiş olan bu iddianın, insan gelişiminin ilkel dönemleri hakkında bildiklerimizle doğrulanmaktan nasıl uzak olduğunu Vahşilere ve Barbarlara ayrılmış bölümlerde tartıştım.

Klanlar döneminde vahşi ve yarı vahşi yığınların, daha yoğun olarak da bir sonraki evre olan köy komünleri döneminde kitlelerin yaratıcı dehasının oluşturduğu karşılıklı yardımlaşma kurumlarının önemini ve çeşitliliğini inceledikten sonra; ve bu ilkel kurumların insanlığın sonraki gelişimi üzerinde, günümüze kadar uyguladığı devasa etkiyi saptadıktan sonra; araştırmalarımı tarihsel dönemlere de yaydım. Özellikle çok ilginç olan ve ne evrenselliği henüz yeterince bilinen ne de bizim modern uygarlığımız üzerindeki etkisi değerlendirilmiş olan ortaçağın özgür şehir cumhuriyetleri dönemini inceledim. Nihayet, çok uzun bir evrim sonucu insanın miras aldığı karşılıklı yardımlaşma içgüdülerinin, -"herkes kendi için, devlet herkes için" ilkesine dayandığını ileri

süren, fakat bunu asla gerçekleştirmemiş ve gerçekleştirmeyecek olan- günümüz modern toplumunda taşıdığı devasa önemi, kısaca belirtmeye çalıştım.

Bu kitaba, insanların olduğu kadar hayvanların da en makûl biçimleriyle sunulduğu; sosyal nitelikleri üzerinde ısrar edildiği, anti-sosyal ve bireyci içgüdülerinden pek az söz edildiği şeklinde bir itiraz yöneltilebilir. Fakat bu kaçınılmazdı. Hayvanların birbirlerine karşı, her bir "vahşi"nin tüm diğer "vahşiler"e karşı ve her bir uygar insanın tüm diğer hemcinslerine karşı sürdürdüğü varsayılan "sert ve acımasız hayatta kalma mücadelesi"nden söz edildiğini son günlerde öyle çok işittik ve bu iddialara öyle inanıldı ki, öncelikle, insan ve hayvan yaşamını tamamen farklı bir açıdan gösteren geniş bir dizi olguyu bunların karşısına çıkarmak zorunlu oldu. Hayvan türlerinin olduğu kadar insan varlıklarının da tedrici evriminde ve doğada sosyal alışkanlıkların sahip oldukları temel önemi belirtmek; bu alışkanlıkların, hayvanların düşmanlarından daha iyi korunmasını, çoğu zaman kolaylıkla besin bulmasını (kış için yedek besin, göçler, vs.), uzun ömürlü olmasını ve sonuç olarak entelektüel yetilerini geliştirmesini sağladığını kanıtlamak önemliydi; nihayet, bu alışkanlıkların insanlara, aynı avantajların yanı sıra, tarihi boyunca tüm yaşadıklarına rağmen, doğaya karşı zorlu mücadelesinde zafer kazanmasını sağlamış olan kurumları yaratma imkânı verdiğini göstermek gerekiyordu. Benim yaptığım budur. Bu kitap, evrimin belli başlı faktörlerinden biri olarak kabul edilen karşılıklı yardımlaşma yasası üzerine bir kitaptır; fakat evrimin *tüm* faktörleri üzerine ve bunların karşılıklı değerleri üzerine bir kitap değildir. İkincisinin yazılabilmesi için bu ilk kitabın yazılmış olması gerekiyordu.

Bireyin bencilliğinin insanlığın evriminde oynadığı rolü küçültmek isteyecek son kişi ben olurum. Yine de, bence bu konu, bugüne dek ele alınmadığı kadar derinden ele alınmayı gerektirmektedir. İnsanlık tarihinde bireyin bencilliği, çoğu zaman ve sık sık dar anlamdaki "bireycilik"ten, pek çok yazarın ileri sürdüğü zekice olmayan ve dar görüşlü bu "kişisel çıkar"dan çok daha derin ve geniş, çok daha farklı bir şeydi

ve hâlâ da öyledir. Tarihi yapmış olan bireyler de tarihçilerin kahraman diye sunduklarıyla sınırlanamaz. Dolayısıyla, benim niyetim, eğer koşullar izin verirse, bireysel bencilliğin insanlığın tedrici evrimindeki payını ayrıca incelemektir. Burada, ancak tamamen genel nitelikte olan şu saptamaları yapabilirim. Karşılıklı yardımlaşma kurumları -kabile, köy komünü, loncalar, ortaçağ sitesi- tarih boyunca ilkel karakterlerini kaybetmeye, parazit büyümelerin işgali altında kalmaya ve böylece ilerlemeye engel olmaya başladığında, bireyin bu kurumlara karşı isyanının her zaman iki yanı oldu. İsyan edenlerin bir bölümü eski kurumları iyileştirmek ya da aynı karşılıklı yardımlaşma ilkelerine dayanan daha iyi bir örgütlenme oluşturmak için mücadele ediyordu. Örneğin, "tazminat" ilkesini kısasa kısas yasasının (*lex talionuis*) yerine geçirmeye, daha sonra da sınıfsal değere bağlı olarak "tazminat ödeme" yerine günahların bağışlanmasını ya da insan bilincindeki daha yüksek bir eşitlik idealini yerleştirmeye çalışıyorlardı. Fakat, bu çabaların yanı sıra, başkaları da, kendi zenginliklerini ve kendi iktidarlarını arttırmaktan başka niyet taşımadan, koruyucu karşılıklı yardımlaşma kurumlarını parçalamak için ayaklanıyorlardı. Tarihin gerçek trajedisi, kurulu düzen yandaşları ile bu isyancı iki sınıf insan arasındaki üçlü mücadelede yatar. Fakat bu mücadeleyi tarif etmek ve bu üç gücün her birinin insanlığın evriminde oynadığı rolü samimiyetle incelemek için, en azından, bu kitabı yazmam için gereken yılların geçmesi gerekti.

Hayvanlar âleminde karşılıklı yardımlaşma üzerine makalelerimin yayımlanmasından bu yana çıkmış, aşağı yukarı aynı konuyu işleyen eserler arasında, Henry Drummond'un *The Lowell Lectures on the Ascent of Man* (Londra, 1894) ve A. Sutherland'ın *The Origin and Growth of the Moral Instinct* (Londra, 1898) adlı kitaplarını sayabiliriz. Bu iki kitap, Büchner'in *Love* eserinin ana hatlarına göre tasarlanmıştır; ve bu kitapların ikincisinde, ahlâk duygularının gelişimi üzerinde etkili olan tek şey olarak kabul edilen aile ve akrabalık duygusu oldukça uzun işlenmiştir. İnsanı ele alan ve benzer bir

planda inşa edilmiş olan üçüncü bir eser olan Profesör F.A. Giddings'in *The Principles of Sociology* adlı eserinin ilk baskısı 1896 yılında New York ve Londra'da çıktı, bu kitaptaki temel düşünceler yazar tarafından 1894 yılında bir broşürde belirtilmişti. Bununla birlikte, bu eserlerle benimki arasındaki temas, benzerlik ya da farklılık noktalarını tartışma işini bilim eleştirmenlerine bırakıyorum.

Bu kitabın çeşitli bölümleri *Nineteenth Century*'de çıktı ("Hayvanlar Arasında Karşılıklı Yardımlaşma", Eylül ve Kasım 1890; "Vahşiler Arasında Karşılıklı Yardımlaşma" Nisan 1891; "Barbarlar Arasında Karşılıklı Yardımlaşma" Ocak 1892; "Ortaçağ Şehrinde Karşılıklı Yardımlaşma" Ağustos ve Eylül 1894; ve "Uygarlar Arasında Karşılıklı Yardımlaşma" Ocak ve Haziran 1896). Bunları tek bir ciltte bir araya getirirken ilk niyetim, dergi makalelerine giremeyecek olan, ikincil birçok nokta üzerine tartışmayı ve belgeler yığınını ek bir bölümde toplamaktı. Fakat ekler, kitabı iki misli kalınlaştıracağından, bunun yayımından vazgeçmek değilse de, en azından ertelemem gerekti. Bu kitapta yer alan Ekler ise, son yıllarda bilimsel ihtilâflara yol açmış birkaç noktanın tartışmasını içermektedir; eserin yapısını bozmadan metne eklenmeye müsait olan şeyi ise kitabın içine kattım.

Bu vesileyle, *Nineteenth Century* müdürü Bay James Knowles'a, hem yalnızca anafikri öğrenmekle yetinerek bu makaleleri dergisinde yayımlamam için gösterdiği nazik konukseverlikten dolayı, hem de onları bir kitap halinde yeniden bastırma iznini lütfetmiş olduğu için teşekkürlerimi sunmaktan mutluyum.

Bromley, Kent, 1902.

Not* -Metni titizlikle yeniden incelemek ve Ekler bölümüne bazı şeyler ilave etmek için bu Fransızca çevirinin yayımlanmasının bana sunduğu imkândan yararlandım.

[Ocak 1906]

---

* Fransızca çeviriye Kropotkin'in notu; ç.n.

1. Bölüm

Hayvanlar Arasında Karşılıklı Yardımlaşma

–Hayatta kalma mücadelesi. –Doğa yasası ve tedrici evrimin temel faktörü olarak karşılıklı yardımlaşma. –Omurgasızlar. –Karıncalar ve Arılar. –Kuşlar: kara ve su avcılığı için işbirliği. –Sosyallik. –Küçük kuşlar arasında birbirini koruma. –Turnalar; papağanlar.

Darwin ve Wallace'ın bilime kattığı evrim faktörü olarak hayatta kalma mücadelesi kavramı, geniş bir fenomenler bütününü tek bir genelleme içine sokmamızı sağlamıştır, bu genelleme bir süre sonra felsefi, biyolojik ve sosyolojik spekülasyonlarımızın temeli olmuştur. Olguların engin çeşitliliği: Organik varlıkların işlev ve yapı olarak çevrelerine uyumu; fizyolojik ve anatomik evrim; entelektüel ilerleme ve hatta ahlâki gelişme... geçmişte çok farklı nedenlerle açıkladığımız bu olgular Darwin tarafından tek bir genel anlayış içinde birleştirildi. Biz bunları, azami yaşam bütünlüğü, çeşitliliği ve yoğunluğu içinde ortaya çıkabilecek tek tek canlıların, soyların, türlerin ve toplumların gelişimi için sürekli bir çaba, düşman koşullara karşı bir mücadele olarak gördük. Yeni türlerin tek tek çeşitlilik birikimiyle ilgili olguların yalnızca tek bir dizisini açıklamak için başvurduğu faktörün genel öneminin belki başlangıçta Darwin bile farkında değildi. Fakat, bilime kattığı terimin, özellikle dar anlamıyla -tek tek canlıların yaşam imkânları için mücadelesi anlamında- kullanıldığında felsefi anlamını -tek doğru anlamı budur- yitireceğini öngörmüştü. Unutulmaz eserinin ilk bölümlerinde

terimin "geniş ve metaforik anlamıyla, varlıkların kendi aralarındaki bağımlılıklarını içerecek şekilde ve aynı zamanda (daha önemlisi) yalnızca tek canlının yaşamını değil, onun soyundan gelenlerin başarısını da içerecek şekilde" ele alınması gerekliliği üzerinde ısrarla duruyordu.[1]

Kendisi de, tezi nedeniyle, terimi özellikle dar anlamıyla kullanmış olsa da, takipçilerini bu sınırlı anlamın kapsamını abartma hatasına düşme (kendisinin bir kez düşmüş gözüktüğü bu hata) konusunda uyarmıştı. *İnsanın Türeyişi*'nde, bu terimin gerçek ve geniş anlamını açıklamak için etkili birkaç sayfa yazdı. Sayısız hayvan topluluğunda, tek tek canlılar arasındaki hayatta kalma mücadelesinin nasıl yok olduğunu, *mücadele*'nin yerine *işbirliği*'nin nasıl geçtiğini ve bu ikâmenin sonunda türün hayatta kalması için en iyi koşulları sağlayan entelektüel ve ahlâki yetilerin nasıl olup da geliştiğini belirtti. Böylesi koşullarda en iyi durumda olanların fiziksel olarak en güçlü olanlar ya da en becerikli olanlar değil, topluluğun refahı için güçlülerle de zayıflarla da karşılıklı olarak dayanışma içinde olacak şekilde bir araya gelmeyi öğrenenler olduğunu belirtti. "Üyeleri birbirlerine en fazla sempati besleyen topluluklar," dedi, "en iyi gelişimi gösterir ve en fazla sayıda döl yetiştirir." (2. baskı, s. 163.) Herkesin herkesle rekabeti şeklindeki Malthusçu dar kavrayıştan doğan terim, böylece, doğayı tanıyan bir gözlemcinin anlayışında darlığını yitiriyordu.

Pek verimli araştırmaların temeli olabilecek bu saptamalar, ne yazık ki, yaşam için gerçek bir rekabetin sonuçlarını göstermek amacıyla Darwin'in bir araya getirmiş olduğu olgular yığını tarafından gölgede bırakılmıştı. Ayrıca, hayvanlar âleminde hayatta kalma mücadelesinin ortaya çıktığı iki yanın nisbi önemini asla daha kesin bir araştırmaya tabi tutmaya çalışmadı, hayvanların aşırı üremesine yönelik doğal engeller üzerine yazmayı düşündüğü eseri asla yazmadı, oysa bu eser tek tek canlıların mücadelesinin hakiki değeri için

---

1. *Türlerin Kökeni,* Bölüm III.

denektaşı olacaktı. Dahası, sözünü ettiğimiz sayfalarda, Malthus'un mücadeleye ilişkin dar kavrayışını çürüten olgular arasında, Malthusçu eski maya -yani, Darwin'in "zihinsel ve bedensel olarak zayıf olanları" bizim uygar toplumlarımızda barındırmanın sözüm ona sakıncaları üzerine saptamaları- yeniden karşımıza çıkar (Bölüm V). Sanki bedensel olarak zayıf ya da sakat binlerce şair, bilgin, kâşif, reformcu ve sözüm ona "deli" ya da "heyecanlı, zayıf ruhlu" binlerce başka kişi, insanlığın yaşam mücadelesinde kullandığı en değerli silahlar -*İnsanın Türeyişi*'nin yine aynı bölümlerinde Darwin'in kendisinin göstermiş olduğu gibi entelektüel ve ahlâki silahlar- değilmiş gibi!

Aslında insan ilişkilerini ele alan tüm teorilerin başına gelen şey Darwin'in teorisinin de başına geldi. Takipçileri, kendi bilgileri ışığında onu genişletmek yerine daha da daralttılar. Ve Herbert Spencer özellikle *Data of Ethics*'in üçüncü baskısına yazdığı ekte bağımsız ama çok benzer gözlemlerden yola çıkarak şu önemli soruyu -"En uygun canlılar hangileridir?" sorusunu- sorup tartışmayı genişletmeye çalışırken, Darwin'in sayısız takipçisi hayatta kalma mücadelesi nosyonunu en dar anlamına indirgiyorlardı. Sonunda hayvanlar âlemini kana susamış canlılar arasında sürekli mücadelenin olduğu bir dünya olarak tahayyül etmeye kadar vardılar. Modern literatürü, *Mağlupların vay haline!* şeklindeki savaş çığlıklarıyla çınlattılar, sanki modern biyolojinin son sözü buymuş gibi! Kişisel menfaatler uğruna "acımasız mücadele"yi biyolojik bir ilke düzeyine çıkardılar, karşılıklı imhaya dayalı bir dünyada yok olup gitme pahasına insan da buna boyun eğmeliydi. İkinci el bayağılaştırıcılardan ödünç alınma birkaç kelime dışında doğa bilimleri hakkında hiçbir şey bilmeyen ekonomistleri bir kenara bıraksak bile, en yetkin Darwin yorumcularının da bu yanlış fikirleri sürdürmek için ellerinden geleni yaptıklarını kabul etmemiz gerekir. Gerçekten de, evrim teorisinin en iyi yorumcularından biri olarak kabul edilen Huxley'i ele alırsak, "Hayatta Kalma Mücadelesinin İnsan Üzerindeki Anlamı" adlı makalesinde şöyle demektedir:

> Hayvanlar âlemi ahlâki açıdan değerlendirildiğinde aşağı yukarı gladyatör dövüşü düzeyindedir. Yaratıklar dövüş için oldukça iyi yetiştirilip kavgaya atılırlar; kavgada, en güçlüler, en canlılar ve en kurnazlar hayatta kalır ki ertesi gün yeniden dövüşürler. Kimse kimseyi bağışlamadığından seyircinin, başparmağıyla "işini bitir" işareti yapmasına gerek kalmaz.

Daha ilerde, aynı makalede, hayvanlar arasında olduğu gibi, ilkel insanlar arasında da durum böyle açıklanır:

> En zayıflar ve en aptallar ezilirken, en dayanıklılar ve en açıkgözler hayatta kalır, bunlar koşullar üzerinde zafer kazanmaya en müsait olanlardır, yoksa başka açılardan en iyi olanlar değil. Yaşam, sürekli olarak açık bir mücadeleydi, sınırlı ve geçici aile bağları bir yana, Hobbes'un sözünü ettiği her bir kişinin herkese karşı mücadelesi var oluşun normal haliydi.[2]

Okur, bu eserin devamında sunulacak veriler ışığında, doğaya bu şekilde bakışın, hayvanlar âlemiyle ilgili olduğu kadar, ilkel insanla ilgili olgular tarafından da doğrulanmadığını görecektir. Fakat, doğada yalnızca sevgi, barış ve uyum gören ve insanın yükselişiyle birlikte bunların yok olduğunu söyleyen Rousseau'nun karşıt teorisi kadar Huxley'in bakış açısının da pek bilimsel bir sonuç olarak kabul edilemeyeceğini öncelikle saptayabiliriz. Gerçekten de, ormanda bir gezinti, herhangi bir hayvan topluluğuna şöylesine bir bakış ya da hayvan yaşamını işleyen ciddi eserlerden herhangi birinin (d'Orbigny, Audubon, Le Vaillant, hangisi olduğu önemli değil) okunması, doğacının hayvanların yaşamında sosyalliğin yerini hesaba katması, doğayı ne bir kıyım alanı olarak görmesi ne de doğada yalnızca barış ve uyum keşfetmesi için yeterlidir. Rousseau, kendi kavrayışında, "gaga gagaya, pençe pençeye" mücadeleyi ihmal etme hatasına düşmüşse eğer, Huxley de tam tersi bir hata işlemiştir; fakat ne Rousseau'nun iyimserliği ne de Huxley'in kötümserliği doğanın yansız bir yorumu olarak kabul edilebilir.

Biz hayvanları incelediğimizde -yalnızca laboratuvarlarda ve müzelerde değil, ormanda ve çayırda, steplerde ve dağ-

---

2. *Nineteenth Century,* Şubat 1888, s. 165.

larda- hemen fark ederiz ki, doğada farklı türler arasında ve özellikle farklı hayvan sınıfları arasında büyük oranda bir mücadele olsa da, aynı türe ait hayvanlar arasında ya da, en azından, aynı topluluğa ait hayvanlar arasında karşılıklı dayanışmaya, karşılıklı yardımlaşmaya ve karşılıklı savunmaya da bu mücadele kadar, hatta belki daha fazla rastlanır. Hemcinsler arasında mücadele kadar sosyallik de bir doğa yasasıdır. Bu iki yana dair olgulardan hangisine sayısal olarak daha çok rastlandığını, yaklaşık bile olsa belirlemek kuşkusuz çok güçtür. Fakat eğer dolaylı bir tanıklığa başvurur ve "Kimler daha iyi uyum sağlamıştır: Birbirleriyle sürekli olarak mücadele halinde olanlar mı, yoksa birbirlerine destek olanlar mı?" diye doğaya sorarsak, en iyi uyum sağlamış olanların, hiç tartışmasız, karşılıklı yardımlaşma alışkanlığı edinmiş hayvanlar olduğunu görürüz. Bunların hayatta kalma şansı daha fazladır ve kendi sınıfları içerisinde, en yüksek zekâ gelişimine ve fiziksel düzene de bunlar erişirler. Bu tezi desteklemek için gösterilebilecek sayısız olgu dikkate alınırsa, kesinlikle diyebiliriz ki, karşılıklı yardımlaşma da birbiriyle mücadele kadar hayvan yaşamının bir yasasıdır; fakat, evrimin bir faktörü olarak karşılıklı yardımlaşma, türün korunmasını ve gelişmesini sağlamaya son derece uygun alışkanlıkların ve karakterlerin gelişimini desteklediği için, muhtemelen çok daha büyük önem taşır; aynı zamanda, her bir varlık için en az enerji kaybıyla en fazla refaha ve haza erişmeyi sağlar.

Darwin'in tüm takipçileri arasında, bildiğim kadarıyla, *doğa yasası ve tedrici evrimin temel faktörü* olarak Karşılıklı Yardımlaşma'yı tüm kapsamıyla ilk anlamış olan, çok tanınmış Rus zoolog, Saint-Petersburg Üniversitesi eski dekanı Profesör Kessler'di. Kessler fikirlerini, ölümünden birkaç ay önce, Rus doğacılarının bir kongresinde, Ocak 1880'de yaptığı bir söylevde geliştirdi; fakat, yalnızca Rusça'da yayımlanmış sayısız iyi şey gibi bu önemli söylev de neredeyse hiç bilinmeden kaldı.[3]

---

3. Toussenel, Fée ve birçokları gibi, Darwin öncesi yazarları bir yana bırak-

"Saygın zoolog sıfatıyla", zoolojiden ödünç alınmış bir ifadenin -hayatta kalma mücadelesi- kötüye kullanılmasına karşı çıkmak ya da en azından bu ifadeye atfedilen abartılı öneme karşı çıkmak zorunda hissetmişti kendini. Zoolojide, diyordu, ve insanı ele alan tüm bilimlerde, hayatta kalma mücadelesinin acımasız yasası olarak adlandırılan şey üzerinde sürekli durulmaktadır. Fakat, karşılıklı yardımlaşma yasası olarak adlandırılabilecek bir başka yasanın varlığı unutulmaktadır ve bu yasa, en azından hayvanlar için, birincisinden daha önemlidir. Yavrularını yetiştirme ihtiyacının hayvanları bir araya getirdiğini ve "tek tek canlılar bir araya geldikçe, karşılıklı olarak birbirlerine destek olduklarını ve tür için, hayatta kalma ve entelektüel gelişmede mesafe kaydetme şansının da o ölçüde büyük olduğunu" belirtiyordu. "Tüm hayvan sınıfları," diye ekliyordu, "ve özellikle en üst düzeydekiler, karşılıklı yardımlaşma uyguluyordu" ve fikrine destek olarak karaböceklerin yaşamından, kuşların ve bazı memelilerin sosyal yaşamından alınma örnekler veriyordu.

---

tığımızda, karşılıklı yardımlaşmaya dair çok sayıda çarpıcı örnek içeren, fakat esas olarak hayvan zekâsını ele alan birçok eser bu tarihten önce yayımlanmıştı. Şunları belirtebilirim: Houzeau, *Les facultés mentales des animaux,* 2 c., Brüksel, 1872; L. Büchner'in *Aus dem Geistesleben der Thiere*'si, 2. baskı 1877 ve Maximilian Perty'nin *Ueber das Seelenleben der Thiere*'si, Leipzig, 1876. Espinas, çok önemli eseri *Les sociétés animales*'i 1877'de yayımladı; bu eserde, türlerin korunması için hayvan topluluklarının önemi ortaya konuyor ve toplumların kökeni üzerine en ilginç tartışmalardan birine girişiliyordu. Gerçekte, Espinas'ın kitabı o zamandan beri karşılıklı yardımlaşma üzerine yazılan her şeyi ve birçok başka gerekli şeyleri içermektedir. Bununla birlikte, Kessler'in söylevini özel olarak belirtmemin nedeni, Kessler'in karşılıklı yardımı, tedrici evrim için, birbiriyle mücadele yasasından çok daha önemli bir yasa düzeyine çıkarmış olmasıdır. Aynı fikirler, ertesi yıl (Nisan 1881'de) J. de Lanessan tarafından bir konferansta ileri sürüldü ve bu konuşma 1882 yılında "Hayatta Kalma Mücadelesi ve Mücadele Birliği" adı altında yayımlandı. G. Romanes'in çok önemli eseri olan *Animal Intelligence* 1882 yılında yayımlandı ve ardından bir sonraki yıl *Mental Evolution of the Animals* yayımlandı. Daha 1879 yılında Büchner çok önemli bir başka eser yayımlamıştı: *Liebe und Liebes-Leben in der Thierwelt.* Bu eserin çok genişletilmiş ikinci baskısı 1885 yılında çıktı. Görüldüğü gibi fikir ortalıktaydı.

Örnekler çok değildi, kısa bir açılış konuşmasına uygun olacak şekildeydi, fakat temel noktalar açıkça saptanmıştı; ve insanlığın evriminde karşılıklı yardımlaşmanın daha önemli bir rol oynadığını belirttikten sonra, Kessler şu sözlerle konuşmasını bağlamıştı:

"Kuşkusuz, hayatta kalma mücadelesini inkâr etmiyorum, fakat hayvanlar âleminin, özellikle insanlığın tedrici gelişiminin, birbiriyle mücadeleden çok karşılıklı destekten güç aldığını savunuyorum... Tüm organik varlıkların iki temel ihtiyacı vardır: Beslenme ve türün üremesi. Birincisi onları karşılıklı mücadeleye ve imhaya yöneltirken, türü koruma ihtiyacı onları birbirine yakınlaştırır ve birbirlerine destek olmaya yöneltir. Fakat, organik dünyanın evriminde -organik varlıkların tedrici değişiminde- tek tek varlıklar arasındaki karşılıklı dayanışma onların birbirleriyle mücadelesinden çok daha önemli bir rol oynar."[4]

Bu bakış açısının doğruluğu kongrede hazır bulunan birçok zooloğu etkiledi ve adı kuşbilimciler ve coğrafyacılar arasında iyi bilinen Syevertsov bu bakış açısını doğruladı ve destek olacak birkaç yeni örnek verdi. "Hırsızlık için neredeyse ideal bir şekilde örgütlenmiş" olmalarına rağmen sayıları azalan bazı şahin türlerini belirtti; başka şahin türleri ise karşılıklı yardım uyguladıklarından gelişmekteydiler. "Diğer yandan," dedi, "sosyal bir kuşu, örneğin ördeği ele alın; onun organizması mükemmel olmaktan uzaktır, fakat karşılıklı yardımlaşma uygular ve sayısız çeşit ve türünün varlığından anlaşılacağı gibi neredeyse tüm yeryüzünü istila etmektedir."

Kessler'in bakış açısının Rus zoologlardan kabul görmesi çok doğaldı, çünkü hemen hemen hepsi Kuzey Asya'nın ve Doğu Rusya'nın uçsuz bucaksız, ıssız bölgelerindeki hayvan âlemini inceleme fırsatı bulmuştu; ve böyle bölgeleri gezip de bu fikirlere varmamak imkânsızdır. Yetkin bir zoolog olan dostum Polyakov'la birlikte Vatim bölgesini araştırırken Sibirya'daki hayvanlar âleminin bende yarattığı izlenimi hatırlıyorum. Her ikimiz de kısa süre önce [okuduğumuz] *Türlerin*

---

4. *Memoirs (Trudy) of the Saint-Petersburg Society of Naturalists,* c. XI, 1880.

Kökeni'nin etkisi altındaydık, fakat, üçüncü bölümdeki (s. 54) tespitler dikkate alındığında bile Darwin'in eserinin yarattığı beklentiye uygun olarak, aynı türden hayvanlar arasında çetin rekabetin kanıtlarını boş yere arıyorduk. Düşman iklim koşullarına ya da çeşitli düşmanlara karşı mücadele -çoğu zaman ortak mücadele- için çok sayıda uyum saptamıştık; ve Polyakov etoburların, gevişgetirenlerin ve kemirgenlerin kendi coğrafi dağılımları içindeki karşılıklı bağımlılığı üzerine olağanüstü güzellikte sayfalar yazdı. Diğer yandan, özellikle kuşların ve gevişgetirenlerin göçleri sırasında çok sayıda karşılıklı yardımlaşma olgusu saptadık; fakat hayvanların bolluğa doğru akın ettiği Amur ve Usuri bölgelerinde bile, gösterdiğim dikkate rağmen, aynı türden üst düzey hayvanlar arasında hakiki mücadele ve gerçek rekabet olgularını ender olarak saptadım. Aynı izlenim Rus zoologlarının çoğunun eserlerinde de görülmektedir ve bu durum, Kessler'in fikirlerinin Rusya'daki Darwinciler tarafından hoş karşılanırken Batı Avrupa'daki Darwin öğrencileri arasında niçin hiç geçerli olmadığını açıklar.

Hayatta kalma mücadelesi bu iki yanıyla -gerçek anlamıyla ve metaforik anlamıyla- incelenmeye başlandığında ilk göze çarpan şey, evrimcilerin çoğunun kabul ettiği gibi yalnızca yavru yetiştirmek için değil, tek tek canlıların güvenliği ve gerekli besini sağlamak için de karşılıklı yardımlaşma olgularına bolca rastlandığıdır. Hayvanlar âleminin birçok kategorisinde karşılıklı yardımlaşma kuraldır. En alt düzey hayvanlar arasında bile karşılıklı yardımlaşmayla karşılaşırız; günün birinde sudaki yaşamı mikroskopla inceleyen gözlemcilerin mikro-organizmalar arasında bilinçsiz karşılıklı destek olgularını bize göstermelerine de hazır olmalıyız. Termitler, karıncalar ve arılar hariç, omurgasızların yaşamı hakkındaki bilgimizin son derece sınırlı olduğu doğrudur; bununla birlikte, alt düzey hayvanlarla ilgili olarak bile, gayet iyi kanıtlanmış işbirliği olguları toplayabiliriz. Çekirgelerin, tavuskelebeklerinin, ateşböceklerinin, ağustosböceklerinin, vs. gösterdiği sayısız ortak çaba gerçekte pek az bilinmekte-

dir; fakat yalnızca varlıkları bile, karıncaların ve arıların göçlerinde geçici işbirliği ilkeleriyle aşağı yukarı aynı ilkelere göre örgütlenmiş olmaları gerektiğini göstermektedir.[5] Kınkanatlılara gelince, karaböcekler (*Necrophorus*) arasında karşılıklı yardımlaşma olgularının gayet iyi gözlemlendiğini bilmekteyiz. Yumurtalarını yumurtlamak ve larvalarına besin sağlamak için parçalanma halindeki organik maddeye ihtiyaçları vardır; fakat bu organik madde çok hızlı parçalanmamalıdır: Bu nedenle, yolları üzerinde karşılaştıkları her tür küçük hayvan kadavrasını toprağa gömerler. Genellikle tek başlarına yaşarlar; fakat içlerinden biri bir fare ya da bir kuş kadavrasıyla karşılaştığında, tek başına gömmesi güç olduğundan, çabalarını birleştirerek işlemi tamamlamak için dört ya da altı karaböcek daha çağırır; eğer gerek varsa, kadavrayı kolay işlenir bir toprağa taşırlar ve her yönden görülecek şekilde gömerler, gömülmüş cesede yumurtlama ayrıcalığına kimin sahip olacağını ise tartışmazlar. Gledditsch iki sopadan yapılmış bir haça ölü bir kuşu bağladığında ya da toprağa gömülü bir sopaya bir karakurbağası astığında, insanın hilesini altetmek için küçük karaböceklerin aynı dostane çabayla zekâlarını birleştirdiklerini gördü. Aynı çaba başka kınkanatlılarda da görülür.[6]

Daha az gelişmiş bir örgütlenme düzeyindeki hayvanlar arasında bile benzer örnekler bulabiliriz. Batı Hintlerdeki ve Kuzey Amerika'daki bazı yengeçler yumurtalarını bıraktıkları denize kadar gitmek için büyük gruplar halinde bir araya gelirler. Bu göçlerden her biri karşılıklı uyum, işbirliği ve yardımı gerektirir. Büyük Molukka yengecine (*Limulus*) gelince, bu kadar beceriksiz hayvanların zor durumdaki bir arkadaşlarını kurtarmak için karşılıklı yardımlaşabildiklerini görmek beni şaşırttı (Brighton akvaryumu, 1882). İçlerinden biri akvaryum tankının bir köşesinde sırt üstü düşmüştü ve çanak biçimindeki ağır kabuğu doğal pozisyonunu kazanmasını engelliyordu, o köşede demir bir çubuğun varlığı bu işle-

---

5. Bkz. Ek I.
6. Bkz. Ek I.

mi daha da güçleştiriyordu. Dostları yardımına geldiler ve ben bir saat boyunca arkadaşlarının tutsaklıktan kurtulmasına yardım etmeye nasıl çabaladıklarını gözlemledim. İkişer ikişer geliyorlar ve dostlarını alttan itiyorlardı, uzun çabaların ardından onu düzeltmeyi başarmışlardı; fakat bu kez de demir çubuk kurtarma işleminin tamamlanmasını engellediğinden, yengeç ağır ağır yeniden sırt üstü düşüyordu. Birçok denemeden sonra kurtarıcılardan birinin tankın dibine indiğini ve yanında iki yengeçle döndüğünü gördük, hep birlikte taze kuvvetlerle güçsüz arkadaşlarını itmek ve kaldırmak için aynı çabalara devam ettiler. Akvaryumda iki saatten fazla kaldık, ayrılacağımız sırada tanka son bir kez daha baktık: Kurtarma çalışması hâlâ devam ediyordu! Bunu gördükten sonra, Dr. Erasmus Darwin'in aktardığı şu gözleme artık inanmamam imkânsızdı: "Sıradan yengeç, kabuk değiştirme mevsiminde, henüz kabuk değiştirmemiş sert kabuklu bir yengeci nöbetçi diker, böylelikle düşman deniz hayvanlarının kabuk değiştiren korunmasız canlılara zarar vermesini engeller."[7]

Termitler, karıncalar ve arılar arasındaki karşılıklı yardımlaşmaya ışık tutan olgular Forel'in, Romanes'in, L. Büchner'in ve Sir John Lubbock'un eserleri sayesinde öyle iyi bilinmektedir ki, saptamalarımı birkaç bilgiyle sınırlandırabilirim.[8] Örneğin, bir karınca sürüsünü incelediğimizde yalnızca her türden çalışmanın -yavruların büyütülmesi, beslenme, inşaat, vs.- gönüllü karşılıklı yardımlaşma ilkeleri doğrultusunda yerine getirildiğini görmekle kalmayız; ayrıca birçok karınca türünün yaşamının temel, ana özelliğinin, her

---

7. *Animal Intelligence,* Georges J. Romanes, s. 233.

8. *Les fourmis indigènes,* Pierre Huber, Cenevre, 1861 (*Recherches sur les fourmis,* Cenevre, 1810 çalışmasının popüler baskısı); *Recherches sur lies fourmis de la Suisse,* Forel, Zürih, 1874; *Harvesting Ants and Trapdoor Spiders,* J.T. Moggridge, Londra, 1873 ve 1874... gibi kitaplar tüm gençlerin ellerinde olmalıdır. Ayrıca bkz. *Les métamorphoses des instinctes,* Blanchard, Paris, 1868; *Les souvenirs entomologiques,* J.H. Fabre, 8 cilt, Paris, 1879-1890; *Les etudes des moeurs des fourmis,* Ebrard, Cenevre, 1864; *Ants, Bees and Wasps,* John Lubbock ve benzerleri.

karıncanın önceden çiğnediği ve kısmen sindirdiği besinini talepte bulunan diğer topluluk üyeleriyle paylaşma olgusu -daha doğrusu zorunluluğu- olduğunu da Forel'le birlikte kabul ederiz. İki farklı türe ya da düşman iki sürüye ait iki karınca tesadüfen karşılaştıklarında birbirlerinden kaçarlar. Fakat aynı yuvaya ya da aynı yuva kolonisine ait iki karınca birbirlerine yaklaşır, antenleriyle karşılıklı bazı hareketlerde bulunurlar ve "içlerinden biri aç veya susuzsa, özellikle diğerinin midesi doluysa..., hemen ondan yiyecek ister". Kendisinden bu şekilde talepte bulunulan karınca asla reddetmez; çeneklerini açar, uygun pozisyona geçer ve şeffaf bir sıvının bir damlasını ağzına geri getirir, aç karınca da bunu hemen yalar. Besinin ötekiler için bu şekilde (serbestlik içinde) ağza getirilmesi karıncaların yaşamının öyle karakteristik bir özelliğidir ve aç arkadaşlarını beslemek ve larvalara yedirmek için bu yönteme öyle sık başvururlar ki, Forel, karıncaların sindirim borusunu iki ayrı bölümden oluşmuş gibi kabul eder, üst bölüm karıncanın tek başına özel kullanımı içindir, diğeri, alt bölüm ise, esas olarak topluluğun kullanımına ayrılmıştır. Kursağı yeterince dolu bir karınca bir arkadaşını reddedecek kadar bencil ise, ona bir düşman gibi, hatta daha kötü davranılır. Eğer bu red, bir başka karınca grubuyla dövüşülürken yapılmışsa, düşmana gösterdikleri şiddetten daha fazlasıyla obur karıncaya saldırırlar. Ve eğer bir karınca, düşman türe ait bir karıncayı beslemeyi reddetmezse o karıncanın arkadaşları tarafından da dost olarak kabul edilir. Tüm bu olgular en titiz gözlemciler tarafından ve en kesin deneylerle doğrulanmıştır.[9]

Brezilya'nın insanlara değil karıncalara ait olduğunu ileri sürmeye varacak kadar çok olan ve binden fazla türü kapsayan, hayvanlar âleminin bu engin kategorisinde, aynı karınca sürüsünün üyeleri arasında ya da karınca sürülerinden oluşan aynı koloniye dahil karıncalar arasında rekabet yok-

---

9. *Recherches,* Forel, s. 243, 244, 279. Bu âdetlerin Huber tarafından tarifi olağanüstüdür. Burada ayrıca içgüdünün muhtemel kökenine dair bazı bilgiler de bulunur (popüler baskı, s. 158, 160). Bkz. Ek II.

tur. Farklı türler arasındaki savaşlar ne kadar şiddetli olsa da ve savaş sırasında gösterilen acımasızlıklara rağmen, topluluk içindeki karşılıklı yardımlaşma ve tek tek canlıların fedakârlığı sıradan bir durum olarak kabul edilir, ortak huzur için tek tek canlıların kendini feda edişi de çoğu zaman kuraldır. Karıncalar ve termitler "Hobbes'çu savaş yasası"nı çürütmüş olmaktan yalnızca yarar görürler. İnsanınkilerle karşılaştırıldığında daha büyük olan olağanüstü evleri, inşaatları; döşeli yolları ve toprağın üzerindeki kubbeli tünelleri; geniş salonları ve ambarları; buğday tarlaları, ekinleri ve tohumu malta dönüştürmek için hazırlıkları;[10] yumurtaların ve larvaların bakımında kullandıkları rasyonel yöntemleri ve Linnæus'un "karıncaların inekleri" olarak pitoresk bir tarzda tarif ettiği yaprak bitlerini yetiştirmek için inşa ettikleri özel yuvalar; nihayet, cesaretleri, yüreklilikleri ve yüksek zekâları... tüm bunlar faal ve çalışkan yaşamlarının her düzeyinde uyguladıkları karşılıklı yardımlaşmanın doğal sonucudur. Ayrıca, bu yaşam tarzının zorunlu sonucu, karıncaların yaşamının bir başka temel özelliğidir: Tek tek canlıların inisiyatifindeki büyük gelişim, tüm insan gözlemcileri hayrete düşüren çeşitli ve yüksek bir zekânın gelişimine varmıştır.[11]

Hayvanlar âlemindeki diğer olgular hakkında, karıncalar ve termitler hakkında bildiklerimizden başka bir şey bilmiyor olsak bile, karşılıklı yardımlaşma (cesaretin ilk koşulu olan karşılıklı güvene yol açar) ile tek tek canlılardaki inisi-

---

10. Karıncaların tarımı öyle olağanüstüdür ki uzun zaman boyunca kimse buna inanmak istemedi. Bu olgu şimdi Bay Moggridge, Dr. Lincecum, Bay Mac Cook, Albay Sykes ve Dr. Jerdon tarafından öyle güzel kanıtlanmıştır ki, artık kuşku duymak imkânsızdır. Bay Romanes'in eserinde bu olguları açıklayan mükemmel bir özet görürsünüz. Ayrıca bkz. *Die Pilzgarten einiger Süd-Amerikanischen Ameisen,* Alf. Moeller, *Botanische Mitteilungen aus den Tropen,* Schimper, vi, 1893.

11. Bu ikinci ilke hemen fark edilmedi. İlk gözlemciler çoğu zaman krallardan, kraliçelerden, şeflerden, vs. söz ediyordu; fakat Huber ve Forel titiz gözlemlerini yayımladıklarında, karıncaların, savaşırken bile, yaptıkları her şeyde tek tek canlıların inisiyatifine bıraktıkları özgürlüğün genişliğinden kuşku duymanın mümkün olmadığı ortaya çıktı.

yatifin (entelektüel gelişmenin ilk koşulu), hayvanlar âleminin evriminde birbiriyle mücadeleden son derece daha önemli iki faktör olduğu sonucuna şimdiden varabiliriz. Ve aslında karınca, tek başına yaşayan hayvanların asla vazgeçemedikleri koruma organları olmadan gelişir. Rengi nedeniyle düşmanları tarafından tamamen görülür ve birçok türün oluşturduğu üst düzey karınca sürüleri çayırlarda ve ormanlarda kesinlikle göz önündedir. Karıncayı koruyan sağlam bir kabuk yoktur ve iğnesi, yüzlerce defa batarak bir hayvanın derisini delik deşik ettiğinde tehlikeli olsa da, tek tek canlıların savunmasında pek önem taşımaz; karıncaların yumurta ve larvaları ise çok sayıda orman sakini için bir şölendir. Bununla birlikte, topluluk halinde bir araya gelmiş karıncalar kuşlar tarafından pek yok edilemez, hatta karıncayiyenler bile bir şey yapamaz ve çok daha güçlü böcekler bile karıncalardan korkar. Karınca dolu bir sepeti bir çayıra döken Forel, cırcırböceklerinin, kendi deliklerini karıncaların talanına terk ederek kaçtıklarını gördü; ağustosböcekleri, cırcırböcekleri, vs. kendilerini kurtarmak için dört bir yana dağıldılar; örümcekler, pislikböcekleri ve kulağakaçanlar avlanmamak için kendi avlarını terk ettiler. Yabanarısı yuvaları bile, birçok karıncanın ortak kurtuluş amacıyla öldüğü bir mücadelenin sonunda, karıncalar tarafından ele geçirildi. En hareketli böcekler bile kurtulamadı; Forel, kelebeklerin, tatarcıkların, sineklerin, vs. faka bastıklarını ve karıncalar tarafından öldürüldüklerini gördü. Karıncaların gücü, birbirlerine destek olmalarında ve karşılıklı güvende yatmaktadır. Ve eğer karınca -daha yüksek bir gelişme düzeyindeki termitleri bir yana bırakalım- entelektüel kapasiteleriyle tüm böcekler sınıfının zirvesindeyse; cesareti ancak en cesur omurgalılarınkiyle kıyaslanabilecek düzeydeyse; ve beyni -Darwin'in ifadesiyle- "dünyadaki maddelerin en olağanüstü atomlarından biri, belki insan beyninden de daha olağanüstü" ise; karınca topluluklarında birbiriyle mücadelenin yerini karşılıklı yardımlaşmanın tamamen almış olması bu olguya bağlı olamaz mı?

Aynı şey arılar için de doğrudur. Sayısız kuşun kolaylıkla

avı olabilen ve balının kınkanatlıdan ayıya kadar tüm hayvan sınıfları içinde çok sayıda meraklısı bulunan bu küçük böcekler de, tıpkı karıncalar gibi, doğal çevreye uyarak ya da başka şekillerde kendini koruma araçlarından yoksundurlar; tek başına yaşayan bir böcek bu tür bir korumanın yokluğunda, ölümden zor kurtulur. Bununla birlikte, bildiğimiz büyük gelişme düzeyine ve hayran olduğumuz zekâya karşılıklı yardımlaşma sayesinde erişmişlerdir. Ortak çalışma sayesinde tek tek sahip oldukları güçleri çoğaltırlar; gerektiğinde her tür işi yapabilmek için her bir arının sahip olduğu yetenek ve geçici bir işbölümü sayesinde, tek başına yaşayan hiçbir hayvanın, ne kadar güçlü ve ne kadar iyi silahlanmış olsa da erişemeyeceği bir refah ve güvenlik düzeyine erişirler. Çoğu zaman, iyi tasarlanmış bir karşılıklı yardımı göz ardı eden bir insanın elde edebileceğinden daha iyisini kendi çözüm yolları içerisinde başarırlar. Örneğin, yeni bir oğul sürüsü yeni bir barınak aramak üzere kovanı terk etmeye hazırlanırken, bazı arılar çevrede bir ön araştırma yaparlar ve uygun bir yer bulduklarında -eski bir sepet ya da benzeri bir şey- onu sahiplenirler, temizlerler ve oğul sürüsü oraya gelip yerleşene kadar, kimi zaman tam bir hafta onu korurlar. Kaç göçmen, yalnızca çabalarını birleştirmenin gerekliliğini anlamamış olduklarından, yeni diyarlarda yok olup gidecektir? Arılar zekâlarını birleştirerek, tamamen öngörülemez ve olağandışı durumlarda bile, olumsuz koşullara galip gelmeyi başarırlar. Paris Sergisi'nde (1889) arılar, kapağı camdan bir kovana yerleştirilmişti ve bu sayede halk kapıyı aralayarak içerde olup biteni görebiliyordu; arılar kanadın aralığından sızan ışıktan rahatsız olduklarından kendi reçineli kovan sıvalarıyla kapağı yapıştırdılar. Diğer yandan, birçok yazarın hayvanlara atfetmeye hazır olduğu bu kan dökme eğilimlerinden hiçbirini ya da gereksiz yere kavga etme sevgisini arılarda göremeyiz. Kovanın girişini koruyan bekçi arılar, buraya sızmaya çalışan hırsız arıları acımasızca öldürür; fakat yanlışlık sonucu kovana gelen yabancı arılara saldırmazlar, özellikle polen dolu olarak gelmişlerse ya da bunlar kolaylıkla yolunu şaşırabilecek genç arılarsa hiç saldırmazlar. Savaş, ancak son derece zorunlu sınırlar içerisinde olur.

Arılar arasında da talan ve tembellik içgüdüleri var olduğundan onların sosyalliği daha eğiticidir ve herhangi bir nedenle bu içgüdülerin gelişimi teşvik edildiğinde yeniden ortaya çıkarlar. Talan yaşamını işçilerin çalışkan yaşamına tercih eden bazı arıların olduğu hep bilinmektedir; ve kıtlık dönemleri, tıpkı olağanüsü bolluk dönemleri gibi, talancilar sınıfının azmasına yol açar. Ekinlerimiz toplandığında, çayırlarımızda ve tarlalarımızda çiçek özü olarak toplanabilecek pek az şey kaldığında hırsız arılara daha sık rastlanır; diğer yandan, Batı Hintler'deki şeker kamışı plantasyonlarının ve Avrupa'daki şeker rafinerilerinin etrafındaki arılar arasında hırsızlık, tembellik ve başıbozukluk tamamen normal hal alır. Dolayısıyla, arılar arasında anti-sosyal içgüdülerin de var olduğunu görürüz; fakat doğal ayrım onları sürekli olarak eliyor olmalıdır, çünkü uzun vadede dayanışma pratiği, tür açısından, talan içgüdüsüyle donanmış tek tek bireylerin gelişiminden daha avantajlı görülür. "En kurnazlar ve en uyanıklar" sosyal yaşamın ve karşılıklı desteğin avantajlarını anlayanlar karşısında elenir.

Kuşkusuz, ne karıncalar, ne arılar, ne de termitler tüm türü kapsayan daha yüksek bir dayanışma anlayışına erişmiş değildirler. Bu açıdan, bizim politik, bilimsel ve dini liderlerde de bulunmayan gelişme düzeyine onlar da erişmemişlerdir. Sosyal içgüdüleri kovanın ya da karınca sürüsünün sınırları ötesine pek uzanmaz. Bununla birlikte, en az iki yüz karınca sürüsü içeren ve iki farklı tür karıncaya (*Formica exsecta* ve *Formica pressilabris*) ait koloniler, Tendre Dağı'nda ve Salève Dağı'nda onları gözlemlemiş olan Forel tarafından tarif edilmiştir; Forel, bu kolonilerin üyelerinin kendi aralarında birbirlerini tanıdıklarını ve ortak savunmaya hepsinin katıldığını ileri sürer. Pennsylvania'da Bay Mac Cook 1.600-1.700 karınca sürüsünden oluşan bir topluluk bile gördü, bunlar tümsekler inşa eden karıncalardı ve hepsi de eksiksiz bir elbirliğiyle yaşıyordu; Bay Bates, Brezilya kırlarındaki geniş yüzeyleri kaplayan termit tepeciklerini tarif etti -bu tepeciklerden bazıları iki ya da üç farklı türün sığınağıydı ve çoğu arkadlar ya da kubbeli tünellerle birbirlerine

bağlıydı.[12] Dolayısıyla, birbirlerini korumak için büyük tür yığınlarının gösterdiği işbirliği örnekleri omurgasızlarda bile saptanabilir.

Şimdi, daha gelişmiş hayvanlara geçtiğimizde, karşılıklı yardımın, bilinçli olduğu kuşku götürmeyen çok sayıda örneğiyle karşılaşırız; fakat öncelikle, üst hayvanların yaşamı hakkındaki bilgimizin bile hâlâ çok eksik olduğunu kabul etmemiz gerekir. Çok sayıda olgu önemli gözlemciler tarafından derlenmiştir, fakat hayvanlar âlemindeki bazı kategorilerin tümü hakkında neredeyse hiçbir şey bilmemekteyiz. Balıklarla ilgili güvenilir bilgi son derece azdır, bu durum, kısmen gözlem güçlüklerine ve kısmen de bu konunun henüz yeterince incelenmemiş olmasına bağlıdır. Memelilere gelince, Kessler onların yaşam tarzını ne kadar az bildiğimizi zaten belirtmişti. Bunların çoğu gece yaşamaktadır; diğerleri toprak altına gizlenmektedir; sosyal yaşamı ve göçleri en çok ilgi gören gevişgetirenler ise sürülerine insanın yaklaşmasına izin vermezler. En fazla bilgiye kuşlar hakkında sahibiz, bununla birlikte birçok türün sosyal yaşamı henüz ancak eksik olarak bilinmektedir. Fakat, ilerdeki açıklamalardan anlayacağımız gibi, iyice kanıtlanmış olgu yokluğundan dolayı şikâyet etmemize gerek yoktur.

Erkek ile dişinin, yavrularını büyütmek için, yaşamlarının ilk adımları boyunca onları beslemek için ya da ortak avlanmak için gerçekleştirdikleri işbirliği üzerinde durmam gerekmiyor; bu arada şunu da belirteyim ki, bu işbirlikleri en az sosyal olan etoburlarda da, avcı kuşlarda da geçerli bir kuraldır. Bu duruma özel bir önem kazandıran şey, en acımasız hayvanlarda bile bazı şefkat duygularının çıkış noktasının bu işbirliği olmasıdır. Şunu da ekleyebiliriz ki, etoburlar ve avcı kuşlar arasında aileden daha geniş işbirliklerine ender rastlanması büyük ölçüde beslenme tarzlarına bağlı olsa da, belli bir noktaya kadar, insanın hızla çoğalması sonucunda hayvanlar âlemindeki değişimin bir sonucu olarak da görüle-

12. H.W. Bates, *The Naturalist on the River Amazons,* II, 59 ve devamı.

bilir. Gerçekten de, bazı türlerden hayvanların insanların kalabalık olduğu bölgelerde tek başlarına yaşadıklarını, oysa ki bu aynı türlerin ya da en yakın hemcinslerinin kimsenin yaşamadığı topraklarda sürüler halinde yaşadıklarını saptamak gerek. Kurtlar, tilkiler ve birçok av hayvanı buna örnektir.

Bununla birlikte, aile bağlarının ötesine uzanmayan işbirlikleri bizi ilgilendiren işbirliğinden daha az önemlidir; av, karşılıklı korunma ve yalnızca yaşamdan haz alma gibi daha genel amaçlar için ise çok sayıda işbirliğine tanık olmaktayız. Audubon, kartalların kimi zaman avlanmak için bir araya geldiklerini belirtmiştir; Missisipi üzerinde avlanan, erkek ve dişi iki kel kartala dair anlattığı hikâye iyi bilinmektedir. Fakat, bu tür gözlemler içerisinde en inandırıcılarından biri Syevertsov'un gözlemidir. Rus steplerinin faunasını incelerken, bir keresinde, üyeleri genellikle sürü halinde yaşayan, havada yükseklere çıkan bir türe (beyaz kuyruklu kartal, *Haliaetos albicilla*) dahil bir kartal gördü; yarım saat boyunca kartalın çizdiği geniş çemberleri sessizce saptadı, aniden keskin bir çığlık işitti; bu çığlığa cevaben bir diğer kartal öncekine yaklaştı, bunu bir üçüncüsü, dördüncüsü izledi, dokuz ya da on kartal bir araya gelene kadar bu devam etti, sonra hep birlikte kayboldular. Öğleden sonra, Syevertsov kartalların havalandıkları yere doğru gitti; stebin kıvrımlarından birine saklanarak onlara yaklaştı ve bir at kadavrasının etrafında toplandıklarını gördü. Geleneğe uygun olarak yemeklerine ilk önce başlayan yaşlılar -çünkü muaşeret kuralları bunu gerektiriyordu- çevredeki kuru ot yığınları üzerine çoktan tünemişlerdi ve etrafı kolluyorlardı, daha genç olanlar ise, çevrelerinde karga sürüsüyle, yemeklerine devam ediyorlardı. Bu ve benzeri gözlemlerden Syevertsov'un çıkardığı sonuç, beyaz kuyruklu kartalların av için bir araya geldikleriydi; hepsi birden çok yükseğe çıktıklarında, on tane olduklarında, kırk kilometre kare bir yüzeyi gözlemleyebiliyorlardı ve içlerinden biri bir şey keşfettiğinde diğerlerini uyarıyordu.[13] Birinci kartalın içgüdüsel bir çığlığının,

---

13. *Periodical Phenomena in the Life of Mammalia, Birds, and Reptiles of Voronèje,* N. Syevertsov, Moskova, 1885 (Rusça).

hatta hareketlerinin bile birçok kartalı ava yönlendirebileceği itirazı yapılabilir kuşkusuz; fakat, karşılıklı uyarı yapıldığını destekleyen güçlü bir kanı vardır, çünkü on kartal avın üzerine çullanmadan önce bir araya gelmektedirler ve Syevertsov beyaz kuyruklu kartalların bir kadavrayı kemirmek için her zaman bir araya geldiklerini ve diğerleri yemek yerken içlerinden birinin (önce en gençlerin) nöbet tuttuğunu daha sonra da defalarca gözlemledi. Aslında, en cesur ve en iyi avcılardan biri olan beyaz kuyruklu kartal genellikle sürü halinde yaşar ve Brehm, bu kartalın tutsak edildiğinde sahipleriyle kısa sürede ilişki kurduğunu söyler.

Sosyallik diğer birçok avcı kuşun da ortak özelliğidir. En "küstah" hırsızlardan biri olan Brezilya çaylağı, yine de çok sosyal bir kuştur. Av için yaptığı işbirlikleri Darwin ve diğer doğacılar tarafından anlatılmıştır ve çok büyük bir av bulduğunda o avı taşımak için beş ya da altı dostunu çağırdığı açıkça görülen bir olgudur. Yorucu bir günün ardından, çaylaklar gece dinlenmek için bir ağacın ya da çalılığın üstüne çekildiklerinde, her zaman sürüler halinde bir araya gelirler, bunu yapmak için kimi zaman on beş kilometrelik ya da daha fazla bir mesafeyi aşarlar ve genellikle de birçok akbaba onlara katılır, özellikle de, d'Orbigny'nin deyişiyle "sadık dostları" olan leş akbabaları. Bizim kıtada, Transhazar çöllerinde, Zarudni'ye göre, birlikte yuva yapma alışkanlıkları vardır. En güçlü akbabalardan biri olan sosyal akbaba, adını bile sosyallik sevgisine borçludur. Bu kuşlar kalabalık sürüler halinde yaşarlar ve birlikte olmaktan; çok yükseklerde birlikte uçmanın zevkini çıkarmak için bir araya gelmekten hoşlanırlar. "Dostça yaşarlar," der Le Vaillant, "aynı mağaranın içinde kimi zaman birbirinin çok yakınında üç yuva bulduğum bile oldu."[14] Brezilya'nın Urubu akbabaları kuzgunlar kadar, hatta belki onlardan daha fazla sosyaldirler.[15] Mısır'daki küçük akbabalar sıkı bir dostluk içinde yaşarlar. Ha-

---

14. *La vie des animaux,* A. Brehm, III, 477; tüm alıntılar Fransızca baskıdan yapılmıştır.
15. Bates, s. 151.

vada sürü halinde oyun oynarlar, geceyi birlikte geçirirler ve sabah olduğunda da hep birlikte yiyecek aramaya giderler; aralarında asla en ufak bir tartışma görülmez -onların yaşamlarını defalarca gözleme olanağı bulmuş olan Brehm'in tanıklığı böyledir. Kızıl gerdanlı akbabaya da Brezilya ormanlarında kalabalık sürüler halinde rastlanır; kerkenez (*Tinnunculus cenchris*) de Avrupa'dan ayrılıp kışın Asya'nın çayırlıklarına ve ormanlarına vardığında kalabalık gruplar oluşturur. Rusya'nın güneyindeki steplerde bu kuşlar öyle sosyaldir ki (daha doğrusu öyleydiler) Nordmann onları kalabalık sürüler halinde görüyordu, başka akbabalarla (*Falco tinnunculus, Falco aesulon* ve *Falco subbuteo*) birlikte her öğleden sonra saat dörde doğru bir araya geliyorlar ve akşamın geç saatlerine kadar eğleniyorlardı. Hepsi birlikte, belirli bir noktaya doğru dümdüz uçuyorlardı ve o noktaya geldiklerinde aniden dönüyorlar, aynı yolu izliyorlar, ardından tekrar başlıyorlardı.[16] Tüm kuş türlerinde yalnızca uçma zevki için sürüler halinde yapılan bu uçuşlara sık rastlanır. "Özellikle Humber çevresinde," diye yazar Dixon, "alsırtlı suçullukların büyük uçuşlarına ağustos sonuna doğru sığ yerlerde sık rastlanır ve kışı orada geçirirler... Bu kuşların hareketleri çok ilginçtir; kalabalık sürüler, talim yapan asker titizliğiyle dönüp durur, dağılır ya da bir araya gelir. Onların arasına karışmış çok sayıda sukuşu, ak kumkuşu ve gerdanlıklı yağmurkuşu görülür."[17]

Avcı kuşların çok çeşitli işbirliklerini burada saymamız imkânsız; fakat pelikanların balık avlamak için işbirliği yapmaları, bu hantal ve beceriksiz kuşların gösterdikleri zekâ ve kayda değer düzen nedeniyle anılmaya değer. Pelikanlar her zaman kalabalık sürüler halinde avlanmaya giderler ve uy-

---

16. *Catalogue raisonnée des oiseaux de la faune pontique,* Demidov'un seyahatinde; özetleyen Brehm (III, 360). Avcı kuşlar göçleri sırasında sık sık işbirliği yapar. H. Seebohm'un Pireneler'den geçerken gördüğü bir uçuş "sekiz çaylak, bir turna ve göçmen bir akbaba"nın tuhaf birlikteliğinden oluşuyordu (*Les oiseaux de Siberie,* 1901, s. 417).

17. *Birds in the Northern Shires,* s. 207.

gun bir koy bulduktan sonra kıyının karşısında geniş bir yarım daire oluştururlar ve yüzerek sahile doğru ilerlerken daireyi daraltırlar ve içerde kalan balıkları yakalarlar. Kanallar ve dar nehirlerde iki gruba ayrılırlar, her bir grup yarım daire halinde dizilir, daha sonra birbirleriyle buluşacak şekilde yüzerler, tıpkı iki uzun ağı çeken iki grup insanın karşılaştıklarında ağlar arasında kalan balıkları yakalamak için ilerlemeleri gibi. Akşam olduğunda geceyi geçirecekleri bir yere doğru uçarlar -her sürü hep aynı yere gider-, koya ya da dinlenme yerine kimin sahipleneceği konusunda dövüştüklerini kimse görmemiştir. Güney Amerika'da kırk elli bin üyeden oluşan sürüler halinde bir araya gelirler; bazıları nöbet beklerken diğerleri uyur, başkaları da balık avlar.[18] Son olarak, cömert serçelerin buldukları besini ait oldukları topluluk üyeleriyle paylaşırken gösterdikleri fedakârlığı belirtmemek, bunca suçlanan bu cömert serçelere haksızlık etmek olur. Bu durum Yunanlar tarafından bilinmektedir, rivayete göre bir Yunan hatip bir keresinde şunu söylemiştir (ezbere naklediyorum): "Ben sizinle konuşurken, bir serçe diğerlerine bir kölenin bir torba buğdayı yere düşürdüğünü söyledi ve yere dökülen taneleri yemek için hepsi oraya gittiler." Dahası, bu eski gözlemin Bay Gurney'in yakın dönemde yazdığı bir kitap tarafından doğrulandığını görmek sevindiricidir, kitapta cömert serçenin aşırılacak besinin bulunduğu yeri diğerlerine her zaman haber verdiği kesin olarak belirtilir; Gurney şöyle devam eder: "Bir değirmen taşıyla buğday dövülürken, avlunun ne kadar uzağında olurlarsa olsunlar, avludaki serçelerin kursakları her zaman buğday dolu olur."[19] Serçelerin her türlü yabancı saldırıyı yuvalarından uzak tutmak için çok katı davrandıkları da doğrudur; Luxembourg Bahçesi'ndeki serçeler, bahçeden ve ziyaretçilerden yararlanmak isteyen diğer serçelere şiddetle saldırırlar; fakat en iyi dostlar arasında da doğal olarak görüldüğü gibi kimi zaman kavga etse-

---

18. Max Perty, *Ueber das Seelenleben der Thiere* (Leipzig, 1876), s. 87, 103.
19. *The House-Sparrow,* G.H. Gurney, (Londra, 1885), s. 5.

ler de, kendi topluluklarında karşılıklı yardımlaşmayı eksiksiz uygularlar.

Ortak avcılık ve beslenme kanatlılar âleminde öylesine yaygın bir alışkanlık haline gelmiştir ki başka örneklere pek gerek yoktur: Bu durumu kesin bir olgu olarak kabul etmek yerinde olur. Böylesi ortaklıkların verdiği güce gelince bu da aşikârdır. En güçlü avcı kuşlar bizim küçük kuşların işbirliği karşısında güçsüzdür. Kartallar bile -güçlü ve korkunç çizmelikartal ve pençeleri arasında genç bir antilopu ya da bir tavşanı taşıyacak kadar güçlü olan savaşçı kartal bile- iyi bir ava sahip oldukları görüldüğünde kendilerini ustaca kovalayan haytalar sürüsüne, çaylaklara avlarını terk etmek zorunda kalırlar. Çaylaklar avcı şahinleri de kovalar ve yakaladıkları balığı alırlar; fakat çaylakların, bu şekilde çaldıkları ava sahip olmak için kendi aralarında kavga ettiğini kimse görmemiştir. Kerguelen Adaları'nda, Dr. Couës, -balıkçıların deniztavuğu dediği- *Buphagus*'un küçük martıların ağızlarındaki yiyeceği almak için onları kovaladığını gördü, küçük martilar ve denizkırlangıçları ise, özellikle yuva yapma döneminde, deniztavuklarını, yaklaşır yaklaşmaz kovalamak için bir araya geliyorlardı.[20] Pek küçük ama pek hareketli olan kışkuşları (*Vanellus cristatus*), avcı kuşlara cesaretle saldırırlar. "Onların bir şahine, bir çaylağa ya da bir kartala saldırdıklarını görmek pek eğlenceli bir seyirdir. Kendi zaferlerinden gayet emindirler, avcı kuş ise öfke içinde görülür. Bu koşullarda, kışkuşları birbirleriyle hayranlık verici bir dayanışma gösterirler ve sayıları arttıkça cesaretleri de artar."[21] Kışkuşu, Yunanların uygun gördüğü "iyi anne" adını hak etmiştir, çünkü diğer deniz kuşlarını düşmanlarının saldırısından her zaman korur. Bahçelerimizde çok sık görülen ve uzunluğu ancak yirmi santimi bulan, atmacayı avını bırakmak zorunda bırakan küçük beyaz çobanaldatan kuşlarına (*Motacilla alba*) ise bir şey yapamazlar. "Onların cesareti

---

20. Dr. Elliot Couës, *Birds of the Kerguelen Islands*; *Smithsonian Miscellaneous Collections* içinde, c. XIII, no 2, s. 11.

21. Brehm, IV, 567.

ve hareket kabiliyeti karşısında çoğu zaman hayran kalmışımdır, onlardan birini yakalamak için ancak bir şahin gerekir. Bir çobanaldatan sürüsü avcı bir kuşu geri çekilmek zorunda bıraktığında, zafer çığlıklarıyla havayı çınlatırlar, sonra birbirlerinden ayrılırlar." Demek ki, düşmanlarını kaçırmak gibi belirli bir amaçla bir araya gelirler; aynı şekilde, bir ormandaki kuşlar da gündüzleyin bir gece kuşu ortaya çıktığında bir araya gelirler ve hep birlikte -avcı kuşlar ve savunmasız küçük ötücü kuşlar- davetsiz misafiri kovuğuna geri yollamak için kovalarlar.

Bir çaylağın, bir doğanın ya da bir şahinin gücü ile çobanaldatan gibi küçük kuşların gücü arasında ne büyük fark vardır! Buna rağmen, bu küçük kuşlar, ortak eylemleri ve cesaretleriyle, güçlü silahları ve güçlü kanatları olan bu talancılara karşı ne kadar da üstündürler! Avrupa'da çobanaldatanlar yalnızca kendileri için tehlikeli olabilecek avcı kuşları kovalamakla kalmaz, avcı şahini de kovalarlar, "ona zarar vermek için değil, daha ziyade eğlenmek için"; Hindistan' da, Dr. Jerdon'un tanıklığına göre, kuzgunlar govinda çaylağını, "yalnızca eğlenmek amacıyla" kovalar. Prens Wied, Brezilya kartalı *urubitinga*'yı etrafında sayısız tukan ve kassik (kuzguna akraba bir kuş) sürüsü varken görmüştür, kartalla alay etmekteydiler. "Kartal," diye devam eder, "genellikle bu hakaretleri çok sakin karşılar, fakat zaman zaman bu alaycilardan birine saldırır." Tüm bu örneklerden anlaşılan, küçük kuşlar, avcı kuştan çok daha güçsüz olsalar da, ortak eylemleriyle ondan üstün çıkarlar.[22]

---

22. Yeni Zelandalı bir gözlemci, M.T.W. Kirk, "küstah" serçelerin "zavallı" bir şahine saldırılarını anlatır. "Günün birinde tamamen alışılmamış bir gürültü duydu, sanki ülkenin tüm küçük kuşları büyük bir kavgaya tutuşmuştu. Çevresine bakındığında büyük bir şahin gördü (*C. Gouldi* - bir akbaba), bir serçe sürüsünün saldırısına uğramıştı. Yirmili gruplar halinde, aynı anda her yandan ateşli bir şekilde saldırıyorlardı. Zavallı şahin tamamen güçsüzdü. Nihayet, bir çalılığa yaklaşan şahin, içine girdi ve orada saklandı, serçeler ise gruplar halinde çalılığın etrafında toplanıyorlardı, bitmek tükenmek bilmeyen bir gevezelik ve gürültü içindeydiler." (Yeni Zelanda Enstitüsü'nde yapılan tebliğ, *Nature,* 10 Ekim 1891.)

Ortak yaşamın tek tek üyelerin güvenliği, yaşam zevki ve entelektüel kapasitelerinin gelişimi için taşıdığı yarar en iyi iki büyük kuş ailesinde, turnalarda ve papağanlarda gözlenir. Turnalar son derece sosyaldir ve yalnızca kendi hemcinsleriyle değil, su kuşlarının çoğuyla da çok iyi ilişkiler içerisinde yaşarlar. Zekâları gibi temkinlilikleri de gerçekten şaşırtıcıdır; yeni durumları anında fark ederler ve buna göre davranırlar. Sürü yemek yerken ya da dinlenmekteyken nöbetçileri sürekli olarak etrafa göz kulak olduğundan avcılar onlara yaklaşmanın ne kadar güç olduğunu bilirler. İnsanlar onlara baskın yapmayı başardıklarında, ilkin tek bir öncü, ardından bir öncü birlik göndermeden bir daha asla aynı yere dönmezler; ve bu keşif birliği geri dönüp tehlike olmadığını bildirdiğinde de öncelikle, ilk raporu doğrulamak için ikinci bir öncü birlik gönderilir, tüm sürü ancak bundan sonra harekete geçer. Turnalar akraba türleriyle gerçek dostluk ilişkileri kurarlar; yakalandıklarında insanla onlar kadar sahici ilişki kuran bir başka kuş yoktur (papağan hariç, o da sosyaldir ve son derece zekidir). "Onlar insanı bir efendi olarak değil, bir dost olarak görürler ve bu duygularını belirtmek için çabalarlar." Uzun bir kişisel deneyden sonra Brehm'in çıkardığı sonuç budur. Turna sürekli faaliyet halindedir, sabahın erken saatinde başlattığı faaliyetini gecenin geç saatine kadar sürdürür; fakat büyük ölçüde bitkisel olan besinini aramaya ancak birkaç saat ayırır. Günün geri kalanı sosyal yaşama ayrılmıştır. "Küçük odun parçaları ya da küçük taşlar toplar, onları havaya atar ve yakalamaya çalışırlar; boyunlarını eğerler, kanatlarım açarlar, dans ederler, sıçrarlar ve mutlu ruh hallerini göstermek için her şeyden yararlanırlar, her zaman güzel ve sevimlidirler."[23] Toplu halde yaşadıklarından neredeyse hiç düşmanları yoktur; bir turnanın bir timsaha yakalandığını görmüş olan Brehm, turnanın timsahtan başka düşmanı olmadığını yazar. Turna dillere destan temkinliliğiyle tüm düşmanlarım yenilgiye uğratır; ve genellikle

23. Brehm, IV, s. 671 ve devamı.

çok uzun süre yaşar. Ayrıca, turnanın, türün sürmesi için çok sayıda yavru beslemek zorunda olmaması da şaşırtıcı değil midir? Genellikle iki yumurta yumurtlar. Yüksek zekâsına gelince, turnanın entelektüel kapasitesinin insanınkine çok benzediği konusunda tüm gözlemcilerin hemfikir olduğunu söylemek yeterlidir.

Son derece sosyal bir başka kuş olan papağan da, bilindiği gibi, zekâsının gelişimiyle tüm kanatlı milletinin başında gelir. Brehm, papağanın alışkanlıklarını çok iyi özetlemiştir, bu nedenle söylenecek en iyi şey ondan şu cümleyi aktarmak olur:

> "Çiftleşme mevsimi hariç, kalabalık topluluklar ya da sürüler halinde yaşarlar. Ormanda kalacak bir yer seçerler kendilerine ve her sabah av aramak için buradan yola çıkarlar. Aynı sürünün üyeleri birbirlerine sadakatle bağlıdır, kısmetlerine ne düşerse -iyiliği de kötülüğü de- hep birlikte paylaşırlar. Sabahleyin bir tarlada, bir bahçede ya da bir ağacın tepesinde, meyve yemek için hepsi bir araya gelir. Sürünün güvenliğini sağlamak için nöbetçi dikerler ve nöbetçilerin uyarısına dikkat ederler. Tehlike durumunda, birbirlerine destek olarak, hepsi havalanır ve hep birlikte kaldıkları yere geri dönerler. Tek kelimeyle, her zaman birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olarak yaşarlar."

Başka kuş topluluklarıyla birlikte olmaktan da hoşlanırlar. Hindistan'da alakargalar ve kargalar geceyi papağanlarla birlikte sık bambu ağaçlarının bulunduğu yerde geçirmek üzere birkaç mil mesafeden gelirler. Papağanlar avlanmaya gittiklerinde, ortamla mücadele etmek için mükemmel bir zekâ, temkin ve yetenek gösterirler. Örneğin Avustralya'daki beyaz kakatu sürüsünü ele alalım. Bir buğday tarlasını talan etmeye gitmeden önce, tarlanın yakınındaki en yüksek ağaçlara bir araştırma birliği yerleştirerek işe başlarlar, o sırada diğer öncüler ise tarla ile orman arasındaki aracı ağaçların üzerine tüner ve işaretleşirler. Aktarılan rapor, "her şey yolunda!" ise, yirmi kadar kakatu sürüden ayrılır, havada yükselir, sonra da tarlanın en yakınındaki ağaçlara konarlar. Bu öncü uzun süre çevreyi inceler ve ancak onlar tüm hatlarda ilerlenebileceği işaretini verdikten sonra tüm sürü aynı anda atılır ve bir anda tarlayı talan eder. Avustralya çiftçileri pa-

pağanların temkinli davranışını boşa çıkarmada çok zorlanırlar; fakat, insan, tüm hile ve silahlarını kullanarak, içlerinden birkaçını öldürmeyi başarırsa, kakatular öyle temkinli ve öyle uyanık bir hal alırlar ki, bu andan itibaren insanın tüm stratejileri boşa çıkar.[24]

Papağanlarda görülen bu neredeyse insani yüksek zekâ düzeyini ve insani duyguları yaratmış olan şey hiç kuşkusuz toplu halde yaşama alışkanlığıdır. Onların yüksek zekâları nedeniyle en iyi doğacılar bazı türleri, özellikle gri papağanı, "insan-kuş" olarak tarif etmişlerdir. Birbirlerine olan bağlılıklarına gelince, bilindiği gibi bir papağan bir avcı tarafından öldürüldüğünde, ötekiler arkadaşlarının ölüsünün üzerinde serzenişli çığlıklarla uçarlar ve Audubon'un dediği gibi, "kendi dostluklarının kurbanı olurlar"; esir düşen iki papağan, iki farklı türe ait olsalar bile, karşılıklı bir dostluk geliştirdiklerinde, ikisinden birinin tesadüfen ölmesi çoğu zaman acıdan ve üzüntüden harap olan diğerinin de ölümüne yol açar. Toplu yaşamları, tahmin edebileceğimiz gibi mükemmel olan gagalarının ya da pençelerinin gelişiminden çok daha etkin bir koruma sağlar.

Pek az avcı kuş ya da memeli, papağanlara, en küçükleri bile olsa, saldırmaya cesaret edebilir ve Brehm, turnalar ve sosyal maymunlar için söylediği şeyi papağanlar için de tekrarlarken, yani onların insanlardan başka düşmanı olmadığını söylerken çok hakhdır; şunu ekler Brehm: "En yaşlı papağanların, düşmanların pençeleri arasında değil de, yaşlılıktan ölmesi çok muhtemeldir." Yalnızca insan, silahları ve yüksek zekâsı sayesinde, aynı zamanda da işbirliği sayesinde, onları kısmen imha etmeyi başarmıştır. Böylece uzun ömürleri bile sosyal yaşamlarının bir sonucu olarak görülür. Mükemmel bellekleri için de aynı şeyi söyleyemez miyiz? Bunun gelişimi de toplu halde yaşamaktan ve çok ileri bir yaşa kadar zihinsel ve fiziksel yetilerden eksiksiz yararlanıyor olmaktan güç alıyor olamaz mı?

---

24. R. Lendenfeld, *Der zoologische Garten,* 1889.

Daha önce de gördüğümüz gibi, her bir canlının herkese karşı mücadelesi doğanın *yasası* değildir. Karşılıklı yardımlaşma da birbiriyle mücadele kadar bir doğa yasasıdır; kuşlardaki ve memelilerdeki diğer bazı işbirliklerini incelediğimizde bu yasa bize daha aşikâr gelecektir. Hayvanlar âleminin evriminde karşılıklı yardımlaşma yasasının önemini şimdiden sezebiliriz, fakat bu yasanın anlamı, birkaç başka örneği daha inceledikten sonra sonuç çıkarmaya başladığımızda gözümüze daha aşikâr görünecektir.

2. Bölüm

Hayvanlar Arasında Karşılıklı Yardımlaşma (devam)

–Kuşların göçleri. –Yavru yetiştirmede işbirliği. –Sonbahar toplulukları. –Memeliler: sosyal olmayan az sayıda tür. –Kurtlarda, aslanlarda vs. avcılık için işbirliği. –Kemirgen, gevişgetiren, maymun toplulukları –Hayatta kalma mücadelesinde karşılıklı yardımlaşma. –Aynı tür içinde hayatta kalma mücadelesini kanıtlamak için Darwin'in argümanları. –Aşırı çoğalmaya doğal engeller. –Ara türlerin farazi tükenişi. –Doğada rekabetin ortadan kalkması.

Ilıman bölgelerde ilkbahar geldiğinde, Güney'in sıcak bölgelerine dağılmış bulunan kuş sürüleri çok kalabalık bir halde bir araya gelırler, güçlü kuvvetli ve neşeli olarak, yavrularını yetiştirmek üzere Kuzey'e doğru uçarlar. Her çit, her koruluk, Okyanus'un her falezi, Kuzey Amerika'ya, Avrupa'nın kuzeyine ve Asya'nın kuzeyine dağılmış bulunan tüm göller ve tüm gölcükler, yılın bu döneminde bize karşılıklı yardımlaşmanın kuşlar için taşıdığı anlamı gösterir; ne kadar zayıf ve korunmasız olsalar da, tüm canlı varlıklara karşılıklı yardımlaşmanın verdiği gücün, enerjinin ve korunmanın ne olduğunu gösterir. Örneğin, Rusya'nın ya da Sibirya'nın steplerindeki sayısız göllerden birini ele alın. Hepsi de mükemmel bir barış içinde yaşayan, hepsi de birbirlerini koruyan, en azından yirmi farklı türden sayısız kuş bu göllerin kıyılarında barınır.

Kıyıdan yüzlerce metre ötede, küçük martılarla ve denizkırlangıçlarıyla dolu gökyüzü, karlı bir kış günü göğüne benzer. Kıyıda, yiyecek arayan, ıslık çalan ve yaşamdan zevk alan binlerce yağmurkuşu ve çulluk koşuşturur. Daha ötede, hemen hemen her dalganın üzerinde bir ördek dengede durmaya çalışır, onun altında da kazarkaördeği sürüleri görülebilir. Her yandan yaşam fışkırmaktadır.[1]

İşte yağmacılar da buradadır; en güçlüleri, en yeteneklileri, "talan için ideal biçimde örgütlü" kuşlar. Onların açgözlü, sinirlendirici ve iç karartıcı çığlıklarını işitebilirsiniz, o sırada, savunmasız bir üyeyi bu sürüden kapıp kaçırmak için saatlerdir beklemektedirler. Fakat, onlardan biri yaklaşır yaklaşmaz, düzinelerce gönüllü bekçi haber verir ve yüzlerce küçük martı, denizkırlangıcı yağmacıyı kovalamaya başlar. Açlıktan gözü dönmüş yağmacı bir süre sonra her zamanki ihtiyatını bir yana bırakıp aniden sürüye dalıverir; fakat, her yandan saldırıya uğrayınca, yeniden geri çekilmek zorunda kalır. Umutsuzca, yabanördeklerinin üstüne atılır, fakat zeki ve sosyal olan bu kuşlar hemen gruplaşırlar. Eğer yağmacı bir kartalsa havalanırlar; bir şahinse göle dalarlar; ya da, bir çaylaksa su damlacıklarından bir bulut kaldırırlar havaya ve saldırganı şaşkına çevirirler.[2] Ve yaşam göl üzerinde kaynaşmaya devam ederken, yağmacı öfkeden köpürür; birkaç leş, ya da birkaç genç kuş veyahut arkadaşlarının uyarılarına zamanında uymaya henüz alışmamış bir tarlafaresi bulmaya çalışır. Yaşamın sunduğu bu şölenvari av bolluğunda, ideal biçimde silahlanmış olan yağmacı ıskartalarla yetinmek zorunda kalır.

Daha ilerde, Kuzey'e doğru, kutuplardaki takımadalarda;

... kıyı boyunca fersahlarca gidilirse, tüm resiflerin, tüm falezlerin ve dağ eteklerindeki her köşenin, elli metreden yüz elli metreye varan bir yüksekliğe kadar, deniz kuşlarıyla kelimenin tam anlamıyla dolu olduğu görülür, beyaz göğüsleri koyu kayalarda

---

1. *Periodical Phenomena,* Syevertsov, (Rusça), s.251.
2. Seyfferlitz, aktaran Brehm, IV, 760.

kolaylıkla seçilir, tıpkı tebeşirle sık aralıklarla çiziktirilmiş gibi. Deyim yerindeyse dört bir yan ve gökyüzü kuşlarla kaplıdır.[3]

Bu "kuş dağları"nın her biri karşılıklı yardımın canlı örneğidir, aynı zamanda da sosyal yaşamdan kaynaklanan sonsuz çeşitlilikteki tek tek ve özgül karakterlerin örneğidir. Denizsaksağanı, avcı kuşlara saldırmaya hazır olmasıyla ünlüdür. Denizçulluğu uyanıklığıyla bilinir ve daha soğukkanlı kuşların kolaylıkla şefi olur. Taşkuşu, daha enerjik türlerden arkadaşlarla çevrili olduğunda, korkak bir kuştur; fakat, etrafında daha küçük kuşlar olduğunda ortak güvenlik için nöbet tutmayı görev bilir. Bir yanda baskın kuğular vardır; öte yanda son derece sosyal üçparmaklı martılar, bunlar arasında kavgaya çok ender rastlanır ve kısa sürer, kutupların perdeayaklı kuşları pek sevimlidir ve sürekli birbirlerini okşarlar. Eğer bencil bir kaz öldürülmüş bir dostunun öksüz yavrularını reddederse, hemen yanındaki bir diğer dişi tüm öksüzleri evlat edinir ve elli, altmış yavruyla çevrili olarak, hepsi kendi kuluçkasından çıkmış gibi onları idare ederek ve göz kulak olarak bata çıka yürür. Birbirlerinin yumurtasını çalan penguenlerin hemen yanında, aile ilişkileri pek "sevimli ve dokunaklı" olan *eudromias morinellus* da vardır, ateşli avcılar bile etrafında yavruları olan bir dişiyi öldürmekten kaçınırlar; dahası, puflaördeklerinde (siyah denizördeklerinde ya da Savanalar'ın *coroya*'larında olduğu gibi) birçok dişi aynı yuvada bir arada yumurtlar; Antarktika'nın perdeayaklı kuşları tek bir kuluçkaya sırayla yatarlar. Doğa, çeşitliliğin kendisidir, olası tüm karakter nüanslarını, en basitinden en karmaşığına kadar sunar; bu nedenle çok genel savlarla tasvir edilemez. Hatta bir ahlâkçı bakış açısıyla hiç değerlendirilemez, çünkü ahlâkçıların bakışı doğanın gözlenmesinin, büyük ölçüde bilinçsiz bir sonucundan başka bir şey değildir.[4]

Yuva yapma mevsiminde çoğu kuş için bir araya gelme

---

3. *The Arctic Voyages,* A.E. Nordenskjöld, Londra, 1879, s. 135. Ayrıca bkz. Bay Dixon'un Saint-Kilda adalarına dair mükemmel tasviri (aktaran Seebohm) ve kutup bölgelerine yolculuklarla ilgili kitapların hemen hemen hepsi.

4. Bkz. Ek III.

öyle yaygın bir durumdur ki, yeni örneklere pek gerek yoktur. Ağaçlarımız grup halindeki karga yuvalarıyla süslüdür; çitlerimiz daha küçük kuşların yuvalarıyla doludur; çiftliklerimizde kırlangıç kolonileri barınır; eski kulelerimiz yüzlerce gecekuşunun barınağıdır; ve hemen hemen tüm bu işbirliklerinde hüküm süren barışın ve uyumun en sevimli tasvirlerine sayfalar ayrılabilir. Bu birlikteliğin en zayıf kuşları bile koruduğu ise aşikârdır. Mükemmel bir gözlemci olan Dr. Coues, falezlerin küçük kırlangıçlarının çayır şahinlerinin (*Falco polyagus*) hemen yanına yuva yaptıklarını gördü. Şahinin yuvası Colorado kanyonlarında çok sık rastlanan şu kil minarelerden birinin tepesidir, bir kırlangıç kolonisi ise hemen altına yuva yapmıştır. Barışçıl küçük kuşlar yırtıcı komşularından hiç çekinmemektedir; onun kolonilerine yanaşmasına asla izin vermezler. Hemen etrafını çevirir ve onu kovarlar, öyle ki yırtıcı kuş hızla sıvışmak zorunda kalır.[5]

Toplu yaşam, yuva yapma mevsimi sona erdiğinde bitmez; o zaman, başka bir biçimde yeniden başlar. Kuluçkaya yatan gençler, genellikle birçok türü içeren genç bir topluluk olarak bir araya gelir. O dönemde, sosyal yaşam özellikle bu yaşamın kendisi için uygulanır -kısmen güvenlik için, fakat esas olarak bu yaşamın sağladığı zevkler için. Örneğin, ormanlarımızda genç mavi ağaçkakanlardan oluşan topluluklar görürüz. Bunlar baştankaralarla, ispinozlarla, çalıkuşlarıyla, tırmaşıkkuşlarıyla ya da birkaç ağaçkakanla bir aradadır.[6] İs-

---

5. Elliot Coues, *Bulletin U.S. Geol. Survey of Territories* içinde, IV, no 7, s. 556, 579, vs. Polyakov şunu belirtir: Kuzey Rusya'daki bir bataklıkta gördüğü küçük martılar (*Larus argentatus*) arasında, bu kuşların çok büyük bir kesiminin yuva yapma bölgesi her zaman için bir erkek tarafından korunuyordu, bir tehlike yaklaştığında o uyarıyordu. Bu durumda tüm kuşlar üşüşüyor ve düşmana sertçe saldırıyordu. Her bir bataklık tümseğinde mevcut beş ya da altı yuvada bulunan dişiler yuvalarını terk edip yiyecek aramaya giderken belli bir düzene riayet ediyorlardı. Kendi başlarına tamamen korunmasız olan ve kolaylıkla yırtıcı kuşların avı olabilen genç kuşlar asla yalnız bırakılmıyordu. ("Su Kuşları Arasında Aile Alışkanlıkları", Saint-Petersburg Doğacılar Cemiyeti Zooloji Seksiyonu tutanaklarında, 17 Aralık 1874.)

6. Baba Brehm'den aktaran A. Brehm, IV, 34 ve devamı. Ayrıca bkz. White, *Natural History of Selborne*, Mektup XI.

panya'da kerkenezlerle, sinekkapanlarla, hatta güvercinlerle birlikte olan kırlangıçlara rastlanır. Amerika'nın Uzak Batı' sında sorguçlu genç çayırkuşları başka çayırkuşlarıyla (*Sprague's lark*), savana serçeleriyle ve birçok sarı asmakuşu ve sutavuğu türüyle birlikte sayısız topluluklar halinde yaşarlar.[7] Aslında, genç kuşların, avlanmak ya da yuva yapmak amacıyla değil, her gün birkaç saati yiyecek aramaya ayırdıktan sonra yalnızca toplu yaşamanın zevklerinden yararlanmak ve zamanı oyun ve eğlenceyle geçirmek amacıyla sonbaharda topluluk halinde bir araya gelen türlerini saymaktansa tek başına yaşayan türleri belirtmek daha kolay olur.

Son olarak elimizde, hayvanlar arasında karşılıklı yardımlaşmanın bir başka mükemmel örneği daha var: Kuş göçleri. Bu öyle geniş bir konu ki burada ancak kısmen ele almaya cesaret edebiliyorum. Büyük bir bölgeye dağılmış küçük gruplar halinde aylarca yaşamış olan kuşların binlercesinin bir araya geldiğini; art arda günler boyunca belirli bir yerde toplandıklarını, sonra yola koyulduklarını ve yolculuğun ayrıntılarını açıkça tartıştıklarını söylemek yeterli olacaktır. Birkaç tür, her öğleden sonra, uzun mesafeli hazırlık uçuşları yapar. Gecikenleri hep birlikte beklerler ve nihayet, birikmiş kolektif deneyimin sonucu olarak iyice belirlenmiş bir yöne doğru uçmaya başlarlar, en güçlüler sürünün başında uçar ve bu güç görevde birbirlerinden nöbet devralırlar. Büyük ve küçük kuşların da içinde yer aldığı büyük sürüler halinde denizleri aşarlar; ve ertesi ilkbaharda geri geldiklerinde aynı yere geri dönerler, genellikle her biri önceki yıl yaptığı ya da tamir ettiği yuvayı yeniden sahiplenir.[8]

---

7. Dr. Coues, *Birds of Dakota and Montana; Bulletin of the U.S. Survey of the Territories* içinde, IV, no 7.

8. En büyük kuşların, Akdeniz'i birlikte geçerlerken kimi zaman daha küçük kuşları taşıdıkları da sık sık söylenmiştir, fakat bu olgu kesinleştirilmemiştir. Diğer yandan, göçler sırasında küçük kuşların büyük kuşlara yaklaştıkları doğrudur; bu olgu defalarca belirtilmiştir ve Raunheim'da L. Buxbaum tarafından da yakın zamanda doğrulanmıştır. Birçok turna sürüsünün, tarla kuşları ortada olmak üzere, göç sürüsünün her iki kenarında uçtuğunu görmüştür. (*Der zoologische Garten,* 1886, s. 133.)

Bu konu öylesine geniştir ve öylesine eksik incelenmiştir ki, esas olarak göç olgusunun sonucu olan ve her biri başlı başına incelenmeyi gerektiren karşılıklı yardımlaşma alışkanlıkları konusunda çarpıcı örnekler içerir. Bu nedenle burada daha fazla ayrıntıya girmekten kaçınacağım. Kuzeye ya da güneye doğru uzun yolculuklara çıkmadan önce her zaman aynı yerde gerçekleşen kalabalık ve canlı toplantıları; ya da, kuşlar Yenisey üzerindeki veya İngiltere'nin kuzeyindeki kontluklarda bulunan kuluçka yerlerine vardıktan sonra kuzeyde görülen buluşmaları belirtebilirim sadece. Art arda günlerce, kimi zaman bir ay boyunca, her sabah bir saat buluşurlar ve sonra yiyecek aramaya giderler, bu toplantılarda belki de yuvalarını nereye yapacaklarını tartışmaktadırlar.[9] Eğer, göç sırasında, sürüleri fırtınayla karşılaşırsa, en farklı türlerden kuşlar ortak felaket karşısında bir araya gelirler. Esas olarak göçmen olmayan fakat mevsimlere göre kuzeye ya da güneye giden kuş türleri de sürü halinde yer değiştirirler. Tek kalan her bir üye de yeni bölgedeki daha iyi besin ya da barınak imkânlarından yararlansın diye, tek başına göç etmeyen bu kuşlar her zaman birbirlerini beklerler ve mevsime göre kuzeye ya da güneye doğru uçmadan önce sürü halinde bir araya gelirler.[10]

Memelilere gelince, hayvanlar âleminin bu geniş bölümünde bizi ilk etkileyen şey, işbirliği içine girmeyen birkaç etobur türüne karşın sosyal türlerin sayısal olarak olağanüstü baskın halidir. Yaylalar, dağlık bölgeler, eski ve yeni kıtanın stepleri geyik, antilop, ceylan, alageyik, bizon, karaca ve yabankoyunu sürüleriyle doludur ve bunların hepsi sosyal-

9. H. Seebohm ve Dixon bu alışkanlığı belirtmektedir.
10. Tüm kâşif doğacılar bu olguyu gayet iyi bilmektedir ve İngiltere'yle ilgili olarak, Dixon'un *Among the Birds in Northern Shires* kitabında çok sayıda örnek bulunur. İspinozlar kışın büyük sürüler halinde gelirler ve aşağı yukarı aynı anda, yani kasım ayında, dağ ispinozları sürüler halinde gelir; ardıçkuşları aynı bölgelere "benzer büyük sürüler halinde" sık sık gelirler, vs. (s. 165 ve 166).

dir. Avrupalilar Amerika'ya yerleştiklerinde, orada öyle büyük miktarda bizonla karşılaştılar ki, bu hayvanların göç eden bir sürüsü yollarına çıktığında bu öncü göçmenler durup beklemek zorunda kaldılar. Bizonların kalabalık sürülerinin geçişi kimi zaman iki, üç gün sürüyordu. Ve Ruslar Sibirya'yı mülk edindiklerinde, orayı karaca, antılop, sincap ve diğer sosyal hayvanlarla öylesine dolu buldular ki, Sibirya'nın fethi iki yüz yıl boyunca süren bir av seferinden başka bir şey olmadı. Doğu Afrika'nın çayırlık ovaları hâlâ zebra, Afrika karacası ve diğer antılop sürüleriyle doludur.

Daha kısa zaman öncesine kadar Amerika'nın kuzeyindeki ve Sibirya'nın kuzeyindeki küçük akarsular kunduz sürüleriyle doluydu, on yedinci yüzyıla kadar benzer sürülere Rusya'nın kuzeyinde de çok rastlanıyordu. Dört büyük kıtanın düzlük alanları hâlâ sayısız fare, sincap, köstebek ve diğer kemirgen sürüleriyle kaplıdır. Asya ve Afrika'nın aşağı enlemlerinde ormanlar hâlâ kalabalık fil, gergedan ailelerine ve çok sayıda maymun topluluğuna barınak olmaktadır. Kuzeyde, ren geyikleri sayısız sürüler halinde bir arada yaşarlar; ve kuzeyin en ucuna doğru misk öküzü sürüleriyle ve çok sayıda kutup tilkisi sürüsüyle karşılaşırız. Okyanus kıyılarında fok ve mors sürüleri kaynaşmaktadır, okyanusun içi bile sayısız sosyal balinagille doludur; Orta Asya'nın büyük yaylalarının göbeğinde yabankoyunu, yabaneşeği, yabani at ve deve sürülerini görürüz. Tüm bu memeliler kimi zaman binlerce üyeden oluşan topluluklar ve sürüler halinde yaşarlar, günümüzde ise, tüfeğin devreye girişinden üç yüzyıl sonra geçmişteki toplulukların ancak *kalıntılarıyla* karşılaşıyoruz. Etobur sayısı, böyle bir karşılaştırma sonucunda, artık tamamen önemsizdir! Dolayısıyla, hayvanlar âleminden, sanki burada kurbanlarının etine kanlı dişlerini geçiren aslanlardan ve sırtlanlardan başka bir şey görememişiz gibi söz edenlerin düşüncesi ne kadar yanlıştır! Tüm insan yaşamının bir dizi savaş ve katliamdan başka bir şey olmadığı da rahatlıkla ileri sürülebilir.

İşbirliği ve karşılıklı yardımlaşma memelilerde kuraldır. Etoburlarda bile sosyal alışkanlıklar görmekteyiz, yalnızca

kedigiller ailesinin (aslan, kaplan, leopar, vs.) üyelerinin topluluktan tecridi tercih ettiğini, ender olarak küçük gruplar halinde bir araya geldiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte, aslanlar arasında bile, "birlikte avlanmak yaygın bir alışkanlıktır."[11] Misk kedisi (*Viverridae*) ve gelincik (*Mustelidae*) ailesi de tek başına yaşıyor olmakla nitelenebilir; fakat geçen yüzyılda gelinciğin bugün olduğundan daha sosyal olduğu bilinmektedir; İskoçya'da ve İsviçre'nin Unterwalden kantonunda çok daha büyük gruplar halinde yaşadığı görülüyordu. Büyük köpekgiller sürüsüne gelince, bunlar yüksek düzeyde sosyaldir ve av için işbirliği, sayısız türün karakteristik özelliği olarak kabul edilebilir. Gerçekten de, kurtların avlanmak için sürüler halinde bir araya geldikleri iyi bilinmektedir, kurtların bir dağ yamacında otlayan bir ineğin etrafını sarmak için nasıl yarım daire oluşturduklarını, uluyarak aniden atıldıklarını ve onu bir uçurumdan aşağı yuvarladıklarını Tschudi bize mükemmel biçimde anlatmaktadır.[12] Audubon, 1830'a doğru, Labrador köpeklerinin sürüler halinde avlandıklarını, bir kurt sürüsünün bir adamı kulübesine kadar takip edip köpeklerini öldürdüğünü görmüştür. Sert geçen kışlarda kurt sürüleri öyle kalabalık olur ki insanlar için tehlike oluşturur; yaklaşık kırk beş yıl önce Fransa'daki durum buydu. Rus steplerinde sürü halindeki atlara asla saldırmazlar; bununla birlikte, azgın kavgalara girişirler, bu sırada (Kohl' un tanıklığına göre) atlar kimi zaman saldırıya geçer; bu durumda, kurtlar hemen geri çekilmezse, atlar onları çevirebilir ve çifte darbeleriyle öldürebilir. Çayır kurtlarının (*Canis latrans*), sürüsünden tesadüfen ayrı düşmüş bir bizona saldırırken yirmi, otuz kurttan oluşan sürüler halinde işbirliği yaptıkları bilinmektedir.[13] Son derece cesur olan ve köpek soyunun en zeki temsilcilerinden biri olarak kabul edilen çakallar her zaman sürü halinde avlanırlar; bu şekilde bir ara-

11. S.W. Baker, *Wild Beasts,* vs. c. I, s. 316.
12. Tschudi, *Thierleben der Alpenwelt,* s. 404.
13. Houzeau, *Etudes,* II, 463.

ya geldiklerinde daha büyük otoburlardan çekinmezler.[14] Asya'nın *vahşi dağ köpeklerine* (*Kholzun*'lar ya da *Dhole*'ler) gelince, Williamson onların kalabalık sürülerinin, filler ve gergedanlar hariç, tüm büyük hayvanlara saldırdıklarını, ayıları ve kaplanları yendiklerini görmüştür. Sırtlanlar her zaman toplu halde yaşarlar ve sürü halinde avlanırlar, bazı kurt türlerinin de av için işbirliği yapmaları Cumming tarafından son derece övülmüştür. Bizim uygar ülkelerimizde genellikle tek başlarına yaşayan tilkiler av için kimi zaman bir araya gelirler.[15] Kutup tilkisine gelince, o, en sosyal hayvanlardan biridir -en azından, Steller zamanında böyleydi- ve Behring'in bahtsız ekibi ile bu zeki küçük hayvanlar arasında gelişen mücadele hakkında Steller'in bize bıraktığı tasvir çok şaşırtıcıdır: Bu tilkilerin olağanüstü zekâsı ve taş tepecikler altına saklanmış ya da bir direğin tepesine konmuş yiyeceği elde ederken gösterdikleri karşılıklı yardımlaşma (direğin tepesine tırmanan bir tilki aşağıdaki arkadaşlarına yiyeceği atar) ya da bu yağmacıların umutsuzluğa ittikleri insanın acımasızlığı! İnsanlar tarafından rahatsız edilmedikleri yerlerde toplu halde yaşayan birkaç ayı türü de vardır. Steller, kahverengi Kamçatka ayısının kalabalık gruplar halinde yaşadığını görmüştür, kutup ayılarına da kimi zaman küçük gruplar halinde rastlanır. Zeki olmayan böcekyiyenler bile her zaman işbirliğinden uzak duramamaktadırlar.[16]

Bununla birlikte, çok gelişmiş karşılıklı yardımlaşmayı esas olarak kemirgenler, toynaklılar ve gevişgetirenler arasında görürüz. Sincaplar çok bireycidir. Her biri kendine uygun şekilde kendi yuvasını yapar ve kendi yiyeceklerini toplar. Eğilimleri onları aile yaşamına yöneltir, Brehm bir sincap ailesinin, aynı yıl doğurduğu iki kuşak yavruyla ormanın kuytu bir köşesinde bir araya geldiğindeki mutluluğu başka bir yer-

---

14. Çakalların avcılık için oluşturdukları işbirlikleri hakkında bkz. *Natural History of Ceylon,* Sir E. Tennant, aktaran *Animal Intelligence* içinde, Romanes, s. 432.
15. Bkz. Büchner'in *Liebe*'si içinde Emile Hüter'in mektubu.
16. Bkz. Ek IV.

de hiç görmediğini saptamıştır. Bununla birlikte, sosyal ilişkiler de sürdürürler. Farklı yuvalarda oturan sincaplar birbirleriyle sıkı ilişki içindedir ve oturdukları ormanda çam kozalakları azaldığında, sürü halinde göç ederler. Amerika Uzak Batısı'nın sincapları ise son derece sosyaldir. Her gün yiyecek aramakla geçirilen birkaç saat dışında, yaşamlarını büyük sürüler halinde oyun oynayarak geçirirler. Ve bir bölgede sayıları çok arttığında, neredeyse çekirgeler kadar kalabalık sürüler oluştururlar ve ormanları, tarlaları, bahçeleri talan ederek güneye doğru ilerlerler; oysa ki tilkiler, kokarcalar, şahinler ve gececil avcı kuşlar sincapların kalabalık sürülerini izler ve geride tek başına kalmış sincaplarla beslenirler. Kuzey Amerika kızil sincapları daha da sosyaldir. Bunların eli sıkıdır ve yeraltlarına büyük miktarda yenebilir kök ve ceviz yığarlar, genellikle de sonbaharda insanlar tarafından soyulurlar. Bazı gözlemcilere göre, cimrilerin kimi zevkleri onlarda da vardır. Bununla birlikte, onlar da sosyaldir. Her zaman büyük köylerde yaşarlar; Audubon kışın küçük Amerikan sincaplarımn yuvalarını açtı ve aynı yeraltı dehlizinde yaşayan birden çok canlı gördü, bunlar kuşkusuz birlikte besleniyorlardı.

Arctomys, Cynomys ve Spermophilus adlı üç türüyle birlikte, büyük köstebek ailesi daha da sosyal ve zekidir. Bu hayvanlar, her birinin kendi yuvası olsun ister; fakat büyük köylerde yaşarlar. On milyonlarcası her yıl yalnızca insan tarafından yok edilen, Güney Rusya ekinlerinin korkunç düşmanları -tarla sincapları- çok sayıda gruplar halinde yaşamaktadır; Rus taşra meclisleri bu toplum düşmanlarından kurtuluş yollarını ciddi biçimde tartışırlarken, onların binlercesi de hayattan pürneşe haz alırlar. Öyle güzel oyun oynarlar ki, tüm gözlemciler onları övüp durur, erkeklerinin keskin ıslıklarıyla dişilerinin melankolik ıslıklarının oluşturduğu melodik konserleri kimse unutamaz, ne var ki, bu aynı gözlemciler, yurttaşlık görevlerini hatırlayarak bu küçük hırsızları yok edebilecek en şeytanca araçları keşfetmek için çaba sarf ederler. Yırtıcı kuşların her türü ve tüm avcı hayvanlar köstebekler karşısında güçsüz kaldığından, bu mücadele-

de bilimin son sözü kolera aşılamak olur! Amerika'daki çayırköpeklerinin oluşturduğu köyleri seyretmek pek hoştur! Çayırda, göz alabildiğine küçük tümsekler görülür, bunların her birinin üzerinde bir çayırköpeği durmaktadır, her köpek kısa ulumalarla komşusuyla hararetli bir konuşma sürdürür. Bir insanın yaklaştığı bildirildiğinde, bir anda hepsi yuvalarına girerler ve mucizevi biçimde kaybolurlar. Fakat tehlike geçtiğinde küçük yaratıklar yeniden ortaya çıkar. Tüm aileler dehlizlerden fırlar ve oynamaya başlar. Gençler birbirlerini kaşır, şaklaşırlar ve yaşlılar nöbet beklerken, pek sevimli bir şekilde ayakta dururlar. Birbirlerini ziyaret ederler; tümseklerini birbirine bağlayan yollar bu ziyaretlerin sıklığına işaret eder. En iyi doğacılar eserlerinin en güzel sayfalarını Amerikan çayırköpeklerinin, eski kıta köstebeklerinin ve dağlık bölgelerdeki kutup köstebeklerinin işbirliğinin tasvirine ayırmışlardır. Bununla birlikte, köstebekler konusunda da, arılardan söz ederken belirttiğim saptamaların aynısını yapmak zorundayım. Köstebekler, savaşçı içgüdülerini korumuşlardır ve tutsak olduklarında bu içgüdüler yeniden ortaya çıkar. Fakat, büyük işbirlikleri içerisinde, özgür doğa karşısında, anti-sosyal içgüdülerin gelişme fırsatı yoktur, dolayısıyla genel bir barış ve uyum görülür.

Mahzenlerimizde sürekli kavga eden fareler gibi dövüşçü hayvanlar bile bizim tel dolaplarımızı talan ederken dövüşmeyecek kadar zekidirler. Talan seferlerinde ve göçleri sırasında birbirlerine yardım ederler; hastalarını bile beslerler. Kunduzfarelerine ya da Kanada'nın miskfarelerine gelince, bunlar son derece sosyaldir. Audubon, onların "sevinç içinde yaşamak amacıyla, rahatsız edilmemekten başka bir şey talep etmeyen barışçıl toplulukları"na hayran kalmıştır. Tüm sosyal hayvanlar gibi onlar da neşeli ve oyuncudur, başka türlerle kolaylıkla bir araya gelirler, çok yüksek bir entelektüel gelişme seviyesine erişmişlerdir. Her zaman göl ve nehir kıyısında olan köylerinde su düzeyindeki değişimleri dikkate alırlar; sazlarla örülmüş, dövme kilden, kubbe biçimindeki kulübelerinde organik çer çöp için ayrı ayrı köşeler vardır ve salonlarının zemini kışın gayet iyi döşenmiştir; buralar sı-

caktır, ama yine de gayet havadardır. Herkesin bildiği gibi, tamamen sempatik karakterdeki kunduzlara gelince, onların yaptığı şaşırtıcı bentler, susamuru ve insandan başka düşman tanımadan kuşaklarca kunduzun yaşayıp öldüğü köyleri, karşılıklı yardımlaşmanın türün güvenliği, sosyal alışkanlıkların gelişimi ve zekânın evrimi için neler yapabildiğini mükemmel biçimde gösterir; ayrıca kunduzlar aile yaşamına da son derece aşinadır. Yalnızca şunu belirtmeliyim ki, kunduzlarda, miskfarelerinde ve diğer bazı kemirgenlerde, insan topluluklarının da ayırt edici özelliği olacak şeyi buluruz: Ortak çalışma.

Sibirya sıçrayantavşanını, çinçilyayı, pampatavşanını ve *tuskhan* ya da güney Rusya yeraltı tavşanını kapsayan iki büyük aileyi sessizce geçiştiriyorum; oysa tüm bu küçük kemirgenler, hayvanların sosyal yaşamdan alabilecekleri zevklerin mükemmel örnekleri olarak kabul edilebilir.[17] Özellikle zevk; çünkü, hayvanları bir araya gelmek zorunda bırakan şeyin, birbirini koruma ihtiyacı mı yoksa yalnızca hemcinsleriyle çevrili olma zevki mi olduğunu belirlemek son derece güçtür. Her koşulda, toplu halde yaşamayan, hatta güçlü aile duygularına da sahip olmayan tavşanlarımız, birlikte oyun oynamak için bir araya gelmeden yaşayamazlar. Tavşanların alışkanlıklarını en iyi bilen yazarlardan biri olarak kabul edilen Dietrich de Winckell onları tutkulu oyuncular olarak tarif eder, oyunları sırasında öyle heyecanlanırlar ki, Winckell, yaklaşan bir tilkiyi arkadaşlarından biri sanan bir tavşan gördüğünü söyler.[18] Adatavşanına gelince, o, toplu halde

---

17. Pampatavşanı hakkında, son derece sosyal olan bu küçük hayvanların yalnızca köylerinde barış içinde bir arada yaşamakla kalmayıp, geceleri tüm köyün birbirlerinin ziyaretine gittiğini de kaydetmek ilginç olur. Böylece sosyallik tüm türü kapsar, yoksa, karıncalarda gördüğümüz gibi, özel bir toplulukla ya da bir sürüyle sınırlı değildir. Bir çiftçi bir pampatavşanı tümseğini yok edip, içinde oturanları toprak yığınının altına gömdüğünde, diğer pampatavşanları, Hudson'un dediğine göre, "canlı canlı gömülmüş olanları topraktan çıkarmak için ta uzaklardan gelirler" (*age,* s. 311). Bu durum, La Plata bölgesinde iyi bilinir ve yazar da bunu doğrulamıştır.

18. *Handbuch für Jäger and Jagdberechtigle,* aktaran Brehm, II, 223.

yaşar ve aile yaşamı eski patriarkal ailenin kopyasıdır; gençler babaya ve hatta büyük babaya mutlak itaat ederler.[19] Burada, birbirine katlanamayan yakın akraba iki tür örneği vardır; bunun nedeni, yalnızca aşağı yukarı aynı şeyle beslenmeleri değil -benzer durumlarda bu açıklamaya sıkça başvurulur-, muhtemelen tutkulu ve son derece bireyci olan tavşanın, serinkanlı, sakin ve itaatkâr bir yaratık olan adatavşanıyla dostluk kuramamasıdır. Onların mizaçları dostluklarına engel oluşturacak kadar kökten farklıdır.

Toplu yaşam, Asya'nın yabani at ve eşeklerini, zebraları, mustangları, Pampaların *cimarrone*'lerini, Moğolistan ve Sibirya'nın yarı yabani atlarını kapsayan büyük at ailesi için de kuraldır. Bunların hepsi birçok grubun sayısız alanda gerçekleştirdiği işbirliği içinde yaşarlar, grupların her biri bir aygırın başı çektiği bir miktar kısraktan oluşur. Eski ve Yeni Kıta'nın bu kalabalık sakinleri, özet olarak, hem kabarık sayıdaki düşmanlarına karşı hem de olumsuz iklim koşullarına karşı direnmek için yeterince donanımlı olmadıklarından, sosyallik ruhları olmasaydı yeryüzünden kısa sürede silinmiş olurlardı. Bir av hayvanı yaklaştığında birçok grup hemen birleşir, hayvanı püskürtür, kimi zaman da onu kovar: Ne kurt, ne ayı, hatta ne de aslan, sürüden ayrılmadığı sürece bir atı ya da zebrayı yakalayamaz. Çayırlıklarda, kuraklık çayırları kavurduğunda, yaklaşık on binlercesi bir araya gelir ve sürüler halinde göç ederler. Steplerde bir kar fırtınası patlak verdiğinde tüm gruplar birbirlerine yakın durur ve korunaklı küçük bir vadiye sığınırlar. Fakat karşılıklı güven son bulduğunda, ya da sürü paniğe kapılıp dağıldığında çok miktarda at telef olur ve hayatta kalanlar fırtınadan sonra yorgunluktan yarı ölü halde bir araya gelirler. Birlik, onların hayatta kalma mücadelesindeki temel silahıdır ve esas düşmanları da insandır. İnsanın istilası karşısında bizim evcil atlarımızın ataları (Polyakov'un verdiği adla, *Equus Przewalski*) Tibet'in bir ucundaki en vahşi en erişilmez yaylalara

19. *Histoire Naturelle,* Buffon.

çekilmiş ve etoburlarla çevrili olarak, kutup bölgelerindeki kadar kötü iklim koşullarında, insanın erişemeyeceği bir bölgede yaşamaya devam etmişlerdir.[20]

Renlerin alışkanlıklarından ve özellikle karacaları, yağmurcugeyikleri, antilopları, ceylanları, dağ keçisini ve antilopgillerin, keçigillerin ve koyungillerin üç kalabalık ailesini tümüyle içeren gevişgetirenlerin büyük bölümünden, sosyal yaşama dair birçok çarpıcı örnek çıkartabiliriz. Sürülerine etoburların saldırısını engellemedeki temkinlilikleri, dağkeçisi sürüsündeki tüm keçiler sarp kayaları aşamadığında yüzlerinden okunan kaygı; öksüzlerin evlat edinilmesi, erkeği, hatta kendi cinsinden bir arkadaşı öldürülen ceylanın umutsuzluğu; gençlerin oyunları ve daha birçok özellik sayılabilir. Fakat karşılıklı yardımlaşmanın en çarpıcı örneğine karacaların göçleri sırasında rastlanır. Bir keresinde Amur nehri üzerinde buna tanık olmuştum. Transbaykalya'dan Mergen'e giderken, yüksek yayladan ve onu çevreleyen Büyük Hinggan sıradağlarından geçiyordum ve ilerde, doğuya doğru, Nonni ile Amur arasındaki yüksek çayırlıklarda, kimsenin yaşamadığı bu bölgelerde karacaların sayısının azlığını fark ettim.[21] İki yıl sonra, Amur'a yeniden geçerken, Ekim sonuna doğru, Sungari'yle birleştiği alçak bölgelere girmeden önce, Dusse-alin'de (Küçük Hinggan) Amur'u delen bu pitoresk boğazın alt ucuna vardım. Bu boğazdaki köylerde yaşa-

---

20. Atlarla ilgili olarak, *Burchelli* zebrasıyla asla bir araya gelmeyen kuagga (zebrası)nın, yalnızca gayet iyi nöbetçilik yapan devekuşlarıyla değil, ceylanlarla, ayrıca birçok antilop türüyle, özellikle Güney Afrika antilopuyla çok iyi anlaştığını da belirtmek gerekir. Kuagga ile *Burchelli* arasındaki antipatiyi aynı yiyecek için rekabetle açıklayamayız. Kuagga'nın kendisiyle aynı çayırdan beslenen gevişgetirenlerle iyi geçiniyor olması bu hipotezi dışlar, burada, tavşan ile adatavşanı arasında olduğu gibi bir tür karakter uyuşmazlığı vardır. Bkz. *Big Game Shooting,* Clive Phillips-Wolley (Badmington Library). Bu eserde, Doğu Afrika'da birlikte yaşayan farklı türlere ilişkin mükemmel örnekler vardır.

21. Tunguzlu avcımız evlenecek olduğundan mümkün olduğunca çok kürk edinmek arzusu içindeydi ve gün boyu tüm tepelerin yamaçlarını at sırtında dolaşıp karaca arıyordu. Bu çabalarına rağmen günde bir tane bile avlayamıyordu; oysa mükemmel bir avcıydı.

yan Kazakları büyük bir hareketlilik içerisinde buldum, çünkü binlerce ve binlerce karaca, alçak bölgelere varmak için en dar yerinden Amur'u geçmeye çalışıyorlardı. Art arda günlerce, nehir boyunca altmış kilometre kadar bir mesafede, buz parçalarını önüne katıp sürüklemeye şimdiden başlamış olan Amur'u geçmeye çalışan karacaları Kazaklar katlediyordu. Her gün binlercesi öldürüldü, buna rağmen göç devam ediyordu. Benzer göçler ne önceden görülmüştü, ne de sonradan görüldü; bu göçün nedeni de Büyük Hinggan'daki vakitsiz, yoğun kar yağışı olmalıydı, bu zeki hayvanlar Dusse dağlarının doğusundaki alçak topraklara erişmek için çabalamak zorunda kalmışlardı. Gerçekten de, birkaç gün sonra Dusse-alin yarımla bir metre arası bir kar tabakasıyla kaplandı. İmdi, istisnai koşullarda başlanan bir göç için bir araya gelmek zorunda kalmış karaca gruplarının dağınık vaziyette bulundukları (neredeyse Büyük Britanya kadar geniş) engin topraklar düşünüldüğünde ve Amur nehrini daha güneyde olan en dar yerinden aşmak için bu grupların anlaşmalarının ne kadar güç olduğu hayal edildiğinde; bu zeki hayvanların dayanışma ruhu karşısında ancak hayranlık duyulabilir. Kuzey Amerika'nın bizonlarının da geçmişte aynı düşünce yeteneğini göstermiş olduklarını hatırlasak bile bu olgu çarpıcıdır. Ovalarda büyük sayılarda bizonun otladığı görülüyordu, fakat bu büyük birlikler asla birbirine karışmayan sayısız küçük gruplardan oluşuyordu. Bununla birlikte, zorunluluk kendini hissettirdiğinde tüm gruplar, uçsuz bucaksız bir alana yayılmış olsalar da, önceden belirttiğim gibi, bir araya geliyor ve yüz binlerce üyeden oluşan devasa sürüler oluşturabiliyorlardı.

Fillerin "bileşik aileleri" hakkında da en azından birkaç şey söylemeliyim. Onların birbirlerine bağlılıklarından, nöbetçi koymadaki akıllılıklarından ve sıkı bir karşılıklı desteğe dayalı yaşamın geliştirdiği sempati duygusundan söz etmeliyim.[22] Vahşi yabandomuzlarının sosyal duygularından

---

22. Samuel W. Baker'e göre, filler "bileşik aileler"den daha kalabalık gruplar halinde bir araya gelebilirler. "Park Bölgesi olarak anılan Seylan'ın bir böl-

bahsedebilir ve avcı bir hayvanın saldırısı karşısında bir araya gelme yeteneklerini övücü sözler bulabilirim.[23] Suaygırı ve gergedan da hayvanlardaki sosyallik duygusunu anlatan bir kitapta yer alabilir. Hayranlık verici birçok sayfa fokların ve morsların birbirine bağlılıklarını ve sosyalliklerini tasvir edebilir; nihayet, sosyal balinagiller arasında mevcut son derece mükemmel duygular da anlatılabilir. Maymun toplulukları hakkında da bir şeyler söylemek gerekir; bunlar bizi ilkel insan topluluklarına götüren birleşme çizgisi olduklarından daha fazla ilgi çekicidir.

Hayvanlar âlemi kademelerinin tepesinde bulunan, yapıları ve zekâlarıyla insana en fazla benzeyen bu memelilerin son derece sosyal olduğunu söylemek zorundayız. Kuşkusuz, yüzlerce tür içeren hayvanlar âleminin bu büyük bölümünde çok çeşitli karakter ve alışkanlıklara rastlamayı da beklemek gerekir. Fakat, tümü dikkate alındığında, sosyalliğin, ortak eylemin, birbirini korumanın ve sosyal yaşamın doğal bir sonucu olan duygulardaki büyük gelişimin birçok maymun türünü karakterize ettiği söylenebilir: En küçük türlerde olduğu gibi en büyük türlerde de sosyallik, pek az istisnasına rastladığımız bir kuraldır. Gece yaşayan maymunlar yalnız yaşamı tercih ederler; başlıklı maymunlar, uluyan maymunlar ve siyah uluyan maymunlar ancak küçük aileler halinde yaşar; A.R. Wallace orangutanları ancak yalnız olarak ya da üç, dört kişilik küçük gruplar halinde görmüştür; goriller asla sürü olarak bir araya gelmez. Fakat maymun sürüsünün tüm diğer türleri -şempanzeler, başlıklımaymunlar, şeytanmaymunları, kuyruksuz büyük şebekler, babunlar, vs.- son derece sosyaldir. Büyük sürüler halinde yaşarlar, hatta kendi türleri dışındaki türlerle de birleşirler. İçlerinden çoğu tek başlarına kaldıklarında çok mutsuz olur. İçlerinden birinin

---

gesinde görülen çok sayıda fil izinin, tehlikeli kabul ettikleri bir topraktan topluca geri çekilmek için bir araya gelmiş kalabalık sürülere ait olduğunu sık sık gözlemledim." (*Wild Beasts and their Ways,* c. I, s. 102)

23. Kurtların saldırısına uğrayan evcil domuzlar da aynısını yapar (Hudson, *age*).

felaket çığlığına tüm sürü hemen koşar ve birçok etoburun ve avcı kuşun saldırısını cesaretle püskürtürler. Kartallar bile onlara saldırmaya cesaret edemez. Bizim tarlalarımızı her zaman sürü halinde talan ederlerken, yaşlılar topluluğun güvenliğine dikkat eder. Çocuksu, yumuşak yüzleri Humboldt'u pek etkilemiş olan küçük titi maymunları yağmur yağdığında birbirlerine sarılır, kuyruklarını titreyen arkadaşlarının boyunlarına sararak korunurlar. Birçok tür yaralılarına karşı çok büyük ilgi gösterir ve geri çekilme sırasında, öldüğüne emin oluncaya ve onu yaşama döndüremeyeceklerine emin olana kadar yaralıyı terk etmezler. James Forbes, *Oriental Memoirs* adlı eserinde bu maymunların bazılarının ölü bir dişinin cesedini avcilardan öyle bir kararlılıkla istediğini anlatır ki, "bu olağanüstü sahneye tanık olanlar bir daha asla hiçbir maymun türüne ateş etmemeye karar verdiler."[24] Bazı türlerde birçok maymunun taşları kaldırmak ve altlarında olabilecek karınca yumurtalarını aramak için el birliği ettikleri görülür. Habeş maymunları yalnızca nöbetçi dikmekle kalmazlar, ganimetlerini emin yerlere taşımak için bir de zincir oluştururlar; cesaretleri de iyi bilinmektedir. Habeşistan'daki Mensa vadisinde yoluna devam etmek için kervanını Habeş maymunlarına karşı düzenli savaş usulleriyle savunan Brehm'in anlattıkları herkesçe bilinmektedir.[25] Uzun kuyruklu maymunların sevimliliği ve şempanzeler ailesinde hüküm süren karşılıklı bağlılık okurların çoğu tarafından bilinmektedir. En gelişmiş maymunlar arasında sosyal olmayan iki türle, orangutan ve gorille karşılaşıyor olsak da, hatırlamalıyız ki, her ikisi de -zaten çok küçük türlerle sınırlıdır, biri Afrika'nın ortasında, diğeri Borneo ve Sumatra adalarında- görünüşe bakılırsa, eskiden çok daha kalabalık olan iki türün son kalıntılarıdır. Goril, en azından, geçmiş zamanlarda sosyal olabilir, eğer *Periplus*'da anılan maymunlar gorilse.

---

24. *Animal Intelligence,* Romanes, s. 472.

25. Brehm, I, 82; *İnsanın Türeyişi,* Darwin, Bölüm III. Kozlov'da 1899-1901' de Tibet'in kuzeyindeki seferi sırasında benzer bir mücadele vermek zorunda kaldı.

Böylece, bu kısa incelemeyle bile görüyoruz ki, toplu halde yaşam hayvanlar âleminde bir istisna değildir; kuraldır, doğa yasasıdır ve en eksiksiz gelişimine en üst düzey omurgalılarda erişmiştir. Tek başına ya da yalnızca küçük aileler halinde yaşayan türler nisbeten daha az sayıdadır ve onların temsilcilerine ender rastlanır. Dahası, bazı istisnalar hariç, günümüzde sürüler halinde bir araya gelmeyen kuşlar ve memeliler de, yerküre insan tarafından işgal edilmeden önce, insanın onlara karşı giriştiği kalıcı savaştan ve temel besin kaynaklarının imhasından önce, muhtemelen toplu halde yaşıyor olmalıdırlar. Espinas, "işbirliği, yaşamak içindir" der; ve Amerika henüz insan tarafından değişime uğratılmamışken bazı bölümlerinin faunasını bilen Houzeau da yazılarında aynı yönde fikir beyan etmiştir.

Hayvanlar âleminde işbirliğine evrimin her düzeyinde rastlanır ve Herbert Spencer'in önemli fikrine göre -bu fikir Perrier'nin *Colonies animales* kitabında parlak bir şekilde geliştirilmiştir- bu işbirliği hayvanlar âlemindeki evrimin bile kökenidir. Fakat, tedrici evrim gerçekleştikçe, işbirliğinin giderek bilinçli bir hal aldığını görmekteyiz. Yalnızca fiziksel olma özelliğini yitirmekte, yalnızca içgüdüsel olmaktan çıkmakta, düşünülmüş bir hal almaktadır. Üst düzey omurgalılarda işbirliği periyodiktir, daha doğrusu hayvanlar özel bir ihtiyacın giderilmesi için işbirliğine başvurur: türün çoğalması, göçler, av ya da karşılıklı savunma. İşbirliği tesadüfi olarak da meydana gelir; örneğin kuşlar bir yağmacıya karşı bir araya geldiklerinde ya da memeliler istisnai koşulların baskısı altında göç etmek için birleştiklerinde durum böyledir. Bu ikinci durumda, alışılmış tavırlarından bilinçli olarak saparlar. Kimi zaman birleşme, iki ya da üç düzeyde ortaya çıkar -önce aile, sonra grup ve nihayet, genellikle dağınık olan fakat gereklilik halinde bir araya gelen grupların işbirliği şeklinde; tıpkı bizonlarda ve diğer gevişgetirenlerde gördüğümüz gibi. İşbirliği daha yüksek bir biçim de alabilir, bu şekliyle her bir üyeye daha fazla bağımsızlık sağlarken onu sosyal yaşamın avantajlarından da mahrum bırakmaz. Kemirgenlerin çoğunda, tek tek her üyenin kendi barınağı var-

dır, yalnız kalmak istediğinde buraya çekilebilir; fakat bu barınaklar köyler ve siteler halindedir, böylelikle tüm üyeler sosyal yaşamın avantajlarından ve sevinçlerinden yararlanır. Nihayet, fareler, köstebekler, tavşanlar, vs: gibi birçok türde sosyal yaşam, tek yaşayan üyenin kavgacı karakterine ve diğer bencil eğilimlerine rağmen sürdürülür. Böylece, işbirliği, karıncalar ve arılar arasında görüldüğü gibi, canlıların fizyolojik yapılarının dayattığı bir şey olmaktan çıkar; karşılıklı yardımlaşmanın yararları ya da sağladığı zevkler için geliştirilir. Bu, doğal olarak, muhtemel tüm düzeylerde ve canlıların tek tek ve özgül karakterlerinin sonsuz çeşitliliğiyle birlikte kendini gösterir; sosyal yaşamın edindiği görünümlerin çeşitliliği bile, bu yaşamın genelliğinin bir sonucu ve -bizim için de- bir kanıtıdır.[26]

Sosyallik -yani hayvanın hemcinsiyle işbirliği yapma ihtiyacı-, topluluğun topluma ve "yaşama sevinci"ne duyduğu sevgi; nihayet zoologlardan hak ettiği ilgiyi görmeye başlamaktadır.[27] Artık bilmekteyiz ki, tüm hayvanlar, karıncalardan kuşlara ve en üst düzey memelilere kadar, hepsi oyun oynamayı, dövüşmeyi, birbirlerini kovalamayı, yakalamayı, şakalaşmayı, vs. severler. Birçok oyun, deyim yerindeyse, gençlerin hayatta nasil davranacaklarını öğrendikleri bir okulken, diğerleri de, yararcı amaçları dışında, danslar ve şarkılar gibi, basit birer güç gösterisidir. "Yaşama sevinci"dir; aynı türden, hatta başka türden canlılarla herhangi bir biçimde iletişim arzusudur; bunlar, kelimenin tam anlamıyla sosyallik gösterisidir, tüm hayvanlar âleminin ayırt edici ö-

---

26. Huxley'in daha önceden belirtilen bir makalesinde, Rousseau'nun pek bilinen cümlesinin şu şekilde aktarıldığını görmek pek tuhaftır: "Karşılıklı mücadelenin yerine karşılıklı barışı geçiren ilk insanlar -onları bu ilerlemeyi yapmak zorunda bırakan neden ne olursa olsun- *toplumu yarattılar.*" (*Nineteenth Century,* Şubat 1888, s. 165) -Toplumu yaratan insan değildir, toplum insandan önce de vardır.

27. Hudson'un, *Naturalist on the La Plata* kitabındaki "Doğada Müzik ve Dans" başlıklı bölüm ve Carl Gross'un *Play of Animals* adlı eseri gibi monografiler, doğada kesinlikle evrensel olan bu içgüdüyü canlı bir şekilde aydınlatmaktadır.

zelliğidir.[28] Bu duygu ister bir avcı kuşun yaklaşması karşısında duyulan tedirginlikten kaynaklanmış olsun, isterse de hayvanlar sağlıklıyken ve özellikle gençken patlak veren "sevinç krizi"nden kaynaklansın, hatta bir duygu aşırılığını ya da yaşam coşkusunu yalnızca serbest bırakma ihtiyacından kaynaklanıyor olsun; duyguları iletme, oyun oynama, gevezelik etme ya da yalnızca diğer hemcinslerinin yakınlığını hissetme ihtiyacı tüm doğada kendini hissettirir ve tüm diğer fizyolojik işlevler gibi, yaşamın ve duyguları algılama yeteneğinin ayırt edici bir özelliğidir. Bu gereklilik memelilerde, özellikle gençler arasında ve özellikle kuşlar arasında yüksek bir gelişime ve çok güzel bir ifadeye kavuşur; fakat kendini tüm doğada hissettirir ve aralarında Pierre Huber'in de bulunduğu en iyi doğacılar tarafından, karıncalar arasında bile bu gözlenmiştir. Kelebekleri de daha önceden sözünü ettiğimiz devasa sürüleri oluşturmaya yönelten bu aynı içgüdüdür.

Dans etmek için bir araya gelme ve kuşların dans ettikleri yerleri dekore etme alışkanlığı, Darwin'in *İnsanın Türeyişi*'nde (Bölüm XIII) bu konuda yazdıkları sayesinde iyi bilinmektedir. Londra'daki zooloji bahçesini ziyaret edenler cennetkuşunun kameriyesini iyi bilirler. Fakat bu dans etme alışkanlığı eskiden sanıldığından daha yaygın gözükmektedir, W. Hudson, La Plata üzerine hayranlık verici kitabında, çok sayıda kuşun -sutavuğu, bataklıkkuşları, kışkuşu, vs.- karmaşık danslarının çok önemli bir tasvirini yapar.

Birçok kuş türünde görülen koro halinde şarkı söyleme alışkanlığı aynı türden sosyal içgüdü kategorisine aittir. Bu alışkanlık, İngilizlerin çok yanlış olarak "sorguçlu yaygaracı" olarak adlandırdıkları *chauna chavarria*'da en çarpıcı biçimde gelişmiştir. Bu kuşlar kimi zaman büyük sürüler halinde bir araya gelirler ve o zaman genellikle hep birlikte koro ha-

28. Eğlenmek ve dans etmek için (genellikle belli bir yerde) bir araya gelme alışkanlığına sahip olanlar yalnızca çok sayıda kuş türü değildir, W.H. Hudson'un gözlemlerine göre, tüm memeliler ve kuşlar ("muhtemelen *hiç* istisna yoktur"), az ya da çok gürültü çıkararak ya da yalnızca sesler eşliğinde düzenli olarak şarkı söylemek için sık sık bir araya gelirler (s. 264).

linde şarkı söylerler. W.H. Hudson onları kalabalık sürüler halinde gördüğünde, yaklaşık beş yüz kuşluk gruplar halinde bir pampa gölünün etrafına dizilmişlerdi.

> Bir süre sonra, [diye yazar] benim yakınımdaki bir grup şarkı söylemeye başladı ve güçlü şarkısını üç ya da dört dakika sürdürdü; sustuğunda, bir sonraki grup aynı şarkıya devam etti, onun ardından da bir diğeri, ta ki karşı kıyıya yerleşmiş grupların notaları, gölün üzerindeki havada dalgalanarak, berrak ve güçlü bir şekilde bana geri gelene kadar -sonra sesleri giderek zayıflayarak yok oldu, ama ardından ses yeniden yaklaştı ve etrafımı sardı.

Başka bir vesileyle, aynı yazar tüm bir düzlüğün sayısız keklik sürüsüyle kaplı olduğunu gördü, sıkışık sıralar halinde değillerdi, ikişerli küçük gruplar halinde dağılmışlardı. Akşamın dokuzuna doğru, "aniden, millerce genişlikteki bataklığı kaplayan tüm kuş çeşitleri olağanüstü bir akşam ezgisine başladılar... Dinlemek için yüz mil uzaktan at koşturmaya değecek bir konserdi bu."[29] Tüm sosyal hayvanlar gibi kekliğin de kısa sürede evcilleştiğini ve insana pek bağlandığını ekleyelim. Korkunç biçimde silahlı olsalar bile, "bunlar pek yumuşak ve pek az kavgacı kuşlardır", denmektedir. Topluluk halinde yaşam, silahlarını gereksiz kılmaktadır.

Aktarılan örnekler topluluk halinde yaşamın, genel anlamda ele alınan hayatta kalma mücadelesinin en güçlü silahı olduğunu göstermektedir; daha fazla üstünde durmak gerekseydi başka kanıtlar getirmek de kolay olurdu. Topluluk halinde yaşam, en zayıf böcekleri, en zayıf kuşları ve en zayıf memelileri, en korkunç etoburlara ve avcı kuşlara karşı mücadele edebilecek ve korunabilecek hale getirmektedir; uzun yaşamalarını sağlamaktadır; farklı türlerin yavrularını en az enerji kaybıyla yetiştirmelerini sağlamaktadır. Çok zayıf bir doğum oranına rağmen bazı türlerin varlığını sürdürmesini sağlayan şey işbirliğidir. İşbirliği sayesinde, sürü halinde ya-

---

29. Maymunların korosu için bkz. Brehm.

şayan hayvanlar barınacak yeni yerler aramak için göç edebilirler. Dolayısıyla, Darwin ve Wallace'ın belirtmiş oldukları gücün, hızın, koruyucu renklerin, kurnazlığın, açlığa ve susuzluğa direncin, belirli koşullarda her bir canlıyı ya da türü destekleyen özellikler olduğunu kabul etsek bile; sosyalliğin hayatta kalma mücadelesinin *her* durumunda büyük bir avantaj sağladığını ileri sürebiliriz. İradi olarak ya da farkına varmadan, bu işbirliği içgüdüsünü terk eden türler yok olmaya mahkûmdur; oysa, en iyi şekilde birleşmeyi bilen hayvanlar, Darwin ve Wallace'ın saydığı özelliklerin *her birinde* -zekâ hariç- daha geri olsalar da, hayatta kalma ve eksiksiz bir evrim geçirme şansına en fazla sahip olanlardır. En üst düzey omurgalılar ve özellikle insanlar bu savın en iyi kanıtıdır. Zekâya gelince, bunun hayatta kalma mücadelesinin en güçlü silahı ve tedrici evrimin en güçlü faktörü olduğu konusunda tüm Darwinciler Darwin'le hemfikir olsalar bile, Darwin, zekânın son derece sosyal bir öğe olduğunu da kabul etmektedir. Dil, taklit ve deney birikimi, sosyal olmayan hayvanın yoksun olduğu entelektüel ilerleme öğeleridir. Aynı şekilde, farklı hayvan sınıflarının başında, karıncalar, papağanlar, maymunlar gibi en büyük sosyalliği zekânın en yüksek gelişimiyle birleştiren hayvanları görürüz. Demek ki, yaşam için en donanımlı olanlar en sosyal hayvanlardır ve sosyallik evrimin temel faktörlerinden biri olarak ortaya çıkar, hem doğrudan doğruya, gereksiz enerji harcamasını azaltarak türün refahını sağlar, hem de dolaylı olarak zekânın gelişimini destekler.

Dahası, toplu yaşama denk düşen sosyal duyguların ve özellikle de belli bir alışkanlık geliştirmeye yönelik kolektif bir adalet duygusunun gelişimi olmadan topluluk halinde yaşamın tamamen imkânsız olduğu açıktır. Eğer her birey kendi kişisel avantajlarını sürekli kötüye kullanır ve diğerleri de, zarar gören kişinin haklarını korumak için müdahale etmezse, hiçbir sosyal yaşam mümkün olamaz. Bu nedenle, adalet duyguları sürü halinde yaşayan tüm hayvanlarda gelişmiştir. Kırlangıçlar ve turnalar ne kadar uzak mesafeden gelirlerse gelsinler, her biri geçen yıl inşa ettiği ya da tamir

ettiği yuvaya geri döner. Eğer tembel bir serçe, bir arkadaşının yapmakta olduğu yuvayı sahiplenirse, hatta oradan birkaç saman çöpü kaçırmaya çalışırsa, serçe grubu tembel olana müdahale eder: ve açıktır ki, bu müdahale kural olmasaydı, kuşlar, hep yaptıkları gibi, yuva kurmak için asla bir araya gelmezlerdi. Ayrı ayrı penguen gruplarının her birinin dinlendikleri, kimilerinin balık avladıkları yerleri vardır ve kavga etmezler. Avustralya'daki sürü hayvanlarının her bir grubunun dinlenmek için gittiği belirli yerleri vardır ve buralardan asla ayrılmazlar; vs.[30] Kuş yuvalarındaki işbirliklerinde, kemirgenlerin köylerinde ve otçul sürülerde hüküm süren barışla ilgili çok sayıda gözlem vardır; diğer yandan, mahzenlerimizdeki fareler gibi sürekli kavga dövüş eden ya da kıyıdaki güneşli bir yere kim sahip olacak diye kavga eden morslar gibi sosyal hayvanların sayısı pek azdır. Böylece sosyallik fiziksel mücadeleye sınır koyar ve daha iyi ahlâki duyguların gelişimine yer açar. Aslanlar ve kaplanlar da dahil olmak üzere, tüm hayvan sınıflarında anne sevgisinin önemli oranda geliştiği iyi bilinmektedir. Sürekli olarak işbirliği yaptıklarını gördüğümüz genç kuşlara ve memelilere gelince, sempati -sevgi değil- onların işbirliğinde daha da büyük bir gelişme gösterir. Evcil hayvanlar ve tutsak hayvanlar hakkında anlatilan karşılıklı bağlılık ve merhametle ilgili gerçekten etkileyici olguları bir yana bıraktığımızda, özgür, vahşi hayvanlar arasındaki merhamete işaret eden çok sayıda örnekle karşılaşırız. Max Perty ve L. Büchner bu nitelikte çok sayıda örnek vermiştir.[31] J.C. Wood'un, yaralı bir arkadaşını bulup taşıyan gelincikle ilgili hikâyesi haklı olarak herkesçe bilinmektedir.[32] Kaptan Stansbury'nin Utah'a yap-

30. Haygard, *Bush Life in Australia,* s. 58.
31. Birkaç örnek verirsek: Yaralı bir porsuk aniden ortaya çıkan bir başka porsuk tarafından taşınır; kör bir fare çiftini besleyen fareler görülmüştür (*Seelenleben der Thiere,* s. 64 ve devamı). Brehm, bir ağacın kovuğunda yaralı bir kuzgunu besleyen iki kuzgunu bizzat görmüştür; yara birkaç haftalıktı (*Hausfreund,* 1874, 715; *Liebe,* Büchner, 203). Bay Blyth, iki ya da üç kör arkadaşını besleyen kuzgunlar görmüştür, vs.
32. *Man and Beast,* s. 344.

tığı yolculukta da benzer bir hikâye vardır (gözlemi Darwin anlatır); kör bir pelikanı, kırk beş kilometre mesafeden balık getirerek besleyen, hem de iyi besleyen başka pelikanlar görmüştür.[33] H.A. Weddell, Bolivya ve Peru yolculukları sırasında, birkaç kez, vikunya sürülerinin avcılar tarafından yakından takip edildiklerinde en güçlü erkeklerin, sürünün güvenlik içinde geri çekilmesini sağlamak için geride kaldıklarını görmüştür. Yaralı arkadaşlara gösterilen merhamete gelince, kâşif zoologlar bundan sürekli olarak söz ederler. Bu tür olgular tamamen doğaldır. Merhamet sosyal yaşamın zorunlu bir sonucudur. Fakat merhamet, genel olarak zekânın ve duyarlılığın oldukça yüksek bir düzeyinin de kanıtıdır. Bu, daha yüksek ahlâki duygulara doğru gelişimin ilk adımıdır. Aynı zamanda, sonraki evrimin de güçlü bir faktörüdür.

Önceki sayfalarda geliştirilen yaklaşımlar doğruysa, zorunlu bir soruyla karşı karşıya kalırız: Bu olgular, Darwin, Wallace ve öğrencilerinin ortaya koydukları haliyle, hayatta kalma mücadelesi teorisiyle ne ölçüde uyuşmaktadır? Bu önemli soruya kısaca cevap vermek istiyorum. İlk olarak, tüm organik doğaya uzanan bir hayatta kalma mücadelesi fikrinin yüzyılımızın en büyük genellemesi olduğundan kuşku duyacak doğacı yoktur. Yaşam bir *mücadeledir*; ve bu mücadelede en yetenekli olan hayatta kalır. Bu mücadele en iyi hangi silahlarla sürdürülür? Bu mücadeleye en uygun silahlar hangileridir? türünden soruların cevapları, mücadelenin iki farklı yanına verilen öneme bağlı olarak büyük ölçüde değişecektir: Biri, dolaysız olanı, tek tek canlıların beslenmesi ve güvenliği için mücadeledir, diğeri ise Darwin'in "metaforik" olarak adlandırdığı mücadeledir, yani çoğu zaman kolektif olan, olumsuz koşullara karşı mücadele. Her bir türün içinde beslenme için gerçek bir mücadelenin olduğunu kimse yadsıyamaz -en azından belli dönemlerde. Fakat sorun, mücade-

---

33. L.H. Morgan, *The American Beaver,* 1868, s. 272; *İnsanın Türeyişi,* Bölüm IV.

lenin Darwin'in, hatta Wallace'ın kabul ettiği oranlarda olup olmadığını ve bu mücadelenin hayvanlar âleminin evriminde atfedilen rolü oynayıp oynamadığını bilmektir.

Darwin'in eserindeki fikir elbette her hayvan grubunda beslenme için, tek tek canlıların güvenliği için ve üreyebilmek için devam eden gerçek bir rekabet fikridir. Büyük doğacı, genellikle envai çeşit hayvanla dolu öyle bölgelerden söz eder ki, buralar daha fazla hayvanı barındıramaz ve bu aşırı nüfustan çıkardığı sonuç, mücadelenin gerekliliğidir. Fakat onun eserinde bu mücadelenin gerçek kanıtlarını aradığımızda bizi ikna edecek kanıt bulamadığımızı itiraf etmeliyiz. "Hayatta kalma mücadelesi, aynı türden canlılar ve çeşitler arasında cereyan ettiğinde daha serttir" başlıklı paragrafa bakarsak, Darwin'in yazılarında görmeye alışık olduğumuz kanıt ve örnek bolluğunu orada bulamayız. Aynı türden canlılar arasındaki mücadele bu paragrafta hiçbir örnekle doğrulanmamaktadır: Bir aksiyom olarak kabul edilmiştir; ve birbirine yakın akraba olan türler arasında mücadele ancak beş örnekle kanıtlanmıştır, ki bunların en azından biri (iki ardıçkuşu türüyle ilgili olanı) şimdi kuşkulu gelmektedir.[34]

---

34. Bir kırlangıç türünün bir başka tür olan Kuzey Amerika kırlangıcının azalmasına yol açtığı söylenmektedir; İskoçya'da iri ardıçkuşlarının son dönemdeki artışı ötücü ardıçkuşunun azalmasına neden oldu; Avrupa'da bozfare siyahfarenin yerini aldı; Rusya'da küçük hamamböceği büyük hemcinsini her yerden kovdu; ve Avustralya'da başka yerden getirilmiş olan oğul arılar iğnesiz küçük arıları hızla yok etti. Evcil hayvanlarla ilgili iki diğer vaka da önceki paragrafta belirtilmiştir. Fakat, aynı olguları hatırlatan A.R. Wallace İskoçya ardıçkuşları üzerine bir notta şunu belirtir: "Bununla birlikte, Profesör A. Newton bu türlerin burada anlatıldığı biçimde birbirlerine zarar vermediklerini bana anlattı." (*Darwinism*, s. 34). Bozfarelere gelince, hem karada hem denizde yaşama alışkanlıklarına bağlı olarak, genellikle bizim evlerimizin alt bölümlerinde (derin mahzenler, lağımlar, vs.), kanal ve nehir kıyılarında bulundukları bilinmektedir; çok kalabalık sürüler halinde uzaklardan göç etmişlerdir. Siyahfare ise, tersine, bizim evlerimizin içinde kalır, döşeme altlarında, ahırlarda ya da ambarlarda kalmayı tercih eder. Böylelikle, insan tarafından yok edilmeye daha açıktır, bu nedenle siyahfarenin insan tarafından değil de, bozfare tarafından yok edildiğini ya da aç bırakıldığını ileri süremeyiz.

Fakat, bir türün sayısının azalmasının bir başka türün artışına ne ölçüde bağlı olduğunu belirlemek için daha fazla ayrıntı aradığımızda, Darwin, alışılmış iyi niyetiyle bize şöyle demektedir:

> Doğada aşağı yukarı aynı alanı işgal eden akraba türler arasındaki rekabetin niçin şiddetli olduğunu belli belirsiz sezebiliriz: Fakat, bu amansız hayatta kalma mücadelesinde niçin bir türün değil de diğerinin zafer kazandığını muhtemelen, hiçbir vesileyle kesin olarak söyleyemeyiz.

Aynı olguları pek az değiştirilmiş bir başlık altında, "Yakın akraba olan hayvanlar ve bitkiler arasındaki hayatta kalma mücadelesi *genellikle* en sert mücadeledir" şeklinde aktaran Wallace'a gelince, yukarda belirtilen olgulara başka bir görünüm veren şu saptamayı yapmaktadır (italikler bana aittir):

> *Belirli* durumlarda, kuşkusuz, iki tür arasında gerçek mücadele vardır, en güçlü olan en zayıf olanı öldürür; *fakat bu hiçbir biçimde zorunlu değildir,* öyle durumlar olabilir ki, fiziksel olarak en zayıf tür, daha hızlı üreme gücüyle, iklimin değişkenliklerine gösterdiği büyük direnişle ya da ortak düşmanlardan kaçabilme yeteneğiyle zafer kazanabilir.

Bu tür durumlarda, rekabet olarak adlandırılan şey, gerçek bir rekabet olmayabilir. Bir tür bir başka tür tarafından yok edildiği ya da aç bırakıldığı için değil, diğer tür uyum sağlamayı bilirken kendisi yeni koşullara uyum sağlayamadığı için yenik düşer. Burada da "hayatta kalma mücadelesi" deyimi metaforik anlamda kullanılmıştır, başka bir anlamı da olamaz. Aynı türden canlılar arasındaki gerçek bir rekabete gelince, bunun bir örneği bir kuraklık döneminde Güney Amerika sürü hayvanlarıyla ilgili olarak verilmiştir, bunlar evcil hayvanlar olduğundan bu örneğin değeri azalmaktadır. Benzer koşullarda bizonlar kavgadan kaçmak için göç etmektedir. Bitkiler arasındaki mücadele ne kadar sert olsa da -ki bu fazlasıyla kanıtlanmıştır- yapabileceğimiz tek şey Wallace'ın saptamasını tekrarlamaktır; Wallace, "bitkilerin elinden başka türlü yaşamak gelmez" demektedir, oysa ki hay-

vanların geniş bir yelpaze içerisinde kendi barınaklarını seçme olanakları vardır. Dolayısıyla, şu soruyu yeniden sorarız: Her bir hayvan türü içerisinde rekabet hangi noktaya kadar gerçekten vardır? Bu sav neye dayanmaktadır?

Aynı saptamayı, Darwin'in sık sık belirttiği "ara türlerin kökünün kazınması" fikrinden alınma bir argüman olan, her bir türün içinde şiddetli bir rekabetten ve hayatta kalma mücadelesinden yana dolaylı argüman hakkında da yapmak gerekir. Komşu türler arasında ara biçimlerden oluşan sürekli bir zincirin yokluğu karşısında hissettiği güçlüğün uzun süre boyunca Darwin'in kafasını karıştırdığı ve bu güçlüğün çözümünü ara türlerin yok oluşu varsayımında bulduğu bilinmektedir.[35] Bununla birlikte, Darwin ve Wallace'ın bu konudan söz ettikleri çeşitli bölümler dikkatli olarak okunduğunda, "kökünün kazınması" terimini kelimenin gerçek anlamıyla ele almamak gerektiği sonucuna varırız; Darwin'in "hayatta kalma mücadelesi" terimiyle ilgili olarak yaptığı saptama "kökünün kazınması" kelimesine de uygulanabilir. Kelimesi kelimesine değil, "metaforik anlamda" anlaşılmalıdır.

Belirli bir bölgenin daha fazla alamayacak kadar çok sayıda hayvanla dolu olduğu varsayımından yola çıkarsak ve dolayısıyla, tüm sakinler arasında yaşam araçları için çetin bir rekabetin meydana geldiği -her hayvanın, kendi günlük besinini sağlamak için hemcinslerine karşı mücadele etmesi gerektiği- varsayımından yola çıkarsak, bu durumda, elbette, zafer kazanan yeni bir çeşidin ortaya çıkışı, birçok durumda (her zaman olmasa da), yaşam araçlarına kendi paylarından daha çok sahiplenebilecek canlıların ortaya çıkması anlamına gelir; ve sonuç şu olur ki, bu canlılar, hem yeni dönüşüm-

---

35. "Fakat, çok yakın akraba birçok tür aynı bölgede yaşadıklarında, bugün kuşkusuz çok daha fazla ara biçim bulabileceğimiz ileri sürülebilir. ... Benim teorime göre bu akraba türler ortak bir atadan gelmektedir; ve dönüşümlerin akışı içerisinde, her biri kendi bölgesinin yaşam koşullarına uyum sağlamıştır ve atası olan çeşidin ve geçmişi ile bugünü arasındaki tüm ara çeşitlerin ayağını kaydırmış ve kökünü kazımıştır." (*Türlerin Kökeni,* 6. baskı, s. 134 ve 137, 296 - "kökünün kazınması üzerine": tüm paragraf.)

lere uyum sağlayamayan atalarının, hem de bu dönüşümlere aynı düzeyde uyum sağlayamamış ara çeşitlerin açlığı pahasına zafer kazanırlar. Darwin'in başlangıçta yeni çeşitlerin ortaya çıkışını bu şekilde sunmuş olması muhtemeldir; en azından "kökünün kazınması" teriminin sık kullanımı bu izlenimi vermektedir. Fakat Darwin ve Wallace olayların bu gidişinin mümkün olan tek gidiş olmadığını, hiç de gerekli olmadığını fark edecek kadar da Doğa'yı iyi bilmektedirler.

Belirli bir bölgenin fiziksel ve biyolojik koşulları, bir türün işgal ettiği alanın genişliği ve bu türün tüm üyelerinin alışkanlıkları değişmeden kalıyorsa; bu koşullarda yeni bir çeşidin aniden ortaya çıkışı, gerçekten de, yeni çeşidin karakteristiği olan yeni niteliklerle yeterli düzeyde donanmamış olan tüm canlıların açlık çekerek yok olması ve kökünün kazınması anlamına gelebilir. Fakat koşullardaki bu çekişme, bizim doğada hiç de görmediğimiz bir şeydir. Her tür sürekli olarak kendi alanını genişletmeye yönelir; yeni yerlere doğru göç kuraldır; ağır ağır ilerleyen salyangozda da kuraldır, hızla uçan kuşta da; fiziksel koşullar her bir bölgede hiç durmadan dönüşür; ve yeni hayvan çeşitleri, birçok durumda -belki de çoğu durumda-, hemcinslerinin besinini kapmaya yarayan yeni silahların gelişimiyle değil -besin, yaşam için gerekli yüzlerce çeşit koşuldan yalnızca biridir-, fakat, Wallace'ın "karakter farklılıkları" (*Darwinism,* s. 107) üzerine sevimli bir paragrafta belirttiği gibi, yeni alışkanlıkların benimsenmesiyle, yeni yerlere doğru yer değiştirmekle ve yeni besinlere alışmakla oluşur. Bu tür durumlarda kökünü kazıma olmadığı gibi, rekabet de yoktur, çünkü yeni uyarlanma *rekabeti azaltmıştır, eğer tabii önceden rekabet varsa.* Bununla birlikte, bir süre sonra, yeni koşullar için daha donanımlı olanın hayatta kalması gibi basit bir nedenle, ara biçimler yok olacaktır -ataların kökünün kazınması hipotezindeki kadar kesin olarak. Spencer'le birlikte, tüm Lamarck'cılarla ve Darwin'in kendisiyle birlikte, ortamların türler üzerindeki dönüştürücü etkisini kabul edersek, ara biçimlerin kökünün kazınmasını kabul etmenin pek de gerekli olmadığını ekleyebiliriz.

Göçlerin ve bunun sonucu olarak hayvan gruplarının tec-

ridinin, yeni çeşitlerin ve ardından yeni türlerin evrimi için önemi Moritz Wagner tarafından belirtilmiş ve Darwin tarafından da tamamen kabul edilmiştir. O zamandan beri yapılan araştırmalar bu olgunun önemini güçlendirmekle kalmıştır; bu araştırmalar, bir türün işgal ettiği alanın genişliğinin -Darwin bu alanı haklı olarak yeni çeşitlerin ortaya çıkışının önemli bir koşulu olarak kabul ediyordu-, söz konusu türün bazı gruplarının, dolayısıyla yerel jeolojik değişimlerin ya da topografik engellerin tecridiyle nasıl birleşebileceğini göstermişlerdir. Burada bu önemli sorunun tartışmasına girmek imkânsızdır, fakat birkaç saptama bu farklı nedenlerin bileşik eylemini açıklayabilir. Belli bir hayvan türünden grupların, çoğu zaman yeni bir besin türüne uyum sağladığı bilinmektedir. Örneğin, sincapgiller, karaçam ormanlarında kozalak kıtlığı başgösterdiğinde, köknar ormanlarına taşınırlar ve bu besin değişikliğinin onlar üzerinde iyi bilinen bazı fizyolojik etkileri vardır. Bu alışkanlık değişimi sürmezse, ertesi yıl karaçam ormanlarında kozalaklar yine bollaşırsa, hiçbir yeni sincapgil çeşidinin ortaya çıkmayacağı açıktır. Fakat sincapgillerin bulunduğu büyük alanın bir bölümünün fiziksel koşullarında bir değişim görülürse, örneğin, eğer iklim yumuşarsa ya da yerel bir kuraklık görülürse (karaçam ormanlarına kıyasla köknar ormanlarının artmasına yol açacak iki neden), eğer başka nedenler sincapgilleri kurak bölgenin sınırında kalmaya zorlarsa, bu durumda yeni bir çeşitle karşılaşırız, yani sincapgiller arasında, kökünü kazıma adını hak eden hiçbir şey olup bitmeden, yeni bir tür başlar. Koşullara daha iyi uyum sağlamış olan yeni çeşit sincapgillerin giderek daha çok sayıdaki bir bölümü her yıl hayatta kalırken, ara zincir halkaları, Malthusçu rakipler tarafından aç bırakılmadan *zaman içinde* yok olacaktır. Orta Asya'nın geniş alanlarında meydana gelen büyük değişimlerin ardından olup biten ve buzul döneminden bu yana bu bölgelerdeki tedrici kuraklığın sonucu olan şey tam da budur.

Bir başka örnek ele alalım. Jeologlar, bugünkü yabanatının (*Equus Przewalski*) pliyosen ve kuvaterner dönemler boyunca meydana gelen ağır evrimin ürünü olduğunu, fakat za-

man içerisinde atın atalarının yeryüzünün sınırlı bir alanına hapsedilmediklerini kanıtladılar. Tersine, Eski ve Yeni Dünya'da birçok uzun göç yaşayan at, muhtemelen bir süre sonra başlangıçta terk ettiği otlaklara geri döndü.[36] Sonuç olarak, şu anda Asya'da bugünkü yabani at ile tersiyer dönem sonundaki Asyalı ataları arasındaki ara halkaları bulamasak da, bu durum, tüm bu ara halkaların kökünün kazındığı anlamına gelmez. Bu tür bir kökünü kazıma asla meydana gelmemiştir. Belki de ataları olan türler arasında istisnai ölümler bile olmamıştır: Ara tür ve çeşitlere mensup canlılar çok sıradan bir şekilde ölmüşlerdir -çoğu zaman verimli otlakların arasında, dolayısıyla onların kalıntılarına dünyanın her yerinde rastlanır.

Kısacası, bu konuyu titizlikle incelersek ve Darwin'in yazdıklarını dikkatli olarak tekrar okursak, geçiş çeşitlerinden söz ederken "kökünü kazıma" kelimesini kullanmak istediğimizde bunu metaforik anlamda ele almak gerektiğini görürüz. "Rekabet"e gelince, bu terim de Darwin tarafından sürekli olarak, yaşam imkânları için aynı türden gruplar arasında gerçek bir mücadele fikri vermekten çok, imgesel bir anlamda, bir ifade biçimi olarak kullanılmaktadır (örneğin, "kökünün kazınması üzerine" paragrafına bakınız). Ne olursa olsun, ara biçimlerin yokluğu bu rekabeti kanıtlayan bir argüman değildir.

Gerçekte, yaşam imkânları için her hayvan türü içinde sürekli olarak amansız bir rekabetin meydana geldiğini destekleyecek temel argüman, Profesör Geddes'in deyişinden yararlanırsam, Malthus'tan ödünç alınma "aritmetik argüman" dır. Fakat bu argüman hiç de inandırıcı değildir. Güneydoğu Rusya'daki bazı köyleri ele alabiliriz, buraların sakinleri besin açısından gerçek bir bolluk içinde yaşarlar, fakat hiçbir

36. Bu konuda özel bir inceleme yapmış olan Bayan Maria Pavlova'ya göre, Asya'dan Afrika'ya göç etmişler, orada bir süre kalmışlar ve daha sonra Asya'ya tekrar dönmüşlerdir. Bu ikili göç doğrulansa da doğrulanmasa da, bugünkü atın atalarının eskiden Asya'da, Afrika'da ve Amerika'da yaşamış oldukları tartışmasız biçimde doğrudur.

sağlık örgütlenmeleri yoktur; ve son seksen yıl içinde binde altmışlık bir doğum oranına rağmen, nüfusun seksen yıl önce neyse aynı kaldığına bakarsak, köylerde oturanlar arasında müthiş bir hayatta kalma mücadelesi olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Bununla birlikte, hakikat şudur ki, yıldan yıla nüfusun değişmeden kalmasının nedeni, yeni doğan bebeklerin üçte birinin altı aylık olmadan ölmeleri, yarısının dört yıl içinde ölmesi ve yüz çocuktan yalnızca on yedi ya da on sekizinin yirmi yaşına erişmesidir. Yeni doğanlar, rekabet edebilecek çağa gelmeden ölmekteydiler. İnsanlarda durum böyleyken hayvanların durumunun daha da elverişsiz olduğu açıktır. Kuşlar âleminde yumurtalar korkunç oranlarda tahrip olmaktadır; öyle ki yumurtalar yaz başlangıcında birçok türün ana besin kaynağıdır; peki ya Amerika'da ve Asya'da milyonlarca yuvayı tahrip eden fırtınalara, su baskınlarına ya da genç memelileri kitle halinde öldüren ani ısı değişikliklerine ne demeli? Her fırtına, her su baskını, kuş yuvalarına farelerin yaptığı her ziyaret, her ısı değişikliği, teoride çok korkunç gözüken bu rakipleri yok eder.

Amerika'da atların ve sürü hayvanlarının, Yeni Zelanda' da adatavşanlarının ve domuzların, hatta Avrupa'dan (orada büyümeleri rekabet nedeniyle değil, insan tarafından sınırlandırılmıştır) getirilen vahşi hayvanların bu son derece hızlı çoğalması olgusuna gelince, aşırı nüfus artışını kanıtlamak için öne sürülen bu olgulara gelince, bunlar bizce daha ziyade bu teoriye karşıt gözükmektedir. Amerika'da atlar ve sürü hayvanları bu kadar hızlı çoğalabilmişse eğer, bu yalnızca şunu kanıtlar: eskiden Yeni Dünya'da bulunan çok sayıda bizona ve diğer gevişgetiren canlıya rağmen, otçul nüfus demek ki hâlâ çayırların besleyebileceğinden çok daha az sayıdaydı. Milyonlarca yeni doğan canlı bol bol besin bulabilmişse eğer, bundan çıkaracağımız sonuç, Avrupalıların otçulları büyük miktarda değil, *çok az* miktarda bulmuş olduklarıdır. Ve, hayvan nüfusundaki eksikliğin -bu kuralı bozabilecek çok az sayıda geçici istisnayla birlikte- tüm dünya için doğal bir durum olduğuna inanmamız için haklı nedenlerimiz vardır. Gerçekten de, belirli bir bölgedeki hayvan sayısı, bu böl-

genin sağlayabileceği besin miktarının büyüklüğüyle değil, tersine, en kötü geçen yılların ürünüyle belirlenir. Yalnızca bu nedenle bile, rekabet normal bir koşul olamaz; fakat hayvan nüfusunu bu düzeyin bile altına indirmek için başka nedenler devreye girer. Tüm kış boyunca Transbaykalya steplerinde otlayan atları ve sürü hayvanlarını incelersek, kış sonunda onları çok zayıf ve tükenmiş buluruz. Bununla birlikte, hepsi için yeterince besin olmadığından değil -ince bir kar tabakasıyla örtülü ot her yerde çok boldur- kar altındaki ota erişme güçlüğünden dolayı bitkin düşmüşlerdir ve bu güçlük tüm atlar için geçerlidir. Ayrıca, ilkbahar başında çok sık buzlanma görülür ve bu günler art arda gelirse atlar giderek daha çok bitkin düşer. Sonra bir kar fırtınası gelir, zaten zayıf düşmüş hayvanları günlerce besinsiz bırakır, bu durumda da büyük miktarda hayvan ölür. İlkbahardaki kayıplar öyle çoktur ki, eğer mevsim her zamankinden biraz daha sert geçerse, bu kayıplar yeni doğanlarla da telafi edilemez, *tüm* atlar bitkin durumda olduğundan genç taylar da zayıf doğarlar. Böylece atların ve sürü hayvanlarının sayısı besin miktarına bağlı olsa bile, beklenen rakamın her zaman için altında kalır. Her yıl, beş ya da on misli daha çok hayvan için besin olmasına rağmen, sayıları çok yavaş artar. Fakat, bir Buryat, ne kadar az olsa da, stepte yedek bir kuru ot deposu yaparsa eğer, ve don olan günlerde ya da karın çok bol yağdığı günlerde hayvanlara ot sağlarsa, sürülerinin çoğaldığını hemen fark eder. Asya ve Amerika'daki serbest yaşayan hemen hemen tüm otçullar ve birçok kemirgen benzer koşullarda olduğundan, bunların sayılarının rekabet nedeniyle sınırlanmadığını, yılın hiçbir döneminde besin için birbirleriyle mücadele etmek zorunda kalmadıklarını ve eğer aşırı çoğalamıyorlarsa bunun nedeninin rekabet değil, iklim olduğunu kesin olarak söyleyebiliriz.

Aşırı çoğalma karşısındaki doğal engellerin önemi ve bu engellerin yaşamsal rekabet hipotezini çürütme tarzı, bizce, asla yeterince dikkate alınmamıştır. Engeller ya da bazı engeller belirtilmiştir, fakat bunların etkileri ender olarak ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Bununla birlikte rekabetin so-

nuçlarıyla doğal azalmanın sonuçlarını karşilaştırırsak, ikincilerin çok daha önemli olduğunu anlarız. Örneğin Bay Bates, kanatlı karıncaların göçleri sırasında korkunç oranlarda yok olduklarını belirtir. Bir fırtına esnasında nehre sürüklenmiş olan ölü ya da yarı ölü ateşkarıncaları *(Myrmica soevissima)* bedenleri "bir ya da iki parmak kalınlıkta bir şerit halinde yığılmışlardı, bu şerit kıyı boyunca aralıksız kilometrelerce uzanıyordu."[37] Böylece sayısız karınca sürüsü, şu an beslediğinden yüzlerce misli daha fazla besleyebilecek olan zengin bir doğanın ortasında yok olup gitmiştir. Ormanlarımızdaki zararlı hayvanlar üzerine çok ilginç bir kitap yazmış olan bir Alman ormancı, Dr. Altum, doğal engellerin devasa önemini gösteren birçok olguyu ele alır. Çam ipekböceklerinin (*Bombyx pini*) göçü sırasında bir dizi fırtına, soğuk ve nemli hava nedeniyle inanılmaz sayıda ipekböceğinin imha olduğunu ve 1871 ilkbaharında tüm ipekböceklerinin aniden yok olduğunu, muhtemelen art arda gelen soğuk gecelerde öldüklerini söyler.[38] Böceklerle ilgili çok sayıda başka örnek de verilebilir. Dr. Altum, çam ipekböceklerine düşman kuşları ve tilkilerin yok ettiği devasa miktarlardaki kelebek yumurtalarını da belirtir; fakat bu ipekböceklerini periyodik olarak enfekte eden parazit mantarların, herhangi bir kuştan çok daha korkunç olduklarını da ekler, çünkü bu mantarlar ipekböceklerini aynı anda çok geniş alanlarda yok etmektedirler. Bazı fare çeşitlerine gelince (*Mus sylvaticus, Arvicola arvalis* ve *Arvicola agretis*), aynı yazar onların düşmanlarının uzun bir listesini vermekte ve şunu da eklemektedir: "Bununla birlikte, farelerin en müthiş düşmanları başka hayvanlar değil, hemen hemen her yıl olduğu gibi, ani iklim değişiklikleridir." Don ve sıcak havanın art arda gelişi onları büyük miktarlarda yok eder; "ani bir ısı değişikliği binlerce fareyi bire kadar kırabilir." Diğer yandan, sıcak bir kış ya da yavaş yavaş gelen bir kış, tüm düşmanlara rağmen

37. *The Naturalist on the River Amazons,* II, 85, 95.

38. Dr. B. Altum, *Waldbeschädigungen durch Thiere und Gegenmittel* (Berlin, 1889), s. 207 ve devamı.

onların tehdit edici oranlarda çoğalmasına yol açabilir; 1876 ve 1877 yıllarındaki durum buydu;[39] dolayısıyla, rekabet, fareler örneğinde, ısıyla karşılaştırıldığında pek az önemli bir faktördür. Benzer durumlar sincaplarda da gözlenmiştir.

Kuşlara gelince, ani iklim değişikliklerinden nasıl etkilendikleri bilinmektedir. Geç kar fırtınaları İngiliz fundalıklarında olduğu kadar Sibirya'da da kuşlar açısından yıkıcıdır; Dixon çok ağır geçen istisnai bazı kışlarda kırmızı çalıhorozlarının çok sıkıntı çekip, fundalıkları büyük sürüler halinde terk ettiklerini görmüştür; "Bu durum Sheffield sokaklarında dahi gözlenebilir. Aralıksız yağmurlar da onlar için bir o kadar ölümcüldür." diye ekler.

Diğer yandan, birçok hayvan türünü sürekli olarak etkileyen bulaşıcı hastalıklar öyle yıkımlara yol açar ki, en hızlı üreyen hayvanlarda bile kayıplar kimi zaman yıllarca telafi edilemez. Örneğin, yaklaşık altmış yıl önce, güneydoğu Rusya'da Sarepta bölgesinde, bir salgının ardından tarla sincapları aniden yok oldu ve uzun süre boyunca bölgede hiç tarlasincabı görülmedi. Geçmişteki kadar kalabalık olmaları için yıllar geçmesi gerekti.[40]

Tümü de rekabete verilen önemi azaltmaya yönelik çok sayıda benzer olgu gösterilebilir.[41] Kuşkusuz, Darwin'in şu sözleriyle karşılık vermek yine de mümkündür: her organik varlık, "yaşamının hangi evresinde olursa olsun, yılın hangi mevsiminde olursa olsun, her kuşakta ya da aralıklı olarak, yaşamı için mücadele etmek ve büyük kayıplara maruz kalmak zorundadır," ve hayatta kalma mücadelesinin sert olduğu bu dönemlerde en donanımlı olanlar hayatta kalır. Fakat hayvanlar âleminin evrimi özellikle, hatta esas olarak, en donanımlı olanların felaket dönemlerinde hayatta kalmasına dayanıyorsa; eğer doğal ayıklama, kendi eylemi içinde, istis-

---

39. Dr. B. Altum, age, s. 13 ve 187.

40. A. Becker, *Bulletin de la Société des Naturalistes de Moscou* içinde, 1889, s. 625.

41. Bkz. Ek V.

nai kuraklık dönemleriyle, ani ısı değişiklikleriyle ya da su baskınlarıyla sınırlıysa, geriye dönüş hayvanlar âleminde kural olurdu. Açlıktan ya da şiddetli bir kolera salgınından, çiçek hastalığından ya da difteriden sonra hayatta kalanlar, uygar olmayan ülkelerde gördüğümüz gibi, ne en güçlü olanlardır, ne en sağlıklı ne de en zeki olanlar. Hiçbir ilerleme hayatta kalan kişileri temel almaz; hayatta kalan herkes bu deneyimden genellikle zayıf bir sağlıkla çıktığından bu iyice imkânsızdır; örneğin, belirttiğimiz Transbaykalya atları ya da kutup kâşifleri veyahut aylarca yarım tayınla yaşadıktan sonra bu sınavdan sağlığı zarar görmüş olarak çıkan, ardından tamamen anormal bir ölüm oranı gösteren bir kaledeki askerler ilerlemenin dayanağı olamaz. Felaket dönemleri boyunca doğal ayıklamanın yapabileceği tek şey, en büyük direnç gösteren kişilerin her türden yoksunluk durumunda var olanla yetinebilmesini sağlamak olabilir. Sibirya atlarının ve sürü hayvanlarının durumu böyledir. Onlar dirençlidir; gerektiğinde kutuplardaki kayın ağacıyla bile beslenebilirler; soğuğa ve açlığa dirençlidirler. Fakat bir Sibirya atı Avrupa' daki bir atın kolaylıkla taşıyabileceği bir yükün ancak yarısını taşıyabilir; bir Sibirya ineği Jersey ineğinin verdiği sütün yarısını bile vermez, uygarlaşmamış ülkelerin yerlileri de Avrupalılarla karşılaştırılamaz. Yerliler açlığa ve soğuğa daha iyi katlanırlar, fakat fiziksel güçleri iyi beslenmiş bir Avrupalınınkinin çok altındadır ve entelektüel gelişmeleri umutsuzcasına yavaştır. Çernişevski'nin Darwinizm' üzerine yaptığı mükemmel incelemede gayet iyi belirttiği gibi "kötülük iyilik yaratamaz".[42]

Neyse ki, rekabet ne hayvanlar âleminde ne de insanlıkta bir kuraldır. Hayvanlarda istisnai dönemlerle sınırlıdır ve doğal ayıklama işlemek için daha iyi fırsatlar bulur. Karşılıklı yardımlaşma ve birbirine destek olma sayesinde *rekabetin ortadan kaldırılması* yoluyla daha iyi koşullar yaratılmış-

42. *Russkaya Mysl,* Eylül 1888: "Hayatta kalma mücadelesinin iyiliği teorisi, botanik, zooloji ve insan yaşamı üzerine çeşitli kitaplara önsöz", yazan Yaşlı Bir Dönüşümcü.

tır.[43] Büyük yaşam mücadelesinde -yaşamın, en az enerji kaybıyla en eksiksiz ve en yoğun olması için- doğal ayıklama her zaman rekabeti mümkün olduğunca ortadan kaldırmaya çalışır. Karıncalar, gruplar ve sürüler halinde bir araya gelir; yiyecek biriktirir, kendi sürülerini yetiştirirler, böylece rekabeti ortadan kaldırırlar; ve doğal ayıklama karıncalar arasında rekabeti kaçınılmaz olarak tehlikeli sonuçlarıyla birlikte, en iyi şekilde ortadan kaldırmayı bilen türleri seçer. Kuşların çoğu kış geldiğinde ağır ağır güneye doğru çekilirler ya da kalabalık topluluklar halinde bir araya gelirler ve uzun yolculuklara girişirler -böylece rekabeti ortadan kaldırırlar. Birçok kemirgen rekabetin başladığı dönemde uyur; başka kemirgenler ise kış için yiyecek toplar ve çalışmaları için gerekli korunmayı sağlamak amacıyla büyük köyler halinde bir araya gelirler. Ren geyiği iç bölgelerdeki likenler çok kuru olduğunda denize doğru göç eder. Bizonlar bol besin bulabilmek için dev kıtaları geçerler. Kunduzlar, bir nehir üzerindeki sayıları arttığında iki bölüme ayrılır ve birbirlerinden uzaklaşırlar: yaşlılar nehirden aşağıya inerken gençler nehir yukarı çıkarlar -böylece rekabeti önlerler. Hayvanlar uyumadıkları, göç etmedikleri, yiyecek toplayamadıkları, kendilerini besleyecek şeyleri de yetiştiremedikleri -karıncaların bitki bitlerini yetiştirmesi gibi- dönemlerde Wallace'ın hoş bir şekilde tasvir ettiği (*Darwinism,* Bölüm V.) baştankaralar gibi yaparlar: yeni besin türlerine başvururlar ve böylece rekabeti önlerler.[44]

"Rekabet yok! Rekabet türe her zaman zarar verir, bundan kaçınmanın sayısız yolu vardır!" Doğanın *eğilimi* bu yöndedir, her zaman tam anlamıyla gerçekleşmese de, mevcut eğilim hep budur. Çalının, ormanın, okyanusun bize söylediği parola budur. "Birleşin! Karşılıklı yardımlaşın! Herkese ve

---

43. "Doğal ayıklamanın en sık rastlanan işleyiş tarzlarından biri, belirli bir türün bazı üyelerinin biraz farklı bir yaşam tarzına uyarlanmasıdır, bu uyarlanma onların doğada yeni bir yer işgal etmesini mümkün kılar" (*Türlerin Kökeni,* s. 145) -başka deyişle, rekabeti ortadan kaldırır.

44. Bkz. Ek VI.

her birinize en büyük güvenliği; fiziki, entelektüel ve ahlâki bakımdan varoluşun ve ilerlemenin en iyi garantisini sunan en emin yol budur." İşte doğa bize bunu öğretir; kendi sınıfları içinde en üstün konuma erişmiş hayvanların yaptıkları da budur. İnsanın -en ilkel insanın- yaptığı da budur; insan toplumlarında karşılıklı yardımlaşmaya ayrılmış ileriki bölümlerde göreceğimiz gibi, insan şu anki konumuna bu sayede erişebilmiştir.

3. Bölüm

Vahşiler Arasında Karşılıklı Yardımlaşma

–Herkesin herkese karşı sözümona savaşı. –İnsan toplumlarının kabile kökeni. –Ayrı ailenin geç ortaya çıkışı. –Buşmanlar ve Hotantolar. –Avustralyalılar, Papualar. –Eskimolar, Aleutlar. –Avrupalıların kavrayamadığı vahşi yaşamın özellikleri. –Dayaklarda adalet kavramı. –Ortak hukuk.

Hayvanlar âleminin evriminde karşılıklı yardımlaşmanın ve birbirine destek olmanın oynadığı önemli rol, önceki bölümlerde kısaca analiz edildi. Şimdi, aynı etkenlerin insanlığın evriminde oynadıkları role göz atmak gerekiyor. Üyeleri ayrı ayrı yaşayan hayvan türlerinin ne kadar az olduğunu, karşılıklı savunma için olsun, avlanmak ya da yiyecek toplamak için olsun veya yavrularını yetiştirmek, hatta yalnızca ortak yaşamın zevklerinden yararlanmak için olsun, topluluk halinde yaşayanların ne kadar çok olduğunu gördük. Farklı hayvan sınıfları arasında ya da farklı türler arasında, hatta aynı türün çeşitli sürüleri arasında savaş olsa bile, sürü ya da tür içinde barışın ve karşılıklı yardımın kural olduğunu da gördük; ve nasıl bir araya geleceklerini ve rekabeti ortadan kaldıracaklarını en iyi bilen türlerin, hayatta kalma ve sonraki tedrici gelişme imkânına en fazla sahip olanlar olduklarını gördük. Sosyal olmayan türler yok olup giderken, diğerleri gelişir.

Bu kadar genel bir kurala insanlar istisna oluştursaydı, yani ortaya çıktığında silahsız bir yaratık olan insan, güven-

liği ve ilerlemeyi, diğer hayvanlar gibi karşılıklı yardımlaşmada değil, türün çıkarlarını dikkate almadan, şahsi çıkarları için dizginsiz bir rekabette bulmuş olsaydı, bu, bizim doğa hakkında bildiğimiz her şeyin zıddı olurdu. Doğada birlik fikrine yatkın bir insan için böyle bir önerme asla savunulamaz. Yine de, ne kadar kanıttan yoksun ve felsefi olmaktan uzak olsa da, bu fikrin yandaşları hep olmuştur. İnsanlığı karamsar bir bakış açısıyla değerlendiren yazarlar hep var olmuştur. Onlar insanlığı, kendi yaşam sınırları içerisinde, oldukça yüzeysel tanıyorlardı; onların tarih hakkında bildiği şey, her zaman savaşları, acımasızlığı, baskıyı dikkate alan, başka hiçbir şeyi önemsemeyen tarih yazıcılarının söyledikleridir: insanlığın, birbiriyle dövüşmeye her zaman hazır ve ancak herhangi bir otoritenin müdahalesiyle dövüşmesi engellenebilen, karar verme yetisinden yoksun canlılar yığınından başka bir şey olmadığı sonucunu çıkarıyorlardı.

Hobbes'un tavrı da buydu; oysa ki on sekizinci yüzyıldaki ardıllarından bazıları, insanlığın, yaşamının hiçbir evresinde, en ilkel halinde bile, sürekli bir savaş durumunda yaşamadığını, insanlığın "doğal hal"deyken bile toplumsal olduğunu, insanlığı ilk tarihsel dönemlerdeki dehşete yöneltmiş olan şeyin insanın doğal kötü eğilimleri değil, daha ziyade, cehaleti olduğunu kanıtlamaya çabalamışlarsa da, Hobbes okulu, tersine, bu sözümona "doğal hal"in, hayvansı yaşamlarının sıradan kaprisiyle karmakarışık bir şekilde tesadüfi olarak bir araya gelmiş bireyler arasında sürekli bir savaştan başka bir şey olmadığını ileri sürüyordu. Hobbes'tan bu yana bilimin ilerleme kaydettiği ve bu konu üzerinde fikir yürütmek için Hobbes'un ve Rousseau'nun spekülasyonlarından daha kesin temellere sahip olduğumuz bir gerçektir. Fakat buna rağmen, Hobbes'un felsefesinin hâlâ çok sayıda hayranı vardır; son olarak da, Darwin'in temel fikirleri yerine terminolojisini kullanarak, Hobbes'un ilkel insan üzerine görüşlerini destekleyen argümanları Darwin'den çekip çıkaran ve böylece bu görüşlere bilimsel bir görünüm vermeyi başaran yazarlar okuluyla karşı karşıyayız. Bilindiği gibi bu okulun başını Huxley çekti ve 1888'de yazdığı bir makalede

ilkel insanları, her türlü etik kavrayıştan yoksun, hayatta kalma mücadelesini en vahşi ucuna kadar götüren, "sürekli serbestçe mücadele eden" aslan ya da kaplan türleri gibi gösterdi. Onun sözlerinden alıntı yaparsak: "Ailenin sınırlı ve geçici bağları dışında, Hobbes'un sözünü ettiği her bir kişinin herkese karşı mücadelesi yaşamın normal haliydi."[1]

Hobbes'un ve on sekizinci yüzyıl filozoflarının temel hatasının, insanlığın, bir anlamda büyük etoburların "sınırlı ve geçici" ailelerine benzer tek tek yaşayan küçük aileler biçiminde başladığını varsaymak olduğu birçok kez belirtildi; durumun böyle *olmadığı* bugün su götürmez biçimde bilinmektedir. Elbette, ilk insan varlıklarının yaşam tarzıyla ilgili doğrudan tanıklıklara sahip değiliz. İnsanın ilk olarak hangi dönemde ortaya çıktığı üzerinde bile karar kılmış değiliz; günümüzde jeologlar ilk insanın izini, üçüncü zamanın (tersiyer) bir devresi olan pliyosen dönemde, hatta miyosende görme eğilimindedirler. Fakat, bu çok uzak eski dönemlere uzanacak kadar aydınlatıcı bazı bilgilere ulaşmamıza imkân tanıyacak dolaylı yöntemlere sahibiz. İlkel halkların toplumsal kurumlarının titizlikle incelenmesi son kırk yıl içinde yapıldı ve bugünkü kurumları içinde, uzun süre önce kaybolmuş, yine de önceki varlıklarının tartışmasız izlerini bırakmış olan çok daha eski kurumların izleri ortaya çıkarıldı. Bachofen'in, Mac Lennan'ın, Morgan'ın, Edward Tylor'un, Maine'in, Post'un, Kovalevski'nin, Lubbock'un ve daha birçoklarının çalışmalarıyla insan kurumlarının embriyolojisi üzerine bir bilim gelişti. Ve bu bilim, insanlığın tek tek ayrılmış küçük aileler biçiminde *başlamadığını* kesin olarak ortaya koydu.

Aile, ilkel bir örgütlenme biçimi olmaktan çok uzaktır, insan evriminin çok geç bir ürünüdür. İnsanın paleo-etnolojisinde ne kadar gerilere gidersek gidelim, en yüksek memelilerinkine benzer topluluklar halinde, kabileler halinde yaşayan insanlarla karşılaşırız; ve bu toplulukların *gens* ya da *klan* örgütlenmesine varması için son derece yavaş ve uzun bir evrim gerekti; ve ister poligam olsun ister monogam, aile-

---

1. *Nineteenth Century,* Şubat 1888, s. 165.

nin ilk çekirdeklerinin ortaya çıkabilmesi için de bu *gens* ya da *klan* örgütlenmesinin çok uzun bir evrim yaşaması gerekti. Dolayısıyla, insanlığın en uzak atalarında örgütlenmenin ilkel biçimi topluluk, sürü ve kabileydi -aile değil. Uzun emek isteyen araştırmalar sonucu etnolojinin vardığı nokta budur. Ve bu noktada da, bir zooloğun öngörebildiği şeye varmıştır. Yüksek memelilerin hiçbiri -birkaç etobur ve gerilemeleri kuşku bırakmayan bazı maymun türleri (orangutanlar ve goriller) hariç- ormanlarda tek başlarına dolaşan küçük aileler halinde yaşamaz. Geri kalan tümü topluluk halinde yaşar. Zaten Darwin, tek başlarına yaşayan maymunların asla insana dönüşemeyeceğini gayet iyi kavramıştı; insanın, goril gibi güçlü fakat sosyal olmayan bir türden değil, şempanze gibi önemli ölçüde zayıf *fakat toplumsal* bir türden geldiğini kabul etmişti.[2] Zooloji ve paleo-etnoloji, ailenin değil, sürünün toplumsal yaşamın ilk biçimi olduğu konusunda hemfikirdir. İlk insan toplulukları, en üst düzey hayvanların yaşamının özünü oluşturan bu toplulukların sonraki gelişimidir yalnızca.[3]

Şimdi, tartışmasız gerçekliğe dayanırsak, buzul dönemine ya da buzul-sonrası dönemin başlangıcına tarihlenen insanın ilk izlerinin, insanın daha o dönemde sürüler halinde yaşadığını açıkça kanıtladığını görürüz. Taş aletler, taş çağının çok eski evrelerine ya da daha da eski olduğuna inanılan bir

---

2. *İnsanın Türeyişi,* II. Bölüm sonu, 2. baskı, s. 63-64.

3. İnsanla ilgili yukarda belirtilen teorilere tamamen katılan bazı antropologlar, kimi zaman, maymunların, "güçlü ve kıskanç bir erkeğin" yönetiminde, poligam aileler halinde yaşadıklarını kabul ederler. Bu savın inandırıcı gözlemlere ne ölçüde dayandığını bilmiyorum. Fakat, kimi zaman gönderme yapılan Brehm'in *La vie des animaux* adlı eserindeki bir bölüm, bu anlamda pek inandırıcı kabul edilemez. Burada maymunları genel olarak tarif etmektedir; fakat, ayrı ayrı türlere ilişkin daha ayrıntılı tarifleri bunu doğrulamamakta ya da yalanlamaktadır. Uzunkuyruklu maymunlarla ilgili olarak bile, Brehm, "hemen hemen her zaman sürüler halinde, çok ender olarak da aile halinde yaşıyorlardı" demektedir (*Fransızca baskı,* s. 59). Diğer türlere gelince, her zaman çok sayıda erkeğin olduğu sürülerini oluşturan tek tek üyelerin çok sayıda olması poligamik aileyi daha da kuşkulu kılmaktadır. Daha geniş gözlemler elbette gereklidir.

döneme tarihlenseler bile, çok ender olarak karşımıza tek tek çıkmaktadır; tersine, çakmaktaşından bir aletin keşfedildiği her yerde başkalarına da rastlanacağı kesindir, hem de çoğu zaman bunlara çok büyük miktarlarda rastlanır. İnsanlar, mağaralarda ya da kayalık barınakların altında yaşadıkları, ancak çakmaktaşından, o da en kaba türden baltalar imal etmeyi başardıkları dönemde bile topluluk halinde yaşamanın avantajlarını çoktan biliyorlardı. Dordogne ırmağı kollarının oluşturduğu vadilerde, kayaların yüzeyi bazı bölgelerde, paleolitik insanların oturdukları mağaralarla tamamen kaplıdır.[4] Kimi zaman, eskiden oturulmuş bu mağaralar kat kattır ve bunlar elbette etoburların inlerinden çok kırlangıçların yuva kolonilerini hatırlatır. Bu mağaralarda bulunan çakmaktaşından aletlere gelince, Lubbock'un sözleriyle ifade edersem, "bunların sayısız olduğunu söylemek abartı olmaz". Diğer paleolitik merkezler için de aynı şey doğrudur. Lartet'in keşiflerine göre, Fransa'nın güneyindeki Aurignac bölgesinde tüm kabile ölü gömme yemeklerinde yer alıyordu. Demek ki, insanlar topluluk halinde yaşıyorlardı ve kabileler halinde kült daha bu çok eski zamanlarda başlamıştı.

Taş çağının daha yakın olan ikinci bölümü bu olguyu daha iyi kanıtlar. Bu evrede neolitik insanın izlerine büyük miktarda rastlanmıştır, öyle ki onun yaşama tarzını birçok açıdan yeniden tasarlayabiliriz. Buzul döneminin (kutup bölgelerinden Fransa'nın ortalarına, orta Almanya'ya ve orta Rusya'ya kadar uzanan ve Amerika kıtasında, Kanada'yı ve şu anki Amerika Birleşik Devletleri'nin önemli bölümünü kapsayan) büyük içbuzulu erimeye başladığında, bundan kurtulan yüzeyler önce bataklık ve su birikintileriyle ve daha sonra da çok sayıda gölle kaplandı.[5] Göller tüm vadi çöküntülerini dolduruyordu, sonra, bu sular kalıcı kanallar açıyor ve ileriki bir dönemde nehir halini alıyordu. Avrupa'da, Asya'

---

4. Lubbock, *Prehistoric Times,* 5. baskı, 1890.

5. Buz tabakasının bu genişliği, özellikle buz çağını incelemiş olan jeologların çoğu tarafından günümüzde kabul edilmektedir. Rus Jeoloji Enstitüsü Rusya'yla ilgili olarak bu görüşü benimsemiştir, Alman uzmanların çoğu da

da, Amerika'da, kelimenin gerçek anlamıyla sayısız göl kıyısı keşfettiğimiz bu dönemde -ki bu dönemin gerçek adı "gölcül evre" olmalıdır- neolitik insanın izlerine rastlamaktayız. Bu izler öyle çoktur ki, bu dönemin nisbi nüfus yoğunluğu karşısında ancak şaşırabiliriz. Neolitik insanın "merkezleri", şimdi eski göllerin kıyıları olan alanlarda birbirlerine çok yakın olarak yer alır. Ve bu merkezlerin her birinde öyle çok taş alet bulunmuştur ki, bu bölgelerde yüzyıllar boyunca oldukça kalabalık kabilelerin oturduğu kesindir. Çok sayıda işçinin bir araya geldiğine kanıt olan, çakmaktaşı aletlerin gerçek atölyeleri arkeologlar tarafından bulunmuştur.

Bazı çanak çömleklerin kullanımıyla karakterize edilen daha ileri bir dönemin izleri Danimarka'nın deniz kabuğu birikintileri içinde bulunmaktadır. Bilindiği gibi, bu yığınlar iki, üç metre kalınlığında, otuz, elli metre arası genişlikte ve üç yüz metre ya da daha fazla uzunluktadır ve bunlara kıyının bazı kesimlerinde öyle sık rastlanır ki, doğal ürün olarak kabul edilmişlerdir. Bununla birlikte, "aralarında, insana şu ya da bu biçimde hizmet etmemiş *hiçbir şey* yoktur" ve bu yığınlar insan endüstrisinin ürünleriyle öylesine doludur ki Lubbock, Milgaard'da kaldığı iki gün içerisinde buradan 191 parça taş alet ve dört çömlek parçası çıkarmıştır.[6] Bu deniz kabuğu birikintisinin kalınlığı ve yaygınlığı, yüzlerce küçük kabilenin kuşaklar boyunca Danimarka kıyılarında yaşadığını kanıtlamaktadır ve bunlar, günümüzde de bu deniz kabuğu yığınlarını biriktiren Ateş Adası kabileleri kadar barışçıl bir şekilde birlikte yaşamışlardır.[7]

Almanya'yla ilgili kısmını kabul etmektedirler. Fransız jeologlar da buzul depolarını daha dikkatli incelediklerinde, Fransa'nın merkez yaylasının neredeyse tümünün buzla kaplı olduğunu saptayacaklardır.

6. *Prehistoric Times,* s. 232 ve 242.

7. Bay Lewis Abbot'nun keşfettiği, Hasting'deki bir kaya oyuğunda bulunan neolitik bir yerleşimin önüne yığılmış mutfak döküntüleri de aynı kategoriye aittir. Bunlar şu açıdan da kayda değerdir ki, aralarında bir savaş silahı olarak kabul edilebilecek hiçbir çakmaktaşı bulunmamıştır. [Bu dipnot, Fransızca ve İspanyolca baskılarda, ufak değişikliklerle yer almaktadır, İngilizce baskıda yoktur; ç.n.]

Uygarlığın daha ileri bir evresini temsil eden İsviçre göl yerleşimlerine gelince, bunlar, topluluk halinde yaşamaya ve çalışmaya dair daha çok kanıt sunarlar. Taş çağı döneminde bile İsviçre göl kıyılarının köylerle dolu olduğu bilinmektedir; bunların her biri bir platform üzerinde inşa edilmiş birçok kulübeden oluşuyordu, bu platform da gölün dibine çakılmış çok sayıda destek sayesinde duruyordu. Leman Gölü kıyılarında, çoğunluğu taş çağına tarihli, otuz dört köy bulunmuştu, Konstanz Gölü'nde otuz iki, Neuchâtel Gölü'nde kırk altı köy bulunmuştu ve bu köylerin her biri ailenin değil, kabilenin ortak olarak gerçekleştirdiği devasa çalışmanın varlığını kanıtlar niteliktedir. Göl yerleşimi insanlarının yaşamının savaşlardan önemli ölçüde muaf olduğu önceden gözlemlenmişti. Günümüzde hâlâ deniz kıyısı boyunca kazık temeller üzerine inşa edilmiş benzer köylerde yaşayan ilkel halklar hakkında bildiklerimize göre de muhtemelen böyleydi.

Bu kısa bakıştan bile anlaşılmaktadır ki, ilkel insana dair bilgilerimiz o kadar kısıtlı değildir ve şimdiye kadar Hobbes' un spekülasyonlarına destek olmaktan çok bunlara karşıt kanıt oluşturmuşlardır. Dahası, prehistorik dönemlerde Avrupa'da oturanlarla bugün aynı uygarlık düzeyinde olan herhangi bir ilkel kabilenin doğrudan gözlemlenmesi, bilgilerimizi birçok noktada tamamlayabilir. Günümüzde rastladığımız ilkel kabilelerin, kimi zaman savunulduğu gibi, geçmişte daha yüksek bir uygarlığı tanımış olan insanlığın dejenere örnekleri *olmadıklarını* Edward Tylor ve Lubbock yeterince kamtlamıştır. Bununla birlikte, yozlaşma teorisini şimdiye kadar çürütmüş olan argümanlara şu da eklenebilir. En zor ulaşılan dağlarda kendilerine yer yapmış bazı kabileler hariç, "vahşiler", az ya da çok uygar milletleri kuşatan bir tür kemer oluşturur ve bizim kıtalarımızın uçlarına yerleşmişlerdir, bunların çoğu hâlâ ya da yakın döneme kadar buzul-sonrası ilk dönemlerin özelliğini taşımaktadır. Eskimolar ve Grönland'daki, Kutup Amerikası'ndaki ve Sibirya'nın kuzeyindeki soydaşları, güney yarımkürede Avustralyalılar, Pa-

pualar, Feugianlar ve kısmen Buşmanlar böyledir; uygarlaşmış bölgelerin içinde ise bu tür ilkel halklara yalnızca Himalayalar'da, Avustralya-Yeni Zelanda dağlarında ve Brezilya düzlüklerinde rastlanır. Oysa, buzul çağının tüm yeryüzünde aniden ve aynı dönemde sona ermediğini hatırlamak gerekir. Grönland'da hâlâ sürmektedir. Hint Okyanusu, Akdeniz ya da Meksika Körfezi kıyılarındaki ülkelerin daha sıcak bir iklimden yararlandığı ve daha yüksek bir uygarlığın merkezi olduğu bir dönemde, Avrupa'nın ortasındaki, Sibirya'daki ve Amerika'nın kuzeyindeki, Patagonya'daki, Güney Afrika'daki ve Güney Avustralya'daki geniş topraklar buzul-sonrası dönemin başlangıç koşullarını yaşıyordu, bu koşullar kavurucu bölgelerde ve aşağısında bulunan uygar milletlerin buralara girmesini imkânsız kılıyordu. Bu topraklar o dönemde, şu anki kuzeybatı Sibirya'nın korkunç *urman*'ları neyse o haldeydi; ve uygarlığın erişemediği ve temas etmediği nüfusu, buzul-sonrası ilk dönem insanının özelliklerini koruyordu. Daha sonra, kuraklık bu toprakları tarıma elverişli kıldığında daha uygar göçmenler buralara yerleştiler; ve, yerleşik ilkellerin bir bölümü yeni gelenler tarafından asimile edilirken, başkaları daha uzağa göç ettiler ve bugün bulundukları yerlere yerleştiler. Şu an oturdukları bölgeler fiziksel karakterleri itibarıyla hâlâ (ya da yakın döneme kadar) buzul-altıdır; sanatları ve aletleri neolitik çağdakilerle *aynıdır*; ırk farklılıklarına ve aralarındaki mesafeye rağmen, yaşam tarzlarında ve toplumsal kurumlarında çarpıcı bir benzerlik görülür. Dolayısıyla onları, bugün uygarlaşmış bölgelerde o zaman oturan ilk buzul-altı dönem nüfusunun parçaları olarak kabul etmemiz gerekir.

İlkelleri incelemeye başladığımızda bize çarpıcı gelen ilk şey, evlilik bağlarını örgütleyişlerindeki karmaşıklıktır. Bunların çoğunda aile, kelimeye bugün yüklediğimiz anlamıyla, henüz tohum halinde bulunur. Fakat bunlar, hiçbir şekilde anlık heveslere göre, düzensizce bir araya gelen erkek ve kadın toplulukları değildirler. Hepsinin belirli bir örgütlenmesi vardır ve bu örgütlenme Morgan tarafından "gens"

ya da klan örgütlenmesi adı altında ana hatlarıyla tarif edilmiştir.[8]

Bizi çok uzağa götürecek ayrıntılara girmeden -konu çok geniştir- şunu söylememiz yeterlidir; insanlığın, başlangıçta, "komünal evlilik" olarak tarif edilebilecek bir evreden geçtiği günümüzde kanıtlanmıştır; yani, kabile içinde, kan bağına pek bakılmaksızın, kocalar ve karılar ortaktı. Fakat şu da kesindir ki, çok erken dönemlerden beri bu serbest ilişkilere bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Öncelikle, bir annenin oğlu ile bu annenin kız kardeşleri, kız torunları ve teyzeleri arasında evlilik yasaktı. Daha sonra, tek bir annenin oğulları ve kızları arasındaki evlilik de yasaklandı ve yeni kısıtlamalar bunları izledi. Aynı dölden geldikleri varsayılan herkesi (ya da bir grup içinde bir araya gelen herkesi) kapsayan bir *gens* ya da klan fikri gelişti ve klan içi evlilik tamamen yasaklandı. Evlilik hâlâ "komünal"di, fakat karının ya da kocanın bir diğer klandan alınması gerekiyordu. Ve bir *gens* çok kalabalık-

---

8. Bachefon, *Das Mutterrecht,* Stuttgard, 1861; Lewis H. Morgan, *Ancient Society, or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization,* New York, 1877; J.F. Mac Lennan, *Studies in Ancient History,* birinci dizi, yeni baskı, 1886; 2. dizi, 1896; L. Fison ve A.W. Howitt, *Kamilaroi and Kurnai,* Melbourne. Bu dört yazar -Giraud Teulon'un gayet iyi saptadığı gibi- farklı olgulardan ve farklı genel fikirlerden yola çıkarak ve farklı yöntemlere göre, aynı sonuca varmışlardır. Anaerkil aile ve anaerkil miras hakkındaki bilgiyi Bachefon'a borçluyuz; Malayalıların ve Turanyenlerin akrabalık sistemini ve insan evriminin ana evrelerinin çok anlaşılır bir taslağını Morgan'a borçluyuz; dıştanevlilik (egzojeni) yasasını Mac Lennan'a borçluyuz; Avustralya'daki karı koca topluluklarının şemasını ya da ana hatlarını ise Fison ve Howitt'e borçluyuz. Dördü de aynı olguya, ailenin kabilesel kökenine varmaktadır. Bachefon, çağ açan eserinde anaerkil aileye ilk kez dikkat çektiğinde ve Morgan klanlar halinde örgütlenmeyi tarif ettiğinde -her ikisi de bu örgütlenme biçimlerinin neredeyse genel yayılımını kabul ediyor ve evlilik yasalarının insan evriminin ardışık ilerlemesinin temeli olduğunu savunuyordu- onları abartmakla suçladılar. Bununla birlikte, eski hukuk tarihçilerinden oluşan bir grubun sürdürdüğü titiz çalışmalardan bu yana, insanlığın tüm soylarının, günümüzde bazı vahşiler arasında yürürlükte olduğunu gördüğümüz gibi, evlilik geleneklerinde benzer gelişme evrelerinin izlerini taşıdığı kanıtlandı. Bkz. Post, Dargun, Kovalevski, Lubbock'un ve çok sayıdaki takipçilerinin -Lippert, Mucke, vs.- eserleri.

laştığında ve birçok soya bölündüğünde, bunların herbiri sınıflar halinde (genellikle dört sınıf halinde) birbirinden ayrıldı ve evliliğe ancak belirli sınıflar arasında izin verildi. Günümüzde, Kamilaroi konuşan Avustralyalılar arasında gördüğümüz durum budur. Aileye gelince, ilk tohumları klan örgütlerinin bağrında ortaya çıktı. Savaş sırasında herhangi bir klanın esir aldığı ve daha önceden tüm *gens*'e ait olan bir kadın, kabile karşısındaki bazı yükümlülükler aracılığıyla, kaçıran kişi tarafından ileriki bir dönemde kendine saklanabildi. Klana belli bir haraç ödedikten sonra kadını ayrı bir barınağa götürebiliyordu. Ve böylece *gens*'in içinde ayrı ataerkil aile oluşuyordu; bunun ortaya çıkışı uygarlığın tamamen yeni bir evresine işaret eder.[9]

Oysa, bu karmaşık rejimin bizim bildiğimiz evrimin en alt noktasındaki insanlar arasında geliştiğini ve kamuoyundan başka hiçbir tür otoriteye boyun eğmeyen topluluklarda sürdüğünü kabul edersek, toplumsal güdülerin insan doğasının, en alt evresinde bile, ne kadar derinlere kök saldığını hemen görürüz. Böyle bir örgütlenme koşullarında yaşayabilen ve kişisel arzularına sürekli olarak engel çıkaran kurallara özgürce boyun eğebilen bir vahşi, kuşkusuz, etik ilkelerden yoksun ve tutkularına asla ket vurmayan bir hayvan değildir. Fakat, klan örgütlenmesinin son derece eski olduğu dikkate alındığında bu olgu daha da çarpıcı bir hal alır. Bugün biliyoruz ki, ilkel Samilerin, Homeros dönemi Yunanlarının, prehistorik Romalıların, Tacitus dönemi Germenlerinin, ilk Keltlerin ve ilk Slovenlerin hepsi klanlar halinde örgütlenme evresinden, Avustralyalılarınkine, Kızılderililerinkine, Eskimolarınkine ve "vahşiler kuşağı"nın diğer sakinlerinin örgütlenmesine çok benzer bir şekilde geçmişlerdir.[10]

---

9. Bkz. Ek VII.

10. Samiler ve Aryenler için özellikle bkz. *Primitive Law* (Rusça), Profesör Maksim Kovalevski, Moskova, 1886 ve 1887; ayrıca Stockholm'de yaptığı ve Fransızca olarak yayımladığı konferanslar (*Tableau des origines de la famille et de la propriété*, Stockholm, 1890) bu soruna dair mükemmel bir analizdir. Ayrıca karşılaştırın, A. Post, *Die Geschlechisqenossenschaft der Urzeit*, Oldenbourg, 1875.

Böylece, ya tüm insan ırkları arasında evlilik geleneklerinin evriminin aynı yolu izlediğini, ya da klan örgütlenmesinin ana hatlarının, Samilerin, Aryenlerin, Polinezyalıların, vs., farklı ırklar halinde ayrılmalarından önce, ortak bazı atalarında doğmuş olduğunu ve bu geleneklerin ataları çok uzun süre önce birbirinden ayrılmış ırklar arasında şimdiye kadar kendini koruduğunu kabul etmeliyiz. Ne olursa olsun, bu iki alternatif de kurumun aynı ölçüde çarpıcı direngenliğini içerir, çünkü var olduğu on binlerce yıldan bu yana bireyin hiçbir saldırısı onu yok edememiştir. Klan örgütlenmesinin kalıcılığı, ilkel insanı, yalnızca kişisel tutkularına boyun eğen ve türün tüm diğer temsilcilerine karşı kişisel güç ve yeteneğinden destek alan bireylerin düzensiz yığını olarak sunmanın ne kadar yanlış olduğunu gösterir. Dizginsiz bireycilik modern bir üründür, yoksa ilkel insanın karakteristiği değildir.[11]

Şimdi, çağdaş vahşilerimizi ele alalım ve gelişmenin çok aşağı bir düzeyinde olan Buşmanlardan başlayalım -öyle aşağı ki, konutları yoktur, kimi zaman küçük bir korunağın koruduğu, toprağın içine kazılmış deliklerde uyurlar. Avrupalılar onların topraklarına yerleştiklerinde ve vahşi hayvanları yok ettiklerinde, Buşmanların Avrupalı çiftçilerin sürü hayvanlarını çaldıkları bilinmektedir. Bunun üzerine, burada anlatılamayacak kadar dehşet verici bir imha savaşı başladı.

11. Evlilik kısıtlamalarının kökenini burada tartışmak imkânsızdır. Yalnızca şunu belirtmeme izin verin; Morgan'ın *Havaililer*'ine benzer gruplar halindeki bölünme, kuşlar arasında mevcuttur: Genç kuşlar ailelerinden ayrı yaşar. Benzer bir bölünme muhtemelen bazı memelilerde de görülür. Erkek ve kız kardeşler arasında evliliğin yasaklanmasına gelince, muhtemelen, kan bağının olumsuz etkileriyle ilgili spekülasyonlardan değil -bu spekülasyonlar pek kanıtlanabilir gözükmemektedir-, benzer evliliklerin çok kolay biçimde erkenden kurulmasını önlemek amacından kaynaklanmıştır. İç içe bir halde birlikte yaşamayla, böyle bir kısıtlamanın gerekliliği kendini kesin olarak dayatmaktadır. Yeni geleneklerin kökenini incelerken, vahşilerin, bizim gibi, kendi "düşünürler"i ve bilginleri olduğunu hatırlamamız gerektiğini de belirtmeliyim -bilgileri ve fikirleri kitlelerinkinden ileri olan büyücüler, hekimler, kâhinler, vs. Bunların gizli işbirliğiyle birlikte (bu da neredeyse evrensel bir özelliktir) elbette güçlü bir etkileri olabilir ve yararı kabilenin çoğu tarafından henüz kabul edilmemiş olan gelenekler dayatabilirler.

Beş yüz Buşman 1774 yılında, üç bini 1808 ve 1809 yılında Çiftçiler Birliği tarafından katledildi, vs. Fareler gibi zehirlendiler, iskelet haline gelmiş birkaç hayvan ölüsü önünde pusu kurmuş avcılar tarafından öldürüldüler, rastlandıkları her yerde katledildiler.[12] Öyle ki, Buşmanlarla ilgili bilgilerimiz, genellikle onların kökünü kazımış olanlardan alındığından ister istemez sınırlıdır. Bununla birlikte, Avrupalılar geldiklerinde Buşmanların küçük kabileler (ya da klanlar) halinde yaşadıklarını ve bu klanların kimi zaman konfederasyonlar oluşturduğunu; ortak avlama ve kavga dövüş etmeden ganimeti paylaşma alışkanlığına sahip olduklarını; yarahlarını asla terk etmediklerini ve arkadaşlarına karşı büyük sevgi gösterdiklerini bilmekteyiz. Lichtenstein, bir nehirde boğulmak üzereyken arkadaşları tarafından kurtarılan bir Buşman'a dair çok etkileyici bir hikâye anlatır. Onun üstünü örtmek için kendi kürklerini çıkarmışlar ve o tir tir titrerken onu kurulamışlar, ateş karşısında oğuşturmuşlar ve yaşama geri döndürünceye kadar sıcak bir yağ sürmüşler vücuduna. Ve Buşmanlar, Johan van der Walt gibi kendilerine iyi davranan bir adamla karşılaştıklarında, bu insana minnettarlıklarını çok dokunaklı bir bağlılıkla ifade etmişlerdir.[13] Burchell ve Moffat, her ikisi de onları çıkarsız, sözlerine sadık ve minnettar, iyi insanlar olarak tanıtırlar,[14] bu nitelikler ancak sıkı sıkıya birbirine bağlı bir topluluk içinde uygulandığında gelişebilir. Çocuklarına gösterdikleri sevgiye gelince, şunu söylemek yeterlidir ki, bir Avrupalı bir Buşman kadınını köle etmeyi arzuladığında çocuğunu çalması yeterlidir: Annenin, çocuğunun yazgısını paylaşmak için gelip köle olacağı kesindir.[15]

---

12. Albay Collins, *Researches in South Africa* içinde, Philips, Londra, 1828. Aktaran Waitz, II, 334.

13. Lichtenstein, *Reisen im Südlichen Africa,* II, s. 92-97, Berlin, 1811.

14. Waitz, *Anthropologie der Naturvölker,* II, s. 335 ve devamı. Ayrıca bkz. Fritsch, *Die Eingeboren Africa's,* Breslau, 1872, s. 386 ve devamı; ve *Drei Jahre in Süd Africa.* Ayrıca, W. Bleck, *A Brief Account of Bushmen Folklore,* Capetown, 1875.

15. Elisée Reclus, *Géographie universelle,* XIII. 475.

Aynı toplumsal alışkanlıklar, Buşmanlardan biraz daha gelişmiş olan Hotantoların da özelliğidir. Lubbock onları "en pis hayvanlar" olarak tarif eder, gerçekten de pistirler. Tüm giysileri boyunlarına astıkları ve liğme liğme olana kadar giydikleri bir kürktür; kulübeleri bir araya getirilmiş ve üstüne hasır atılmış birkaç kazıktan ibarettir; içerde hiçbir eşya yoktur. Öküzleri ve koyunları olsa da ve Avrupalıların gelişinden önce demir kullanmayı biliyor gözükseler de, insanlık aşamalarının en alt derecelerinden birindedirler. Bununla birlikte, onları yakından görmüş olanlar toplumsallıklarını ve birbirleriyle yardımlaşmak için gösterdikleri çabayı son derece överler. Bir Hotanto'ya bir şey verirseniz, onu hemen orada bulunanlarla paylaşır -bilindiği gibi, Ateş Adası halkında da görülen bu alışkanlık Darwin'i çok etkilemiştir. Bir Hotanto tek başına yemek yiyemez ve ne kadar aç olursa olsun, yiyeceğini paylaşmak için yanından geçen herkesi çağırır; Kolben bu konudaki şaşkınlığını ifade ettiğinde şu cevabı almıştır: "Hotanto tarzı bu." Fakat bu yalnızca Hotanto tarzı değildir: Bu, "vahşiler" arasında neredeyse genel bir alışkanlıktır. Hotantoları iyi tanıyan ve hatalarını asla sessizce geçiştirmemiş olan Kolben, kabile ahlâklarını övmeden edememiştir.

> "Sözleri kutsaldır," diyordu. "Avrupa'nın kaypaklığını ve hileli dalaverelerini asla bilmiyorlar. Büyük bir huzur içinde yaşarlar, komşularıyla ender olarak savaşırlar. Birbirlerine karşı tam anlamıyla iyi davranırlar ve karşılıklı iyi niyet içindedirler... Karşılıklı hediyeler ve hizmetler onlar için kesinlikle büyük zevktir. Hotantoların bağlılığı, doğrulukları ve adalet uygulamasındaki ivedilik ve dürüstlükleri, dünyanın tüm milletlerini ya da hemen hemen tüm milletlerini geride bırakır."[16]

Tachart, Barrow ve Moodie[17] ise Kolben'in tanıklığını tamamen doğrularlar. Yalnızca şunu belirtmek istiyorum ki,

---

16. P. Kolben, *The present State of the Cape of Good Hope,* Almanca'dan çeviren Bay Medley, Londra, 1731, c. I, s. 59, 71, 333, 336, vs.

17. Aktarıldığı yer: *Anthropologie,* Waitz, II, 335 ve devamı.

Kolben, "yeryüzünde asla görülmemiş, en dost, en serbest ve en iyiliksever halk" (I, 332) derken, vahşi tariflerinden bu yana sürekli tekrarlanmış bir cümleyi yazıyordu. Avrupalılar ilkel bir ırkla karşılaştıklarında, genellikle önce onların geleneklerini karikatürize etmekle işe başlarlar; fakat zeki biri bu ilkeller arasında uzun süre kaldığında, genellikle onları yeryüzünün "en iyi" ya da "en yumuşak" ırkı olarak tarif eder. Ostiyaklar, Samoyedler, Eskimolar, Dayaklar, Aleutlar, Papualar, vs. için de en yetkin otoriteler bu terimleri kullanmıştır. Tunguzlar, Çukçiler, Siyular ve daha birçokları için de bu sözleri duymuş olduğumu hatırlıyorum. Bu büyük övgülerin sıklığı bile ciltlerce kitabın söylediğinden daha fazlasını ifade etmektedir.

Avustralya yerlileri Güney Afrikalı kardeşlerinden daha yüksek bir gelişme düzeyinde değildirler. Kulübeleri aynı türdedir. Çoğu zaman basit bir barınak, birkaç dal parçasıyla yapilmış bir tür paravan, soğuk rüzgârlara karşı onları koruyan tek şeydir. Yiyecekleri karşısında tamamen ilgisizdirler: Korkunç biçimde çürümüş cesetleri kemirirler ve kıtlık durumunda yamyamlığa başvururlar. Avrupalılar onları ilk keşfettiğinde, en kabalarından taş ya da kemik aletleri vardı. Bazı kabilelerin oyma kayıkları bile yoktu ve mübadele yoluyla ticareti bilmiyorlardı. Bununla birlikte, alışkanlıkları ve gelenekleri titizlikle incelendiğinde, yukarıda sözünü ettiğim bu karmaşık klan örgütlenmesi koşullarında yaşadıkları görülür.[18]

Oturdukları bölge genellikle farklı *gentes* ya da klanlar arasında paylaştırılmıştır; fakat her klanın balık ve kara hayvanı avı için kullandığı bölgeler ortaktır ve balık ya da kara hayvanı avının ürünü tüm klana aittir, tıpkı bu avların alet-

---

18. Sydney'in kuzeyinde yaşayan ve Kamilaroi dili konuşan yerliler, Lorimer Fison ve A.W. Howitt'in mükemmel eserinde bu açıdan incelenmiştir: *Kamilaroi et Kurnai*, Melbourne, 1880. Ayrıca bkz. A.W. Howitt, "Further Note on the Australian Class Systems", *Journal of the Anthropological Institute*, 1889, c. XVIII, s. 31. Yazar benzer örgütlenmenin Avustralya'daki önemli yaygınlığını gösterir.

leri gibi.[19] Yemekler ortak olarak yenir. Diğer vahşilerin çoğu gibi, bazı reçinelerin ya da meyvelerin toplanabileceği mevsimlerle ilgili kurallara uyarlar.[20] Ahlâklarına gelince, yapabileceğimiz en iyi şey, Queensland'ın kuzeyinde bulunmuş olan misyoner Lumholtz'un Paris'teki Antropoloji Derneği'nin sorularına verdiği cevapları özetlemektir.[21]

Onlarda arkadaşlık duygusu çok üst düzeyde mevcuttur. Genellikle zayıfların ihtiyaçlarını karşılarlar; hastalara titizlikle bakılır ve asla terk edilmez ya da öldürülmez. Bu ilkel halklar yamyamdır, fakat kendi kabile üyelerini ender olarak yerler [dini kurallara göre kurban edilmiş olanları, sanıyorum]; yalnızca yabancıları yerler. Ana baba çocuklarını sever, onlarla oyun oynar ve onları okşar. Çocuk öldürme ortak olarak kabul görür. Yaşlılara çok iyi davranılır, asla ölüme terk edilmezler. Din yoktur, put yoktur, yalnızca ölüm korkusu vardır. Evlilik poligamdır, kabile içinde görülen anlaşmazlıklar tahta kılıçlar ve kalkanlar yardımıyla yapılan düellolarla çözümlenir. Köle yoktur; hiçbir ekim yapılmaz; çömlekçilik yoktur; giysi yoktur, kimi zaman yalnızca kadınların taktıkları bir örtü hariç. Klan iki yüz kişiden oluşur, bunlar erkeklerden oluşan dört sınıfa ve kadınlardan oluşan dört sınıfa bölünmüşlerdir; evliliğe ancak bazı sınıflar arasında izin vardır, asla *gens* içinde izin yoktur.

Bunların yakın akrabası olan Papualara gelince, 1871-1883 arasında Geelwink körfezinde, Yeni Gine'de kalmış olan G.L. Bink'in tanıklığına başvurabiliriz. İşte, aynı sorulara onun verdiği cevapların özeti:[22]

Sosyal ve neşelidirler; çok gülerler. Cesur olmaktan çok utangaçtırlar. Farklı kabilelere mensup kişiler arasında dostluk nisbeten güçlüdür, kabile içinde de çok güçlüdür. Bir dost arkadaşının borcunu genellikle öder, onun da kendi çocuklarına faizsiz bir şekilde geri ödeyeceğini zaten bilir. Hastalara ve yaşlılara

---

19. *The Folklore, Manners, etc., of Australian Aborigines,* Adelaide, 1879, s. 11.
20. Grey, *Journal of Two Expeditions of Discovery in North-West et Western Australia,* Londra, 1841, c. II, s. 237, 298.
21. *Bulletin de la Société d'Anthropologie,* 1888, c. XI, s. 652. Cevapları kısaltıyorum.
22. Aynı *Bulletin,* 1881, c. XI, s. 386.

bakarlar; yaşlılar asla terk edilmez, hiçbir durumda öldürülmezler -uzun süreden beri hasta olan bir köle hariç. Savaş esirleri kimi zaman yenir. Çocuklara özenle bakılır ve çok sevilirler. Yaşlı ve güçsüz tutsaklar öldürülür, diğerleri köle olarak satılır. Ne dinleri, ne tanrıları, ne putları vardır, hiçbir türde otoriteleri yoktur: Ailenin en yaşlısı yargıçtır. Eş aldatma durumunda bir ceza ödenmelidir ve bu cezanın bir bölümü *negoria*'ya (topluluğa) geri döner. Toprağa ortak olarak sahiptirler, fakat ürün yetiştirene aittir. Çanak çömlekleri vardır ve mübadele yoluyla ticareti bilirler -geleneğe göre tüccar onlara meta verir, bunun üzerine evlerine geri dönerler ve tüccarın istediği yerel ürünleri getirirler; eğer bu ürünler verilemezse Avrupa malları iade edilir.[23] Onlar "kafatası avcıları"dır ve kan davası güderler. Kimi zaman, [der Finsch] olay Namototte Racasına götürülür ve o da bir ceza belirleyerek sorunu çözer.

Papualar, kendilerine iyi davranıldığında çok iyidirler. Mikluho-Maclay, Yeni Gine'nin doğu sahillerine yanında tek bir kişiyle birlikte çıktı; insanyiyen olarak tarif edilen kabileler arasında iki yıl kaldı ve yanlarından ayrılırken üzüntü içindeydi; daha sonra, aralarında bir yıl daha geçirmek üzere geri döndü ve asla onlardan kötü bir tavır görmedi. Hangi gerekçeyle olursa olsun, doğru olmayan bir şey *asla* söylememe, tutmayacakları bir vaatte asla bulunmama kuralının olduğu doğrudur. Nasıl ateş yakacaklarını bile bilmeyen ve asla sönmesin diye barınaklarının içinde ateşi özenle koruyan bu zavallı insanlar, başlarında şef olmadan, ilkel komünizm koşullarında yaşamaktadır. Köylerinde sözünü etmeye değer hiçbir tartışma görülmez. Ancak günlük besini bulacak kadar, ortak olarak çalışırlar; çocuklarını ortak büyütürler; akşamleyin ellerinden geldiği kadar şık giyinir ve dans ederler. Tüm vahşiler gibi dans etmeyi pek severler. Her köyün, evli olmayan erkekler için, sosyal toplantılar ve ortak işlerle ilgili tartışmalar için kendi *barla* ya da *balai*'si -"uzun ev" ya

---

23. Aynı şey, çok dürüst oldukları söylenen Kaimani Körfezi Papuaları arasında da uygulanmaktadır. "Papuaların vaatlerine sadık kalmadıklarına asla rastlanmamıştır" der Finsch, *Neuguinea und seine Bewohner*, Brême, 1865, s. 829.

da "büyük ev"- vardır; bu durum Pasifik Okyanusu adaları sakinlerinin çoğu, Eskimolar, Kızılderililer, vs. için hâlâ ortak bir özelliktir. Köylerdeki tüm gruplar birbirleriyle dostça ilişkiler içindedir ve birbirlerini *toplu* olarak ziyaret ederler.

Ne yazık ki çatışmalar ender değildir - "bölgenin aşırı kalabalıklaşması" yüzünden ya da "sert rekabet" yüzünden veyahut da merkantil bir çağın benzer yenilikleri yüzünden değil, esas olarak batıl inançlar yüzünden. İçlerinden biri hasta olduğunda dostları ve akrabaları toplanır ve hastalığın nedeninin ne olabileceğini tartışırlar. Olası tüm düşmanlar gözden geçirilir, herkes aralarında geçmiş küçük tartışmaları itiraf eder ve nihayet gerçek neden keşfedilir. Komşu köyden bir düşman, kötülüğü hastanın üzerine çağırmıştır, bunun üzerine bu köye bir saldırı kararlaştırılır. Kıyı köylerinde bile oldukça sık rastlanan anlaşmazlıkların nedeni budur, dağlardaki yamyamlar ise büyücü ve gerçek düşman olarak kabul edilir, oysa ki onlar da yakından tanındığında, sahildeki komşularıyla tamamen aynı türden oldukları fark edilir.[24]

Pasifik adalarının Polinezya köylerinde hüküm süren uyum üzerine sayfalarca ilginç şey yazılabilir. Fakat onlar uygarlığın daha ileri bir evresine dahildirler. Şimdi de örneklerimizi kuzeyin en ucundan alacağız. Bununla birlikte, güney yarımküreyi terk etmeden önce, pek kötü bir üne sahip Ateş Adası sakinlerinin bile, daha iyi tanındıkça bu ünlerinin kalmadığını belirtmemiz gerekir. Onlar arasında kalmış olan bazı Fransız misyonerler "şikâyet edebilecekleri hiçbir kötü davranışa maruz kalmamışlardır". Yirmi beş ilâ yüz elli kişiden oluşan klanlarında Ateş Adalılar, Papualarla aynı ilkel komünizmi uygularlar; her şeyi ortaklaşa paylaşırlar ve yaşlılarına çok iyi davranırlar: Bu kabileler arasında barış hüküm sürer.[25]

---

24. *İzvestia,* Rus Coğrafya Topluluğu, 1880, s. 161 ve devamı. Vahşilerin gündelik yaşamının en ufak ayrıntılarıyla ilgili iyi bir bakış açısını Maclay'ın notlarından daha iyi veren yolculuk kitabı pek azdır.

25. L.F. Martial, *Mission scientifique au cap Horn,* Paris, 1883, c. I, s. 183-201.

Eskimolar ve en yakın soydaşları Thlinketler, Koloşlar ve Aleutlar insanın buzul dönemindeki haline en yakın örneklerdir. Aletleri paleolitik insanınkilerden pek az farklıdır ve bazı kabileler balık avcılığını bile bilmezler: Bir tür zıpkını balığa saplarlar yalnızca.[26] Demiri kullanmayı bilirler, fakat onu Avrupalılardan alırlar ya da kazazede gemilerden bulurlar. "Komünal evlilik" evresinden yeni çıkmış olsalar da, hatta klan kısıtlamaları hâlâ geçerli olsa da, toplumsal örgütlenmeleri pek ilkeldir. Aileler halinde yaşarlar, fakat aile bağları genelikle kopmuştur; kocalar ve kadınlar çoğu zaman değiş tokuş edilir.[27] Bununla birlikte aileler klanlar halinde bir aradadırlar; başka türlü nasıl olabilirdi ki? Tüm güçlerini sıkı sıkıya bir araya getirmeden zorlu hayatta kalma mücadelesini nasıl sürdürebilirlerdi ki? Böyle yaparlar; ve hayatta kalma mücadelesinin en zorlu olduğu yerlerde kabile bağları da daha sıkıdır, örneğin Grönland'ın kuzeydoğusunda durum böyledir. "Uzun ev" onların ahşılmış barınaklarıdır ve birçok aile buralarda, yırtık pırtık kürklerden küçük bölmelerle birbirinden ayrılmış yerlerde yaşar, ön kısımda ortak bir geçit vardır. Kimi zaman ev haç biçimindedir ve bu durumda merkezde tek bir ateş yakılır. Bu "uzun ev"lerden birinin hemen yakınında bir kış geçiren Alman bir gezi heyeti, tüm kış boyunca, "barışı bozan hiçbir tartışma olmadı, bu dar mekânın kullanımı konusunda hiçbir tartışma çıkmadı" der. Şikâyetler, hatta kırıcı sözler, ancak kadınların söylediği şikâyet şarkısı denen alaycı şarkının alışıldık, meşru biçimine uygun olarak dile getirilmedikleri takdirde bir saldırı olarak kabul edilir.[28]

Eskimoların yaşamını karakterize eden topluluk çıkarlarına bu derin saygıyı yüzyıllarca sürdürmek için sıkı bir bir-

---

26. *Expedition to East Greenland,* Kaptan Holm.

27. Avustralya'da bir felaketi defetmek için tüm kadınlarını değiş tokuş eden klanlar görülmüştür (Post, *Studien Zur Entwicklungsgeschichte des Familienrechts,* 1890, s. 342). Daha büyük bir kardeşlik, işte felaketlere karşı ilaçları budur.

28. Dr. H. Rink, *The Eskimo Tribes,* s. 26 (*Meddelelser om Grönland,* c. XI, 1887).

likte yaşam ve karşılıklı sıkı bağlılık yeterlidir. En büyük topluluklarda bile, "gerçek mahkemeyi oluşturan kamuoyudur ve genel olarak ceza, topluluğun huzurunda suçlunun kınanmasıdır"[29].

Eskimoların yaşamı komünizme dayanmaktadır. Balık avından ya da kara avından elde edilen şey klana aittir. Fakat birçok kabilede, özellikle Danimarkalı yerleşimcilerin etkisi altındaki batıda, özel mülkiyet kurumlara nüfuz etmiştir. Bununla birlikte, bir süre sonra kabilenin birliğini zedeleyecek olan kişisel zenginlik birikiminden doğan kusurlara çare bulacak araçları vardır. Bir kişi zengin olduğunda, klanındaki tüm insanları büyük bir şenliğe çağırır ve herkes iyice yemek yedikten sonra tüm servetini onlara dağıtır. Yukon nehri üzerinde, Dall bu şekilde, 10 tüfek, 10 takım kürk giysi, 200 inci kolye, çok sayıda örtü, 10 kurt kürkü, 200 kunduz ve 500 de samur kürkü dağıtan bir Aleut ailesi gördü. Ardından, bağışçılar şenlik giysilerini çıkarmışlar, onları da vermişler ve eski kürklerini paramparça ederek, klanlarına bir şeyler söylemişler, artık onların herhangi biri kadar yoksul olmalarına rağmen, dostluklarını kazandıklarını söylemişler.[30] Bu zenginlik dağıtımı Eskimolarda düzenli bir alışkanlık gibi gözükmektedir ve bazı mevsimlerde, yıl boyunca edinilmiş olan her şey sergilendikten sonra dağıtılır.[31] Bence, bu

---

29. Dr. Rink, *age,* Roma hukukuna saygıyla yetiştirilmiş Avrupalılar kabilenin otorite gücünü ender olarak anlayabilmektedir. "Aslında," diye yazar Dr. Rink, "Eskimolar arasında on ya da yirmi yıl kalan beyazların, yerlilerin toplumsal durumunun temelini oluşturan geneleksel fikirler hakkında hiçbir şey öğrenemeden dönmüş olmaları bir istisna değil, bir kuraldır. Beyaz adam, ister misyoner olsun ister tüccar, en kaba Avrupalı'nın bile en seçkin Eskimo'dan üstün olduğu şeklindeki sabit, dogmatik fikre sahiptir." -*The Eskimo Tribes,* s. 31.

30. Dall, *Alaska and its Resources,* Cambridge U.S., 1870.

31. Dall bu durumu Alaska bölgesinde, Jacobsen Bering Boğazı yakınında Ignitok'ta gördü; Gilbert Sproat aynı olguyu Vancouver yerlileri arasında sayar. Sözünü ettiğimiz periyodik seferleri tarif eden Dr. Rink şöyle ekler: "Zenginlik birikimi esas olarak düzenli biçimde dağıtılmak üzere kullanılır." Ayrıca, "malların aynı amaçla dağılımı"nı (eşitliği koruma amacı) da belirtir (*age,* s. 31).

dağıtımlar, kişisel zenginliğin ilk ortaya çıkışına çağdaş olan, çok eski bir kurumdan kaynaklanmaktadır; bu dağıtımlar, klan üyelerinden bazılarının zenginleşmesiyle klan parçalandığından, klan içinde eşitliği yeniden sağlamanın bir aracı olmalıdır. Yeni toprakların paylaşımı ve belirli tarihsel dönemlerde farklı ırklarda (Samiler, Aryenler, vs.) gerçekleşmiş olan tüm borçların dönemsel olarak ortadan kaldırılması, bu eski geleneğin bir kalıntısı olmalıdır. Ve ölüyle birlikte yakılma alışkanlığının ya da kişisel olarak ona ait her şeyin mezarda imha edilmesinin -bütün ilkel ırklarda gördüğümüz bir alışkanlıktır bu- kökeni de aynı olmalıdır. Gerçekten de, ölüye *kişisel olarak* ait olan her şey mezarı üzerinde imha edilmiş ya da yakılmışken, kabileyle ortak olarak sahip olduğu hiçbir şey, örneğin kayıklar ya da balık avı için gerekli ortak aletlerin hiçbiri imha edilmez. İmha, yalnızca kişisel mülkiyete yöneliktir. Sonraki dönemde bu alışkanlık dini bir seremoni halini alır: Mistik bir yorum getirilir ve kamuoyunun bunu herkese dayatmayı başaramadığı yerde din tarafından dayatılır. Nihayet, bunun yerine, ya ölenin mallarının modeileri yakılır (Çin'de hâlâ olageldiği gibi) ya da malları mezara kadar götürülür ve seremoninin sonunda evine geri taşınır -bu gelenek Avrupalılarda hâlâ kılıçlar, haçlar ve diğer ünvan işaretleri için geçerlidir.[32]

Eskimo klanları arasında mevcut ahlâkın yüksekliğinden sık sık söz edilmiştir. Bununla birlikte, -Eskimoların yakın akrabası olan- Aleutların gelenekleri üzerine aşağıdaki saptamalar, vahşilerin ahlâkı üzerine bütünlüklü bir fikir verecektir. Bunlar, önde gelen kişilerden biri olan Rus misyoner Venyaminov'un Aleutlar arasında kaldığı on yılın sonunda yazılmışlardır. Onun sözlerini mümkün olduğunca koruyarak özetliyorum:

> Dayanıklılık temel özellikleridir. Olağanüstü dayanıklıdırlar. Yalnızca her sabah donmuş denizde banyo yapmakla ve buzlu rüzgârı soluyarak kıyıda çıplak dolaşmakla kalmazlar, yetersiz bir besinle güç bir iş yapmak zorunda kaldıklarında bile, da-

---

32. Bkz. Ek VIII.

yanıklıhkları hayal edilemeyecek kadar yüksektir. Uzun sürmüş bir kıtlık döneminde Aleut önce çocuklarını düşünür; kendisinde olan her şeyi onlara verir ve kendisi oruç tutar. Hırsızlığa eğilimli değildirler; ilk Rus göçmenler bile bunu fark etmiştir. Asla çalmadıklarından değil; her Aleut bir şeyler çalmış olduğunu itiraf edecektir, fakat bu her zaman ıvır zıvır bir şeydir, gerçek bir çocukluktur. Ana babanın çocuklarına bağlılığı, bunu asla sözlerle ya da okşamayla ifade etmeseler de, etkileyicidir. Bir Aleut' tan güçlükle söz alınır, fakat bir kez söz verdiğinde, ne olursa olsun, sözünü tutacaktır. (Bir Aleut, Venyaminov'a tuzlanmış balık armağan etmiş, Venyaminov yola çıkma telaşı içerisinde balığı kıyıda unutmuş. Aleut balığı evine götürmüş. Balığı misyonere ancak ocak ayında gönderme imkânı olmuş; ve kasım, aralık aylarında kamp yerinde büyük bir yiyecek kıtlığı başgöstermiş. Fakat aç Aleutlardan hiçbiri balığa dokunmamış ve ocak ayında gideceği yere gönderilmiş.) Kaçınılmaz bir ölümden korkmak; düşmandan merhamet dilemek; hırsızlığa ikna olmak; limandaki bir gemiyi batırmak; fırtınalı havalarda denize açılmaktan korkmak; bir seferde ya da uzun bir yolculuk sırasında yiyecek yokluğundan ilk hasta düşen olmak; ganimet paylaşılırken açgözlülük göstermek -bu durumda açgözlü davrananı utandırmak için herkes kendi payını ona verir-; kamu işleriyle ilgili bir sırrı karısına açmak; iki kişi ava çıktığında, en iyi avı arkadaşına sunmamak; yaptığı işlerle, özellikle bunlar hayaliyse, övünmek; karşısındaki kim olursa olsun, küçümseyici bir tonla eleştirmek... bütün bunlar utanç verici olarak kabul edilmektedir. Dilencilik yapmak; başkalarının yanında kendi karısını pohpohlamak, onunla dans etmek; kişisel olarak alışveriş yapmak da utanç vericidir: Satış her zaman için, fiyatı saptayan üçüncü bir kişinin huzurunda yapılmalıdır. Bir kadın için dikiş dikmeyi, dans etmeyi bilmemek ya da kadınların işi olan şeyleri yapmayı bilmemek; kocayı ya da çocukları bir yabancı varken okşamak, hatta kocayla yabancının huzurunda konuşmak utanç vericidir.[33]

Aleut ahlâkı böyledir. Masallarını ve efsanelerini anlatarak bu konuda daha eksiksiz bir fikir verilebilir. Ben şunu ila-

---

33. Venyaminov, *Memoirs relative to the District of Unalashka* (Rusça), 3 c., Saint-Petersburg, 1840. Dall bu anılarının İngilizce özetini *Alaska*'da yayımladı. Avustralyalıların ahlâkına dair benzer bir tanım için bkz. *Nature*, XLII, s. 639.

ve etmek istiyorum ki, Venyaminov bunları yazarken (1840), altmış bin kişilik bir nüfus içinde geçen yüzyıldan beri tek bir cinayet işlenmişti ve kırk yıldan beri 1.800 Aleut arasında ortak hakların tek bir ihlaline rastlanmamıştı. Aleut yaşamında şikâyetin, küçümseme ve küfrün kesinlikle bilinmediğine dikkat edersek bu durum tuhaf gelmez. Çocuklar bile asla dövüşmezler ve asla küfür etmezler. Söyleyebilecekleri tek şey, "annen dikiş dikmeyi bilmiyor" ya da "baban kör biri" dir.[34]

Bununla birlikte, vahşi yaşamın birçok yönü Avrupalılar için hâlâ bir muammadır. Kabile içinde dayanışmanın yüksek gelişim düzeyi ve ilkellerin birbirleri karşısında besledikleri iyi duygular, sözüne güvenilir çok sayıda tanık tarafından kanıtlanmıştır. Bununla birlikte, bu aynı vahşilerin çocuk katlettikleri; bazı durumlarda yaşlılarını terk ettikleri ve kan davasının kurallarına körü körüne itaat ettikleri de bir o kadar kesindir. Avrupalı bir zihniyet için ilk bakışta son derece çelişik gözüken olgulardaki bu çakışmayı açıklamamız gerekir. Bir Aleut babasının, sahip olduğu tüm yiyeceği çocuğuna vermek için günlerce ve haftalarca aç kalabileceğini ve Buşman annesinin de çocuğunu yalnız bırakmamak için köle olduğunu daha önce söyledim; vahşilerle çocukları arasındaki gerçekten *şefkatli* ilişkileri tarif etmek için sayfalar yazılabilir. Seyyahlar sürekli olarak bu tür örnekler verme fırsatı bulmuşlardır. Bir yerde, bir annenin derin sevgisinin tasvirini okursunuz; bir başka yerde, yılanın soktuğu çocuğunu omzunda taşıyarak, çılgın bir koşuyla ormanı kat eden bir baba görürsünüz; ya da, bir misyonerin birkaç yıl önce, henüz bebekken ölümden kurtardığı çocuklarının ölümü karşısında anne babasının ümitsizliğini anlatışını okur-

---

34. Birçok yazarın (Middendorv, Schrenk, O. Finsch) Ostiyaklarla Samoyedleri neredeyse aynı terimlerle tarif etmiş olması çok ilginçtir. "Sarhoşken bile tartışmaları önemsizdir." "Yüz yıl boyunca *tundra*'da tek bir cinayet işlenmiştir." "Çocukları asla dövüşmez." "*Tundra*'da her şey, yiyecek ya da içecek bile yıllarca bırakılabilir, kimse dokunmaz." Ve benzeri. Gilbert Sproat, Vancouver adasındaki Aht yerlilerinde "ayık iki yerlinin kavga ettiğine asla tanık" olmadı. "Kavga çocuklar arasında bile enderdir." (Rink, *age*) vb.

sunuz; ya da "vahşi anne"nin çocuklarını genellikle dört yaşına kadar emzirdiğini ve Yeni Hebridlerde, özellikle pek sevilen bir çocuğun ölümü karşısında, öteki dünyada onu korumak için annesinin ya da teyzesinin de kendini öldürdüğünü öğrenirsiniz.[35]

Benzer olaylar çok sayıdadır; öyle ki, bu aynı anne babanın çocuk katlettiğini gördüğümüzde, bu uygulamanın (sonradan geçirdiği dönüşümler ne olursa olsun), kabile karşısındaki bir yükümlülük ve daha büyük çocukları yetiştirebilmek için bir çare olarak zorunluluk baskısıyla doğduğunu kabul etmeliyiz. Gerçek şudur ki, vahşiler, bazı İngiliz yazarların ileri sürdüğü gibi, "hiçbir kısıtlama olmadan" çoğalmazlar. Tersine, doğum oranını azaltmak için her türlü önlemi alırlar. Avrupalıların kuşkusuz saçma bulacakları bir dizi kısıtlama bu amaçla getirilmiştir, bunlara katı biçimde uyulur ve her şeye rağmen ilkeller tüm çocuklarını büyütemezler. Bununla birlikte, geçim imkânlarını düzenli biçimde arttırmayı başardıklarında, çocuk katli uygulamasını terk etmeye başladıkları gözlenmiştir. Kısacası ana babalar bu zorunluluğa istemeye istemeye boyun eğerler ve imkânları olduğunda, yeni doğan bebeklerinin yaşamını kurtarmak için her tür uzlaşmaya başvururlar. Dostum Elie Reclus'nün gayet iyi gösterdiği gibi,[36] şanslı ve şanssız doğum günleri uydururlar ve şanslı günlerde doğmuş çocuklarını esirgerler; kararı birkaç saat ertelemeye çalışırlar ve eğer bebek bir gün yaşamışsa tüm doğal yaşamını yaşaması gerektiğini söylerler.[37] Bebeklerin ağlama seslerinin ormandan geldiğini işitirler ve bu çığlıkların işitilmesinin kabile için bir felaket kehâneti olduğunu söylerler; yeni doğan bebeklerinden kurtulmak için onları süt anneye vermeleri ya da kreşe götürmeleri söz konusu olmadığından, her biri acımasız hükmü yerine ge-

---

35. Gill, aktarıldığı yer *Anthropologie,* Gerland ve Waitz, V, s. 641. Ayrıca bkz. s. 636-640'ta baba sevgisine ve oğul sevgisine ilişkin çok sayıda olgu aktarılır.

36. Elie Reclus, *Les Primitifs,* Paris, 1885.

37. Gerland, *age,* V, 636.

tirme gerekliliği karşısında geriler: Şiddet uygulayarak yaşamını almaktansa bebeği ormana bırakmayı tercih ederler. Çocuk katlinin sürmesi vahşiliğe değil, cehalete bağlıdır; ve misyonerler vahşileri vaızlarla ahlâklı kılmak yerine, Venyaminov'un örneğini izleseler daha iyi ederler. Venyaminov, çok yaşlanıncaya kadar her yıl köhne bir gemiyle Ohotsk denizini aşıyor ya da köpeklerin çektiği arabasıyla Çukçiler arasında yolculuk ediyor, onlara ekmek ve balık avlama malzemesi sağlıyordu. Böylece, çocuk katlıni tamamen ortadan kaldırdı -bunu bizzat onun sözlerine dayanarak söylüyorum.

Aynı saptamalar yüzeysel gözlemcilerin baba katli olarak tarif ettikleri geleneğe de uygulanır. Biraz önce gördük ki, yaşlıları terk etme âdeti bazı yazarların ileri sürdüğü kadar yaygın değildir. Bu âdet son derece abartilmıştır, fakat kimi durumlarda yaşlıların terk edilmesine hemen hemen tüm vahşilerde rastlanır; ve bu durumda bunun kökeni çocukların terk edilmesiyle aynıdır. Bir "vahşi" kendi kabilesi için bir yük olduğunu hissettiğinde; her sabah kendine düşen yiyecek payı, babaları kadar dirençli olmayan ve aç olduklarında ağlayan çocukların nafakasının eksilmesi anlamına geldiğinde; her gün taşlı sahil boyunca ya da balta girmemiş ormanlarda daha genç insanların omuzlarında taşınması gerektiğinde (hastalar için araba yoktur, vahşi bölgede bu arabaları çekecek yoksullar yoktur), yaşlı Rus köylülerinin günümüzde hâlâ söyledikleri şeyi tekrarlamaya başlarlar: *Tşuzoi vek zayedayu, Pora na pokoi!* (başkalarının hayatını yaşıyorum: hayattan el ayak çekme vakti geldi!). Ve hayattan çekilir. Benzer bir durumda bir askerin yapacağını yapar. Taburunun kurtuluşu ilerlemekten geçiyorsa, kendisi ise yürüyecek durumda değilse ve geride kaldığında öleceğini biliyorsa, asker en iyi dostundan konaklama yerini terk etmeden önce kendisi için son bir hizmette bulunmasını rica eder. Ve dostu, titreyen eliyle, can çekişen bedene tüfeğini boşaltır. Vahşilerin yaptıkları da budur. Yaşlının kendisi ölmek ister; topluluğa karşı bu son görevi yerine getirmekte ısrar eder ve kabilenin rızasını alır; kendi mezarını kazar; akrabalarını son veda yemeğine davet eder. Babası da böyle yapmıştır; şimdi

sıra onundur; ve sevgi gösterileri arasında klanından ayrılır. Vahşinin, ölümü topluluk karşısındaki *görevlerinin* bir parçası olarak kabul ettiği öylesine doğrudur ki, yalnızca kurtarılmayı reddetmekle kalmaz (Moffat böyle anlatır), dahası kocasının mezarına gömülmesi gereken bir kadın misyonerler tarafından kurtarıldığında ve bir adaya götürüldüğünde, geceleyin kaçar, denizi yüzerek geçer ve kabilesine kavuşup, mezarın üzerinde ölür.[38] Bu onlarda dini bir iştir. Fakat vahşiler, genel olarak, savaş dışında başkasını öldürmekten tiksinirler, içlerinden hiçbiri insan kanı dökmez. Kimseyi öldürmemek için başvurdukları her çeşit kurnazlık çok yanlış yorumlanmıştır. Birçok durumda, yaşlıyı ormana bırakırlar, yanına da ortak yiyecekten payına düşenden fazlasını verirler. Kutup seferine çıkanlar da, hasta arkadaşlarını taşıyamaz durumda olduklarında aynı şeyi yapmışlardır. "Birkaç gün daha fazla yaşayın! *Belki* beklenmedik bir yardım gelir."

Bizim Batı Avrupalı bilimcilerimiz bu tür olgularla karşılaştıklarında, bunları anlayamazlar. Bu onlara, kabile içindeki yüksek ahlâki gelişmeyle uzlaşmaz gelir ve iki dizi olgunun paralel varlığını açıklamaya çalışmak yerine, güvenilir gözlemlerin kesinliğinden kuşku duymayı tercih ederler. Bu iki paralel olgu şudur: Kabile içinde yüksek ahlâki düzey ile ana babanın terk edilmesi ve çocuk katli. Fakat, son derece sevgi dolu, çocuklarını şefkatle seven ve sahnede acı çekme taklidi yapan birini gördüklerinde ağlayacak kadar duygusal olan bu Avrupalıların, çocukların kelimenin gerçek anlamıyla açlıktan öldükleri kulübelerin birkaç adım ötesinde yaşadıklarını bir vahşiye söylediğimizde de vahşi bizi anlamayacaktır. Bizim bireyci uygarlığımızı Tunguz dostlarıma anlatmak için boş yere ne kadar çabaladığımı hatırlıyorum; anlayamıyorlar ve en hayal ürünü varsayımlara başvuruyorlardı. Gerçek şudur ki, -iyilikte de kötülükte de- kabile dayanışması fikriyle yetiştirilmiş bir vahşi, bu dayanışma hakkında hiçbir şey bilmeyen bir Avrupalının "ahlâkı"nı anlayamaz, tıpkı

---

38. Erskine, aktarıldığı yer *Anthropologie,* Gerland ve Waitz, V, 640.

Avrupalıların çoğunun vahşiyi anlayamaması gibi. Fakat bizim bilimcilerimizden biri, yarı aç bir kabileyle birlikte bir süre yaşamış olsaydı ve bunların gelecek günler için saklanmış tek bir kişilik yiyeceğe bile genellikle sahip olmadığını görseydi, muhtemelen vahşilerin saiklerini anlardı. Aynı şekilde, eğer vahşi bizim aramızda kalmış olsaydı ve bizim eğitimimizi almış olsaydı, belki de biz Avrupalıların komşularımız karşısındaki ilgisizliğimizi ve süt anneye verilmiş çocukların korunması için kurulmuş parlamento komisyonlarımızı anlardı. "Taştan evler taştan kalpler yaratır" der Rus köylüleri. Bir vahşiyi öncelikle taş bir evde yaşatmak gerekirdi.

Aynı saptamalar yamyamlığa da uygulanabilir. Paris Antropoloji Topluluğu'nda bu konu üzerine kısa süre önceki bir tartışmada ortaya çıkmış olguları ve "vahşiler"i ele alan eserlerde dağınık olarak bulunan ilave saptamaları dikkate alırsak, bu alışkanlığın da kökeninde zorunluluğun baskısının bulunduğunu; daha sonra ise, Fiji adalarında ve Meksika'da ulaştığı korkunç boyutlara varana dek, batıl inanç ve din tarafından geliştirildiğini kabul etmek durumunda kalırız. Bugüne kadar saptanmıştır ki, vahşiler kimi zaman tamamen çürümüş kadavraları kemirmek ve mutlak kıtlık durumlarında, hatta salgın hastalık dönemlerinde, beslenmek için insan cesetlerini topraktan çıkarmak zorunda kalmışlardır. Bunlar doğrulanmış olgulardır. Fakat, insanın buzul dönemde, soğuk ve nemli bir iklimde, faydalanabileceği pek az bitkisel besin olduğu bir dönemde karşılaştığı koşullara gönderme yaparsak; yetersiz beslenen ilkeller arasında iskorbütün hâlâ neden olduğu korkunç kıyımı dikkate alırsak; ve onların bildikleri tek kuvvet vericinin taze et ve kan olduğunu hatırlarsak, başlangıçta tohum ile beslenen bir hayvan olan insanın buzul devrede etobur hale geldiğini kabul etmemiz gerekir. O dönemde büyük miktarda ren geyiği bulur, fakat renler sürekli olarak kutup bölgelerine göç etmektedir ve kimi zaman bir bölgeyi yıllarca tamamen terk etmektedirler. Bu durumda, insanın son kaynakları da yok olmaktadır. Benzer derecede korkunç sınavlarda Avrupalılar da yamyamlığa başvurmuşlardır: vahşilerin yaptığı da budur. Günümüzde bile,

kimi zaman, kendi ölülerinin kadavralarını kemirdikleri görülür: o dönemlerde de ölecek olanların kadavralarını kemirmek zorunda kalmışlardır. Yaşlılar, ölümleriyle kabilelerine son bir hizmette bulunacaklarına inanarak ölürler. Bu nedenle yamyamlık bazı vahşiler tarafından ilahi bir kökene sahip olarak, gökyüzünden gelen bir mesajın emrettiği bir şey olarak görülmüştür. Fakat daha sonra yamyamlık zorunlu karakterini yitirdi ve batil inanç olarak varlığını sürdürdü. Cesaretlerini miras almak için düşmanlarını yediler. Daha sonraki dönemde de, aynı amaçla, düşmanın gözü ya da kalbi yeniyordu. Çok sayıda rahibi ve gelişmiş bir mitolojisi olan kimi ilkel halklar arasında ise insan kanına susamış kötü tanrılar icat edilmişti ve insan kurban etmeler de rahipler tarafından tanrıları sakinleştirmek için talep edilmişti. Yamyamlık, varlığının bu dini evresinde en çileden çıkaran özelliklerine ulaşır. Meksika iyi bilinen bir örnektir; Fiji adalarında ise kral tebalarından herhangi birini yiyebilir, burada aynı zamanda güçlü bir rahipler kastı, karmaşık bir teoloji[39] vardır ve eksiksiz bir aristokrasi gelişmiştir. Zorunluluktan doğmuş olan yamyamlık, sonraki bir evrede, dini bir kurum halini alır ve bu biçimiyle, önceki dönemlerde yamyamlığı kuşkusuz uygulamış olan fakat evrimin teokratik evresine varmamış kabilelerde kaybolurken, buralarda daha uzun süre varlığını sürdürdü. Çocuk katli ve ana babanın terki konusunda da aynı saptamayı yapmak gerekir. Bazı durumlarda bu uygulamalar, dini bir gelenek olarak, eski zamanların bir kalıntısı gibi korunmuştur.

Yine en yanlış sonuçlara yol açmış olan bir diğer alışkanlığı belirterek saptamalarımı sonlandırmak istiyorum. Bu, kan davasıdır. Dökülen kanın intikamının kanla alınması duygusu tüm vahşilerde görülür. Eğer biri öldürülmüşse, katil ölmelidir; eğer biri yaralanmışsa, saldırganın da kanı dökülmelidir. Bu kuralın istisnası yoktur, hayvanlar için bile yok-

---

39. W.T. Pritchard, *Polynesian Reminiscences,* Londra, 1866, s. 363.

tur; örneğin avcı, bir hayvanın kanını döktüyse, köye dönüşünde onun da kanı dökülür. Vahşilerin adalet duygusu budur -cinayetle ilgili olarak bu kavrayış Batı Avrupa'da hâlâ mevcuttur. Oysa, saldırgan ve saldırıya uğrayan aynı kabileye aitse, olay kabile ile saldırıya uğrayan kişi arasında çözümlenir.[40] Fakat eğer saldırgan bir başka kabiledense ve bu kabile herhangi bir nedenle tazminat ödemeyi reddediyorsa, bu durumda saldırıya uğrayan kabile intikam almaya karar verir. İlkel halklar, bu noktada, her bir kişinin edimini tüm kabileyi bağlayıcı kabul eder, çünkü genelin onayı alınmadan hiçbir şey yapılmadığından, klanın her bir kişinin ediminden sorumlu olduğu fikri hemen akla gelir. Sonuç olarak, adil karşılık, saldırgan klanın herhangi bir üyesinden ya da saldırganın yakınlarından birinden alınabilir.[41] Bununla birlikte, misillemeler çoğunlukla saldırının da ötesine geçebiliyordu. Saldırganın, yaralanmaya çalışılırken öldürüldüğü ya da niyet daha fazlasıyken yalnızca yaralandığı da oluyordu, bu da yeni bir suç kovuşturmasının gerekçesi oluyordu; öyle ki, ilkel yasa koyucular misillemelerin göze göz, dişe diş, kana kanla sınırlandırılması gerektiğini özellikle belirtiyorlardı.[42]

Bununla birlikte, ilkel halklarda benzer kovuşturmaların

---

40. Ölüm kararı durumunda, kimsenin infaz eden olmak istememesi çarpıcıdır. Herkes taş atar ya da baltasıyla vurur, fakat ölümcül bir darbe indirmekten özenle kaçınılır. İleriki dönemde rahip kurbana kutsal bir bıçak saplayacaktır. Daha sonraları ise bu işi yapan kral olacaktır, ta ki uygarlık paralı celladı keşfedene kadar. Bu konuda Bastian'ın derin saptamaları için bkz. *Der Mensch in der Geschichte,* III içinde. *Die Blutrache,* s. 1-36. Çok eski bu geleneğin bir kalıntısının günümüze kadar askeri infazlarda varlığını sürdürdüğünü bana Profesör E. Nys söyledi. On dokuzuncu yüzyıl ortalarına kadar, on iki asker, içlerinden biri kurusıkı olan on iki tüfekle mahkûma ateş ediyorlardı. Askerler, hangi tüfeğin kurusıkı olduğunu bilmediğinden, her biri kendisinin katil olmadığını düşünerek vicdanını rahatlatabiliyordu.

41. Afrika'da ve başka yerlerde de, bir hırsızlık yapıldığında, komşu klanın çalınan şeyin dengini iade etme zorunluluğu ve ardından da, bizzat hırsızı bulmaya çalışması çok yaygın bir alışkanlıktır. A.H. Post, *Afrikanische Jurisprudenz,* Leipzig, 1887, c. I, s. 77.

42. Bkz. *Modern customs and Ancient Law* (Rusça), Profesör Maksim Kovalevski, Moskova, 1886, c. II. Eser bu konuda önemli düşünceler içermektedir.

tahmin edilenden daha az olduğunu bilmek gerekir, bazı halklarda ise böylesi durumların sayısı anormal oranlara da varıyordu, özellikle yabancı istilacıların tepelere doğru sürdüğü dağlılarda bu görülüyordu, örneğin Kafkas dağlıları ve özellikle Borneo'dakiler ve Dayaklar arasında durum buydu. Dayaklarda -biraz önce belirttik- kin o düzeydeydi ki, genç bir erkek bir düşmanın kellesini getirmeden ne evlenebilir ne de yetişkin ilan edilebilirdi. Bu korkunç gelenek modern bir İngilizce eserde geniş biçimde işlenmiştir.[43] Yine de bu iddia oldukça abartılı gözükmektedir. Dahası, Dayakların "kelle avcılığı", sözümona kelle avcısının asla kişisel bir tutkuyla hareket etmediğini öğrendiğimizde tamamen farklı bir görünüm almaktadır. Birini öldürmeye çalıştığında, bunu, kabilesi karşısındaki ahlâki bir zorunluluğa uymak için yapar. Tıpkı, elbette yanlış olan ve yine "kana kan" isteyen aynı kurala itaat ederek katili cellada teslim eden Avrupalı yargıç gibi. Her ikisi de, Dayak da yargıç da, eğer sempati hisseder ve katili esirgemeye çalışırsa, vicdan azabı çekecektir. Dayaklar, kendi adalet anlayışlarını tatmin etmek için işledikleri cinayetler bir yana bırakılırsa, tanıyan herkes tarafından pek sempatik bir halk olarak tarif edilir. Örneğin Carl Bock, kelle avcılığının dehşetli bir tasvirini yapmış olan bu yazar, şöyle der:

> Ahlâka gelince, Dayaklara uygarlık merdiveninde üst basamaklarda bir yer ayırmam gerekir, ...eşkıyalık ve hırsızlık onlar arasında hiç bilinmemektedir. Ayrıca çok doğrucudurlar... Onlardan her zaman "tüm" hakikati elde edememiş olsam da, en azından, söyledikleri her şeyin her zaman doğru olduğunu söyleyebilirim. Malezyalılar hakkında da aynısını söyleyebilirim. (s. 209 ve 210)

---

43. Bkz. Carl Bock, *The Head-Hunters of Borneo,* Londra, 1881. Bununla birlikte, uzun süre boyunca Borneo valisi olan Sir Hugh Law, bu kitapta tarif edilen "kelle avcılığı"nın çok abartılı olduğunu söyledi bana. O, tersine, Dayaklar'dan tıpkı Ida Pfeiffer gibi, kesinlikle aynı sempatik terimlerle söz etmektedir. Mary Kingsley'in Batı Afrika üzerine kitabında, eskiden en "korkunç yamyamlar" olarak sunulmuş olan Fanlardan da aynı sempatik terimlerle söz ettiğini ekleyebilirim.

Bock'un tanıklığı, Ida Pfeiffer'inkiyle tamamen doğrulanmaktadır. "Onlar arasında," diye yazar, "daha uzun süre kalmış olmayı çok isterdim. Onları genellikle, dürüst, iyi ve ihtiyatlı buldum... ve hatta bu, tanıdığım milletlerden çok daha fazlaydı."[44] Stoltze de onlardan söz ederken aşağı yukarı aynı kelimeleri kullanacaktır. Dayakların genellikle tek karıları vardır ve ona iyi davranırlar. Çok toplumsaldırlar, her sabah tüm klan balık avlamak, karada avlanmak ya da bahçıvanlık yapmak için kalabalık gruplar halinde yola koyulur. Köyleri büyük kulübelerden oluşur, her birinde bir düzine kadar aile yaşar, bazen yüzlerce kişinin yaşadığı da olur, hep birlikte barış içinde yaşarlar. Kadınlarına karşı büyük saygı gösterirler ve çocuklarını çok severler; içlerinden biri hastalandığında, kadınlar ona sırayla bakar. Genel olarak çok mütevazı bir biçimde yer ve içerler. Gerçek gündelik yaşamındaki Dayak böyledir.

Vahşi yaşama dair daha çok örnek vermek bıktırıcı bir tekrar olacaktır. Gittiğimiz her yerde aynı toplumsal alışkanlıkları, aynı dayanışma ruhunu bulmaktayız. Ve uzak zamanların karanlığına dalmaya çabaladığımızda, aynı klan yaşamını, ne kadar ilkel olursa olsun, karşılıklı yardımlaşma amacıyla aynı insan örgütlenmelerini görmekteyiz. Dolayısıyla Darwin, insanın toplumsal özelliklerini, ileriki evriminin temel faktörü olarak gördüğünde tamamen haklıydı, Darwin'i bayağılaştıranlar ise tersini savunduklarında kesinlikle yanılıyorlardı.

> İnsanın gücünün ve hızının azlığı [diye yazıyordu Darwin], doğal silahlardan yoksun oluşu, vs. eksikliktir ve bu eksiklik, öncelikle, entelektüel yetileri tarafından [bunların esas olarak ve özellikle topluluğun yararlanması için edinilmiş olduğunu başka bir yerde belirtir]; ikinci olarak da, insanı hemcinslerine destek olmaya ve onlardan destek almaya yönelten *toplumsal nitelikleri tarafından* dengelenmiştir.[45]

---

44. Ida Pfeiffer, *Meine zweite Weltreise,* Viyana, 1856, c. I, s. 116 ve devamı. Ayrıca bkz. Müller ve Temminch, *Dutch Possessions in Archipelagic India,* aktaran Elisée Reclus, *Géographie Universelle* içinde, XIII.
45. *İnsanın Türeyişi,* ikinci baskı, s. 63 ve 64.

On sekizinci yüzyılda, vahşi ve onun "doğal haldeki" yaşamı idealize edildi. Fakat şimdi bilginler, özellikle içlerinden birkaçı, karşıt uca yöneldiler, insanın hayvan kökenini kanıtlama arzusu içindeler, fakat hayvan yaşamının toplumsal yanlarına aşina olmadıklarından, hayal edilebilecek tüm "hayvani" özellikleri vahşiye yüklemeye başladılar. Bununla birlikte, bu abartmanın Rousseau'nun idealleştirmesi kadar bilim karşıtı olduğu da açıktır. Vahşi, bir erdem ideali değildir, fakat bir "vahşilik" ideali de değildir. Yine de ilkel insanın, zorlu hayatta kalma mücadelesinin gereklerinin yarattığı ve sürdürdüğü bir niteliği vardır: kendi varoluşunu kabilesininkiyle özdeşleştirir; bu insani nitelik olmadan şimdi vardığı düzeye asla erişemezdi.

İlkeller, daha önce de söylediğimiz gibi, kendi yaşamlarını kabilelerininkiyle öylesine özdeşleştirirler ki, her edimleri, ne kadar anlamsız olsa da, tüm kabileyi ilgilendiren bir olay olarak görülür. Davranışları yazılı olmayan sonsuz sayıdaki görgü kuralına göre düzenlenir, bunlar, iyi olan ve kötü olan üzerine, yani kendi kabileleri için yararlı ya da zararlı olan üzerine ortak deneyimin ürünüdür. Onların görgü kurallarının dayandığı akıl yürütmeler kimi zaman son derece saçmadır; birçoğu batıl inançtan doğmuştur; ve genellikle, vahşi, yaptığı her şeyde, yalnızca edimlerinin doğrudan sonuçlarını görür: Dolaylı ya da sonraki sonuçlarını öngöremez. Bu açıdan, Bentham'ın uygar yasa koyucularda eleştirdiği bir hatanın abartılmasıdır yanlızca. Fakat, ister saçma olsun ister olmasın, vahşi ortak hukukun buyruklarına, bunlar çok rahatsız edici olsa bile itaat eder. Hatta uygar insanın yazılı yasanın buyruklarına boyun eğmesinden daha körcesine uyar bunlara. Ortak hukuk onun dinidir; hatta geleneğidir. Klan fikri zihninde hep vardır ve klanın çıkarı için kendini kısıtlama ve kendinden fedakârlık yapma gündelik hayatta rastlanan bir durumdur. Vahşi, kabilenin en ufak kuralına bile aykırı davrandığında kadınların alayına maruz kalır. Eğer ihlal ciddiyse, kabilesinin üzerine bir felaket çekmiş olma endişesiyle günler ve geceler boyu ıstırap çeker. Kendi klanından birini kaza sonucu yaralamışsa ve böylece suçların en

büyüğünü işlemişse, tam bir sefalete düşer: Ormana kaçar, intihar etmeye hazırlanır, tek çare kabilesinin onu bağışlaması ve fiziksel bir ceza vererek kanını dökmesidir.[46] Kabile içinde her şey ortaktır; her yiyecek parçası hazır bulunanlar arasında bölüştürülür; ve eğer vahşi ormanda tek başınaysa, çok güçlü bir şekilde üç kere bağırıp, işitebilecek herhangi birini yemeğini paylaşmaya çağırmadan yemeğe başlamaz.[47]

Kısacası, aile kabile birliğini parçalayıncaya kadar kabile içinde "birimiz hepimiz için" kuralı hakimdir. Fakat bu kural komşu kabilelerle ilgili değildir, karşılıklı savunma amacıyla federasyon kurulduğunda bile değildir. Her kabile ya da klan ayrı bir birimdir. Tıpkı memelilerde ve kuşlarda olduğu gibi; toprak çeşitli kabileler arasında yaklaşık olarak paylaştırılmıştır ve savaş dönemleri hariç, sınırlara saygı gösterilir. Komşuların topraklarına girildiğinde, kötü niyet taşınmadığı gösterilmelidir. Kişi, yaklaştığını ne kadar yüksek sesle duyurursa, ona o kadar güven duyulur; ve bir eve girildiğinde ise, balta girişte bırakılmalıdır. Fakat hiçbir kabile kendi yiyeceğini başkalarıyla paylaşmak zorunda değildir: paylaşabilir de paylaşmayabilir de. Bu şekilde vahşinin yaşamı iki dizi eyleme ayrılmış olur ve iki farklı ahlâki biçimde kendini gösterir: Bir yandan, kabile içi ilişkiler, diğer yandan dışardaki insanlarla ilişkiler; ve (bizim uluslararası hukukumuz gibi) "kabileler arası" hukuk da ortak hukuktan birçok açıdan ayrılır. Böylece, savaş yapildığında, en rahatsız edici acımasızlıklar birçok açıdan kabilenin hayranlığını çekebilir. Bu ikili ahlâk anlayışına insanlığın tüm evrimi boyunca rastlanır ve günümüze kadar varlığını sürdürmektedir. Biz, Avrupalilar, bu ikili ahlâk anlayışından kurtulmak için çok büyük olmasa da bazı ilerlemeler gerçekleştirdik; fakat şunu da söylemek gerekir ki, bazı ölçüler içerisinde kendi dayanışma fikirlerimizi -en azından teoride- ulusa, ve kısmen de diğer uluslara

---

46. Bkz. *Mensch in der Geschichte,* Bastian, III, s. 7. Ayrıca bkz. Grey, *age,* s. 238.

47. Mikluho-Maclay, *age.* Aynı alışkanlık Hotantolarda ve Caires'lerde günümüze dek görülmektedir.

yaymış olsak da, diğer yandan kendi uluslarımızın içinde, hatta aile içinde dayanışma bağlarını zayıflattık.

Klanın içinden tek tek ailelerin ortaya çıkışı mevcut birliği ister istemez rahatsız eder. Ayrı bir aile, malların ayrımı ve zenginlik birikimi anlamına gelir. Eskimoların bu sakıncaları nasıl önlediğini gördük; kitlelerin, kabilenin birliğini yok etmeye çalışan faillerin varlığına rağmen, bunu sürdürmek için yararlandıkları çeşitli kurumların (köy komünleri, loncalar, vs.) çağlar boyunca gelişimini izlemek oldukça ilginç bir çalışma olur. Diğer yandan, son derece uzak bir dönemde ortaya çıkan ilk bilgi kırıntıları da, büyücülükle iç içe geçtiğinde, bu güç bireyin elinde kabileye karşı kullanabilir bir hal alır. Büyücülerin, kâhinlerin ve rahiplerin gizli topluluklarında titizlikle saklanan ve yalnızca sırrı öğrenmeye vakıf olanlara aktarılan sırları tüm vahşilerde bulmaktayız. Aynı zamanda savaşlar ve istilalar askeri otoriteyi ve savaşçılar kastını yarattı, bunların birlik ya da kulüpleri de büyük güç edindi. Bununla birlikte, insan yaşamının hiçbir evresinde savaşlar varoluşun *normal* hali olmadı. Savaşçılar birbirlerini yok ederken ve rahipler bu katliamları kutsarken, kitleler gündelik yaşamlarını sürdürüyor ve gündelik işlerini yapıyordu. Ve, kitlelerin bu yaşamını izlemek; en vahşi teokratik ya da otokratik rejimlerde bile, hakkaniyet, karşılıklı yardımlaşma ve karşılıklı destek -tek kelimeyle, ortak hukuk- kavramları üzerinde temellenen kendi toplumsal örgütlerini korumalarını sağlayan araçları incelemek en ilginç araştırmalardan biri olur.

4. Bölüm

Barbarlar arasında Karşılıklı Yardımlaşma

–Büyük göçler. –Yeni bir örgütlenmenin gerekliliği. –Köy komünleri. –Komünal çalışma. –Hukuk usulleri. –Kabilelerarası yasa. –Çağdaşlarımızın yaşamından alınma örnekler. –Buryatlar. –Berberiler. –Kafkas dağlıları. –Afrika ırkları.

İlkel insanı, yaşamının ilk adımlarından itibaren gösterdiği toplumsallıktan derinlemesine etkilenmeden incelemek mümkün değildir. İnsan topluluklarının varlığı paleolitik ve neolitik taş çağına dair bulduğumuz kalıntılarla kanıtlanmıştır; ve yaşam tarzları hâlâ neolitik insanın yaşam tarzı olan çağdaş vahşileri incelediğimizde, onların, son derece eski klan örgütlenmesiyle sıkı sıkıya birleşmiş olduklarını, bu sayede, ortak yaşamdan zevk almak ve ilerlemek için, henüz pek cılız olan kişisel güçlerini birleştirebildiklerini görürüz. İnsan, doğada bir istisna değildir. Hayatta kalma mücadelesinde birbirlerine en iyi destek olabilenlere yaşam şansını en fazla veren temel ilke olan karşılıklı yardımlaşma ilkesine o da uyar. Önceki bölümde vardığımız sonuçlar bunlardır.

Bununla birlikte, uygarlığın daha ileri bir düzeyine vardığımızda ve bu döneme dair söyleyecek şeyleri olan tarihe başvurduğumuzda, ortaya çıkan savaşlar ve çatışmalarla şaşkına döneriz. Eski bağlar tamamen parçalanmış gibidir. Irkların ırklarla, kabilelerin kabilelerle, bireylerin bireylerle savaştıkları görülür; ve bu düşman güçlerin kaosundan ve şokundan, insanlık kastlara bölünmüş olarak çıkar, despotla-

rın kölesi olur, savaş yapmaya her an hazır devletlere bölünmüştür. İnsanlığın bu tarihini veri alan karamsar filozof ise, savaşın ve baskının insan doğasının özü olduğu; insandaki savaş ve vurgun güdülerinin ancak güçlü bir otorite sayesinde belli sınırlar içinde tutulabileceği; bu otoritenin onu barışa zorlayacağı ve böylece birkaç seçkin kişiye insanlık için daha iyi bir gelecek hazırlama fırsatı vereceği sonucunu, bir zafer edasıyla çıkartır.

Yine de, insanların tarihsel dönemler boyunca sürdürdükleri gündelik yaşam daha sıkı bir analize tabi tutulduğunda -çok eski zamanların kurumlarıyla ilgili çok sayıda ve sabırla yapılmış incelemenin yakın dönemde yaptığı da budur- bu yaşam tamamen farklı bir görünüm altında ortaya çıkar. Tarihçilerin çoğunun basmakalıp fikirlerini ve tarihin dramatik yanlarına dair belirgin tercihlerini bir yana bıraktığımızda, onların incelediği belgelerin bile insan yaşamının mücadelelere ayrılmış bölümünü abartan ve barışçıl yanları ihmal eden belgeler olduğunu görürüz. Fırtınalar ve kasırgalar arasında, parlak ve güneşli günler göz ardı edilmiştir. Çağımızda bile, basınımızda, mahkemelerimizde, yönetim bürolarımızda ve hatta romanlarda ve şiirsel eserlerde geleceğin tarihçilerine hazırladığımız hacimli belgeler aynı yanlılığın izini taşır. Bunlar gelecek kuşaklara her bir savaşın, her muharebe ya da çarpışmanın, her karşı çıkışın, her şiddet ediminin, her türlü bireysel ıstırabın en ayrıntılı tasvirlerini aktarırlar; fakat her birimizin kendi yaşamımızda gördüğümüz sayısız karşılıklı destek ve fedakârlık ediminin ancak kimi izleri görünür bunlarda; gündelik yaşamımızın özünü oluşturan şeyi -toplumsal güdülerimizi ve toplumsal alışkanlıklarımızı- ancak kısmen dikkate alırlar. Geçmişin bu tanıklıklarının da böylesine eksik olmasında şaşılacak bir şey yoktur. Gerçekten de, geçmişteki tarih yazarları, çağdaşlarının maruz kaldıkları en ufak savaşı ve musibeti bile anlatmayı asla ihmal etmemişler, kitlelerin yaşamına hiç itibar etmemişlerdir, oysa ki bu kitlelerin büyük bölümü barış içinde çalışarak yaşarken, yalnızca az sayıda insan kendi aralarında savaşmıştır. Epik şiirler, anıtlardaki yazıtlar, barış antlaşmaları

-neredeyse tüm tarihsel belgeler- aynı karakterdedir; barış ihlalleriyle ilgilidir, barışla değil. Öyle ki, en iyi niyetli tarihçi bile, tarif etmeye çabaladığı döneme dair, bilinçsizce, yanlış bir tablo çizer. Çatışmalar ile birlik arasındaki gerçek oranı yeniden bulmak için, geçmişin kalıntıları arasında tesadüfen korunmuş binlerce sıradan olgu ve gözden kaçmış bilgiyi titizlikle analiz etmemiz gerekir; sonra da bunları karşılaştırmalı etnolojinin yardımıyla yorumlamalı ve insanları bölen şeylerden söz edildiğini defalarca işittikten sonra, onları bir arada tutan kurumları da taş üstüne taş koyarak yeniden inşa etmeliyiz.

İnsan yaşamının bu iki akımını dikkate almak ve bunların her birinin evrimde oynadıkları payı değerlendirmek için tarihi yeni bir düzlem üzerinde yeniden yazmamız gerekecektir. Fakat, bu arada, geçmişte fazlasıyla ihmal edilmiş olan ikinci akımın ana çizgilerini yeniden bulmak amacıyla yakın dönemde yapılmış çok sayıdaki hazırlık çalışmasından yararlanabiliriz. Tarihin daha iyi bilinen dönemlerinden kitlelerin yaşamına dair birkaç örnek alabilir ve bu dönemlerde karşılıklı yardımlaşmanın oynadığı rolü belirtebiliriz; böylelikle, bu çalışmayı çok uzatmamış oluruz, Mısırlılara, hatta Antik Yunan ya da Roma'ya kadar gitmemize gerek kalmaz. Gerçekten de insanlığın evrimi kesintisiz bir dizi niteliği taşımaz. Birçok defalar uygarlık belli bir bölgede, belli bir ırkta son bulmuş ve başka bir yerde, başka bir ırkta yeniden başlamıştır. Öyle ki, uygarlığımızın son kez başladığı dönemi, milattan sonraki ilk yüzyıllarında Romalıların "Barbarlar" adını verdikleri kavimler arasında bugünkü uygarlığımızın yeniden başladığı dönemi ele alırsak, *gentes*'le başlayan ve zamanımıza özgü kurumlarla sona eren evrimin tüm kademelerini görmüş oluruz. İleriki sayfalar bu incelemeye yöneliktir.

İki bin yıl kadar önce Asya'dan Avrupa'ya tüm milletleri iten ve Batı Roma İmparatorluğu'na son veren büyük barbar göçlerine yol açan nedenleri bilimciler henüz saptayabilmiş değildir. Bununla birlikte, Orta Asya çöllerindeki kalabalık şehir kalıntılarını inceleyen ya da günümüzde yok olmuş ne-

hir yataklarını ve eskiden büyük göllerle kaplı olan, şimdi ise yalnızca küçük su birikintileri kalmış olan büyük çöküntüleri takip eden coğrafyacının aklına doğal olarak bir neden gelmektedir. Bu neden, kuraklıktır; buzul-sonrası devrede başlayan ve eskiden kabullenmeye hazır olmadığımız bir hızla tarihsel zamanlarda da devam eden, yakın dönemdeki bir kuraklık.[1] Bu doğal olay karşısında insan güçsüzdü. Moğol topraklarının kuzeybatısında ve Doğu Türkistan'da yaşayanlar suyun kendilerini terk ettiğini gördüklerinde, ellerinden gelen tek şey, geniş vadilere inip oradan da alçak topraklara gitmek ve düzlüklerde yaşayanları batıya doğru itmekti.[2] Böylece art arda halklar Avrupa'ya doğru ilerlerken, başka halklar da yer değiştirmek ve yüzyıllar boyunca, az çok kalıcı olacak yeni yerleşim yerleri peşinde batıya ya da doğuya doğru hep ilerlemek zorunda kaldılar. Bu göçler sırasında ırklar birbirleriyle karışıyordu, yerliler göçmenlerle, Aryenler Ural-Altaylılarla karışıyordu; dolayısıyla, geldikleri topraklarda onları bir arada tutmuş olan toplumsal kurumlar, Avrupa ve

---

1. Asya'nın orta, batı ve güney bölgelerinde pliyosen-sonrası devreye ait, şimdi kaybolmuş, çok sayıda göl izine rastlanır. Diğer yandan, günümüzde Caspienne denizinde yaşayan türden kabuklu deniz hayvanları, bu denizin doğusundaki topraklar üzerinde, Aral Gölü'nün yarı yoluna kadar yaygın olarak bulunur; kuzeye doğru, Kazan'a kadar, yakın dönemdeki çökeltilerde de bunlara rastlanmıştır ve eskiden Amu'nun eski yatakları olduğu varsayılan Caspienne denizine bağlı körfezlerinin izleri Türk topraklarında da görülür. Yalnızca geçici ve periyodik olan salınımları da doğal olarak dikkate almalıyız. Fakat, bunlar bir yana, tedrici kuraklığın olduğu aşikârdır ve bu beklenmedik bir hızla meydana gelmiştir. Sibirya'nın güneybatısındaki nisbeten nemli bölgelerde bile, Yadrintsev'in geçenlerde yayımladığı, art arda yapılan güvenilir araştırmalar, köylerin seksen yıl önce Çanı göl grubuna dahil olan göllerin zemininde kurulmuş olduğunu göstermektedir; yaklaşık elli yıl önce yüzlerce kilometrekare alanı kapsayan aynı gruptan diğer göller ise şimdi basit su birikintileridir. Kısacası, Asya'nın kuzeybatısındaki kuraklık, genellikle kullandığımız jeolojik zaman birimleriyle değil, yüzyıllarla hesaplanabilecek bir orandadır.

2. Moğol topraklarında Orhon üzerindeki Lukçun çöküntüsünde, Taklamakan çöllerinde, Lobnor civarında, vs. yapılmış önemli keşiflerin günümüzde kanıtladığı gibi tüm uygarlıklar bu şekilde yok olmuştur (Yadrintsev, Dmitri Klements, Sven Hedin, Kozlov ve diğerlerinin çalışmaları).

Asya'daki bu ırk tabakalaşması sırasında tamamen kaybolmuş olsaydı bunda şaşırtıcı hiçbir şey olmazdı. Fakat durum böyle *olmadı*. Bu kurumlar, yalnızca yeni yaşam koşullarının getirdiği dönüşümlere maruz kaldı.

Tötonlar, Keltler, İskandinavlar, Slavlar ve diğerleri Romalılarla ilk kez ilişkiye girdiklerinde, geçici bir toplumsal örgütlenme içindeydiler. Farazi ya da gerçek bir ortak kökene dayanan klanlar halindeki birlikleri, binlerce yıl boyunca onları bir arada tutmuştu. Fakat bu birlikler, *gens*'in ya da klanın içinde ayrı aileler olmadığı sürece hedeflerine denk düşüyordu. Bununla birlikte, yukarda belirttiğimiz nedenlerle, ayrı, ataerkil aile, klanın içinde yavaş yavaş fakat kesin olarak oluşuyordu; ve uzun vadede, bu elbette zenginliğin ve iktidarın kişisel birikimi ve miras yoluyla aktarımı anlamına geliyordu. Barbarların sık göçleri ve bunun sonucu olan savaşlar *gentes*'in ayrı aileler halinde bölünmesini hızlandırırken, ırkların dağılması ve yabancılarla karışması da, o zamana kadar kan bağına dayanan birliklerin nihai bölünmesi için yeni kolaylıklar sunuyordu. Böylece barbarlar bir alternatifle karşı karşıya kaldılar: ya klanlar dağınık aile gruplarına bölünecek ve bu ailelerin en zenginleri de, dini görevleri ya da askeri zaferi de kendi zenginliklerine katabildiklerinde, kendi otoritelerini başkalarına dayatmayı başaracaktı; ya da bazı yeni ilkelere dayalı yeni örgüt biçimleri keşfedeceklerdi.

Kabilelerin çoğu parçalanmaya direnecek gücü bulamadı: Parçalandılar ve tarihten silindiler. Fakat en güçlü kuvvetli olanları bütünlüklerini korudular ve bu sınavdan, sonraki on beş yüzyıl, hatta daha fazlası boyunca onları bir arada tutan yeni bir örgütlenmeyle çıktılar: *köy komünü*. Ortak çabalarla elde edilmiş ve korunmuş ortak bir *toprak* anlayışı doğdu ve kan bağına dayalı bir komüne dair zayıflayan anlayışın yerini aldı. Ortak tanrılar yavaş yavaş atadan kalma karakteri yitirdiler ve yerel, bölgesel bir karakter edindiler. Belirli bir yerin tanrıları ya da ermişleri halini aldılar; "toprak", üstünde oturanlarla özdeşleşti. Geçmişin kanbağına dayalı birliklerinin yerine toprak birlikleri gelişti; ve bu yeni örgütlenme,

yeni koşullarda bazı tartışmasız avantajlar sunuyordu. Ailenin bağımsızlığı kabul ediliyor, hatta bu bağımsızlık teşvik ediliyordu -köy komünü ailelerin iç işlerine karışma hakkını reddediyordu; kişisel inisiyatife çok daha fazla özgürlük tanıyordu; farklı kökenden gelen kişiler arasında birliğe kural olarak düşman değildi ve aynı zamanda, eylemin ve düşüncenin gerekli birliği de korunuyordu; nihayet, büyücülerden, rahiplerden ya da profesyonel savaşçılardan oluşan azınlıkların tahakküm eğilimlerine karşı koyacak kadar da güçlüydü. Köy komünü böylece gelecekteki örgütlenmenin ana çekirdeği oldu ve bu karakterini birçok milletin içinde günümüze kadar korudu.

Köy komününün Slavlara, hatta eski Tötonlara özgü bir özellik olmadığını artık biliyoruz, bu tartışma konusu bile değildir. İngiltere'de Saksonlar döneminde, hatta Norman tahakkümü altında da mevcuttu ve on dokuzuncu yüzyıla kadar kısmen varlığını sürdürdü;[3] eski İskoçya'nın, eski İrlanda'nın ve eski Galler Ülkesi'nin toplumsal örgütlenmesinin temeli köy komünüydü. Fransa'da komünal mülkiyetler ve ekilebilir toprakların köy meclisi tarafından paylaştırılması, çağımızın ilk yüzyıllarından Turgot dönemine kadar varlığını sürdürdü; Turgot köy komünlerini "çok gürültücü" buldu ve ortadan kaldırmaya başladı. Köy komünü İtalya'da Roma tahakkümü altında varlığını sürdürdü ve Roma İmparatorluğu'nun düşüşünün ardından yeniden ortaya çıktı. İskandinavlarda, Slavlarda, Finlerde (*pittäyä*'da, ayrıca muhtemelen *kihlakunta*'da), Coures'larda ve Lives'lerde kuraldı. Hint' teki -eski ve modern, Aryen ve Aryen olmayan Hint'teki- köy

---

3. Bu konuda, F. Seebohm'un (Bay Denman Ross'un adı da yalnızca anmak için zikredilebilir) görüşlerini değil de, Nasse, Kovalevski ve Vinogradov'un görüşlerini (yalnızca modern uzmanların adını anıyorum) takip ediyor olmamın nedeni, yalnızca bu üç yazarın derin bilgisi ve bakış açılarının uyumu değil, köy komünü hakkındaki, İngiltere'de olduğu kadar başka yerde de görülen tüm biçimleri hakkındaki eksiksiz bilgileridir; bu bilginin yokluğu, F. Seebohm'un kayda değer eserinde kendini büyük ölçüde hissettirmektedir. Aynı gözlem Fustel de Coulanges'ın, eski metinlere dair coşkulu yorumlarına ve pek kendine özgü görüşler içeren zarif yazılarına da uygulanabilir.

komünü, Sir Henry Maine'in çığır açmış eserleri sayesinde iyi bilinmektedir; Elphinstone Afganlar arasındaki köy komününü tasvir etmektedir. Ayrıca, Moğolların *ulus*'unda, Berberilerin *taddart*'ında, Javalıların *dessa*'sında, Malayalıların *kota* ya da *tofa*'sında, başka adlar altında Habeşistan'da, Sudan'da, Afrika'nın içlerinde, Kuzey ve Güney Amerika'nın yerlilerinde, Pasifik'teki takımadaların büyük ve küçük tüm kabilelerinde de köy komününe rastlarız. Avrupa'da köy komününün köleliğin bir sonucu olduğu şeklindeki teoriyi tek başına bu olgu bile çürütür. Köy komünü kölelikten öncedir, hatta kölelik tahakkümü bile bu komünü parçalamakta güçsüz kalmıştır. Köy komünü, evrimin evrensel bir evresiydi, klanlar halinde örgütlenmenin geçirdiği kaçınılmaz bir dönüşümdü, en azından, tarihte rol oynamış ya da hâlâ oynamakta olan tüm halklar için durum böyleydi.[4]

Köy komünü doğal bir büyümeydi ve bu nedenle yapısın-

---

4. Köy komününe ilişkin çalışmalar öyle çoktur ki, burada yalnızca birkaçını belirtebiliriz. Sir Henry Maine'nin, Seebohm'un ve Walter'in (*Das alte Wallis*, Bonn, 1859) eserleri, İskoçya, İrlanda ve Galler Ülkesi için çok bilinen ve popüler bilgi kaynaklarıdır. Fransa için P. Viollet, *Précis de l'histoire du droit français: Droit privé,* 1886 ve *Bibl. de l'Ecole des Chartes*'daki çok sayıda monografisi; Babeau, *Le village sous l'ancien régime* (on sekizinci yüzyılda *mir*), 3. baskı, 1887; Bonnemère, Doniol, vs. İtalya ve İskandinavya için belli başlı eserler Laveleye'in kitabında belirtilmiştir: *Primitive Property,* Almanca çevirisi K. Bücher. Finliler için Rein, *Föreläsningar,* I, 16; Koskinen, *Finnische Geschichte,* 1874 ve çeşitli monografiler. Livonie ve Courlande halkları için, Profesör Lutşitzki, *Severnyi Vestnik,* 1891. Tötonlar için, Maurer'in iyi bilinen eserleri dışında, Sohm (*Altdeutsche Reichs und Gerichts-Verfassung*), Dahn (*Urzeit, Völkerwanderung, Langobardische Studien*), Janssen, Wilhelm Arnold, vs. Hint için, H. Maine ve onun zikrettiği eserler dışında, Sir John Phear, *Aryan village.* Rusya ve Güney Slovenler için, bkz. Kavelin, Posnikov, Sokolovski, Kovalevski, Efimenko, İvaniçev, Klaus, vs. (1880 tarihine kadar kalabalık bir bibliyografik endeks için bkz. *Sbornik svedenyi ob obşinye,* Rus Coğrafya Topluluğu). Genel sonuçlar için, Laveleye'in *Propriété primitive*'i dışında, bkz. Morgan, *Ancient Society*; Lippert, *Kulturgeschichte*; Post, Dargun, vs. Ayrıca bkz. M. Kovalevski'nin konferansları (*Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété,* Stockholm, 1890). Çok sayıda özel monografi de sayılabilir; bunların adları P. Viollet'nin *Droit privé* ve *Droit public*'de verdiği mükemmel listelerde bulunabilir. Diğer halklar için daha sonraki dipnotlara bakınız.

da mutlak bir tekbiçimlilik mümkün değildi. Genel olarak, ortak kökenden geldiği kabul edilen ve belli bir ortak toprak parçasına sahip olan aileler arasındaki bir birlikti. Fakat, bazı halklarda -ve bazı koşulların elverişliliği sayesinde- ailelerin yeni dallara bölünmekte acele etmediğine ve çok kalabalık olsalar da, bölünmeden kaldıklarına rastlanır. Beş, altı, hatta yedi kuşak aynı çatı altında ya da aynı kapalı alanda yaşamaya devam ediyor, evi ortak kullanıyor, sürü hayvanlarına ortak olarak sahip çıkıyor ve yemeklerini hep birlikte, aile ocağında yiyorlardı. Bu durumda, etnolojinin "bileşik aile" ya da "bölünmemiş aile" diye adlandırdığı koşullarda yaşıyorlardı. Tüm Çin'de, Hint Adalarında, güney Slovenlerin *zadruga*'sında ve özellikle Afrika'da, Amerika'da, Danimarka'da, Kuzey Rusya'da ve Fransa'nın batısında hâlâ bu "bileşik aileye" ya da "bölünmemiş aile" rastlarız.[5] Başka halklarda ya da henüz yeterince belirlenememiş başka durumlarda aileler aynı kalabalıklık oranına erişemiyordu; torunlar, hatta kimi zaman oğullar evlenir evlenmez evi terk ediyor ve her biri yeni bir aile kuruyordu. Fakat, aileler, bölünmemiş olsun ya da olmasın, grup halinde ya da ormanda dağınık vaziyette de bulunsalar, köy komünleri halinde bir arada kalıyorlardı; birçok köy kabileler halinde birleşiyor, kabileler de konfederasyon oluşturuyordu. Bu sözümona "barbarlar" arasında, Avrupa'ya az çok kalıcı biçimde yerleşmeye başladıklarında gelişen toplumsal örgütlenme biçimi böyleydi.

---

5. Birçok otorite, bileşik aileyi klan ile köy komünü arasında ara bir evre olarak kabul etmekten yanadır, birçok durumda köy komünlerinin bölünmemiş aileden çıktığına kuşku yoktur. Bununla birlikte, bileşik aileyi farklı düzeyde bir olgu olarak kabul ediyorum. Bu aileyi *gentes* içinde görmekteyiz; diğer yandan, bileşik ailenin, tarihin herhangi bir evresinde bir *gens*'e, bir köy komününe, ya da bir *Gau*'ya dahil olmadan var olduğunu ileri süremeyiz. İlk köy komünlerinin doğrudan doğruya *gentes*'den, fakat yavaş yavaş doğmuş olduklarını ve ırklara ya da yerel koşullara bağlı olarak, ya birçok bileşik aileden ya da hem basit hem de bileşik ailelerden veyahut da (özellikle yeni yerleşim durumunda) yalnızca basit ailelerden oluştuğu kanısındayım. Bu bakış açısı eğer doğruysa, *gens* -bileşik aile- köy komünü dizisi doğru olmaz -dizinin ikinci terimi diğer iki terimle aynı etnolojik değere sahip değildir. Bkz. Ek IX.

Gentes ya da klanların, ataerkil ailenin ayrı bir kulübedeki varlığını kabul etmesi için çok uzun bir evrim gerekti; fakat bu kabul edildikten sonra bile klan, kişisel mülkiyet mirasını oldukça yavaş kabul etti. Bireye kişisel olarak ait olan bazı eşyalar mezarı üzerinde yok edildi ya da onunla birlikte gömüldü. Köy komünü ise, tersine, zenginliğin aile içinde birikimini ve miras yoluyla aktarımını tamamen kabul ediyordu. Fakat zenginlik özellikle *taşınabilir* mallar biçiminde düşünülüyordu, örneğin sürü hayvanları, alet edevat, silahlar ve oturulan ev -"yakılarak imha edilebilecek her şey gibi"[6]- bu kategoriye giriyordu. Toprak mülkiyetine gelince, köy komünü bunu bilmiyordu; toprak mülkiyetini bilmesine imkân yoktu ve genel olarak günümüze kadar da bilmedi. Toprak, kabilenin ya da tüm halkın ortak mülkiyetiydi ve köy komünü de kendi toprak payına sahip çıkıyordu, ta ki kabile çeşitli köylere ayrılan payların yeniden paylaşımını talep edene kadar. Ormanların ve el değmemiş toprakların tarıma açılması çoğunlukla komünlerin ya da, en azından, bir araya gelmiş birden çok ailenin -her zaman komünün onayıyla- işi olduğundan, tarıma açılan parseller, dört, on iki ya da yirmi yıllık bir süre için her ailenin mülkü oluyordu; daha sonra bunlar, ortak olarak sahip olunan işlenir toprakların parçası kabul ediliyordu. Özel mülkiyet ya da "daimi" sahiplenme, *gens*'in ilkeleriyle olduğu kadar köy komününün dini ilke ve kavramlarıyla da uyuşmazdı; öyle ki, barbarları kişisel toprak mülkiyeti fikrine alıştırmak için Roma yasasının ve Romalıların ilkelerini kısa süre içinde kabul eden Hıristiyan kilisesinin uzun süreli bir etkisi gerekti.[7] Bununla birlikte, bu mülkiyet biçimi ya da sınırsız bir süre için bu sahiplenme

6. Stobbe, *Beiträge zur Geschichte des deutschen Rechtes,* s. 62.

7. Erken barbar evrede, kişisel toprak mülkiyetinin izlerine, bir süreden beri Roma İmparatorluğu'nun nüfuzu altındaki halklarda -Batavialarda ve Gal'deki Franklarda- rastlanır. Bkz. Inama-Sternegg: *Die Ausbildung der grossen Grundherrschaften in Deutschland,* V, 1878. Ayrıca bkz. Besseler, *Neubruch nach dem alteren deutschen Recht,* s. 11-12, aktaran Kovalevski, *Coutume moderne et loi ancienne,* Moskova, 1886, I, 134.

biçimi kabul edildiğinde, ayrılmış bir arazinin sahibi, aynı zamanda, işlenmemiş toprakların, ormanların ve otlakların da ortak sahiplerinden biri olarak kalmaya devam etti. Dahası, özellikle Rusya'nın tarihinde, ayrı ayrı hareket eden birkaç aile, yabancı olarak kabul edilen kabilelere ait toprakları ele geçirdiğinde, bu ailelerin kısa süre içinde bir araya geldiklerini ve bir köy komünü kurduklarını, böylece, üçüncü ya da dördüncü kuşakta, kökensel bir ortaklığı savunur oldukları, sürekli gördüğümüz bir durumdur.

Kısmen klanlar döneminden miras alınan bir dizi kurum, barbarları Roma ya da Bizans sistemine göre örgütlenmiş devletlerin tahakkümü altına sokmak için gereken yüzyıllar boyunca, bu ana temelden, ortak toprak mülkiyetinden doğmuştur. Köy komünü yalnızca ortak toprağın adil bir bölümünü herkes için garanti kılmak amacıyla kurulmuş bir birlik değildi; aynı zamanda, toprakların ortak olarak işlenmesi, olası tüm biçimlerde birbirine destek olma, şiddete karşı korunma ve ulusal bağların yanı sıra bilginin, ahlâk anlayışının ileriki gelişimi için de bir birliği temsil ediyordu. Köy, kabile ya da konfederasyon meclisi tarafından kararlaştırılmadan adaletle, silahlı savunmayla, eğitimle ya da ekonomik ilişkilerle ilgili hiçbir değişiklik yapılamazdı. Komün, *gens*'in bir devamı olduğundan, onun tüm işlevlerini miras aldı. O bir *universitas*'tı, bir *mir*'di -kendinde bir dünyaydı.[8]

Ortak yapılan avcılık, ortak balıkçılık ve bostanların ya da meyve ağacı plantasyonlarının ortak tarımı eski *gentes* için kuraldı. Ortak tarım barbarların köy komünlerinde kural haline geldi. Bu konuda az sayıda doğrudan tanıklık olduğu doğrudur ve Antik çağ literatüründe, Lipari Adaları'nda oturan bir Kelt-İber kabilesi ve Suevlerle ilgili olarak Diodorus'un ve Julius Cæsar'ın yazılarının bazı bölümleri elimizde mevcuttur. Fakat, Tötonların bazı kabilelerinde, Franklarda ve eski İskoçya, İrlanda ve Gal kabilelerinde ortak tarım uygulandığını kanıtlayacak dolaylı tanıklıklar da eksik de-

8. *Mir*= evren, dünya.

ğildir.[9] Tamamen Romalılaşmış Fransa'da bile, yaklaşık yirmi beş yıl önce, Bretagne'da, Morbihan'da ortak tarım hâlâ bir gelenekti.[10] Eski Gal *cyvar*'ı ya da çiftçiler birliği, tıpkı köy mabedine ait toprağın ortak ekimi gibi, uygarlıkla en az temas kurmuş Kafkas kabilelerinde tamamen olağandı.[11] Benzer durumlara Rus köylüleri arasında sık sık rastlarız. Dahası, Brezilya, Orta Amerika ve Meksika'daki birçok kabilede de tarlalarını ortak ekme alışkanlığının olduğu ve bu alışkanlığın Malayalılarda, Yeni Kaledonya'da, birçok siyah ırkta ve başka halklarda da görüldüğü bilinmektedir.[12] Kısacası, ortak tarım Aryenlerde, Ural-Altaylarda, Moğollarda, Siyahlarda, Kızılderililerde, Malayalılarda ve Malezyalılarda öylesine yaygındır ki, bunu, ilkel tarımın bir biçimi olarak kabul edebiliriz; elbette olası tek biçim olmasa da, evrensel bir biçimdi.[13]

Ortak tarım yine de ortak tüketimi zorunlu kılmamaktadır. Daha klan örgütlenmesinde bile, meyve ya da balık yüklü kayıklar köye geldiğinde, getirdikleri yiyeceğin, birçok ailenin ya da gençlerin oturduğu tüm kulübeler ve "uzun evler" arasında paylaştırıldığını sık sık görürüz; bu yiyecek her konutta ayrı ayrı pişirilir. Yemeklerin akrabalar arasında ya da yakınların bir arada olduğu daha samimi çevrelerde yen-

---

9. Maurer, *Markgenossenschaft;* Lamprech, "Wirthschaft und Recht der Franken zur Zeit der Volksrechte", *Historischer Taschenbuch* içinde, 1883; Seebohm, *The English Village Community,* bölüm VI, VII ve IX.

10. Letourneau, *Bulletin de la Societe d'Anthropologie,* 1888, c. XI, s. 476.

11. Walter, *Daz alte Wallis,* s. 323; Dm. Bakradze ve M. Hudadov (Rusça), Kafkas Coğrafya Topluluğu'nun *Zapiski*'si içinde, c. XIV. Kısım I.

12. Bancroft, *Native Races;* Waitz, *Anthropologie,* III, 423; Montrosier, *Bulletin de la Societe d'Anthropologie,* 1870; Post, *Studien,* vs.

13. Annam'daki köy komünü üzerine Ory, Luro, Laudes ve Sylvestre'in eserleri, M. Jobbe-Duval tarafından, *Nouvelle Revue historique de droit français et etranger,* Ekim ve Aralık 1896'da incelenmiştir. Bu inceleme, Annam'daki komünün Almanya ya da Rusya'dakiyle aynı biçimde olduğunu gösterir. İnkaların iktidarının yerleşmesinden önce Peru'da köy komününe dair iyi bir inceleme Heinrich Cunow tarafından yayımlandı (*Die Soziale Verfassung des Inka Reichs,* Stuttgart, 1896). Ortak toprak mülkiyeti ve ortak tarım bu eserde anlatılmıştır.

me alışkanlığını klan örgütlenmesinin ilkel evresinde bile görürüz. Köy komününde bu kural halini almıştır. Ortak olarak yetiştirilen besin bile, bir bölümü ortak kullanım için ayrıldıktan sonra, genellikle farklı evler arasında bölüştürülüyordu. Yine de, ortak yemek yeme geleneğine sıkı sıkıya bağlı kalınmıştır. Ortak bir yemeği komünle paylaşmak için ataların anilması, dini bayramlar, tarlalardaki çalışmanın başlaması ve bitmesi gibi her vesileden yararlanıldı. Bugün bile, İngiltere'de "hasat yemeği" adı altında bilinen bu gelenek, yakın döneme kadar varlığını koruyordu. Diğer yandan, tarlaları ortak olarak ekmek ve işlemek terk edileli uzun süre olmuş olsa da, çeşitli tarımsal faaliyetler hâlâ ortak olarak yapılmaktadır. Çoğu zaman toprağın bazı bölümleri ya yoksullar yararına ortak ambarları doldurmak için ya da ürünlerden dini bayramlarda yararlanmak için ortak olarak ekilir. Sulama kanalları ortak olarak açılır ve tamir edilir. Komün otlakları komün tarafından biçilir; bir otlağı biçen bir Rus komününün seyri -erkekler büyük bir istekle biçerek birbirleriyle yarışırlarken kadınlar otu altüst eder ve yığın haline getirirler- çok etkileyicidir: Burada, insan emeğinin ne olabileceği ve olması gerektiği görülür. Bu koşullarda, ot ayrı ayrı evler arasında pay edilir, kimsenin komşusunun saman yığınından izinsiz tek bir ot bile alma hakkı olmadığı açıktır. Fakat bu kural Kafkas Osetlerinde tuhaf bir biçimde uygulanır: guguk kuşu öttüğünde, ilkbaharın geldiğini ve otlakların yakında yeniden ota bürüneceğini müjdelediğinde, herkes kendi sürü hayvanları için gereken otu komşusunun yığınından alabilir.[14] Böylece, dizginsiz bireyciliğin insan doğasına ne kadar aykırı olduğunu gösteren, eski komünal haklar yeniden ortaya çıkmış olur.

Avrupalı bir yolcu Pasifik'teki küçük adalardan birine vardığında ve biraz ötedeki bir palmiye yığını görerek, o tarafa yöneldiğinde, küçük köylerin, yerlilerin çıplak ayakla yürümesine pek müsait ve İsviçre dağlarındaki "eski yollara çok

---

14. Kovalevski, *Modern Custom and Ancient Law,* I, 115.

benzeyen, iri taşlar döşenmiş yollarla birbirine birleştirildiğini görünce şaşırır. Benzer yollar tüm Avrupa'da "barbarlar" tarafından açılmıştır; iki bin yil önce Avrupa'yı kaplayan engin ormanları ve bataklıkları fethetmek için barbar topluluklar tarafından gerçekleştirilmiş olan devasa çalışmayı gözümüzün önünde canlandırmak için, ana ulaşım yollarının uzağındaki, uygarlaşmamış ve yerleşimin az olduğu ülkelerde yolculuk etmek gerekir. Alet edevattan yoksun, güçsüz aileler tek başlarına bunu asla başaramazlardı; vahşi doğa üstün gelirdi. Yalnızca birlikte çalışan köy komünleri balta girmemiş ormanların, aşılmaz bataklıkların ve sınırsz steplerin hakimi olabilirdi. İlkel yollar, nehirleri aşmak için tekneler, kışın kaldırılan ve büyük taşkınlardan sonra yeniden inşa edilen tahta köprüler, köylerin kazık çit ve duvarları, etraftaki toprakları görebilen ve koruyabilen küçük kuleler; tüm bunlar barbar komünlerinin işiydi. Ve bir komün çok kalabalıklaştığında, yeni kuşak onlardan ayrılıyordu. Eski komünün hemen yakınında yeni bir komün oluşuyor, ormanları ve stepleri adım adım insanın iktidarına tabi kılıyordu. Avrupa uluslarının boy göstermesi bile köy komünlerinin filizlenmesinden başka bir şey değildi. Günümüzde de Rus köylüleri, sefalet tamamen bellerini bükmemişse eğer, komünler halinde göç ederler ve Amur nehri kıyılarına ya da Manitoba'ya yerleştiklerinde toprağı hep birlikte işler ve evler yaparlar. İngilizler, Amerika'yı kolonileştirmeye başladıklarında, eski sisteme geri dönmüşlerdi: Onlar da köy komünleri halinde bir araya geliyorlardı.[15]

Köy komünü barbarların, düşman bir doğaya karşı zorlu mücadelelerindeki ana silahtı. Bu aynı zamanda, karışık dönemlerde kolaylıkla baskı kurabilecek olan kurnazların ve güçlülerin karşısına çıkardıkları bir birlik biçimiydi. "Kanlı" vahşi diye biri nasıl var olmadıysa, tasavvur edilen barbar -gelip geçici bir hevesle dövüşen ve öldüren insan- da yoktu.

---

15. Palfrey, *History of New England,* II, 13; aktarıldığı yer: Maine, *Village Communities*, New York, 1876, s. 201.

Tersine, gerçek barbar, kabileye ya da konfederasyona yararlı veya zararlı olabilecek şey hakkındaki düşüncelerden doğmuş, çok sayıda ve karmaşık bir kurumlar rejimi altında yaşıyordu ve bu kurumlar, kuşaktan kuşağa, şiirler, şarkılar, atasözleri, destanlar, vecize ve öğretiler biçiminde saygıyla ve sevgiyle aktarılıyordu. Barbarlık döneminin bu kurumlarını inceledikçe, insanları köylerinde birbirine bağlayan bağların ne kadar sıkı olduğunu keşfederiz. İki kişi arasında boy gösteren her tartışma komünal bir olay olarak ele alınıyordu; bir münakaşa sırasında edilebilecek saldırgan sözler bile komüne ve atalara saldırı olarak kabul ediliyordu. Hem kişiden hem de komünden özür dileyerek bu durumun telafi edilmesi gerekiyordu;[16] ve eğer bir tartışma vurma ve yaralamayla son buluyorsa, buna tanık olan ve dövüşenlerin arasına girmeyenler de yaralamaya neden olmuş muamelesi görüyordu.[17]

Hukuki usullerde de aynı anlayış egemendi. Her anlaşmazlık öncelikle arabulucuların ve hakemlerin önüne getiriliyordu ve hakemlik, barbar toplumlarında çok önemli bir rol oynadığından genellikle de anlaşmazlığı sonuçlandırıyordu. Fakat olay bu şekilde sonuçlanmayacak kadar ciddiyse, komün meclisinin önüne getiriliyor ve bu meclis de "hüküm vermek" zorunda kalıyor ve bu hükmü koşullu bir biçimde dile getiriyordu; yani, "yapılan hata kanıtlanırsa, şu tazminat ödenmelidir" deniyordu; olayı yemin yoluyla doğrulayan ya da yadsıyan altı ya da on iki kişinin hatayı kanıtlaması gerekiyordu. Yemin eden iki taraf arasında çelişki olma halinde, sınamaya başvurulurdu (düello, ateş ya da başka bir biçimde). İki bin yıldan fazla bir süre yürürlükte kalacak olan böyle bir usul hakkında çok şey söylenebilir; komünün tüm üyeleri arasındaki bağların ne kadar sıkı olduğunu göstermektedir. Dahası, komün meclisinin kararlarını destekleyecek

---

16. Königswarter, *Etudes sur le développement des sociétés humaines,* Paris, 1850.

17. Bu, en azından, Kalmukların yasasıdır. Geleneksel hukukları, Tötonların, eski Slovenlerin, vs. yasalarıyla büyük benzerlik gösterir.

tek şey, kendi ahlâki otoritesidir. Olası tek tehdit isyancının yasadışı ilan edilmesidir, fakat bu tehdit bile karşılıklıydı. Komün meclisinden memnun olmayan biri kabileyi terk ettiğini ve bir başka kabileye geçtiğini ilan edebilirdi -bu korkunç bir tehdittir, çünkü üyelerinden birine karşı adaletsiz davranmış olan kabile her türlü felakete maruz kalabilir.[18] Geleneksel yasanın adil bir kararına karşı çıkmak, Sir Henry Maine'in gayet iyi ifade ettiği gibi, basitçe "uygunsuz"du, "çünkü yasa, ahlâk ve olgular" o dönemde henüz insanları birbirinden ayırmıyordu.[19] Komünün ahlâki otoritesi öyle güçlüydü ki, çok ileri bir dönemde bile, köy komünleri feodal senyörlerin iktidarı altına girdiğinde, kendi hukuki güçlerini korudular; bu hukuki güçler, senyör ya da temsilcisine, uymaya söz verdiği geleneksel yasaya uygun olarak yukarda belirtilen koşullu hükmü "bulmasını" ve komüne ödemesi gereken para cezasını (ya da *fred*) kendi hesabına tahsil etmesini sağlıyordu. Fakat, uzun süre, senyörün kendisi, komünün işlenmeyen topraklarının ortak mülk sahibi olarak kaldığı sürece, komünal işlerle ilgili olarak komün kararlarına boyun eğmek zorunda kaldı. İster soylu olsun, ister ruhban, herkes halk meclisine itaat etmeliydi; *Wer daselbst Wasser und Weid genusst, muss gehorsam sein* (Kim ki burada su ve otlak hakkını kullanmaktadır, itaat etmekle yükümlüdür), der yaşlılar. Köylüler bir senyörün serfi olduklarında bile, senyör, kendisine çağrı yapıldığında meclisin huzurunda hazır bulunmak zorundaydı.[20]

Barbarların adalet anlayışları vahşilerden pek az farklıydı. Onlar da bir cinayetin ardından katilin öldürülmesi ge-

---

18. Bu gelenek, birçok Afrika kabilesinde ve başka yerlerde hâlâ yürürlüktedir.

19. *Village Communities,* s. 65-68 ve 199.

20. Maurer (*Geschichte der Markverfassung,* ..... 29, 97) bu konuda kesinlikle koşulsuzdur. "Komünün tüm üyeleri, ... laik senyörler de ruhbanlar da, *Mark*'ın (komün) kısmi ortak mülk sahipleri (*Markberechtigte*) de yabancılar da, *Mark*'ın hukuk kurallarına tabiydi." (s. 312) der. Bu anlayış, on beşinci yüzyıla kadar yerel olarak geçerli kaldı.

rektiğini; yaralamanın cezasının da kesinlikle yaralama olması gerektiğini; hakarete uğrayan ailenin geleneksel yasa hükmünü uygulaması gerektiğini kabul ediyorlardı. Hükmün infazı, asla gizlice değil, kamuya duyurularak, gün ışığında yerine getirilmesi gereken kutsal bir görev, atalara karşı bir görevdi. Sagaların ve epik şiirlerin en esinli bölümleri de, genel olarak, adalet olduğuna inanılan şeyi yücelten türdendir. Tanrılar da buna yardım ediyordu. Bununla birlikte, barbarların baskın adalet anlayışı, bir yandan, bir anlaşmazlık içine dahil edilebilecek kişilerin sayısını sınırlamak ve diğer yandan, kana kan, göze göz fikrinin kökünü kazıyarak, yerine tazminat sistemini koymaktır. Yargıçların kullanımı için bir araya getirilmiş geleneksel hukuk kurallarıı derlemesi olan barbar yasaları, intikam yerine tazminat fikrini önce mümkün kılmaktan, sonra bu fikri teşvik etmekten ve nihayet, zorunlu kılmaktan ibaretti.[21] Fakat tazminatı bir tür para cezası olarak, zengin olana istediğini yapma hakkını vermek gibi göstermiş olanlar onu hiç anlamamışlardır. Para cezasından ya da *fred*'den[22] tamamen farklı olan tazminat (*Wergeld*) genellikle, her tür aktif saldırı için öyle yüksekti ki, bu tür saldırılar için asla bir teşvik unsuru olamazdı. Cinayet durumunda, katilin olası servetini genellikle aşıyordu. On sekizden sonrasını saymayı bilmeyen Osetlerde tazminat "on sekiz kere on sekiz inek"ti, oysa ki Afrika kabilelerinde bu rakam 800 ineğe ya da yavrularıyla birlikte 100 deveye, en yoksul kabilelerde ise 416 koyuna ulaşıyordu.[23] Çoğu durumda, katil tazminatı ödeyemiyordu, öyle ki zarara

---

21. Königswarter, *age,* s. 50; J. Thrupp, *Historical Law Tracts,* Londra, 1843, s. 106.

22. Königswarter, *fred*'in kökeninin tanrıları yatıştırmak için yapılması gereken bir sunudan geldiğini gösterdi. Daha sonra, barışın bozulması karşılığında bu sununun komüne ödenmesi gerekti; daha sonraları ise, yargıç, kral ya da senyör, komünün haklarını üstlendiklerinde onlara ödenmesi gerekti.

23. Post, *Bausteine* ve *Afrikanische Jurisprudenz,* Oldenburg, 1887, c. I, s. 64 ve devamı; Kovalevski, *age,* II, 164-189.

uğrayan ailenin, katilin pişmanlığı karşısında onu evlat edinmekten başka çaresi kalmıyordu. Şimdi bile, bazı Kafkas kabilelerinde, iki aile arasındaki bir düşmanlık son bulduğunda, saldırgan, dudaklarıyla, kabilenin en yaşlı kadınının memesine dokunur ve saldırıya uğrayan ailenin tüm erkeklerinin "süt kardeşi" olur.[24] Birçok Afrika kabilesinde saldırgan kızını ya da kız kardeşini aile üyelerinden biriyle evlendirir; başka kabilelerde dul olmasına yol açtığı kadınla evlenmek zorundadır; her koşulda, ailenin bir üyesi olur, önemli işlerde ona da danışılır.[25]

İnsan yaşamına önem vermeme gibi bir tavırları olmayan barbarlar korkunç cezalandırmaları da bilmiyorlardı; bunlar daha sonra, Roma'nın ve Bizans'ın etkisi altında, laik ve dini yasalarla birlikte ortaya çıkacaktır. Çünkü, Sakson yasası, özellikle yangın ya da silahlı talan durumunda ölüm cezasını kolaylıkla kabul ediyor olsa da, diğer barbar yasaları ölüm cezası kararını özellikle komün ya da kabile karşısında ihanet durumunda ya da komünün tanrılarına hakaret durumunda veriyorlardı; tanrıları yatıştırmanın tek yolu buydu.

Görüldüğü gibi, tüm bunlar barbarlara atfedilen "sefih ahlâk"ın çok uzağındadır. Tersine, Gallilerin *triad*'larında, Kral Arthur efsanelerinde, Brehon yorumlarında,[26] eski Alman efsanelerinde, vs. ifade edildiği şekliyle, hatta modern barbarların özdeyişlerinde hâlâ ifade edilmekte olduğu gibi, eski köy komünlerinin derin ahlâki ilkelerine ancak hayran olabiliriz. George Dasent, *The Story of Burnt Njal*'a yazdığı giriş

---

24. O. Miller ve M. Kovalevski, "In the Mountaineer Communities of Kabardia", *Vestnik Evropy,* Nisan 1884. Mugan stebindeki Şahsevenlerde kanlı kavgalar her zaman iki düşman tarafın evliliğiyle sonuçlanır (Markov, Kafkas Coğrafya Topluluğu *Zapiski*'leri ekinde, XIX, I, 21).

25. Post, *Afrikanische Jurisprudenz*'de, Afrikalı barbarlar arasında kök salmış adalet anlayışlarını gösteren bir dizi olgu aktarır. Barbarlardaki ortak hukuka dair yapılan tüm ciddi incelemeler de aynı sonuçlara varır.

26. Bkz. olağanüstü bir bölüm: "Le droit de la vieille Irlande" (ayrıca "Le Haut-Nord"), *Etudes de droit international et de droit politique* içinde, Profesör E. Nys, Brüksel, 1896.

bölümünde, Sagalarda görülen Kuzey insanının niteliklerini, çok doğru bir biçimde, şöyle özetler:

> Yapılması gereken şeyi, düşmanlardan, iblislerden, kaderden çekinmeyen bir insan gibi, açıkça yapmak; ... tüm eylemlerinde özgür ve cesur olmak; dostlarına ve klanının dostlarına karşı şefkatli ve cömert davranmak; düşmanlara [kısasa kısas yasasına tabi olanlara] karşı sert ve tehditkâr olmak, fakat, onlara karşı bile, zorunlu tüm görevleri yerine getirmek... Mütarekeyi bozmamak, kimseyi çekiştirmemek, iftira atmamak. Bir insanın yüzüne söylemeye cesaret edemeyeceği şeyi asla arkasından söylememek. Barınak ya da yiyecek arayan birini, düşman bile olsa, asla geri çevirmemek.[27]

Aynı ilkelere, hatta daha iyilerine epik şiirde ve Gallilerin *triad*'larında rastlanır. Düşmanlara karşı da dostlara karşı da, "yumuşak bir ruhla ve hakkaniyet ilkelerine göre" davranmak ve "haksızlıkları telafi etmek" insanın en yüksek görevidir; "kötülük ölümdür, iyilik yaşamdır" diye haykırır yasa koyucu şair.[28] "Dudakların yaptığı sözleşmelere uyulmadığı takdirde dünya çılgınca bir yer olur," der Brehon yasası. Ve Mordovyalı mütevazı şamanist, aynı nitelikleri övdükten sonra, kendi geleneksel hukuk ilkeleri içinde, "komşular arasında inek ile süt çanağı ortaktır"; "ineğin sütü hem sizin için hem de süte ihtiyacı olan içindir"; "çocuğun bedeni dayaktan kızarır, ama vuranın suratı utançtan kızarır", vs. diye ekler.[29] "Barbarlar"ın ifade ettiği ve uyduğu benzer ilkelerle sayfalar doldurulabilir.

Eski köy komünlerinin bir diğer özelliğini de belirtmek gerek. Bu özellik, dayanışma bağlarının giderek daha geniş çemberleri kapsayacak şekilde yaygınlaşmasıdır. Kabileler kavimler halinde federasyonlar oluşturmakla kalmaz, kavimler de, farklı kökenlerden gelseler bile, konfederasyonlar halinde bir araya gelirler. Bazı birlikler arasında öyle yakın

---

27. Giriş, s. XXXV.
28. *Das alte Wallis,* s. 343-350.
29. Maynov, "Sketches of the Judicial Practices of the Mordovians", Rus Coğrafya Topluluğu'nun etnografik *Zapiski*'leri içinde, 1885, s. 236, 257.

bağlar kurulur ki, örneğin Vandallarda, konfederasyonlarının bir bölümü Ren bölgesine doğru, oradan da İspanya ve Afrika'ya doğru gitmek üzere ayrılmıştır, geride kalanlar ise, kırk yıl boyunca, ne toprağın paylaşımına dokunmuşlar ne de eskiden bir arada oldukları kabilelerin terk ettiği köylere dokunmuşlardır; ve gidenlerin geri dönme niyetinin artık olmadığını habercilerden öğrenip emin olana kadar buraları kendilerinin saymamışlardır. Başka barbarlarda da toprak grubun bir bölümü tarafından ekilirken, diğer bölümü ortak toprakların sınırında, hatta ötesinde savaşırdı. Birçok kavim arasındaki birliğe de sık rastlanmaktadır. Sicamber'ler Cherusque'lerle ve Suevlerle, Quade'lar ise Sarmatlarla birleşmişlerdi; Sarmatlar Alanlarla, Carpe'larla ve Hun'larla birleşmişlerdi. Daha sonra, devlete benzeyen herhangi bir örgütlenmenin Avrupa kıtasının barbarların işgalindeki herhangi bir bölümünde oluşmasından çok önceleri, ulus anlayışının da Avrupa'da adım adım geliştiğini görürüz. Bu ulusları -çünkü Merovenj Fransası'na ya da on birinci ve on ikinci yüzyıl Rusyası'na ulus dememek imkânsızdır- bir arada tutan yalnızca bir dil ortaklığı ve kendi düklerini özel bir aileden seçmek için küçük cumhuriyetler arasındaki zımni bir anlaşmaydı.

Savaşlar kuşkusuz kaçınılmazdı; göçler savaş anlamına gelir; fakat Henry Maine, uluslararası yasanın kabilesel kökenleri üzerine önemli incelemesinde, "insan, savaşı engellemek için belli bir çaba göstermeden, savaş gibi bir kötülüğe boyun eğecek kadar asla acımasız ya da aptal değildi" demiş ve bu durumu gayet iyi kanıtlamıştır, ayrıca "amacı savaşı engellemek ya da yumuşatmak olan eski kurumlarının sayısı"nın ne kadar çok olduğunu da göstermiştir.[30] Gerçekten de insan, varsayıldığı gibi savaşçı bir yaratık kesinlikle değildir, öyle ki, barbarlar belli bir yere yerleştiklerinde, savaşçı alışkanlıklıklarını o kadar çabuk yitirirler ki, bir süre sonra,

---

30. Henry Maine, *International Law*, Londra, 1888, s. 11-13; E. Nys, *Les origines du droit international,* Brüksel, 1894.

kendilerini olası davetsiz misafirlerden korusun diye özel "dük"ler ve *scholæ*'ler ya da "savaşçı birlikler" beslemek zorunda kalırlar. Gürültü patırtıdan uzak işleri savaşa tercih ederler; böylece, insan barışçıl karakteri nedeniyle, savaşçılık mesleğini uzmanlık konusu haline getirdi; bu uzmanlık, daha sonra, insanlık tarihinin "devletler evresi"nde köleliğin ve tüm savaşların yolunu açacaktır.

Barbarların kurumlarını gün ışığına çıkarmakta tarihçi büyük güçlük çeker. Atılan her adımda, eldeki tarihsel belgelerin açıklayamayacağı zayıf emarelere rastlanır. Fakat, barbar atalarımızınkine neredeyse özdeş bir toplumsal örgütlenme içinde hâlâ yaşamakta olan çok sayıda kabilenin kurumlarına baktığımızda geçmişe eksiksiz bir ışık yansıtmış oluruz. Burada, yalnızca seçim yapmakta güçlük çekeriz, çünkü Pasifik adaları, Asya stepleri ve Afrika'nın düzlükleri, insanlığın vahşi *gentes*'ten devletler halinde örgütlenmeye geçmek için kat ettiği olası tüm ara evrelerin örneklerini içeren gerçek birer tarih müzesidir. Bu örneklerden bazılarını inceleyelim.

Buryatların (Moğollar) köy komünlerini, özellikle Rus etkisinden en fazla uzak durmuş olan, yukarı Lena üzerindeki Kudinsk stebinde bulunanları ele alırsak, sürü hayvanı yetiştiriciliği ile tarım arasındaki geçiş evresinin barbarlarının sadık temsilcilerini onlarda buluruz.[31] Bu Buryatlar hâlâ "bölünmemiş aile" olarak yaşamaktadır; yani her oğul evlendiğinde ayrı bir kulübeye yerleşse de, yine de en azından üç kuşağın kulübeleri aynı çitlerin içinde bulunur ve bölünmemiş aile üyeleri kendi tarlalarında ortak olarak çalışırlar, ortak ocaklara ve ortak sürü hayvanlarına sahiptirler, ortak "gebe hayvan ağılları" (kazıklarla çevrili küçük toprak parçası, burada dana yetiştirmeye elverişli yumuşak ot biter) vardır. Genel olarak, yemekler her kulübede ayrı ayrı yenir; fa-

---

31. 1862 yılında Sibirya'ya sürgün gönderilmiş bir Rus tarihçi olan Kazanlı Profesör Şiyapov, onların kurumlarına dair iyi bir tasviri Doğu Sibirya Coğrafya Topluluğu'nun *İzvestia*'larında yayımlamıştır, c. V, 1874.

kat, et kızartılmaya başlandığında, bölünmemiş ailenin, sayısı yirmi ile altmış arasında değişen tüm üyeleri hep birlikte şölende yer alır. Aynı yere yerleşmiş olan çok sayıda bölünmemiş aile, (çoğunluğu eski bölünmemiş ailelerden arta kalan) aynı köyde oturan daha küçük aileler gibi, *ulus* ya da köy komününü meydana getirir; birçok *ulus* bir kabile oluşturur; ve Kudinsk stebindeki kırk altı kabile ya da klan da bir konfederasyon halinde bir araya gelir. Gerektiğinde özel amaçlar için kabilelerin bir bölümü tarafından daha dar federasyonlar oluşturulur. Toprak *ulus*'un tüm üyelerinin, daha doğrusu konfederasyonun ortak malı olduğundan, özel toprak mülkiyeti bilinmemektedir; gerek olduğunda toprak çeşitli *ulus*'lar arasında kabilenin halk meclisi tarafından ve kırk altı kabile arasında da konfederasyon meclisi tarafından yeniden paylaştırılır. Üç yüz yıldır Rus otoritesi altında yaşıyor olmalarına ve Rus kurumlarından haberdar olmalarına rağmen, aynı örgütlenmenin Doğu Sibirya'daki 250 bin Buryat arasında da baskın örgütlenme olduğunu belirtmek gerekir.

Tüm bunlara rağmen, özellikle Rus hükümetinin kendi seçtiği *tayşa*'larına (prensler) abartılı bir önem vermesinden bu yana, Buryatlar arasında servet eşitsizlikleri hızla gelişti; *tayşa*'lar sorumlu vergi toplayıcıları ve konfederasyonların Ruslarla idari ve hatta ticari ilişkilerinde temsilci olarak kabul ediliyordu. Bu durum bazılarının zenginleşmesine çok imkân sağladı, diğer yandan ise çok sayıda insanın yoksullaşmasıyla Buryat topraklarına Rusların sahip çıkması aynı döneme denk gelir. Fakat, bir aile kendi sürü hayvanlarını kaybettiğinde, belini doğrultabilsin diye, en zengin ailelerin onlara birkaç inek ve birkaç at vermesi Buryatlarda, özellikle Kudinsk'dekilerde bir gelenektir -bu, yasadan da önemli bir gelenektir. Ailesi olmayan yoksul kişiye gelince, hemcinslerinin kulübelerinde yemek yer; bir kulübeye girer, ateşin yakınına oturur -iyilik olsun diye değil, hak gereği- ve her zaman kılı kırk yararak eşit parçalara ayrılan yemeği paylaşır; akşam yemeğini nerede yediyse orada uyur. Genel olarak, Buryatların komünist gelenekleri Sibirya'yı keşfe gelen Rusları öyle etkiledi ki, onlara *Bratskiye* -"Biraderler"- adını

verdiler ve Moskova'ya şunu bildirdiler: "Onlar arasında her şey ortak; sahip oldukları her şeyi kendi aralarında paylaşıyorlar." Şimdi bile, Lena'daki Buryatlar arasında, buğday satmak ya da birkaç sürü hayvanını satılsın diye bir Rus kasabına yollamak söz konusu olduğunda, *ulus* aileleri ya da kabile, buğdaylarını ve sürü hayvanlarını bir araya getirir ve hepsi birmiş gibi satarlar. Ayrıca her *ulus*'un, ihtiyaç durumunda kullanılmak üzere yedek tohumları vardır; ortak fırın (eski Fransız komünlerinin sıradan fırını) ve demirci vardır, bu, Hint komünlerindeki demirci gibi,[32] komünün üyesi olduğundan köy sakinleri için yaptığı işten asla para almaz. Karşılıksız çalışmak zorundadır ve kalan zamanını Buryatlar'ın giysilerini süsledikleri işlemeli ve gümüş kaplamalı küçük metal plakalar imal etmek için kullandığından, bunları imkân olduğunda başka klandan bir kadına satabilir, fakat kendi klanından kadınlara bu süsler ancak hediye olarak verilebilir. Komün içinde kesinlikle alış veriş yapılmaz; bu kural öyle katıdır ki, zengin bir aile bir emekçi kiraladığında, bu emekçi ya bir başka klandan ya da Ruslar arasından alınmalıdır. Bu gelenek elbette yalnızca Buryatlara özgü değildir, modern Barbarlar arasında, Aryenler ve Ural-Altaylilar arasında öyle yaygındır ki, bu, muhtemelen atalarımızın genel bir uygulamasıdır.

Konfederasyon içinde birlik duygusu kabilelerin ortak çıkarlarıyla, komün toplantılarıyla ve bu toplantılarla birlikte yapılan şenliklerle sağlanır. Bu birlik duygusu bir başka kurum tarafından da sürdürülür: çok uzak bir geçmiş hatırası olan *aba* ya da ortaklaşa av. Her sonbahar, Kudinsklerin kırk altı klanı bu av için bir araya gelir, avın ürünü de tüm aileler tarafından pay edilir. Dahası, zaman zaman, tüm Buryat milletinin birliğini göstermek için milli *aba*'lar tertiplenir. Baykal Gölü'nün yüzlerce kilometre batısında ve doğusunda yayılan tüm Buryat klanları seçtikleri avcıları gönderirler. Binlerce insan bir araya gelir, her birinin yanında bir

32. Sir Henry Maine, *Village communities,* New York, 1876, s. 193-196.

ay yetecek yiyecek vardır. Herkesin payı eşit olmalıdır ve bu paylar birbiriyle karıştırılmadan önce, seçilmiş bir yaşlı her birini tartar (hep "elle" tartılır; teraziler eski geleneğe saygısızlık sayılıyor olmalıdır). Sonra, avcılar yirmişer kişilik gruplar halinde ayrılırlar ve her grup, gayet iyi saptanmış bir plana göre avlanmaya gider. Bu *aba*'larda tüm Buryat milleti, güçlü bir bağla birbirlerine bağlandıkları bir dönemden kalma epik gelenekleri yeniden yaşar. Şunu da ekleyelim ki, benzer ortak avlar Kızılderililerde ve Usuri kıyılarındaki Çinlilerde (*kada*) de gelenektir.[33]

Gelenekleri iki Fransız kâşif tarafından[34] gayet iyi tasvir edilen Berberiler, tarımda çok daha ileri olan bir "barbar" örneğidir. Sulanan ve gübrelenen tarlaları titizlikle ekilir, dağlık bölgelerde her toprak parçası belle işlenir. Berberiler tarihleri boyunca çok sayıda değişim geçirmiştir; bir süre için mirasta Müslüman yasasını benimsemişler, fakat buna pek uyum sağlayamamışlar ve yüz elli yıl önce kabilelerin alışılmış eski yasasına geri dönmüşlerdir. Toprak mülkiyeti onlarda karma bir karakter gösterir, özel toprak mülkiyeti komünal mülkiyetle birlikte mevcuttur. Fiilen örgütlenmelerinin temeli köy komünüdür, *taddart* denen bu komün, genel olarak, soy ortaklığı bulunan birçok bileşik aileden (*karuba*) ve küçük yabancı ailelerden oluşur. Birçok köy klanlar ya da kabileler (*arş*) halinde bir araya gelir; kabileler konfederasyon kurar (*hak'ebilt*); birçok konfederasyon da kimi zaman, özellikle savunma için silahlanmak gerektiğinde, bir birlık oluştururlar.

Berberiler, *cemaat*'in, ya da köy komünleri meclisinin otoritesinden başka hiçbir otorite tanımazlar. Tüm yaşlı erkekler, açık havada ya da taş koltuklarla döşenmiş özel bir binada toplanır ve *cemaat* kararları oybirliğiyle alınır: yani toplantıda hazır bulunanlar herhangi bir kararı kabul edene ya da uymaya ikna olana kadar tartışmalar sürer. Köy komü-

---

33. Nazarov, *The North Usuri Territory* (Rusça), Saint-Petersburg, 1887, s. 65.
34. Hanoteau ve Letourneux, *La Kabylie,* 3 cilt, Paris, 1883.

nünde bir kararı dayatacak hiçbir "otorite" olmadığından bu sistem köy komünlerinin olduğu her yerde uygulanmıştır ve komünlerin varlığını sürdürdüğü yerlerde, yani yüz milyonlarca insan arasında hâlâ yürürlüktedir. *Cemaat* icra gücünü seçer -kıdemli kişi, kâtip ve veznedar; vergileri belirler ve ortak toprakların paylaşımını yönetir, aynı zamanda da kamu yararına her tür işi idare eder: yollar, camiler, çeşmeler, sulama kanalları, yağmacılardan korunmak için inşa edilmiş kuleler, çitler, vs. komün tarafından yapılır; büyük yollar, büyük camiler ve büyük pazar meydanları ise kabilenin işidir. Ortak kültürün çok sayıda kalıntısı varlığını sürdürür, evler hâlâ köyün tüm erkek ve kadınlarının yardımıyla ya da yardımı sayesinde inşa edilmektedir. "Yardım"a çok sık başvurulur, tarla ekimi, hasat vs. için. Mesleki çalışmaya gelince, her komünün kendi demircisi vardır, komünün toprağından kendi payına düşeni kullanır ve komün için çalışır; toprağı sürme zamanı yaklaştığında bu işçi her evi ziyaret eder, hiçbir karşılık beklemeden aletleri ve sabanları tamir eder. Yeni sabanların yapımı gönüllü bir iş olarak kabul edilir, karşılığında ne para ne de herhangi bir biçimde ücret beklenir.

Berberiler özel mülkiyeti önceden tanıdıklarından aralarında zenginler ve yoksullar vardır. Fakat herkes birbirine çok yakın yaşadığından ve yoksulluğun nasıl başladığını bildiğinden, bunu herkesin başına gelebilecek bir kaza olarak kabul ederler. Rus köylülerinin bir atasözü, "dilenci torbasını asla taşımam deme, asla hapse girmem deme" der; Berberiler bu atasözünü uygular ve zenginlerle yoksullar arasında hiçbir davranış farkı görülmez; yoksul biri "yardım" istediğinde, zengin kişi onun tarlasında çalışmaya gelir, tıpkı yoksulun da sırası geldiğinde yapacağı gibi.[35] Dahası, *cemaat*'ler kimi

35. "Yardım" çağrısında bulunulduğunda, davetlilere yemek sunmak gerekir. Kafkaslı dostlarımdan biri, Gürcistan'da, yoksul birinin "yardım"a ihtiyacı olduğunda, yemek hazırlamak için bir zenginden bir ya da iki koyun ödünç aldığını ve komün üyelerinin de, kendi emeklerinin yanı sıra, borcunu ödemesi için gerekli her şeyi getirdiklerini anlattı. Benzer bir gelenek Mordovyalılarda da vardır.

zaman ortak olarak ekilmiş bazı tarla ve bahçeleri en yoksul insanların kullanımına ayırırlar. Benzer birçok gelenek bugün de sürüyor gözükmektedir. Yoksul aileler et satın alamadıklarından, ya toplanan paralarla ya da *cemaat*'e yapılan bağışlarla veyahut zeytin yağı yapımında kullanılan ortak tekneler için ödenen paralarla yoksullar için düzenli olarak et satın alınır; bu et, hali vakti yerinde olmayanlara eşit miktarda dağıtılır. Bir aile koyun ya da genç bir öküz kestiğinde ve o gün eğer pazar yoksa, köyün tellalı sokaklarda bu olayı duyurur, böylelikle hastalar ve hamile kadınlar gelip etten istedikleri kadarını alırlar. Karşılıklı yardımlaşma Berberilerin tüm yaşamında kendini gösterir; içlerinden biri, yabancı topraklara yaptığı bir yolculuk sırasında, ihtiyaç içindeki bir başka Berberiye rastlarsa, bedeli kendi serveti ya da yaşamı bile olsa, onun yardımına koşar; yardım etmediği takdirde, yardım görmeyenin *cemaat*'i şikâyette bulunabilir ve bencil kişinin *cemaat*'i zararı hemen telafi eder. Burada, ortaçağ tüccar loncalarını inceleyenlerin aşina olduğu bir gelenekle karşı karşıyayız. Bir Berberi köyüne gelen her yabancı kışın orada kalma hakkına sahiptir ve atları ortak topraklarda yirmi dört saat otlayabilir. Fakat ihtiyaç durumunda neredeyse sınırsız bir yardım göreceğine emin olabilir. Örneğin, 1867-68 açlığı sırasında Berberiler, soy ayrımı yapmaksızın, köylerine sığınan herkesi kabul ettiler ve beslediler. Dellys kasabasında, Cezayir'in her tarafından, hatta Fas'tan gelme 12 binden fazla insan bu şekilde beslendi. Cezayir'de açlıktan ölünürken, Berberi bölgesinde açlıktan ölen tek bir kişi bile olmadı. Kendi ihtiyaçlarını kısıtlayan *cemaat*'ler, yönetimden asla yardım talep etmeden, en küçük bir şikâyette bulunmadan yardımı örgütlediler; bunu doğal bir görev olarak kabul ediyorlardı. Avrupalı çiftçiler arasında, yabancı akınının sonucu olarak hırsızlıkları ve kargaşayı engellemek için her tür polisiye önlem alınırken, Berberi topraklarında benzer hiçbir şeye gerek olmadı: *cemaat*'ler dışardan herhangi bir yardıma ya da korumaya hiç ihtiyaç duymadılar.[36]

---

36. Hanoteau ve Letourneux, *La Kabylie*, II, 58. Yabancılara gösterilen say-

Berberi yaşamının çok ilginç iki özelliğini daha belirtmeliyim. Bunlardan birincisi, *anaya* ya da savaş halinde kuyuların, kanalların, camilerin, pazar meydanlarının, bazı yolların, vs. korunması, ikincisi ise *çof*'tur. *Anaya*'da, hem savaş acılarını azaltmaya hem de çatışmaları önlemeye yönelik bir dizi kurumla karşılaşırız. Örneğin pazar yeri, özellikle sınır bölgesindeyse ve Berberilerle yabancıların ilişkide olduğu bir yerse *anaya*'dır; pazardaki huzuru bozmaya kimse cesaret edemez; eğer bir kargaşa başgösterirse, pazarın bulunduğu yerde hemen toplanan yabancılar tarafından yatıştırılır. Kadınların köyden çeşmeye gitmek için kullandıkları yol da, savaş halinde, *anaya*'dır, vs. *Çof*'a gelince, bu işbirliğinin çok yaygın bir biçimidir ve ortaçağın *Bürgschaften*'lerine ya da *Gegilden*'lerine çok benzer. Bunlar, karşılıklı koruma için ve köyün, klanın ve konfederasyonun bölgesel örgütlenmesi tarafından karşilanamayan çeşitli -entelektüel, politik, ahlâki- ihtiyaçlar için kurulmuş topluluklardır. *Çof*, bölgesel sınır tanımaz; üyelerini farklı köylerden, hatta yabancılar arasından toplar; ve onları hayatta olabilecek her şeye karşı korur. Bu, bölgesel gruplaşmaya, bölge-ötesi bir gruplaşma ekleme çabasıdır; sınırlar ötesinde meydana gelebilen her tür yakınlaşmaya cevap verebilmek amaçlanır. Zamanımızın büyük ilerlemelerinden biri olarak kabul ettiğimiz, kişisel beğeni ve fikirlerin özgürce ve enternasyonal birliğinin kökeni barbar antikçağdadır.

Kafkas dağlılarında da aynı türden, son derece öğretici sayısız örnek görülür. Osetlerin mevcut geleneklerini -bileşik aileleri, komünleri ve adalet anlayışları- inceleyen Maksim Kovalevski, önemli bir eserde, *Modern Custom and Ancient Law,* eski barbar yasalarının benzer düzenlemelerini adım adım saptamış, hatta feodalitenin kökenlerini incelemiştir. Kafkasların diğer gruplarında, kimi zaman, köy komününün kaynağını kabileden almadığını, farklı soydan ailelerin gö-

---

gının aynısı Moğollarda da kuraldır. Bir yabancıyı kendi çatısı altına almayı kabul etmeyen Moğol, yabancı bu nedenle acı çekmişse "kan bedeli"ni tümüyle ödemek zorundadır. Bastian, *Der Mensch in der Geschichte,* III, 231.

nüllü birliğinden geldiğini görürüz. Daha yakın dönemlerde, köy sakinlerinin "ortaklık ve kardeşlik" yemini ediyor olduğu bazı Hevsur köylerinin durumu böyledir.[37] Kafkasların bir başka bölgesinde, Dağıstan'da, iki kabile arasında, her ikisi de kendi komünlerini (hatta *gens* "sınıf"larının izlerini) korurken, feodal ilişkilerin kurulduğunu görürüz; bu, barbarların İtalya'yı ve Galiçya'yı fethi sırasında görülen şeyin canlı bir örneğidir. Zakatali bölgesindeki birçok Gürcü ve Tatar köyünü fethetmiş olan Lezgiler bu toprakları ayrı ayrı aileler arasında paylaştırmadılar; günümüzde, üç köyde 12 bin aileden oluşan ve en az yirmi Gürcü ve Tatar köyüne ortak olarak sahip olan feodal bir klan kurdular. Fatihler, kendi topraklarını klanları arasında paylaştırdı ve klanlar da bu toprakları aileler arasında eşit olarak dağıttı; fakat, kendilerine bağlı olanların *cemaat*'ine asla karışmadılar. Bu *cemaat*'ler, Julius Cæsar'ın belirttiği şu geleneği uyguluyordu hâlâ: ortak toprakların hangi bölümünün ekileceğine her yıl *cemaat* karar verir, bu bölüm aile sayısı kadar parçaya ayrılır ve paylar kurayla çekilir. Toprakta özel mülkiyetin olduğu, serflere ise ortak sahip olunan[38] Lezgiler arasında bir miktar ücretli işçiye de rastlanıyor olmasına rağmen, topraklara ortak olarak sahip olmaya devam eden Gürcü serfler arasında ücretli işçiye az sayıda rastlanır. Kafkas dağlılarının geleneksel hukuku, Longobard'larınkine ya da Sal Franklarının hukukuna aşağı yukarı benzemektedir ve onlarda görülen birçok düzenleme eski barbarların hukuki usullerini anlamaya yardımcı olur. Çok duyarlı bir karaktere sahip olduklarından, ölümcül bir sona varacak anlaşmazlıkları engellemek için ellerinden geleni yaparlar. Örneğin, Hevsurlarda

---

37. N. Hudadov, "Notes on the Khevsoures", Kafkas Coğrafya Topluluğu'nun *Zapiski*'si içinde, XIV, Tiflis, I, 1890, s. 68. Aynı zamanda, kendi birlikleri içinde doğan kızlarla evlenmeme yemini de ederler; bu, *gens*'in eski kurallarına tuhaf bir geri dönüştür.

38. Dm. Bakradze, "Notes on the Zakataly District", aynı *Zapiski*'lerde, XIV, I, s. 264. Çiftçilik için "ortak ekipler" Lezgilerde de Osetlerde de çok yaygındır.

bir kavga patlak verdiğinde kılıçlar hemen çekilir; fakat, eğer bir kadın başındaki puşuyu çıkarıp kavga edenlerin arasına fırlatırsa kılıçlar hemen kınlarına geri girer ve kavga yatışır. Kadınların başlarına taktıkları şey *anaya*'dır. Eğer bir kavga, zamanında durmazsa ve sonu ölümle biterse, tazminat olarak ödenmesi gereken miktar öyle yüklüdür ki, saldırgan ömrü boyunca tamamen sefalete düşer, tabii eğer zarar gören aile tarafından evlat edinilmezse; eğer önemsiz bir tartışmada kılıcına sarılmış ve yaralamaya yol açmışsa, klanındaki itibarını sonsuza dek yitirir. Tüm anlaşmazlıklarda aracılar olaya el koyar; klan üyeleri arasından yargıçlar seçilir; önemsiz olaylar için altı, daha ciddiler için on, on beş yargıç. Rus gözlemciler yargıçların ahlâki olarak kesinlikle yozlaşmamış olduklarına tanıktır. Yemin öyle önemlidir ki, herkesin saygı gösterdiği insanlar yemin etmekten muaftır: Olay ne kadar ciddi olursa olsun onun basit bir onayı yeterlidir; Hevsur insanı suçluluğunu kabul etmekte asla tereddüt etmez (elbette henüz uygarlıkla temas etmemiş Hevsur'dan söz ediyorum). Yemin özellikle mülkiyetle ilgili durumlar için geçerlidir, bu durumlarda, olguların saptanmasının ötesinde belli bir değerlendirme yapmak da gerekir; böylesi durumlarda, tartışmayı karara bağlayacak kişiler çok ihtiyatlı davranırlar. Genel kural olarak, Kafkasların barbar topluluklarını karakterize eden şey, hemcinslerinin haklarına saygıda ve namuslulukta kusursuzluktur.

Afrika kavimlerinde, son derece ilginç toplulukların büyük bir çeşitliliği görülür, ilkel köy komününden barbar ve despotik monarşilere kadar tüm ara düzeyler mevcuttur, dolayısıyla, kurumlarının karşılaştırmalı incelenmesinin sonuçlarını, özet olarak bile olsa, burada verme fikrinden vazgeçmek zorunda kalıyorum.[39] Şunu söylemek yeter, küçük krallarının en korkunç despotizmi altında bile, geleneksel hukuku uygulayan komün meclisleri, işlerin önemli bir bölümün-

---

39. Bkz. Post, *Afrikanische Jurisprudenz,* Oldenburg, 1887; Münzinger, *Ueber das Recht und Sitten der Bogos,* Winterthur, 1859; Casalis, *Les Bassoutos,* Paris, 1859; Maclean, *Kafir Laws and Customs,* Mount Coke, 1858, vs.

de kendi başlarına buyruktur. Devlet yasası, kralın basit bir kaprisiyle ya da yalnızca kendi oburluğunu tatmin etmek için herhangi bir kişiyi öldürtmesine izin verir; fakat halkın geleneksel hukuku, başka barbarlarda görülen ve atalarımızda da var olmuş karşılıklı destek ağını korumaya devam eder. Daha iyi koşullardaki bazı kabilelerde (Borno'da, Uganda'da, Habeşistan'da ve özelikle Bogo'larda), geleneksel hukukun bazı düzenlemeleri, iyiliğin ve inceliğin gerçekten izini taşıyan duyguların ifadesidir.

Kuzey ve Güney Amerika'daki yerlilerin köy komünleri de aynı özelliği taşır. Brezilya Tupileri "uzun evler"de yaşıyordu, buradaki klanlar buğday ve manyoka tarlalarını ortak olarak işliyorlardı. Daha ileri bir uygarlık olan Arani'lerde tarlalarını ortak işleme alışkanlığı vardı; ilkel bir komünizm ve "uzun evler" sistemi koşullarında güzel yollar yapmayı ve ortaçağ başlarında Avrupa'da görülenler kadar gelişmiş ve çeşitli ev endüstrileriyle uğraşmayı öğrenmiş olan Oucaga' larda da durum aynıydı.[40] Tüm bu kavimler, önceki sayfalarda örneklerini verdiğimiz geleneklere benzer hukuk gelenekleri koşullarında yaşıyordu. Dünyanın bir diğer ucunda Malay feodalitesiyle karşılaşıyoruz, fakat herkesin toprağın en azından bir bölümüne ortak olarak sahip olduğu köy komünlerine ya da *negaria*'lara bu feodalite dokunamamıştır ve gerek olduğunda, kabilenin çeşitli *negaria*'ları arasında topraklar yeniden dağıtılıyordu.[41] Minahasa'daki Alfuru'larda hasatın ortak olarak toplandığını görürüz; Wyandot'lardaki yerli kabilelerde topraklar kabile içerisinde düzenli olarak yeniden dağıtılır ve toprağın ürünü de klan tarafından dağıtılır; Müslüman kurumların eski örgütlenmelerini henüz tamamen yok etmedikleri Sumatra'nın tüm bölümlerinde bileşik aileyle (*suka*) ve toprağın bazı bölümleri izni olmadan tarıma açılmış olsa da, toprak üzerinde hakkını koruyan köy komü-

---

40. Waitz, III, 423 ve devamı.

41. Post, *Studien zur Entwieklungsgeschichte des Familien-Rechts*, Oldenburg, 1889, s. 270 ve devamı.

nüyle (*kota*) karşılaşırız.[42] Yani, karşılıklı olarak korunmak için, anlaşmazlıkların ve savaşların önüne geçmek için tüm gelenekler, önceki sayfalarda köy komününün karakteristik özellikleri olarak kısaca belirtilmiş olan gelenekler burada da karşımıza çıkar. Hatta toprağın ortak mülkiyeti geleneği bozulmadan kaldığı ölçüde, âdetlerin daha yumuşak ve daha iyi olduğu bile söylenebilir. De Stuers, köy komünü kurumunun fatihler tarafından daha az bozulduğu kabilelerde, servet eşitsizliğinin daha az olduğunu ve kısasa kısas yasasının bile daha az vahşi olduğunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde belirtir. Tersine, köy komününün tamamen ortadan kaldırıldığı yerlerde ise, "köy sakinleri despotik efendilerinin en korkunç baskısına maruz kalmışlardır."[43] Bu çok doğaldır. Waitz, kabile konfederasyonlarını korumuş olan kabilelerin daha yüksek bir gelişim düzeyine sahip olduğunu ve eski birlik bağlarını yitirmiş kabilelerden daha zengin bir edebiyatları olduğunu saptadığında, zaten bilinen bir şeyi görmüştür.

Her iklimdeki ve tüm ırklardaki barbar topluluklar arasındaki benzerlikler çok çarpıcı olsa da, yeni örnekler bizi bıktırıcı tekrarlara sürükler. Aynı evrim süreci tüm insanlıkta şaşırtıcı bir benzerlikle gerçekleşmiştir. Klan örgütlenmesi, içerden, ayrılmış ailenin, dışardan da göçmen klanların parçalamasıyla saldırıya uğradığında ve farklı soydan yabancıları kabul etme zorunluluğuyla karşı karşıya kaldığında, işte bu dönemde, toprak anlayışına dayanan köy komünü ortadan kalkar. Önceki kurumdan -klandan- doğal olarak çıkmış olan bu yeni kurum, barbarlara tarihlerinin çok karışık bir evresinden, hayatta kalma mücadelesine batacak olan ayrı aileler halinde dağılmadan geçmesini sağladı. Yeni kültür biçimleri yeni örgütlenme koşullarında gelişti; tarım, günümüze kadar ender olarak aşılmış bir evreye vardı; ev içi

---

42. Powell, *Annual Report of the Bureau of Ethnography,* Washington, 1881, aktarıldığı yer *Studien,* Post, s. 290; Bastian, *Inselgruppen in Oceanien,* 1883, s. 88.

43. De Stuers, aktaran Waitz, V, 141.

endüstriler yüksek bir mükemmellik düzeyine erişti. Vahşi yerler keşfedildi, yollarla birbirine bağlandı ve ana topluluklardan oğul arılar gibi çıkan gruplar buralara yerleştiler. Pazarlar oluştu ve korunaklı merkezler kuruldu, ortak ibadet için tapınaklar yapıldı. Tüm kavimlere ve farklı kökenden birçok kavme uzanan, daha geniş bir birlik fikri adım adım tasarlandı. Yalnızca intikam fikrini içeren eski adalet anlayışı yavaş ve derin bir dönüşüm geçirdi -intikamın yerini tazminat aldı. İnsanlığın üçte ikisinin, hatta daha fazlasının gündelik yaşamının yasası olmaya devam eden geleneksel yasa, bu örgütlenme koşullarında oluştu; kişisel zenginliklerin birikimine sunulan kolaylıklara orantılı olarak gücü büyüyen azınlıkların, kitleleri ezmesini engellemeye yönelik görenekler sistemi de bu koşullarda oluştu. Kitlelerin karşılıklı dayanışmaya yönelik eğilimlerinin aldığı yeni biçimler bunlardı. Ve insanlığın bu yeni, yaygın örgütlenme biçimi koşullarında gerçekleştirdiği -ekonomik, entelektüel ve ahlâki- ilerleme öyle büyüktü ki, devletler, daha sonra oluşmaya başladıklarında, eskiden herkesin çıkarı adına köy komününün uyguladığı tüm hukuki, ekonomik, idari işlevleri azınlıkların çıkarı adına sahiplenmekten başka bir şey yapmadı.

5. Bölüm

Ortaçağ Şehrinde Karşılıklı Yardımlaşma

–Barbar toplumunda otoritenin gelişimi. –Köylerde serflik. –Korunaklı şehirlerde isyan: şehrin özgürlüğü; fermanlar. –Lonca. –Özgür ortaçağ şehrinin ikili kökeni. –Özyargı; özyönetim. –Emeğin onurlu konumu. –Lonca ve şehir aracılığıyla ticaret.

Toplumsallık, karşılıklı yardımlaşma ve destek ihtiyacı insan doğasının öylesine içselleşmiş parçasıdır ki, tarihin hiçbir döneminde insanları geçim için birbirleriyle savaşan ve tek başına yaşayan aileler halinde göremeyiz. Tam aksine, önceki iki bölümde de görmüş olduğumuz gibi, çağdaş araştırmalar, tarih öncesi yaşamın başlangıcından bu yana insanların, ortak soy fikri ve ortak atalara tapma ile kurulan *gentes*, klan veya kabileler halinde toplandığını kanıtlamaktadır. Binlerce yıl boyunca bu örgütlenme, dayatıcı hiçbir otorite olmaksızın rağmen, insanları bir arada tutmuştur. Bu örgütlenme insanlığın sonraki tüm gelişimini derinlemesine etkilemiştir; ve ortak soy bağları büyük oranda göçlerle gevşeyip klan içinde ayrı ayrı ailelerin gelişimi eski birliği bozduğunda, insanın toplumsal dehası, genel olarak bölgesel olan yeni bir birlik türünü -köy komününü- ortaya çıkardı. Bu kurum da, birkaç yüzyıl boyunca insanları bir arada tuttu ve onların toplumsal kurumlarını daha fazla geliştirmelerini, tarihin en karanlık dönemlerinden gevşek aile ve birey birliktelikleri biçiminde dağılmadan geçmelerini, evrimleri açısından bir adım ilerlemelerini ve (pek çoğu günümüze dek

sürmüş olan) birçok tali toplumsal kurum yaratmalarını sağladı. Varlığını hep korumuş olan karşılıklı yardımlaşma eğiliminin daha ileri aşamalarını artık izleyebiliriz. Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra, sözde barbarların yeni bir başlangıç döneminde sahip oldukları köy topluluklarını ele alarak, ortaçağda kitlelerin yeni toplumsal yönelimlerini ve özellikle de ortaçağ loncaları ile ortaçağ şehrini incelemek zorundayız.

Milattan sonraki dönemin ilk yüzyıllarında yaşamış barbarlar (aynı barbarlık evresini sürdüren pek çok Moğol, Afrikalı, Arap ve benzerleri gibi), sık sık karşılaştırıldıkları savaşan hayvanlar olmak bir yana, her zaman için barışı savaşa tercih ediyorlardı. Büyük göçler sırasında verimsiz çöllere veya dağlık bölgelere sürülen ve bu nedenle de periyodik olarak daha talihli komşularını topraklarından çıkarmak zorunda kalan birkaç kabile dışında, Cermenlerin, Saksonların, Keltlerin, Slovenler ve diğerlerinin büyük bir çoğunluğu yeni fethettikleri yerlere yerleştikten kısa bir süre sonra karasabanlarına veya sürülerine geri döndüler. En erken barbar yasaları bize, birbiriyle savaşan insan sürülerini değil, barışçıl tarım topluluklarından oluşan bir toplumu göstermektedir. Bu barbarlar ülkeyi köyler ve çiftlik evleriyle doldurdular;[1] ormanları temizlediler, sellere karşı köprüler kurdular ve oldukça ıssız, boş arazileri kullanıma açtılar; tehlikeli savaşçılık işini de çetelere, *scholæ*'ye ya da ele avuca sığmaz insan topluluklarına bıraktılar; bunlar da geçici bir şefin etrafında birleştirdikleri maceracı ruhlarını, silahlarını ve savaş bilgilerini barış içinde yaşamaktan başka kaygısı olmayan halkları korumak için kullanarak oradan oraya dolaştılar. Bu savaşçılar çeteleriyle birlikte geliyor, bir süre kalıyor, sonra ayrılıyordu, ama kitlenin büyük çoğunluğu, kendi köy komün-

---

1. W. Arnold, *Wanderungen und Ansiedelungen der deutschen Stämme* adlı eserinde (s. 431) orta Almanya'da halen ekilebilir olan alanların yarısının altıncı yüzyılla dokuzuncu yüzyıl arasında ıslah edilmiş olması gerektiğini iddia eder. Nitzch de (*Geschihte des deutschen Volkes*, Leipzig, 1883, Cilt 1) aynı fikirdedir.

lerinin bağımsızlığına karışmadıkları sürece, üzerlerinde tahakküm kurmak isteyen bu yönetici müsveddelerine pek aldırmadan toprağı işlemeye devam ediyordu.[2] Avrupa'nın yeni işgalcileri, kendi toprak mülkiyeti ve toprağı işleme sistemlerini adım adım geliştirdiler -halen yüzlerce milyon insan için bu sistem geçerlidir; eski kabilelerin kısasa kısas anlayışı yerine, işlenen suçlar karşılığında tazminat sistemini yerleştirdiler; endüstrinin ilk esaslarını öğrendiler. Köylerini kazıklı duvarlarla çevirdiler, kuleler diktiler ya da toprak tabyalar açtılar, yeni bir istila sırasında buraya sığınıyorlardı, kısa bir süre sonra bu kale ve kuleleri savunma işini savaşı bir uzmanlık haline getirmiş olanlara bıraktılar.

Barbarların daha sonra askeri liderlere tabi olmasının nedeni de, elbette sözümona savaşçı güdüleri değil, bu barışçıllıklarıydı. Silahlı gruplar halindeki yaşam biçiminin, onlara, toprak işleyicilerinin tarım topluluklarında sahip olduklarından daha fazla zenginleşme olanağı sağladığı açıktır. Şimdi bile silahlı adamların sık sık Matabeleleri* katletmek ve sürülerini çalmak için bir araya geldiklerini görüyoruz, oysa Matabelelerin tek isteği barıştır ve bunun ağır bedelini ödemeye hazırdırlar. Geçmişteki *scholæ*'ler şüphesiz günümüzdekilerden daha dürüst değildi. Büyükbaş hayvan sürülerine (o dönemde bunlar çok değerliydi)[3], demir ve kölelere bu şekilde sahip olunuyordu; ve elde edilen bu malların çoğu epik şiirlerin mısralarında anlatılan zafer şölenlerinde harcansa da, zenginliklerin bir bölümünün daha fazla zenginleşmek için kullanildığı açıktır. Hâlâ bol bol işlenmemiş toprak bulu-

---

2. Leo ve Botta, *Historie d'Italie*, Fransızca baskısı, 1844, c. I, s. 37.

* 1837'de Boerler tarafından Transvaal'den çıkarılan bir Zulu kabilesi. ç.n.

3. Basit bir bıçağı çalmanın tazminatı 15 altın sikke, bir değirmenin demir parçalarını çalmanın tazminatı ise 45 altın sikkeydi. (Bu konuda Raumer'in *Historisches Taschenbuch*'unda Lamprecht'in yazdığı Wirtschaft und Recht der Franken başlıklı makaleye bakınız, 1883, s. 52). Riparian yasasına göre, bir savaşçının kılıcı, mızrağı ve demir zırhı en az yirmi beş ineğe veya özgür bir insanın iki yıllık emeğine bedeldi. Yalnızca bir göğüs zırhının değeri Salian yasasına göre en az 36 İngiliz kilesi (1296 lt.; ç.n.) buğdaya bedeldi.

nuyordu ve gerekli büyükbaş hayvanlarla aletleri bulduğunda buraları işlemeye hazır yeterince insan vardı. Kırçın, veba, zararlı böcek, yangın veya yeni göçmen akınlarıyla yaşanmaz hale gelmiş olan tüm köyler, sakinleri tarafından terk ediliyor ve bu insanlar yaşayacak yer bulmak için diyar diyar dolaşıyorlardı. Bu durum, benzer koşullarda günümüz Rusya'sında da görülmektedir. Ve eğer bu silahh çetelerdeki *hirdmen*'lerden biri bu köylülere yeni bir yere yerleşmelerine yetecek birkaç sürü hayvanını, -saban değilse de- saban yapımında kullanacakları demiri verirse, onları yeni istilalardan korursa ve sözleşmeye uygun olarak ödemeleri gereken borca vade tanıyarak birkaç yıl her türlü yükümlülükten muaf kalacaklarınının garantisini verirse bu köylüler toprağa yerleşiyordu; ve nihayet, kötü giden mahsullere, sellere ve bulaşıcı hastalıklara karşı verilen zorlu bir mücadeleden sonra, bu öncüler borçlarını geri ödemeye başladıklarında, bölgenin askeri koruyucusuna karşı köleliğe varan yükümlülükler altına girmiş oluyorlardı. Servet şüphesiz bu şekilde birikiyordu ve güç daima serveti takip etti.[4] Yine de altıncı ve yedinci yüzyıllardaki yaşam hakkında daha fazla bilgi sahibi oldukça, servet ve askeri gücün yanı sıra başka bir öğenin de azınhğın otoritesini kurmak için gerekli olduğunu görüyoruz. Bu, hak ve hukuk öğesiydi; kitlelerin adil olarak gördükleri şeyi yerleştirme ve barışı sürdürme yönündeki arzusuydu; ve *scholæ* liderlerine -krallara, düklere, *knyaze*'ye ve diğerlerine- iki, üç yüz yıl sonra sahip olacakları gücü veren de buydu. Yapilan her hata karşılığında uygun şekilde intikam alınmasının gerekli görüldüğü kabile aşamasında gelişmiş olan bu adalet fikri, daha sonraki kurumların tarihi boyunca da

4. Uzun bir süre boyunca, şeflerin temel serveti, kısmen esir alınan kölelerin, çoğunlukla da yukarıda belirtilen biçimde yerleşmiş insanların kişisel mülkleriydi. Mülkiyetin kökeni için bkz. Schollmer'in *Forschungen*'inde Inama Sternegg, *Die Ausbildung der grossen Grundherrschaften in Deutschland*, c. I, 1878; F. Dahn'ın *Urgeschicte der germanischen und romanischen Völker*, Berlin, 1881; Maurer'in *Dorfverfassung*; Guizot'nun *Essais sur l'historie de France*; Maine'in *Village Community*; Botta'nın *Historie d'Italie* adlı eserleri; F. Seebohm, Vinogradov, J.R. Green vb.

devam etti; üstüne üstlük kralların ve feodal lordların otoritesinin dayanağı -askeri veya ekonomik nedenlerden çok- bu adalet fikri oldu.

Aslında, barbar köy topluluğunun temel uğraşlarından biri de (günümüzdeki barbar çağdaşlarımızda olduğu gibi), dönemin geçerli adalet anlayışından kaynaklanan intikam fikrine hızla son vermekti. Bir tartışma çıktığında, topluluk anında müdahale ediyordu ve halk meclisi olayı duyduğunda, mağdura ödenecek olan tazminat miktarının (*wergeld*) yanı sıra *fred* miktarını yani huzuru bozulduğu için komüne ödenmesi gereken para cezasını da belirliyordu. İç kavgalar bu şekilde kolaylıkla yatıştırılıyordu. Ancak iki farklı kabile arasında ya da iki kabile konfederasyonu arasında, alınan tüm önlemlere rağmen[5] anlaşmazlık ortaya çıktığında öyle bir hakem bulmak gerekiyordu ki, hem yansızlığı hem de en eski yasaları bilmesi açısından, kararlarını her iki taraf da kabul edebilsin. Farklı kabile ve konfederasyonların geleneksel hukukları, ödenecek olan tazminatlar açısından birbirinden farklı olduğundan zorluk da büyüyordu. Bu nedenle, hakemi, eski yasaları olanca saflığıyla korumasıyla ve hukukun hafızalarda ölümsüzleştirilmesi için kullanılan şarkıları, *triad*'ları, sagaları vs. çok iyi bilmesiyle ünlü ailelerden seçmek alışkanlık haline gelmişti; ve hukuku bu şekilde korumak da bir çeşit sanat, belirli ailelerde kuşaktan kuşağa aktarılan bir "sır" haline gelmişti. Bunun sonucu olarak İzlanda'da ve diğer İskandinav topraklarında, her *Allthing*'de veya ulusal mecliste bir *lövsögmathr,* meclisi aydınlatmak için tüm yasayı ezberden okurdu. İrlanda'da da, eski gelenekleri bilmesiyle ünlü olan ve buna bağlı olarak da hakim olarak büyük bir otorite sahibi olan özel bir sınıf olduğu bilinmektedir.[6] Yine Rusya' daki tarihsel olaylardan, "klanların klanlara karşı ayaklanma-

---

5. Bkz. Sir Henry Maine, *International Law*, Londra, 1888.

6. *Ancient Laws of Ireland*, Giriş; E. Nys, *Etudes de droit international*, c. 1, 1896, s. 86 ve sonrası. Osetler arasında *en eski* üç köyün hakemleri özel bir üne sahiptir. (M. Kovalevski, *Modern Custom and Old Law*, Moskova, 1886, II. s. 217, Rusça.)

sından" kaynaklanan gittikçe artan kargaşa nedeniyle göç eden Kuzeybatı Rusya'daki ailelerin Norman *varingiar*'lara hakimleri olsunlar diye ve savaşçı *scholæ*'ye komutanlık etsinler diye başvurduklarını öğrendiğimizde; sonraki iki yüzyıl boyunca *knyaze* veya düklerin hep aynı Norman aileden seçildiğini öğrendiğimizde, Slavların Normanların hukuk bilgisine güvendiklerini ve farklı Slav boylarının tümünün bunu kabul edeceğine inandıklarını da fark ederiz. Bu durumda eski âdetlerin aktarılması için kullanılan en eski Cermen ve İskandinav alfabesini biliyor olmak Normanlar açısından kesinlikle bir avantajdı; ancak diğer durumlarda, hakemlik yapması için ailenin "en eski" koluna, anne tarafından geldiği varsayılan kola başvurulduğuna ve verilecek kararların adil olduğuna güvenildiğine dair belirtiler vardır.[7] Öte yandan daha sonraki bir dönemde hakemleri, misillemenin adalet olmadığına dair, bugün unutulmuş olan temel Hıristiyanlık ilkesine hâlâ sadık kalan Hıristiyan ruhban sınıfı arasından seçmek yolunda belirgin bir eğilim görüyoruz. O dönemde Hıristiyan ruhban sınıfı, kan davasından kaçanlara kiliselerin kapılarını açık tutuyor ve dişe diş, kana kan şeklindeki eski kabile ilkesine daima karşı çıkarak, suçla ilgili durumlarda gönüllü olarak hakemlik yapıyordu. Kısacası, ilk kurumların tarihine daha derinlemesine baktıkça, otoritenin kökeni konusundaki militer teorinin zemininin gittikçe daraldığını görüyoruz. Hatta sonraları böyle bir baskı kaynağı haline gelen otoritenin kökeni bile muhtemelen kitlelerin barışçıl eğilimleriydi.

Tüm bu durumlarda, genellikle tazminatın yarısı olan *fred* halk meclisine veriliyordu; ve çok eski dönemlerden beri ortak fayda ve savunma amaçlı kullanılıyordu. Berberiler ve belirli Moğol soyları arasında *fred* hâlâ aynı amaçlarla kullanılır (kulelerin yapımı); ve birkaç yüzyıl sonra bile adli para cezalarının Pskov'da ve birçok Fransız ve Alman şehrinde

---

7. (Keltlerde şef henüz sağken halefinin akrabaları arasından seçilmesi düşüncesinin o dönemde önemli bir rol oynadığını düşünmek hiç de mantıksız değildir; ancak henüz bu alanda araştırma yapılmamıştır.

şehir duvarlarının onarımında kullanıldığı konusunda doğrudan ipuçlarımız var.[8] Bu nedenle de para cezalarının, hem bölgenin savunmasında güvenilen silahlı adamlar *schola*'sının bakımını sağlamakla hem de cezaları uygulamakla yükümlü hakeme, yargıca bırakılması gayet doğaldı. Bu durum sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda evrensel bir âdet halini aldı; hatta bu, cezayı belirlemek için seçilmiş kişi bir piskopos olsa bile geçerliydi. Günümüzde yargı kuvveti ile yürütme kuvveti olarak adlandırdığımız şeyin bileşimi burada tohum halinde mevcuttu. Ancak dükün veya kralın yetkileri bu iki işlevle sıkı sıkıya kısıtlanmıştı. Dük veya kral, halkın yöneticisi değildi -yüce iktidar hâlâ halk meclisine aitti- hatta halk milislerinin kumandanı bile değildi; halk silahlanınca, yine seçilmiş olan bir başka şefin, kralın astı değil dengi olan bir şefin komutasında ilerliyordu.[9] Kral yalnızca kendi kişisel mülkünün efendisiydi. Aslında, Latince'deki *rex*'in eşanlamlısı olan barbar dilindeki *konung*, *koning* veya *cyning* sözcüğü geçici bir liderden veya grup şefinden başka bir anlama gelmiyordu. Küçük bir gemi filosunun komutanı hatta tek bir korsan gemisinin reisi de bir *konung* idi, günümüze dek Norveç'teki balıkçı şefleri *Not-kong* -"ağların kralı"- olarak adlandırılagelmiştir.[10] Kralın şahsına sonradan atfedilen büyük saygı o dönemde henüz yoktu ve kabileye ihanetin cezası ölüm iken, bir kralın katline karşılık tazminat ödemek yetiyordu: tek fark kralın özgür bir insandan daha değerli olmasıydı.[11] Kral Knu'nun (veya Canute'nin) kendi *schola*'sın-

---

8. 1002 yılındaki St. Quentin fermanında, işlenen suç sonucu yıkılan evler karşılığında ödenen bedelin şehir duvarlarının onarımında kullanıldığı açıkça belirtilmektedir. Alman şehirlerindeki *Ungeld* de aynı akıbete uğruyordu. Pskov'da katedral para cezaları için banka rolünü üstleniyordu ve bu fondan duvarlar için para alınıyordu.

9. Sohm, *Fränkische Rechts und Gerichtsverfassung*, s. 23; ayrıca Nitzsch, *Geschichte des deutschen Volkes*, I, 78.

10. Bu konudaki harika yorumlar için bkz. Augustin Thierry *Lettres sur l'histoire de France*, yedinci mektup. İncil'in barbar dillerine çevirisi bu konuda son derece aydınlatıcıdır.

11. Anglo-Sakson yasasına göre bir asilin otuz altı katı. Ancak, Rothari ya-

dan bir adamı öldürme hadisesi, Saga'da şöyle anlatılır: Kral yoldaşlarını bir *thing*'e çağırmıştır, orada diz çökerek affedilmek için yalvarır. Kral affedilir, ancak normal tazminatın dokuz katını ödemesi şartıyla; bunun üçte biri adamlarından birini kaybettiği için kendisine kalır, üçte biri katledilen adamın akrabalarına ve üçte biri de -*fred* olarak- *schola*'ya verilir.[12] Kralın şahsına kutsallık atfedilmesi için, Roma hukukundan yana olan hukukçuların ve Kilise'nin çifte etkisi altındaki mevcut fikirlerde kökten bir değişiklik olması gerekiyordu.

Öğelerini tanımlamış olduğumuz otoritenin adım adım gelişimini izlemek istersek bu denemelerin kapsamını aşmış oluruz. İngiltere'de Bay ve Bayan Green, Fransa'da Augustin Thierry, Michelet ve Luchaire, Almanya'da Kaufmann, Janssen, W. Arnold ve hatta Nitzsch, İtalya'da Leo ve Botta, Rusya'da Belayev, Kostomarov ve onların izleyicileri gibi tarihçiler bu konuyu bütünüyle ele alarak bir zamanlar özgür olan halkların, askeri koruyucularının bir bölümünü beslemeyi basitçe kabul ettikten sonra nasıl bu koruyucuların serfleri haline geldiklerini; bir kilisenin veya senyörün "koruması" nın özgür bir insan için nasıl katı bir gereklilik olduğunu; her senyörün veya piskoposun şatosunun nasil bir soyguncu yuvası haline geldiğini -yani tek kelimeyle feodalizmin nasıl dayatıldığını- ve haçı takan serfleri özgür kılan haçlı seferlerinin halkın özgürlük güdülerini nasıl canlandırdığını göstermişlerdir. Tüm bunların burada tekrar anlatılmasına gerek yoktur, başlıca amacımız, kitlelerin karşılıklı yardımlaşma kurumlarındaki *yaratıcı* dehasını izlemektir.

---

salarında, bir kralı öldürmenin cezası ölümdür; yine de bu yeni düzenleme Lombardiya yasalarına -Leo ve Botta'nın da belirttiği gibi- (Roma etkisi bir yana) kralı kan davasından korumak için 1646'da dahil edilmiştir. O dönemde (nasıl bir zamanlar topluluk kendi verdiği cezaların uygulayıcı idiyse) kendi verdiği cezaların uygulayıcısı olan kral da özel bir düzenleme ile korunmak zorundaydı; özellikle de Rothari'den önce pek çok Lombardiya kralı art arda katledilmişti. (Leo ve Botta, *age*, I, s. 66-90).

12. Kaufmann, *Deutsche Geschichte*, c. I, "Die Germanen der Urzeit", s. 133.

Barbarca özgürlüğün son izlerinin de silinmekte olduğu; binlerce küçük yöneticinin egemenliği altına giren Avrupa' nın -eski medeniyet başlangıçlarında da görülen- barbarlık aşamasını veya -Afrika'da şimdi görmekte olduğumuz gibi-, barbar monarşileri takip eden teokratik veya despot devletlere doğru ilerlediği bir dönemde, yaşam farklı bir yönelimle, Antik Yunan sitelerine benzer çizgilerde devam etti. Neredeyse anlaşılmaz gibi gözüken ve tarihçiler tarafından da uzun süre anlaşılamayan bir görüş birliğiyle, şehir yerleşimleri, en küçük kasabalara dek, dünyevi ve ruhani efendilerinin boyunduruğunu kırmaya başladı. Tahkim edilmiş köy, senyörün şatosuna karşı ayaklandı, önce kafa tuttu, sonra saldırdı ve nihayet yok etti. Hareket bir noktadan diğerine, Avrupa sınırları içindeki her şehre yayıldı; ve yüz yıldan daha kısa bir sürede Akdeniz, Kuzey Denizi, Baltık ve Atlas Okyanusu kıyılarından İskandinav fiyortlarına; Apeninler, Alpler, Kara Orman, Grampianlar ve Karpat Dağlarının eteklerinden; Rusya, Macaristan, Fransa ve İspanya'nın ovalarına dek her yerde özgür şehirler ortaya çıktı. Her yerde aynı başkaldırı, aynı özelliklerle, aynı aşamalardan geçerek ve aynı sonuçlara yol açarak ortaya çıktı. İnsanlar şehir duvarlarının arkasında kendilerini koruyabildiklerinde veya korumayı umduklarında, tek bir ortak fikir etrafında birleşen kendi "fesat örgütleri"ni, kendi "kardeşlik"lerini, kendi "dostluk"larını oluşturuyor ve karşılıklı desteğe ve bağımsızlığa dayalı yeni bir yaşama doğru cesurca ilerliyorlardı. Ve öylesine başarılı oldular ki, üç veya dört yüzyıl içinde Avrupa'nın çehresini değiştirdiler. Güzellikte ve ifade gücünde o güne dek eşi benzeri olmayan, özgür insanların özgür birliklerinin dehasını ortaya koyarak kıtayı görkemli yapılarla donatıp gelecek kuşaklara muazzam bir sanat ve endüstri mirası bıraktılar; öyle ki, mevcut uygarlığımız, tüm kazanımları ve geleceğe yönelik vaatleriyle bu mirasın biraz geliştirilmesinden başka bir şey değildir. Ve bu büyük sonuçları doğuran güçleri keşfetmeye çalıştığımızda, bunları bireysel kahramanların dehâsında ya da büyük devletlerin güçlü örgütlenmelerinde veya yöneticilerinin politik kapasitesinde değil, köy

topluluğunda görürüz; ortaçağda ise, karşılıklı yardımlaşma ve desteğin, aynı ruhtan esinlenmesine rağmen yeni bir model temelinde şekillenerek varlığını ve etkisini sürdürmüş yeni bir birlik biçiminde -loncalarda- görürüz.

Feodalizmin, köy topluluğunun dağılması anlamına gelmediğini günümüzde artık çok iyi biliyoruz. Senyör, köylülere kölece bir çalışmayı dayatmakta ve önceden yalnızca köy topluluğunun sahip olduğu hakları (vergiler, köle mallarına el koyma, miras ve evlilik üzerindeki haklar) kendisine tahsis etmekte başarılı olmuşsa da, köylüler kendi topluluklarındaki iki temel hakkı korumuştur: toprağın ortak mülkiyeti ve yargılama yetkisi. Daha eski zamanlarda, kral bir köye görevli memurunu gönderdiğinde, köylüler onu bir ellerinde çiçek öbür ellerinde de silahla karşılar ve hangi yasayı uygulamaya niyetlendiğini sorarlardı: köyde bulduğunu mu yoksa yanında getirdiğini mi? Ve eğer ilkini uygulamaya niyetliyse, ona çiçek verir ve köylerine kabul ederlerdi; yok ama ikincisini uygulama niyetindeyse silahlarıyla onu geri püskürtürlerdi.[13] Daha sonraları ise, kralın veya senyörün reddetmeye güçlerinin yetmediği görevlisini kabul etmişlerdi; ancak yine de kendi halk meclislerinin yargı yetkisini koruyorlardı; altı, yedi veya on iki yargıcı kendileri seçiyorlardı, bunlar da ya hakem olarak ya da ceza tayin edici olarak halk meclisinin huzurunda senyörün yargıçlarıyla birlikte bulunuyorlardı. Çoğu durumda, görevli olarak gelmiş yargıca, verilen cezayı onaylamaktan ve âdet olan *fred*'i toplamaktan başka yapacak bir şey kalmıyordu. O dönemde özyönetim ve özyasama anlamında değerli bir hak olan özyargı hakkı tüm mücadelelerde korunmuştu; hatta Şarlman'ın çevresindeki kanun adamları bile bu hakkı ortadan kaldıramadılar; bunu onaylamak zorunda kaldılar. Aynı zamanda, topluluğun egemenlik alanına giren tüm konularda, halk meclisi üstünlüğünü koruyor ve (Maurer'in de gösterdiği gibi) sık sık toprak sahipli-

---

13. Dr. F. Dahn, *Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker*, 1881, Bd. I, 96.

ğiyle ilgili konularda senyörün boyun eğmesini istiyordu. Feodalizmin güçlenmesi hiçbir şekilde bu direnişi kıramadı; köy topluluğu yerini korudu; dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda Normanların, Arapların ve Macarca konuşan kavimlerin işgalleri sırasında, askeri *scholæ*'nin toprağı korumak için pek fazla değer taşımadığı kanıtlandığında, tüm Avrupa'da köyleri taş duvarlar ve kalelerle tâhkim etmek yolunda genel bir hareket başladı. O dönemde köy komünlerinin enerjisiyle binlerce merkez tahkim edildi; bu komünler kendi duvarlarını inşa ettikten, bu yeni korunakta -şehir duvarlarının içinde- bir çıkar ortaklığı oluştuktan sonra, komüncüler artık iç düşmanlarının, senyörlerin tecavüzlerinin yanı sıra yabancıların işgallerine karşı da direnebileceklerini anlıyorlardı. Ortaçağ şehri doğmuştu.[14]

Hiçbir dönem, halk kitlelerinin yapıcı gücünü, "feodal ormanın ortasındaki çayırlıklar"a benzeyen korunaklı köy ve pazar yerinin senyörün boyunduruğundan kurtulduğu ve yavaş yavaş geleceğin şehir örgütlenmesini yarattığı onuncu ve on birinci yüzyıldan daha iyi gösteremez. Ne yazık ki bu dönem hakkındaki tarihi bilgi son derece sınırlıdır: sonuçları biliyoruz, ancak bu sonuçlara hangi araçlarla ulaşıldığı hak-

---

14. Maurer'in savunduğu görüşleri (*Geschichte der Stdteverfassung in Deutschland*, Erlangen, 1869) benimsememin nedeni, köy topluluğundan ortaçağ şehrine kesintisiz geçişi kanıtlamış olması ve komünal hareketin evrenselliğini yalnızca bu bakış açısının açıklayabilmesidir. Savigny ve Eichhorn ile ardılları, Roma'daki kent özyönetim geleneklerinin asla toptan yok olmadığını açıkça göstermişlerdir. Ancak, barbarlarda şehirden önce gelen köy komünleri aşamasını hiç dikkate almamışlardır. Gerçek şu ki, uygarlık, yeniden başladığı her yerde, Yunanistan'da, Roma'da veya Orta Avrupa'da, aynı aşamalardan geçmiştir -kabile, köy komünü, özgür şehir, devlet- ve bunlardan her biri bir önceki aşamanın doğal bir evrimidir. Elbette, her bir uygarlığın deneyimleri asla kaybolmamıştır. Doğu uygarhklarının etkisini taşıyan Yunan Roma'yı, Roma da bizim uygarlığımızı etkilemiştir; ancak bu uygarlıkların hepsi aynı yerden -kabileden- başlamıştır. Ve nasıl devletlerimizin Roma devletinin birer *devamı* olduğunu söyleyemiyorsak, aynı şekilde Avrupa ortaçağ şehirlerinin (İskandinavya ve Rusya dahil) Roma şehirlerinin birer devamı olduğunu da söyleyemeyiz. Bu şehirler, Roma şehir geleneklerinden belirli ölçüde etkilenen barbar köy topluluklarının devamlarıydı.

kında pek az şey biliyoruz. Ya tamamen bağımsız olan, ya da belli başlı soylu veya tüccar ailelerinin yönettiği ve surlarla korunan şehirlerin halk meclisleri, şehrin askeri *defensor*'u-nu (koruyucusu) ve üst yargıcını seçme hakkını ya da en azından bu konuma sahip olma arzusundaki kişiler arasında seçim yapabilme hakkını kazandı ve korudu. İtalya'nın genç komünleri *defensor*'larını veya *domini*'yi sürekli olarak uzaklaştırıyor; çekilmek isteyenlerle savaşıyordu. Aynı şey Doğu'da da cereyan ediyordu. Bohemya'da hem fakirler hem de zenginler (*Bohemicae gentis magni et parvi, nobiles et ignobiles*) seçimlere katılırken;[15] Rus şehirlerindeki *veçe*'ler (halk meclisleri) düzenli olarak kendi düklerini -hep aynı Rurik ailesinden- seçiyorlar, onunla anlaşma yapıyorlar ve hoşnutsuz kaldıklarında onu görevden uzaklaştırıyorlardı.[16] Aynı dönemde Batı ve Doğu Avrupa'daki pek çok şehirde görülen eğilim, şehrin seçtiği bir piskoposu *defensor* kabul etmekti; şehirlerin "dokunulmazlığını" korumak ve özgürlüğünü savunmak için öyle çok piskopos öne çıktı ki, birçoğu öldükten sonra şehrin azizi ve koruyucusu olarak kabul edildi. Aziz Uthelred Winchester'in, Aziz Ulrik Augsburg'un, Aziz Wolfgang Ratisbon'un, Aziz Heribert Köln'ün, Aziz Adalbert Prag'ın koruyucusuydu. Bunların yanı sıra pek çok keşiş ve başrahip de halkın haklarının savunulmasında rol aldıklarından çok sayıda şehrin azizi kabul edildi.[17] Ve ister laik ister ruhban olsun, bu yeni *defensor*'larla birlikte, yurttaşlar kendi halk

---

15. M. Kovalevski, *Modern Customs and Ancient Laws of Russia* (*Ilchester Lectures*, Londra, 1891, Ders 4).

16. *Udyelnyi dönemi* diye bilinen bu dönemle ilgili olarak Belayev (*Tales from Russian History*), Kostomarov'un (*The Beginnings of Autocracy in Russia*) ve özellikle Profesör Sergeyeviç'in (*The Vyeche and the Prince*) eserlerinde ayrıntılı bilgiler sunuluncaya dek hatırı sayılır miktarda araştırma yapmak gerekti. İngiliz okur bu dönem hakkında M. Kovalevski'nin yukarıda adı verilen eserinden, Fransızca'da Rambaud'nun *Histoire de la Russie*'sinden ve özet olarak da *Chambers's Encyclopedia*'nın "Rusya" maddesinden bilgi edinebilir.

17. Ferrari, *Histoire des révulutions d'Italie*, I, 257; Kallsen, *Die deutschen Städte in Mittelalter*, Bd. I. (Halle, 1891).

meclisleri için hukuki ve idari bakımdan tam bir özerklik elde ettiler.[18]

Tüm kurtuluş süreci, halktan insanların -ismi tarihe geçmemiş meçhul kahramanların- davaya adanmış, görünmeyen sayısız edimiyle gerçekleştirilmişti. Soylu ailelerin sonu gelmez çatışmalarına halk kitlelerinin bir sınır çekmeyi denediği Mütareke Hareketi (*treuga Dei*) adlı muhteşem hareket, genç şehirlerde doğdu, bu şehirlerin piskoposları ve yurttaşları kendi içlerinde sağladıkları barışı soylulara da yaymaya çalışıyordu.[19] O dönemde İtalya'nın ticari şehirleri ve özellikle de (844'ten bu yana kendi konseylerini seçmekte olan ve onuncu yüzyılda sık sık duka değiştiren)[20] Amalfi, daha sonra tüm Avrupa için bir model haline gelen geleneksel denizcilik ve ticaret hukukunu çoktan oluşturmuştu; Ravenna kendi zanaat örgütünü kurmuştu; ve ilk devrimini 980 yılında yapmış olan Milano da büyük bir ticaret merkezi haline gelmiş, on birinci yüzyıldan itibaren buradaki zanaatlar tam bir bağımsızlığın nimetlerinden yararlanmıştı.[21] Bruges, Ghent şehirlerinin durumu da aynıydı; ve *Mahl* ya da *forum*'un tamamen bağımsız bir kurum haline geldiği pek çok

---

18. Londra'daki halk meclisleri konusunda Bay G.L. Gomme'nin mükemmel yorumlarına bakınız (*The Literature of Local Institutions*, Londra, 1886, s. 76). Ancak, halk meclislerinin diğer yerlerde sahip olduğu bağımsızlığı kraliyet şehirlerinde asla elde edemediği de belirtilmeli. Hatta, her konuda bağımsız davranmaya alışkın bir halk meclisi geleneğine sahip olmayan Moskova ve Paris şehirlerinin, krallar ve kilise tarafından gelecekteki devlet için de kraliyet otoritesinin beşiği olarak seçildiği kesindir.

19. A. Luchaire, *Les Communes françaises*; ayrıca Kluckohn, *Geschichte des Gottesfrieden*, 1857. L. Sémichon (*La paix et la trêve de Dieu*, 2 cilt, Paris, 1869) komünal hareketi bu kurumdan çıkmış gibi göstermeye çalışmıştır. Gerçekte, Louis le Gros önderliğinde hem asillerin soygunlarına hem de Norman istilalarına karşı başlatılan birlik gibi *treuga Dei* de tümüyle halk hareketiydi. Sözünü ettiğimiz birlikten bahseden tek tarihçi -yani Vitalis- onu "halk komünü" olarak tanımlamıştır ("Considérations sur l'histoire de France", Augustin Thierry'nin eserlerinin VI. cildinde, Paris, 1868, s. 191 ve dip*notu*).

20. Ferrari, I, 152, 263 vs.

21. Perrens, *Histoire de Florence*, I, 188; Ferrari, *age*, I, 283.

Fransız şehri de bu durumdaydı.[22] Hâlâ takdir ettiğimiz ve dönemin entelektüel hareketine alabildiğine tanıklık eden mimari yapıtlarla şehirlerin artistik biçimde dekore edilmesi de yine bu dönemde başladı. Raoul Glaber tarihsel yazılarında "o dönemde bazilikalar neredeyse tüm dünyada yenilendi," diye yazmaktadır ve ortaçağ mimarisinin en güzel anıtlarından bazıları bu döneme aittir: Bremen'in o muhteşem eski kilisesi dokuzuncu yüzyılda yapilmıştır, Venedik'teki Saint Marco 1071'de tamamlanmıştır ve güzelim Piza kulesi 1063'te bitirilmiştir. Aslında, on ikinci yüzyıl Rönesansı[23] ve -Reformun[24] öncüsü olan- on ikinci yüzyıl Rasyonalizmi olarak tanımlanan entelektüel hareket, çoğu şehrin hâlâ küçük köy komünlerinin sıradan bir yığınından ya da tahkim edilmiş bir sur içinden ibaret olduğu bu döneme aittir.

Bununla birlikte, büyümekte olan bu bağımsızlık ve aydınlanma merkezlerine, fikir ve eylem birliği ile inisiyatif gücü sağlamak için, onlara on ikinci ve on üçüncü yüzyillarda güç vermiş olan, köy komünü ilkesinin yanı sıra, diğer bir unsur da gerekiyordu. İşlerin, sanat ve zanaat çeşitliliğinin giderek artması ve uzak ülkelerle yapılan ticaretin büyümesi, yeni bir birlik çeşidini gerekli kılıyordu ve ihtiyaç duyulan bu yeni unsur da *loncalar* ile sağlandı. Loncalar, kardeşlikler, dostluk cemiyetleri adı altında bulunan ve Rusya'da *zestvo, minne, artel* denen, Sırbistan ve Türkiye'de *esnaf cemiyetleri*, Gürcistan'da *amkari,* vs. denen bu birlikler, ortaçağda öylesine önemli bir gelişme gösterdi ve şehirlerin özgürleşmesinde o kadar önemli bir rol oynadı ki, bunlar hakkında ciltler dolusu eser yazılmıştır. Ancak bu kurumun evrenselliğini ve gerçek özelliklerini anlamak, tarihçilerin altmış yıldan fazla zamanını almıştır. Bu kardeşlik camialarının *gentes*'de ve

22. Augustin Thierry, *Essai sur l'histoire du Tiers-Etat*, Paris, 1857, s. 414, *dipnot*.

23. F. Rocquain, *Etudes sur l'histoire de France,* "La Renaisance au XIIe siècle", Paris, 1875, s. 55-117.

24. N. Kostomarov, *Monographies and Researches*, "The Rationalists of the Twelfth Century" (Rusça).

köy komününde işlediğini gördüğümüz ilkelerin bir devamı olduğunu kesin olarak ileri sürmemiz için; ve bunların Roma'daki *collegiæ* ile Yunan ve Hint'teki[25] eski birliklerle olan kökensel ilişkisini anlayabilmemiz için, yüzlerce lonca yasasının basılıp incelendiği günümüze varmış olmamız şarttı.

Ortaçağın bu kardeşlik camialarını en iyi anlatan şey, gemilerde oluşan geçici loncalardır. Hansa gemilerinden biri, limandan ayrıldıktan sonra gezisinin birinci gününü tamamladığında, kaptanın (*Schiffer*) tüm mürettebatı toplayarak yaptığı konuşmayı bir görgü tanığı şöyle aktarır:

> "Şu anda kaderimiz Tanrı'nın ve dalgaların elinde olduğundan," dedi [kaptan], "her birimiz diğerine eşit olmalı. Ve çevremiz fırtınalar, dev dalgalar, korsanlar ve diğer tehlikelerle sarılmış olduğundan, seyahatimizi sağ salim tamamlamamız için sıkı bir düzen tutturmak zorundayız. Bu nedenle iyi bir rüzgâr ve başarı için dua etmeli ve deniz yasası uyarınca, yargıç koltuğuna oturacak olanları belirlemeliyiz." Bunun üzerine mürettebat, yargıçlık yapması için bir *Vogt* ile dört *scabini* seçti. Yolculuğun sonunda *Vogt* ve *scabini* görevlerinden feragat ederek mürettebata şöyle seslendiler: "Gemide yolculuk sırasında her ne olmuşsa, birbirimizi affetmeli ve ölü olarak görmeliyiz (*todt und ab sein lassen*). Bir şeylere doğru demişsek, adalet için demişizdir. Bu nedenle, dürüst adalet adına, hepinizden rica ediyoruz, birbirinize beslemiş olabileceğiniz tüm düşmanlıkları unutun ve asla kötülük düşünmeyeceğinize dair ekmek ve tuz üzerine yemin edin. Ancak, aranızdan biri, kendisine haksızlık yapıldığını hissediyorsa, karadaki *Vogt*'a başvurmalı ve vakti geçmeden adaletin yerine gelmesini dilemelidir." Karaya çıkıldığında, *fred* olarak toplanan para, fakirlere dağıtılmak üzere liman *Vogt*'una verildi.[26]

---

25. Loncaların evrenselliği hakkında çok ilginç gerçekler, Rev. J.M. Lambert'in "Two Thousand Years of Guild Life" adlı eserinde (Hull, 1891) bulunabilir. Gürcü *amkari*'si konusunda, bakınız S. Egyazarov, Gorodski Tsehi ("Organization of Transcaucasian Amkari"), *Memoirs,* Kafkas Coğrafya Topluluğu, XIV, 2, 1891.

26. Fichard'ın *Frankfurter Archiv*'inden J.D. Wunderer, "Reisebericht", II, s. 245; aktaran Janssen, *Geschichte des deutschen Volkes*, I, 355.

Bu basit anlatım ortaçağ loncalarının ruhunu belki de her şeyden daha iyi tasvir etmektedir. Bir grup insanın -balıkçılar, avcılar, gezici tacirler, yapıcılar veya yerleşik zanaatkârlar- ortak amaçlar için bir araya geldiği her yerde benzer örgütlenmeler ortaya çıkıyordu. Örneğin, güvertede kaptanın deniz otoritesi vardı; ancak ortak girişimin başarısı için, güvertedeki herkes, zengin ya da fakir, kaptan veya gemici olsun, karşılıklı ilişkilerinde eşit olmayı, basit bir biçimde, birbirine yardım etmek mecburiyetinde olan insanlar olmayı ve olası anlaşmazlıklarını hep beraber seçtikleri yargıçlar huzurunda çözmeyi kabul ediyordu. Aynı şekilde, birkaç zanaatkâr -duvarcılar, marangozlar, taş kırıcılar vs.- örneğin bir katedral inşa etmek üzere bir araya geldiğinde, her biri kendi politik örgütlenmesi olan bir şehirden geliyordu ve ayrıca her biri kendi zanaat grubuna dahildi; ancak yine de ortak bir girişim nedeniyle, başkalarından daha becerikli oldukları için bir araya geliyorlardı ve geçici de olsa, daha yakın bağlarla birbirine bağlı, yekvücut olarak örgütleniyorlardı; katedral inşa etmek için lonca kuruyorlardı.[27] Aynı şeyi günümüzde, Berberilerin *çof*'unda da görmekteyiz:[28] Berberilerin kendi köy komünleri vardır; ancak bu, politik, ticari ve kişisel birlik ihtiyaçları için yeterli değildir ve *çof*'un daha sıkı kardeşlik camiasını kurarlar.

Ortaçağ loncasının toplumsal özelliklerine gelince, herhangi bir lonca yasası bunu açıklayabilir. Örneğin, eski bir Danimarka loncasının *skraa*'sını ele aldığımızda, ilk gözümüze çarpan şey, loncada hüküm sürmesi gereken genel kardeşçe duygulardır; ardından, iki kardeş arasındaki veya bir kardeşle bir yabancı arasındaki kavgaya ilişkin lonca içi yargı düzenlemeleri gelir; sonra da kardeşlerin toplumsal görevleri sayılır. Eğer bir kardeşin evi yanar veya gemisi kaybolursa, ya da bir hac yolculuğu sırasında başına terslikler gelmişse,

27. Dr. Leonard Ennen, *Der Dom zu Köln, Historische Einleitung*, Köln, 1871, s. 46-50.

28. Önceki bölüme bakınız.

tüm kardeşler onun yardımına koşmalıdır. Bir kardeş tehlikeli bir hastalık geçirdiğinde, iyileşinceye dek iki kardeş onun başucunda beklemelidir; eğer ölürse, kardeşler onu gömmelidir -vebanın olduğu o dönemde bu önemli bir olaydır- ve kiliseye, mezara dek onu yalnız bırakmamalıdır. Ölümünden sonra, eğer çocukları muhtaç kalırsa bakımları üstlenilir; çoğu zaman, dul eş loncanın "kız kardeşi" kabul edilir.[29]

Bu iki temel özellik her türlü amaç için oluşturulan her türden kardeşlik camiasında görülmekteydi. Üyeler birbirlerini her zaman kardeş olarak görmekte ve birbirlerine kız kardeş, erkek kardeş demekteydi;[30] lonca karşısında herkes eşitti. Ortak bir "sözleşme"leri (ortak büyükbaş hayvanlar, arazi, binalar, ibadet yerleri veya "depolar") vardı. Tüm kardeşler aralarındaki eski anlaşmazlıkları bir yana bırakacaklarına yemin ederlerdi; ve birbirleriyle bir daha asla kavga etmeme zorunluluğu dayatmaksızın, hiçbir kavganın kan davasına dönüşmemesi veya kardeşler arasındaki mahkeme dışında herhangi bir mahkemede dava konusu edilmemesi gerektiği konusunda hemfikirdiler. Kardeşlerden birinin, lonca dışından bir yabancıyla kavgaya karışması durumunda, ister haklı olsun ister haksız, lonca onu desteklemeliydi; yani haksız yere suçlanmış da olsa, gerçekten saldırgan da olsa tüm kardeşler onu desteklemeyi ve sorunu barışçıl bir biçimde halletmeyi kabul ederlerdi. Gizli bir saldırganlık söz konusu olmadığı sürece -bu durumda sürgün muamelesi görürdü- kardeşlik camiası onun yanında olurdu.[31] Haksızlığa uğra-

---

29. Kofod Ancher, *Om gamle Danske Gilder og deres Undergång*, Kopenhag, 1785. Bir Knu loncası tüzüğü.

30. Kadınların loncalardaki konumları hakkında, Bayan Toulmin Smith'in, babasının yazdığı *English Guilds* eserine yazdığı girişe bakınız. 1503'teki Cambridge tüzüklerinden biri (s. 281) oldukça netti: "bu tüzük, Tüm Azizler locasının bütün erkek ve kız kardeşlerinin ortak rızasıyla hazırlanmıştır."

31. Ortaçağda, yalnızca gizli saldırılar cinayet olarak ele alınıyordu. Açıkça işlenen kan davası cinayeti adil kabul ediliyordu; bir kavga sırasında öldürmek, saldırgan pişmanlık duyup yaptığı hatayı düzeltme isteği gösterdiğinde cinayet değildi. Bu ayrımın derin izleri hâlâ çağdaş ceza hukukunda, özellikle de Rusya'da mevcuttur.

yan kişinin yakınları intikam almak isterse, camia ona kaçması için bir at veya bir kayıkla bir çift kürek, bir bıçak ve bir kılıç temin ederdi; şehirde kalmaya karar verdiği takdirde, on iki kardeş onu korumak üzere ona eşlik ederdi ve bu arada da bir uzlaşma yolu bulmaya çalışırlardı. Kardeşler onun ifadesinin doğruluğunu desteklemek için mahkemeye gider ve yemin ederlerdi; suçlu bulunursa da, belirlenen tazminatı ödeyemediği için mahvolmasına ve bir köle haline gelmesine izin vermezlerdi; tıpkı eskiden *gens*'de olduğu gibi, tazminatı hepsi öderdi. Ancak bir kardeş loncadaki kardeşlerine ya da diğer insanlara verdiği sözden döndüğünde camiadan "bir hiç olarak" atılırdı (*tha scal han maeles af brödrescap met nidings nafn*).[32]

Tüm ortaçağ yaşamını yavaş yavaş kaplayan bu camiaların temel fikirleri bunlardı. Gerçekten de, olası tüm mesleklerin loncaları olduğunu biliyoruz: serf loncaları,[33] özgür insanların loncaları ve hem serflerin hem de özgür insanların karma loncaları; avlanma, balıkçılık veya ticari girişim gibi özel amaçlarla oluşturulan ve bu özel amaca ulaşıldığında dağılan loncalar; ve belirli bir sanat veya meslek için oluşturularak yüzyıllarca varlığını sürdüren loncalar. Faaliyetler çeşitlilik kazandıkça, loncaların çeşitliliği de artıyordu. Dolayısıyla, yalnızca tacirlerin, zanaatkârların, avcıların ve köylülerin değil; ayrıca, rahiplerin, ressamların, ilkokul ve üniversite öğretmenlerinin loncalarını da görüyoruz, dini piyesler oynamak için, kilise inşa etmek için, belirli bir sanat veya zanaat ekolünün "sır"rını açıklamak için, veya hoşça vakit geçirmek için de loncalar kurulmuştur -hatta dilenciler, cellatlar ve yoldan çıkmış kadınlar arasında kurulan loncalar da vardır; bunların hepsi lonca içinde yargılama ve karşılık-

---

32. Kofod Ancher, *age*. Bu eski kitapçıkta, daha sonraki araştırmacıların gözünden kaçan birçok şey vardır.

33. Bu loncalar serflerin isyanlarında önemli bir rol oynamıştı, bu nedenle dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında defalarca yasaklandılar. Elbette ki, kralın yasakları kağıt üstünde kaldı.

lı destek şeklindeki ikili ilke temelinde kurulmuştur.[34] Rusya'da, "Rusya'nın yaratılmasının", yeni filizlenmekte olan köy komünlerine olduğu kadar, avcıların, balıkçıların ve tacirlerin *artel*'lerine ya da birliklerine de bağlı olduğuna dair açık kanıtlarımız vardır; günümüzde bile ülke *artel*'lerle doludur.[35]

Bu birkaç saptama bile, kurumun özünü her yıl şenlik düzenlemek olarak görmek isteyen ilk lonca araştırmacılarından bazılarının ne kadar yanıldığını göstermektedir. Aslında, ortak yemek, kent meclisi üyelerinin seçildiği gün ya da ertesi gün düzenlenirdi; tüzükte yapılacak değişiklikler de o zaman tartışılırdı, kardeşler arasındaki kavgalar da çoğunlukla o gün çözüme bağlanırdı[36] ve loncaya bağlılık yemini o

---

34. Ortaçağ İtalyan ressamları da loncalarda örgütlenmişlerdi; bu loncalar daha sonraki bir çağda sanat akademileri haline geldi. O zamanların İtalyan sanatının bugün bile Padua, Bassano, Trevisa, Verona vb. ekolleri arasındaki farkı ayırt etmemizi sağlayacak kadar kendine has bir etkiye sahip olmasının nedeni -der J., Paul Richter-, tüm bu şehirler Venedik'in etkisinde kalmış olsalar da, her şehrin ressamlarının ayrı bir loncaya dahil olması ve bu loncaların da birbirleriyle dostça ilişkiler sürdürmesine rağmen kendine özgü varlığını korumasıdır. Bilinen en eski lonca yasası 1303 tarihinden kalmadır ve Verona'ya aittir; ancak bunun çok daha eski bir yasanın kopyası olduğu da açıktır. Üyelerin yükümlülükleri arasında, "her tür ihtiyaç karşısında kardeşçe yardım", "şehirden geçmekte olan yabancılara misafirperverlik gösterme, çünkü öğrenilmek istenen her türlü bilgi ancak bu şekilde edinilebilir" ve "güçsüz düşeni teselli etme" vardır (*Nineteenth Century*, Kasım 1890 ve Ağustos 1892).

35. *Artel*'lere dair temel eserler *Encyclopedia Britannica*'nın "Russia" maddesinde verilmiştir (9. Baskı, s. 84).

36. Örneğin, Toulmin Smith'in Cambridge loncaları hakkında yazdığı metinlere (*English Guilds*, Londra, 1870, s. 274-276) baktığımızda, "herkesi ilgilendiren esas gün", "seçim günü" gibi görünür; Ch. M. Clode'un *The Early History of the Guild of the Merchant Taylors* (Londra, 1888, i. 45) adlı eserinde de aynı tesbit vardır, vs. Bağlılığın yenilenmesi için, bkz. Pappenheim'ın *Altdänische Schutegilden* adlı eserinde (Breslan, 1885, s. 67) bahsedilen Jómskiving Sagası. Muhtemelen, loncalar üzerinde baskı uygulanmaya başlandığı andan itibaren tüzüklerinde sadece yemek gününü ve dini törenlerini belirtmişlerdir, loncanın adli görevleri ise muğlak sözlerle geçiştirilmiş olmalıdır; ama yine de bu işlev çok sonraki dönemlere dek varlığını sürdürmüştür. Devletin adaletin örgütlenmesini üstlenmesinden ve bu işi bürokrasi-

gün yenilenirdi. Klanın eski halk meclisi şenliğinde -*mahl* veya *malum*- ya da Buryatların *aba'*sında veyahut bugünkü bucak şöleninde ve hasat yemeğinde olduğu gibi, ortak yemek, sonuçta kardeşliğin onaylanmasından başka bir şey değildi. Bu yemek, klanın her şeye ortak sahip olduğu günleri sembolize ediyordu. En azından o gün, her şey herkesin malıydı; herkes aynı masaya oturuyor ve aynı yemeği paylaşıyordu. Çok sonraları bile, bir Londra loncasının fakirhanesinde yatıp kalkan biri, böyle bir günde kent meclisinin zengin bir üyesiyle aynı masaya oturabiliyordu. Pek çok araştırmacının eski Sakson "orman loncası" ile "toplumsal" veya "dini" denen loncalar arasında yapmaya çalıştığı ayrıma gelince, böyle bir ayrım yoktur: hepsi yukarıda belirtilen anlamda "orman loncası"ydı,[37] ve hepsi de diniydi, tıpkı bir köy topluluğu ya da şehrin özel bir azizin koruması altına verilmesinin hem toplumsal hem de dini bir anlam taşıması gibi. Lonca kurumu, Asya, Afrika ve Avrupa'da bu kadar yoğun bir biçimde yaygınlaşabilmişse ve benzer koşullar gerektirdiğinde tekrar tekrar ortaya çıkarak binlerce yıl yaşayabilmişse, bunun nedeni, bu loncaların bir yemek yeme ya da belirlı bir günde ibadet etme veya cenaze törenlerinde bulunma birliği olmanın ötesinde anlamlar taşımalarıdır. Loncalar, insan doğasının derinlerindeki bir ihtiyaca cevap veriyordu; üstelik de daha sonraları devletin, bürokrasisi ve polisi aracılığıyla üstlendiği tüm özellikleri bir araya getiriyorlardı. Hatta daha da fazlasıydılar, çünkü, her koşulda ve yaşamda olabilecek tüm kazalara karşı, "eylem ve tavsiye" yoluyla karşılıklı

---

sine yüklemesinden bu yana, "benim yargıcım kim olacak?" sorusunun hiçbir anlamı yok; fakat ortaçağda, özellikle de özyargı özyönetim anlamına geldiğinden, bu soru temel bir öneme sahipti. Ayrıca Saksonların veya Danimarkalıların dilindeki "lonca kardeşliği" ya da "brödræ" kelimesinin Latincede *convivii* olarak tercüme edilmiş olmasının bu karışıklığa katkıda bulunmuş olabileceği de belirtilmeli.

37. "Orman loncası" hakkında J.R. Green ve Bayan Green'in yapmış olduğu mükemmel yorumlar için bkz. *The Conquest of England*, Londra, 1883, s. 229-230.

destek için bir birliği temsil ediyorlardı; aynı zamanda, adaleti sağlamak için de kurulmuş birliklerdi bunlar -devletten farkı şuydu ki, tüm bu durumlarda, devlet müdahalesinin temel özelliği olan resmi unsurun yerini insani, kardeşçe bir unsur alıyordu. Lonca mahkemesinin huzuruna çıktığında bile, kardeş, kendisini iyi tanıyan ve günlük işlerinde, ortak yemekte, kardeşçe görevlerin ifasında onun yanında duran insanlara cevap vermek durumundaydı: yani kendisinin eşiti ve gerçekten kardeşi olan insanlara cevap verecekti; yoksa hukuk teorisyenlerine, ya da başkalarının çıkarlarını savunanlara değil.[38]

Bireyi kendi inisiyatifinden mahrum etmeksizin birliğin ihtiyaçlarına bu kadar iyi cevap veren bir kurumun yayılacağı, büyüyeceği ve güçleneceği açıktır. Buradaki zorluk, loncaların birliğini, köy komünlerinin birliğine müdahale etmeden sağlayacak ve loncalarla köy komünlerini uyumlu bir bütün halinde birleştirecek bir biçim bulmaktı. Bu birleşme biçimi de bulunduğunda ve bir dizi uygun koşul şehirlerin bağımsızlıklarını ileri sürmelerine imkân tanıdığında, bağımsızlıklarını öyle bir düşünce birliğiyle ilan etmişlerdir ki, demiryolu, telgraf ve matbaa çağında yaşayan bizler bile takdir etmekten geri duramayız. Şehirlerin bağımsızlıklarını ilan ettikleri yüzlerce ferman bize dek ulaşmıştır ve bunların hepsinde -bağımsızlığın derecesine bağlı olarak değişen alabildiğine çeşitli ayrıntılara rağmen- aynı baskın fikirle karşılaşırız. Şehir, hem küçük köy komünlerinin hem de loncaların federasyonu olarak örgütleniyordu.

> "Şehirdeki kardeşliğe dahil olan herkes [diye okuyoruz, 1188 yılında, Flanders kontu Philippe'in Aire kentsoylularına (*burger'* lere) verdiği bir fermanda] gerekli ve adil olan her konuda birbiriyle yardımlaşma içinde olacağını, bağlılık ve yeminiyle vaat etti ve onayladı. Eğer biri bir başkasına karşı sözlü ya da fiili bir suç işlerse, zarar görmüş olan kişi asla kendi başına ya da yakınları aracılığıyla intikam almayacak... şikâyette bulunacak ve

38. Bkz. Ek X.

suçlu, seçilmiş on iki yargıcın hakemliğiyle suçunun cezasını çekecektir. Ve eğer haksızlık etmiş ya da haksızlığa uğramış kişi, üç kez uyarıldığı halde, bu yargıya uymak istemiyorsa, yalan yere yemin etmiş kötü biri olarak kardeşlik cemaatinden atılacaktır."[39]

"Herkes kendi yargıcına bağlılığını her fırsatta gösterecek ve adaletin buyruklarına uygun olarak ona yardım ve öğüt verecektir, [der, Amiens ve Abbeville fermanları]. Komün sınırları içerisinde herkes kendi gücüne göre birbiriyle yardımlaşacaktır ve içlerinden birinden her kim olursa olsun haraç alırsa, hiçbir şekilde zor durumda kalmayacaktır,"[40] [diye okuruz Soissons, Compiègne, Senlis -ve diğer benzer yerlerin- fermanlarında].

Bu konuda çok sayıda benzer örnek vardır.

"Komün! Yeni ad, iğrenç ad! Komün sayesinde, tüm vergi ödeyenler (*capite censi*), yıllık basit bir vergi karşılığında her türlü kölelikten kurtuldular; yasayı ihlal etmeleri karşılığında, komün sayesinde pek az bir cezaya mahkûm oldular; komün sayesinde, serflerin maruz kaldığı diğer parasal yükümlülüklerden kurtuldular."[41]

On ikinci yüzyılda aynı özgürleşme dalgası, hem zengin şehirleri hem de fakir kasabaları içine alarak tüm kıtaya yayılıyordu. Genel olarak, İtalyan şehirlerinin ilk özgürleşen şehirler olduğunu söyleyebilsek de, bu hareketin yayıldığı bir merkez asla bulamayız. Çoğu zaman Orta Avrupa'daki küçük bir kasaba, kendi bölgesinin liderliğini ele alıyordu ve büyük yerleşimler de o küçük kentin fermanını kendilerine model alıyorlardı. Örneğin küçük bir kent olan Lorris'in fermanı güneybatı Fransa'daki seksen üç kent tarafından benimsendi; Beaumont'unki ise Belçika ve Fransa'da beş yüzden fazla kentin modeli haline geldi. Şehirler komşularına fermanlarının bir kopyasını almaları için özel vekiller gön-

---

39. *Recueil des ordonnances des rois de France,* c. XII, 563; aktaran Augustin Thierry, *Considération sur l'histoire de France,* s. 241, c. VII, Bütün Eserler 10. baskı.

40. A. Luchaire, *Les communes françaises,* s. 45-46.

41. Guilbert de Nogent, *De vita sua,* aktaran Luchaire, *age,* s. 14.

derdiler ve komün anayasaları da bu model üzerine kuruldu. Ancak birbirlerini basit bir biçimde kopya etmiyorlardı: kendi fermanlarını senyörlerinden elde ettikleri tavizlere uygun olarak şekillendiriyorlardı; sonuç ise, bir tarihçinin de dediği gibi, ortaçağ komün fermanları, kilise ve katedrallerin Gotik mimarisinin çeşitliliğine sahipti. Hepsinde aynı temel fikir -katedral şehirdeki idari çevrelerin ve loncaların birliğini temsil eder- ve aynı sınırsız ayrıntı zenginliği görülmektedir.

Özyargı hayati bir noktaydı ve özyargı özyönetim anlamına geliyordu. Ancak komün yalnızca devletin "özerk" bir parçası değildi -bu tür muğlak sözcükler o zaman henüz icat edilmemişti-, kendi içinde bir devletti. Komşularıyla savaş ve barış yapma, federasyon ve ittifak kurma haklarına sahipti. İç işlerinde kendi başına buyruktu ve başkalarının işlerine karışmıyordu. En yüksek politik iktidar tamamıyla politik bir forumun elindeydi; örneğin Pskov'daki durum buydu, buranın *veçe*'si elçiler gönderiyor ve kabul ediyor, anlaşmalar yapıyor, prensler kabul ediyor ve deviriyor, hatta yıllarca prenssiz kalabiliyordu; yahut İtalya'daki ve Orta Avrupa'daki yüzlerce şehirde olduğu gibi, iktidar tacirlerin hatta soylular aristokrasisinin elinde olabiliyor veya onlar tarafından gasp edilebiliyordu. Yine de ilke aynıydı: şehir bir devletti ve -belki de çok daha önemlisi- şehirdeki iktidar tacirler, hatta soylular aristokrasisi tarafından gasp edildiğinde, şehir yaşamı bundan etkilenmiyor ve gündelik yaşamının demokratik karakteri ortadan kalkmıyordu: çünkü şehrin iç yaşamı da gündelik yaşam da devletin politik biçimine pek az bağlıydı.

Görünüşteki bu anormalliğin temelindeki sır, ortaçağ şehrinin merkezi bir devlet olmamasıydı. Varlığının ilk yüzyıllarında, şehri, iç örgütlenmesi bakımından bir devlet olarak adlandırmak zordu, çünkü ortaçağ, ne işlevlerin ne de toprakların günümüzdeki merkezileşmiş halinden haberdardı. Her grubun kendi egemenlik payı vardı. Şehir genelde dört mahalleye ya da tek bir merkezden dışa doğru yayılan beş, altı veya yedi semte ayrılıyordu; her mahalle veya semt kabaca burada hakim olan meslek veya zanaata denk düşüyor-

du, ama farklı toplumsal konum ve mesleklerden insanlar da -asiller, tacirler, esnaflar hatta yarı serfler- burada oturabiliyordu. Her mahalle veya semt oldukça bağımsız bir kümeleşme teşkil ediyordu. Venedik'te her bir ada bağımsız bir politik topluluktu. Her birinin kendine ait örgütlü meslekleri, tuz ticareti, yargısı ve yönetimi vardı; kendine ait forumu vardı; şehrin herhangi bir düka ataması birimlerin iç bağımsızlığında bir değişiklik yaratmıyordu.[42] Köln'de şehir sakinlerinin *Geburschaften* ve *Heimschaften*'lere (*viciniæ*), yani, Franklar döneminden kalma komşu loncalara bölünmüş olduğunu görürüz. Bunlardan her birinin kendi yargıcı (*Burrichter*) ve seçilmiş on iki genel yargıcı (*Schöffen*), kendi *Vogt*'u ve *greve*'si ya da yerel milis kumandanı vardı.[43] İşgalden önceki eski Londra'nın öyküsü -diyor Bay Green- "her biri kendi yaşamı ve kurumları, loncaları, mahalleleri, şapelleri vs. ile büyüyen ve yavaşça bir kent birliğine doğru ilerleyen, surlar içinde dağınık birkaç küçük grubun"[44] öyküsüdür. Rus şehirleri Novgorod ve Pskov'un tarihsel gelişimine baktığımızda, her ikisi de yerel ayrıntilar bakımından zengindir, bağımsız sokaklardan (*ulitsa*) oluşan semtler (*konets*) görürüz; bu sokaklardan her birinde esasen belirli bir zanaatla uğraşan zanaatkârlar yaşıyor olsa da, tacirler ve mülk sahipleri de burada oturuyordu ve sokak ayrı bir komün oluşturuyordu. Suç durumunda sokağın tüm üyelerinin komünal sorumluluğu vardı; sokak meclisi üyeleri (*ulişanskiy starosti*) aracılığıyla sokağın kendi yargısı ve yönetimi, kendi mührü vardı, ihtiyaç duyulduğunda da forum toplanıyordu; kendi milisleri, hatta kendi seçtiği rahipleri ile sokağın kendi kolektif yaşamı ve kolektif girişimleri vardı.[45]

---

42. Lebret, *Histoire de Venise*, I, 393; ayrıca Marin, aktaran Leo ve Botta, *Histoire de l'Italie*, Fransızca baskısı, 1844, c. I, 500.

43. Dr. W. Arnold, *Verfassungsgeschichte der deutshen Freistädte*, 1854, c. II, 227 ve devamı; Ennen, *Geschichte der Stadt Kœln*, c. I, 228-229; ayrıca Ennen ve Eckert tarafından yayımlanan belgeler.

44. *Conquest of England*, 1883, s. 453.

45. Belayev, *Russian History*, c. II ve III.

Ortaçağ şehri böylece çifte federasyon gibi görünür: küçük toprak birliklerinde -sokak, mahalle ve semtlerde- bir araya gelen tüm aile reislerinin ve mesleklerine göre loncalarda yemin altında birleşen bireylerin federasyonu. Bunlardan ilki şehrin kökeni olan köy topluluğunun ürünüyken; ikincisi, yeni koşulların ortaya çıkardığı daha sonraki bir gelişmedir.

Bağımsızlık garantisi, özyönetim ve barış, ortaçağ şehrinin temel amacıydı; meslek loncalarından bahsederken de göreceğimiz gibi, emek bu şehrin temel direğiydi. Ancak ortaçağdaki ekonomistler tüm dikkatlerini "üretim"e yöneltmiyordu. Pratik zekâları sayesinde, üretim sağlayabilmek için "tüketim"i garantilemenin zorunlu olduğunu görüyorlardı; ve bu nedenle de "hem zenginler hem de fakirler için ortak geçim imkânları ve barınma" (*gemeine notdurf und gemach armer und richer*) her şehrin başlıca ilkesiydi. Gıda malzemelerinin ve diğer temel ihtiyaçların (kömür, odun vs.) pazara ulaşmadan önce ya da diğer insanları dışlayan, özellikle avantajlı koşullarda satın alınması -yani tek kelimeyle *preempcio*- kesinlikle yasaktı. Her şey pazardan geçmek zorundaydı ve çan sesi pazarın bittiğini duyuruncaya dek her şey herkesin alımına sunulmak zorundaydı. Ancak o zaman perakendeci, kalan malları alabilirdi ve ancak o zaman kârı "dürüst kâr"[46] olabilirdi. Dahası, bir fırıncı pazar kapandıktan sonra toptan buğday satın aldığında, her vatandaşın, pazarlık sona ermeden önce kendi kullanımı için (yaklaşık sekiz teneke) toptan fiyatına buğday talep etme hakkı vardı; aynı şekilde, eğer bir yurttaş da tekrar satmak amacıyla buğday almışsa, fırıncı da talepte bulunabilirdi. Birinci durumda, buğdayın uygun bir fiyatla öğütülmek üzere şehir değirmeni-

---

46. Bir gemi Würzburg'a kömür getirdiğinde, kömür yalnızca ilk sekiz gün perakende olarak satılabilirdi; her aile en fazla elli sepet alma hakkına sahipti. Geri kalan kömür toptan olarak satılabilirdi, ancak perakendecinin sadece namuslu kâr (*zittlicher*) elde etme hakkı vardı; haksız kazanç veya *unzittlicher* kesinlikle yasaktı (Gramich, *age.*). Londra'da (*Liber albus*, aktaran Oçenkovski, s. 161) ve aslında her yerde aynı durum geçerliydi.

ne getirilmesi gerekiyordu, sonra ekmek *adi fırın*'da veya komünal fırında pişirilebilirdi.[47] Kısacası, şehirde kıtlık baş gösterdiğinde, herkes bu durumdan az veya çok nasipleniyordu; ancak bu felaketler bir yana, özgür şehirler var oldukça kimse açlıktan ölmezdi -ne yazık ki günümüzde açlıktan ölümlere sık sık rastlanmaktadır.

Bununla birlikte, tüm bu düzenlemeler şehir yaşamının daha sonraki dönemlerine aittir; daha önceki dönemlerde ise, tüm gıda malzemelerini şehrin sakinlerinin kullanımı için satın alan şehrin ta kendisiydi. Son zamanlarda Bay Gross tarafından yayımlanan belgelerde bu konu oldukça açıktır ve taşınan erzağın "belirli şehir görevlileri tarafından şehir adına alındığı, sonra da tacir kentsoylular arasında pay edildiği, şehir yetkilileri limana indirilen malları almayı reddetmediği sürece, hiç kimsenin bunları almasına izin verilmediği" şeklinde çıkardığı sonuçlar bu belgeler tarafından desteklenir. Bay Gross şöyle devam eder: "Bu, muhtemelen, İngiltere, İrlanda, Galler ve İskoçya'da oldukça yaygın bir uygulamadır."[48] "Londra Şehri ve Meclisi'nin ve tüm yurttaş ve sakinlerinin, elimizden geldiği kadar, her konuda kâr etmesi ve rahatı için" on altıncı yüzyılda bile ortak buğday alımları olduğunu, 1565 yılında yukardaki satırları yazmış olan belediye

---

47. Bkz. Fagniez, *Etudes sur l'industrie et la classe industrielle à Paris au XIIIe et XIVe siècle*, Paris, 1877, s. 155 ve devamı. Ekmeğin yanı sıra biraya da konulan verginin, mevcut tahıl miktarından elde edilebilecek ekmek ve mısır miktarına dair dikkatle gerçekleştirilen deneylerden sonra belirlendiğini söylemeye gerek yok. Amiens arşivleri bu konulardaki tutanakları içermektedir (Oçenkovski, *Englands wirthschaftliche Entwickelung*, vs., Jena, 1879, s. 165).

48. Ch. Gross, *The Guild Merchant*, Oxford 1890, I, 135. Gross'un belgeleri, bu uygulamanın Liverpool'da (II, 148-150), İrlanda'da Waterford'da, Galler' de Neath'te, İskoçya'da Linlithgow ve Thurso'da da mevcut olduğunu gösteriyor. Bay Gross'un metinleri alımların tacir şehirler arasında değil de, "tüm vatandaşlar ve topluluklar arasında" (s. 136, *dipnot*) dağıtılmak üzere yapıldığını da gösteriyor; on yedinci yüzyıldan kalma bir Thurso fermanında dendiği gibi, "adı geçen şehrin tacirleri, zanaatkârları *ve sakinlerine*, ihtiyaçları ve becerileri oranında pay edilecektir".

başkanından öğreniyoruz.[49] Venedik'te tüm buğday ticaretinin şehrin elinde olduğu bilinmektedir; "mahalleler", ithalatla ilgili idari yetkililerden tahılları alır almaz, her yurttaşa tahsis edilen miktarı göndermekle yükümlüydüler.[50] Fransa'da Amiens şehri tuz satın alıp bunu maliyet fiyatına vatandaşlara dağıtırdı;[51] hatta, önceden şehrin buğday ve tuz deposu olan *halles* şimdi bile pek çok Fransız kentinde görülebilir.[52] Bu, Rusya'da Novgorod ve Pskov'da da bir âdetti.

Vatandaşların kullanımına yönelik komünal alımlarla ilgili özellikler bu dönemle ilgili tarihçiler tarafından henüz yeterince ele alınmamıştır. Ancak konuya yeni bir ışık tutan çok ilginç gerçekler zaman zaman karşımıza çıkıyor. Mesela, Bay Gross'un belgeleri arasında, 1367'den kalma bir Kilkenny fermanı var ki, bundan, malların fiyatının nasıl belirlendiğini öğreniyoruz. "Tacirler ve gemiciler", diye yazar Bay Gross, "malların maliyet fiyatlarını ve nakliye masraflarını yemin ederek beyan ederlerdi. Daha sonra şehrin belediye başkanı ile güvenilir iki kişi, malların satış fiyatını belirlerdi". Aynı kural Thurso'da "deniz veya kara yoluyla" gelen mallar için de geçerliydi. "Fiyatları belirlemede" kullanılan bu yöntem, ortaçağda geçerli olan ticaret kavramlarına o kadar uygundur ki, o dönemde evrensel yöntem muhtemelen budur. Fiyatı üçüncü bir kişinin belirlemesini sağlamak çok eski bir âdetti; şehir içindeki tüm mübadelelerde de fiyatların belirlenmesini, satıcıya veya alıcıya değil de, "güvenilir kişilere" -üçüncü bir tarafa- bırakmak çok yaygın bir alışkanlıktı. An-

---

49. *The Early History of the Guild of Merchant Taylors*, yazan Charles M. Clode, Londra, 1888, I, 361, Ek 10; ayrıca aynı alımların 1546'da da yapıldığını gösteren bir sonraki ek.

50. Cibrario, *Les conditions économiques de l'Italie au temps de Dante*, Paris, 1865, s. 44.

51. A. de Calonne, *La vie municipale au XVe siècle dans le Nord de la France*, Paris, 1880, s. 12-16. "Anvers sakinleri daima Amiens tacirleri ve şehirleriyle anlaşmaya hazır olduğundan", 1845'te şehir, Anvers'e belirli bir miktar buğday ihraç edilmesine izin verdi (*age*, s. 75-77 ve metinler).

52. A. Babeau, *La ville sous l'ancien régime*, Paris, 1880.

cak işlerin bu şekilde düzenlenmesi, bizi ticaret tarihinde çok daha geriye, ürünün ticaretinin tüm şehir tarafından gerçekleştirildiği, tacirlerin sadece ihraç edilen malları satmakla görevli şehir komisyoncusu, emanetçisi olduğu dönemlere götürmektedir. Bay Gross tarafından da yayımlanan bir Waterford fermanında, "*hangi türden olursa olsun*, her çeşit mal... belediye başkanı ve yetkili memur tarafından satın alınmalıdır, bu kişiler o anda [şehir adına] ortak alıcı olduklarından, bu malları (özgür vatandaşların ve sakinlerin malları hariç) şehirdeki tüm özgür insanlara dağıtmakla da görevlidirler" denmektedir. Şehrin tüm dış ticaretinin kendi temsilcileri tarafından gerçekleştirildiğini anlamadan bu fermanı kavramak zordur. Dahası, Novgorod ve Pskov'da böyle yapildığına dair doğrudan kanıtlarımız var. Tacir kervanlarını uzak diyarlara gönderen "Müstakil Novgorod şehri" ve "Müstakil Pskov şehri" idi.

Orta ve Batı Avrupa'daki hemen hemen tüm ortaçağ şehirlerinde meslek loncalarının kendilerine gerekli tüm hammaddeleri ortak satın aldıklarını, emeklerinin ürününü kendi görevlileri aracılığıyla sattıklarını biliyoruz. Aynı şeyin dış ticarette de uygulanmış olması muhtemeldir -özellikle on üçüncü yüzyıla dek, bir şehirdeki herhangi bir tacirin borcu yalnızca tüm tacirlerin sorumluluğu olarak kabul edilmekle kalmıyor, aynı zamanda, tüm şehir de bu borçtan sorumlu tutuluyordu. Ancak on ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda Ren kıyısındaki şehirler bu sorumluluğu kaldırarak özel anlaşmalara girdiler.[53] Son olarak da elimizde, Bay Gross tarafından yayımlanan önemli bir Ipswich belgesi de var; bu belgeden, şehrin tacir loncasının şehrin hak sahibi kıldığı ve loncaya aidat ödeyen herkes tarafından kurulduğunu, tacir loncasının nasıl daha iyi olabileceğini, ona ne tür ayrıcalıklar verilmesi gerektiğini tüm komünün tartıştığını öğreniyoruz. Ipswich tacir loncaları, sıradan bir özel loncadan çok, şehir emanetçilerinin bir organı gibi görünmektedir.

---

53. Ennen, *Geschichte der Stadt Köln*, I, 491, 492, ayrıca metinler.

Kısacası, ortaçağ şehrini daha iyi tanımaya başladıkça, onun belirli politik özgürlükleri korumak için kurulmuş basit bir politik örgütlenme olmadığını daha iyi anlamaya başlıyoruz. Ortaçağ şehri, üretim ve tüketim için, bütün bir toplumsal yaşam için; devletin prangaları olmadan; aksine, sanat, zanaat, bilim, ticaret ve politikadaki her bir gruba yaratıcı dehasını ifade etmesi için tam bir özgürlük sağlayarak, sıkı bir karşılıklı yardım ve destek birliğini, köy komününden çok daha geniş ölçekte örgütleme girişimiydi. Ortaçağ şehrinde emeğin örgütlenmesini ve şehirlerin çevrelerindeki kırsal nüfusla ilişkilerini sonraki bölümde incelediğimizde, bu girişimin ne derece başarılı olduğu daha iyi görülecektir.

6. Bölüm

Ortaçağ Şehrinde Karşılıklı Yardımlaşma *(devam)*

–Ortaçağ şehirlerinde benzerlikler ve farklılıklar. –Esnaf loncaları: Her birindeki devlet özellikleri. –Şehrin köylülere yaklaşımı; onları özgürleştirme çabaları. –Senyörler. –Ortaçağ şehrinin sanatta ve bilimde elde ettiği sonuçlar. –Çöküşün nedenleri.

Ortaçağ şehirleri, dışarıdan bir yasa koyucunun iradesine bağlı olarak, önceden belirlenen bir plana göre örgütlenmiş değillerdir. Bu şehirlerin her biri, kelimenin tam anlamıyla doğal bir sonuçtur -özgül enerjilerine, çatışmadaki şanslarına ve çevreden buldukları desteğe göre kendilerini sürekli olarak yeniden ayarlayan çeşitli güçler arasındaki mücadelenin daima değişken bir sonucudur. Bu nedenle, dahili örgütlenmesi ve kaderi aynı olan iki şehir yoktur. Ayrı ayrı ele alındığında da, her bir şehir bir yüzyıldan diğerine değişim geçirir. Yine de, Avrupa'nın tüm şehirlerine bütünlüklü bir göz attığımızda, yerel ve ulusal farklılıklar kaybolur ve her şehir kendisini diğerlerinden bağımsız olarak ve farklı koşullar altında geliştirmiş olmasına rağmen, aralarında harika benzerlik bizi şaşırtır. İskoçya'nın kuzeyinde, kaba saba işçilerin ve balıkçıların küçük kasabası; dış ticareti, lüksü, zevk düşkünlüğü ve canlı yaşamıyla zengin bir Flanders şehri; Doğu'yla ilişkileri sonucu zenginleşmiş, duvarlarında sanatsal bir zevk ve rafine bir uygarlık sergileyen bir İtalyan şehri; Rusya'nın göller ve bataklıklar bölgesindeki yoksul bir tarım şehri... pek az ortak noktaya sahip gözükür. Yine de

örgütlenmelerinin ana hatları ve harekete geçmelerine yol açan ruh, çok belirgin bir aile havası içinde, aynıdır. Küçük komünlerden ve loncalardan oluşan aynı federasyonları, ana şehre tabi aynı "küçük şehirleri", aynı halk meclisini ve aynı bağımsızlık alâmetlerini her yerde görüyoruz. Şehrin *defensor*'ları, farklı isimler ve farklı amblemler altında, aynı otorite ve çıkarları temsil eder; yiyecek tedariki, emek ve ticaret birbirine çok benzer planlara göre örgütlenmiştir; iç ve dış mücadeleler benzer tutkularla sürdürülür; dahası, bu mücadelelerde ve yıllıklarda kullanılan ifadeler, fermanlar ve roller de özdeştir; mimari anıtlar da, ister Gotik, isterse Roma veya Bizans stili olsun, aynı özlemleri ve aynı idealleri dile getirir; aynı şekilde tasarlanmış ve yapılmışlardır. Benzemeyen şeylerin çoğu yalnızca çağ farkından kaynaklanır ve kardeş şehirler arasındaki gerçek farklılıklara Avrupa'nın çeşitli yerlerinde rastlanır. Yönlendirici fikrin birliği ve köken özdeşliği, iklim, coğrafi konum, servet, dil ve din farklarını kapatır. Bu nedenle, ortaçağ *şehrinden,* uygarlığın iyi tanımlanmış bir aşaması olarak bahsedebiliriz; yerel ve bireysel farklılıklardan bahseden her araştırmaya kapılarımız açık olsa da, tüm şehirler için ortak gelişimin ana hatlarını gösterebiliriz.[1]

---

1. Bu konuda çok sayıda çalışma vardır; ancak tüm ortaçağ şehirlerini bir bütün olarak ele alan bir çalışma henüz yoktur. Fransız komünleri konusunda Augustin Thierry'nin *Lettres* ve *Considérations sur l'histoire de France* adlı eserler hâlâ birer klasiktir; Luchaire'in *Communes françaises*'i de bu alanda mükemmel bir katkıdır. İtalya'nın şehirleri için, Sismondi'nin büyük eseri (*Histoire des républiques italiennes du moyen âge*, Paris, 1826, 16 cilt), Leo ve Botta'nın *History of Italy*, Ferrari'nin *Révolutions d'Italie* ile Hegel'in *Geschichte der Städteverfassung Italien* adlı eserleri genel bilgi için temel kaynaklardır. Almanya için, elimizde Maurer'in *Stdteverfassung*, Barthold'un *Geschichte der deustchen Städte* adlı eserleri; son zamanlarda çıkanlardan ise, Hegel'in *Städte und Gilden der germanishen Völker* (2 cilt, Leipzig, 1891), Dr. Otto Kallsen'in *Die deutschen Städte im Mittelalter* (2 cilt, Halle, 1891) ve Janssen'in yakın zamanda İngilizce'ye çevrileceğini (Fransızca tercümesi 1892'de yapıldı) umduğumuz *Geschichte des deutschen Volkes* (5 cilt, 1886) adlı eserleri var. Belçika için A. Wauters, *Les Libertés communales* (Brüksel, 1869-78, 3 cilt). Rusya için, Belayev'in, Kostomarov'un ve Sergeyeviç'in eserleri mevcut. Son olarak da, İngiltere için, geniş bir bölgedeki şe-

İlk barbarlık dönemlerinden beri pazar yerinin özel olarak korunmasının, ortaçağ şehrinin özgürleşmesinde tek değilse de, önemli bir rol oynadığına hiç şüphe yok. Eski barbarlar kendi köy komünleri içinde ticareti bilmiyorlardı; yalnızca yabancılarla, belirli noktalarda, belirli günlerde ticaret yapıyorlardı. Ve, yabancının iki düşman aile arasında var olan bir kan davasından ötürü öldürülme riski olmaksızın pazara gelebilmesi için de, pazar daima tüm ailelerin koruması altına alınırdı. Pazar yeri de, tıpkı gölgesinde kurulduğu ibadet yeri gibi, dokunulmazdı. Berberilerde pazar yeri hâlâ *annaya*'dır, tıpkı kadınların kuyudan su taşıdığı yol gibi; kabileler arası savaşta bile bu ikisine silahla girilemez. Ortaçağda pazar yeri de genel olarak aynı korumaya tabiydi.[2] İnsanların ticaret yapmaya geldikleri yerde ve çevresindeki belirli bir alanda asla kan davası peşinde koşulmazdı. Alıcı ve satıcılar arasında bir kavga çıktığında da, pazar kimin koruması altındaysa -topluluk mahkemesi veya piskoposun mahkemesi, senyörün ya da kral yargıcının mahkemesi- o yargılardı. Ticaret yapmaya gelen kişi konuk kabul ediliyordu ve bu isimle anılıyordu. Ana yolda giden bir taciri soymakta hiç tereddüt göstermeyen senyör bile *Weichbild*'e saygı gösterirdi;

---

hirleri ele alan en iyi kitaplardan biri, Bayan J.R. Green'in *Town Life in the Fifteenth Century*'si var (2 cilt, Londra, 1894). Üstelik, bu bölümde ve önceki bölümde sık sık bahsettiğim, ünlü yerel tarihlerden ve genel ya da ekonomik tarih konusundaki mükemmel eserlerden oluşan bir servet var elimizde. Ancak, literatürü zengin kılan şey, özellikle bazı şehirler, esas olarak da İtalyan ve Alman şehirleri üzerine, loncalar üzerine, toprak sorunu üzerine, dönemin ekonomik ilkeleri üzerine, loncaların ve zanaatların ekonomik önemi üzerine, şehirler arasındaki birlik (Hansa) ve komünal sanat üzerine yapılmış ayrı ayrı ve çoğu zaman da takdire şayan araştırmalardır. Bu ikinci kategoriye dahil eserlerde inanılmaz bir bilgi zenginliği mevcuttur; bu eserlerden sadece çok önemli birkaçı bu sayfalarda anılıyor.

2. İlkel ticaret konusundaki mükemmel denemelerinden birinde Kulischer, (*Zeitschrift für Völkerpsychologie*, Bd. X. 380) Herodot'a dayanarak, İskitler ile kuzey kabileleri arasındaki ticaretin Agrippialıların topraklarında gerçekleşmesinden dolayı, onların dokunulmaz görüldüğünü söyler. Agrippia bölgesine sığınan biri kutsaldır ve Agrippialılardan sık sık komşuları için hakemlik yapmaları istenir. Bkz. Ek XI.

Weichbild pazar yerine çakılmış bir direkti ve pazarı koruyanın kral, senyör, yerel kilise veya halk meclisi -*veçe*- olmasına bağlı olarak, bu direğin üzerinde ya kralın arması, ya bir eldiven, ya yerel bir azizin resmi ya da yalnızca bir haç bulunuyordu.[3]

Şehirdeki özyargının, isteyerek ya da istemeyerek şehre verilen pazar yerine özgü yargılama hakkından gelişebildiğini anlamak kolaydır. Şehir özgürlüklerinin pek çok durumda izini bulduğumuz bu kökeni de, şehirlerin sonraki gelişimine özel olarak damgasını vurmuştur. Topluluğun ticaretle uğraşan kesiminin üstünlüğü buradan kaynaklanır. O dönemde şehirde bir evi olan ve kent topraklarının ortak sahiplerinden olan burjuvalar, şehrin ticaretini elinde tutan bir tacir loncası oluşturuyorlardı çoğu zaman; her ne kadar başlangıçta zengin ya da fakir, her burjuva bir tacir loncasına dahil olabiliyor ve ticaret de şehir adına meclis üyeleri tarafından yürütülüyor gibi görünse de, lonca yavaş yavaş bir nevi ayrıcalıklı bir organ haline geldi. Loncalar, kısa bir süre içinde özgür şehirlere akın edecek yabancıların katılımına kıskançça engel oldular ve ticaretin avantajlarını özgürleşme döneminde "burjuva" olan birkaç "ailenin" tekeline bıraktılar. Bu şekilde bir tacir oligarşisinin kurulma tehlikesi elbette vardı. Ancak onuncu yüzyılda, yine loncalarda örgütlenmiş olan başlıca zanaatlar, tacirlerin oligarşik eğilimlerini kontrol edebilecek kadar güçlendiler -hatta sonraki iki yüzyılda daha da güçlendiler.

Meslek loncası o dönemde kendi ürettiklerinin ortak satıcısı ve hammaddelerin de ortak alıcısıydı; üyeleri de aynı zamanda hem tacir hem de kol işçileriydi. Bu nedenle, eski

---

3. Hâlâ belirsiz olan *Weichbild* ve yasası hakkında son zamanlarda bazı tartışmalar çıkmıştır (bkz. Zöpfl, *Alterhümer des deutschen Reichs und Rechts*, III, 29; Kallsen, I, 316). Yukarıdaki açıklama mümkün görünmektedir, ancak elbette başka araştırmalar tarafından desteklenmelidir. Ayrıca, bir İskoç deyimi olan, "pazar yeri haçı"nı kilise yargılamasının bir amblemi olarak kabul edebiliriz; ancak bunu hem piskoposluk şehirlerinde hem de halk meclisinin başına buyruk olduğu şehirlerde görüyoruz.

meslek loncalarının özgür şehir yaşamının ta en başından itibaren sahip olduğu üstünlük, kol emeğinin daha sonra şehir yaşamında önemli bir yer edinmesinin garantisini oluşturdu.[4] Gerçekten de bir ortaçağ şehrinde kol emeği, aşağı olmanın emaresi değildi; tam aksine, köy komününde gördüğü büyük saygının izlerini hâlâ taşıyordu. Dinsel oyunlardan birinde kol emeği, yurttaşlara karşı yerine getirilmesi gereken dinsel bir görev olarak işleniyordu; herhangi bir kamusal işlev kadar onurlu bir kamusal işlev (*Amt*). Üretici de kaçakçı da topluluk karşısında "adalet" fikrini, hem tüketicinin hem de üreticinin "hakkı" fikrini, günümüzde pek tuhaf gelen bu fikri benimsemişti. Sepicinin, fıçıcının veya ayakkabı yapımcısının işi "adil ve namuslu" olmalı, diye yazarlardı o zaman. Zanaatkâr tarafından kullanılan tahta, deri veya iplik "doğru" olmalı; ekmek "dürüstçe" pişirilmeli vs. Bu dili bugünkü gündelik yaşamımıza taşıdığımızda, yapmacık, doğallıktan uzak gelecektir; ancak bu dil o zaman doğaldı ve yapmacık değildi, çünkü ortaçağ zanaatkârı, bilinmeyen bir alıcı için ya da mallarını bilinmeyen bir pazara göndermek için üretmiyordu. Öncelikle kendi loncası için, birbirini tanıyan, mesleğin tekniklerini bilen ve her ürünün fiyatını belirlerken, yapımında gösterilen beceriyi veya ona harcanan emeği takdir edebilecek olan kardeşler camiası için üretiyordu. Dahası, malları komün içinde satışa çıkaran, ayrı ayrı üreti-

---

4. Tacir loncaları ile ilgili her konuda, bkz. Bay Gross'un son derece ayrıntılı çalışması *The Guild Merchant* (Oxford, 1890, 2 cilt); ayrıca Bayan Green'in *Town Life in Fifteenth Century* adlı eserinde cilt II, bölüm V, VIII, X'daki yorumları; ve Schmoller'in *Forschungen*, cilt XII'de A. Doren'in bu konudaki eleştirileri. Eğer bir önceki bölümde belirtilen fikrin (ticaretin başlarda komünal olduğu) doğruluğu kanıtlanırsa, olası bir hipotez olarak, tacir loncasının da tüm şehrin yararına ticaret yapma sorumluluğuna sahip bir organ olduğu ve tacir loncalarının, aşama aşama, kendileri için ticaret yapmaya başladıkları ileri sürülebilir; öte yandan, kendileri için yeni pazarlar ve yeni ticaret dalları açma işiyle karşı karşıya olan kişilerin, Büyük Britanya'nın serüvenci tacirleri, Novgorod *povolniki*'si (özgür sömürgeci ve tacirler) ile *mercati personati* olduğu varsayılabilir. Kısacası, ortaçağ şehrinin kökeninin ayrı hiçbir etmene bağlanamayacağı belirtilmelidir. Ortaçağ şehri farklı derecelerde önemli birçok etmenin sonucudur.

ciler değil de, loncaydı, ve topluluk da, sırası geldiğinde, ihraç ettiği malları birleşik komünlerin kardeşlik camiasına sunuyordu, bunlarn kalitesinin sorumluluğunu da topluluk üstleniyordu. Bu tür bir örgütlenme, düşük kaliteli olmayan mallar sunma hırsını her meslek grubunda ortaya çıkarıyordu, teknik hatalar ve hileler tüm topluluğu ilgilendiren bir mesele halini alıyordu; çünkü bir fermana göre "bu durum kamu güvenini sarsmaktadır"[5]. Üretim, tüm *amitas*'ın denetimi altına verilmiş böyle bir toplumsal görev olduğunda, kol emeği, özgür şehir yaşadığı sürece bugün bulunduğu aşağılanmış duruma düşemezdi.

Ortaçağ şehrinde ta en başlarından beri usta ile çırak arasında veya usta ile işçi (*compayne, Geselle*) arasında bir fark vardı; ancak bu, ortaya çıktığında, sadece yaş ve hüner farkıydı; servet ve güç farkı değil. Yedi yıllık çıraklıktan ve bir sanat eseriyle bilgi ve becerilerini kanıtladıktan sonra çırak da usta oluyordu. Ve ancak çok sonraları, on altıncı yüzyılda, kraliyet iktidarı komünü ve mesleki örgütlenmeleri yıktıktan sonra, basit bir mirasın ya da servetin avantajıyla usta olabilmek mümkün oldu. Ama bu, aynı zamanda ortaçağ endüstri ve sanatının da genel olarak bozulduğu dönemdir.

Ortaçağ şehirlerinin ilk filizlenmeye başladığı dönemlerde ücret karşılığı verilecek işe pek yer yoktu; tek tek ücretliler ise neredeyse hiç yoktu. Dokumacılar, okçular, demirciler, fırıncılar, vs. işlerini mesleki birlikleri ve şehir için yerine getiriyorlardı; inşaat işleri için işçi kiralandığındaysa, bunlar (halen Rus *artel*'lerinde olduğu gibi) geçici birlikler olarak çalışıyorlardı ve işin karşılığı toplu olarak ödeniyordu. Tek bir usta için çalışmak çok daha sonraları yerleşmeye başladı; ancak bu durumda bile, işçiye en iyi ücretli işlerden daha fazla, hatta bu yüzyılın ilk yarısında tüm Avrupa'da ödenenden çok daha iyi bir para ödeniyordu. Thorold Rogers sayesinde İngiliz okurlar bu fikre aşinadır; ancak, Falke ve Schönberg' in araştırmalarının ve pek çok emarenin de gösterdiği gibi,

---

5. Janssen'in *Geschichte des deutschen Volkes*, I, 315; Gramisch'in *Würzburg;* ya da herhangi bir ferman seçkisi.

bu durum tüm Avrupa kıtası için de geçerlidir. On beşinci yüzyılda bile bir duvar ustası, bir marangoz veya bir demirci işçisi Amiens'te günde dört *sol* alıyordu; bu, yirmi dört kilo ekmeğe ya da küçük bir öküzün sekizde birine denk geliyordu. Saksonya'da inşaat işindeki *Geselle*'nin maaşı, Falke'nin anlatımına göre, altı günlük yevmiyeyle üç koyun ve bir çift ayakkabı alabilecek düzeydeydi.[6] İşçilerin (*Geselle*) katedrale yaptıkları bağış da, onların nispeten iyi durumda olduklarına kanıttır; belli meslek loncalarının olağanüstü bağışlarından veya şenlik ve kutlama törenlerinde neler harcadıklarından bahsetmeye ise gerek bile yok.[7] Aslında, ortaçağ şehri hakkında daha fazla şey öğrendikçe, şehir yaşamı doruğundayken emeğin nasiplendiği refah ve saygıyı bir daha asla görmediğinden emin oluyoruz.

Dahası; modern radikallerimizin pek çok özleminin ortaçağda çoktan gerçekleşmiş olması bir yana, şimdi ütopya olarak görülen çoğu şey o dönemde tartışmasız bir gerçek olarak kabul ediliyordu. Çalışmanın zevkli olması gerektiğini söylediğimizde bize gülüyorlar, ancak ortaçağdaki bir Kuttenberg fermanı "herkes işinden zevk almalı" der, "ve kimse, hiçbir şey yapmadan (*mit nichts thun*), diğerlerinin çalışarak ve gayret göstererek ürettiği şeyi kendine mal etmemelidir, yasalar gayret göstermeyi ve çalışmayı korumalıdır"[8] Ve sekiz saat-

---

6. Falke, *Geschichtliche Statistik*, I, 373-393 ve II, 66; aktaran Janssen, *Geschichte*, I, 339; J.D. Blavignac, *Comptes et dépenses de la construction du clocher de Saint-Nicolas à Fribourg en Suisse* adlı eserinde aynı sonuca varır. Amiens için bkz. De Calonne, *Vie Municipale*, s. 99 ve Ek. İngiltere'de ortaçağdaki yevmiyelerin ve bunların ekmek ve et olarak değerlerinin daha ayrıntılı bir değerlendirmesi ve grafik gösterimi için, bkz. G. Steffen'in *The Nineteenth Century*'deki 1891 tarihli harika makalesi ve grafik eğrileri, ayrıca *Studier öfver lönsystemets historia i England*, Stockholm, 1895.

7. Schönenberg ve Falke'nin eserlerinde çok sayıda bulunan örneklerden sadece birini vermek gerekirse, Ren üzerindeki Xanten şehrinin on altı ayakkabıcısı, kilisede bir bölme ve altar yapımı için 75 gulden aidat ve özel kasalarından da 12 gulden vermişlerdir; buradaki gulden, en iyimser hesaplara göre şimdiki değerinin on katı değere sahiptir.

8. Aktaran, Janssen, *age*, I, 349.

lik iş gününün tartışıldığı günümüzde, Birinci Ferdinand'ın, imparatorluk kömür madenleriyle ilgili bir fermanında madenciler için "eskiden de olduğu gibi" (*wie vor Alters herkommen*) sekiz saatlik iş günü kabul etmiş olduğunu hatırlamamızda yarar vardır; cumartesi öğleden sonraları çalışmak da yasaklanmıştı. Janssen'in bize anlattığına göre, sekiz saatten fazla çalışma çok seyrek uygulanıyorken, daha kısa çalışma saatlerine ise çok sık rastlanıyordu. İngiltere'de, on beşinci yüzyılda, diyor Rogers, "işçiler haftada yalnızca kırk sekiz saat çalışıyordu"[9]. Çağdaş bir kazanım olarak gördüğümüz yarım günlük cumartesi tatili de gerçekte eski bir ortaçağ geleneğiydi; komünün büyük bölümü için bu, banyo zamanıydı; çarşamba öğleden sonrası da *Geselle* için banyo zamanıydı.[10] Ve -okullarda yemek verilmemesine rağmen- muhtemelen hiçbir çocuk okula aç gitmediğinden, biriken banyo ücretlerinin, çocuklarının yiyeceğini temin etmekte zorlanan aileler arasında dağıtılması pek çok yerde bir alışkanlıktı. Emek Kongreleri'ne gelince, onlar da ortaçağın düzenli bir özelliğiydi. Almanya'nın bazı bölümlerinde, aynı işi yapan, farklı komünlere ait zanaatkârlar her yıl, işleriyle ilgili sorunları, çıraklık yıllarını, seyyarlık yıllarını, ücretleri, vb. tartışmak üzere bir araya gelirlerdi; 1572'de de, Almanya'nın komün şehirlerinde zanaatkârların periyodik kongrelerle bir araya gelme ve şehirlerin görevlerine aykırı olmamak kaydıyla, malların kalitesiyle ilgili her türlü kararı alma hakkı tanınmıştı. Alman şehir komünleri gibi kısmen uluslararası olan bu Emek Kongrelerinin fırıncılar, dökümcüler, demirci-

---

9. *The Economical Interpretation of History*, Londra, 1891, s. 303.

10. Janssen, *age,* Ayrıca bkz. Dr. Alwin Schultz, *Deutsches Leben im XIV und XV Jahrhundert*, büyük baskı, Viyana, 1892, s. 67 ve devamı. Paris'te çalışma günü, belirli iş dallarında kışın yedi-sekiz saatle yazın on dört saat arasında değişiyordu; diğer iş dallarındaysa kışın sekiz-dokuz saatle yazın on iki saat arasında değişiyordu. Her cumartesi ve aşağı yukarı yirmi beş gün daha (şehir komününün fuar günü) her türlü iş saat dörtte sona ererken, pazarları ve diğer otuz tatil günü hiçbir iş yapılmıyordu. Genel sonuç, her şey göz önüne alındığında, ortaçağ işçisinin günümüz işçisinden *daha az* saat çalıştığıdır (Dr. E. Martin Saint-Léon, *Histoire des corporations*, s. 121).

ler, sepiciler, kılıç yapıcılar ve fıçıcılar tarafından da yapıldığı bilinmektedir.[11]

Elbette zanaat örgütlenmesi, zanaatkârların lonca tarafından sıkı bir biçimde denetlenmesini gerektiriyordu ve bu amaçla daima özel bir ustalar kurulu seçiliyordu. Ancak, şehirler özgür bir yaşam sürdükleri müddetçe denetim hakkında hiçbir şikâyet duyulmamışken; devletin, işin içine girip loncaların mülküne el koyarak bağımsızlıklarını kendi bürokrasisi lehine yok etmesinden sonra, şikâyetlerin sayılamayacak kadar çoğalması son derece dikkate değerdir.[12] Öte yandan, ortaçağ lonca sisteminde tüm sanat dallarında gerçekleştirilen ilerlemenin büyüklüğü, sistemin bireysel inisiyatif önünde bir engel oluşturmadığının en iyi kanıtıdır.[13] Gerçek şu ki, ortaçağ loncası, tıpkı ortaçağ idari bölgesi, "sokağı" ya da "mahallesi" gibi, devlet memurlarının kontrolü altına verilmiş bir yurttaşlar topluluğu değildi; lonca, belirli bir işle birbirine bağlı tüm insanların birliğiydi: hammaddelerin ustalardan oluşan alıcıları, üretilen malların satıcıları, usta-işçiler, kalfalar ve çıraklar. Her bir mesleğin iç örgütlenmesi açısından lonca topluluğu, diğer loncalara engel ol-

---

11. W. Stieda, "Hansische Vereinbarungen über städtisches Gewerbe im XIV und XV Jahrhundert", *Hansische Geschichtsblätter*, Yıl 1886, s. 121. Schönberg'in *Wirtschaftliche Bedeutung der Zünfte* adlı eseri; ayrıca, Roscher *yukarda belirtilen eser.*

12. Bayan Smith'in *English Guilds* adlı eserinin girişinde Toulmin Smith'in loncaların kraliyet tarafından yağmalanması konusundaki içten yorumlarına bakınız. Fransa'da loncaların benzer bir biçimde kraliyet tarafından yağmalanması ve özyargılarının ortadan kaldırılması 1306'da başladı; son darbe 1382'de vuruldu (Fagniez, *age,* s. 52-54).

13. Adam Smith ve çağdaşları, ticaretteki *devlet* müdahalesine ve *devletin* yarattığı ticaret tekellerine karşı çıkarlarken neyi mahkûm ettiklerini gayet iyi biliyorlardı. Ne yazık ki, onların takipçileri, içler acısı yüzeysellikleriyle, bir Versailles fermanı ile lonca yasası arasında hiçbir fark gözetmeksizin ortaçağ loncalarını ve devlet müdahalesini aynı kefeye koydular. (Ünlü *Ekonomi Politik* derslerinin yazarı olan) Schönberg gibi, konuyu ciddi bir biçimde incelemiş olan ekonomistlerin böyle bir hataya asla düşmediğini söylemeye gerek yok. Ancak, ekonomi "bilimi" adına bir yığın sözle dolu, yukarıdaki gibi tartışmalar yakın bir zamana dek devam etti.

madığı sürece başına buyruktu; diğer loncalara engel olduğunda ise, konu loncalar loncasının -şehrin- huzuruna getirilirdi. Ancak loncada bundan fazlası da vardı. Loncanın kendi yargı yetkisi, kendi silahlı gücü, kendi genel meclisleri, kendi mücadele, zafer ve bağımsızlık gelenekleri, diğer şehirlerde bulunan aynı iş dalındaki loncalarla doğrudan ilişkileri vardı: lonca, tek kelimeyle, yaşamsal işlevlerin bütünlüğünü temsil ettiğinden, eksiksiz bir organizmaydı. Şehir silah altına çağrıldığında, lonca, kendi silahlarıyla (hatta, sonraki dönemde, loncanın sevgiyle süslediği toplarıyla) donanmış, kendi seçtiği kumandanların yönetiminde, ayrı bir birlik (*Schaar*) olarak ortaya çıkardı. Kısacası lonca, İsviçre Konfederasyonu içinde Uri veya Cenevre cumhuriyetinin elli yıl önce sahip olduğu bağımsızlığa sahip bir federasyon birimiydi. Sonuç olarak, loncayı, devlet egemenliğinin tüm özelliklerinden mahrum bırakılmış ve ikincil öneme sahip bir dizi işleve indirgenmiş çağdaş bir sendikayla ya da bir işçi birliğiyle karşılaştırmak; Napolyon Yasası altında güç bela yaşamaya çalışan bir Fransız komünü ile ya da İkinci Katerina'nın şehir yasalarına tabi bir Rus şehriyle Floransa veya Bruges'i karşılaştırmak kadar mantıksızdır. Bu şehirler de kendi belediye başkanlarını seçmiştir, hatta ikincisinde [Rus şehri, ç.n.] mesleki birlikler bile vardır, ancak aradaki fark, Floransa ile Fontenay-les-Oies veya Tsarevokokşaysk arasındaki fark gibidir, ya da bir Venedik dükası ile kaymakam kâtibine şapka çıkaran çağdaş bir vali arasındaki farktır.

Ortaçağ loncaları bağımsızlıklarını korumayı biliyorlardı; ve daha sonraları, özellikle de on dördüncü yüzyılda, ilerde belirtilecek olan birçok nedenin sonucu olarak, eski şehir yaşamı derin bir değişiklik geçirince, daha genç zanaat kolları, şehir işlerinin yönetiminde kendilerine düşen payı alacak kadar güçlü olduklarını kanıtladılar. "Küçük" işlerde örgütlenen kitleler, iktidarı, büyümekte olan bir oligarşinin elinden almak için ayaklandı ve çoğu da bunu başararak tekrar yeni bir refah dönemi başlattı. Bazı şehirlerde ayaklanmaların kanla bastırıldığı ve bunu da işçilerin kitlesel bir biçimde boyunlarının vurulduğu doğrudur; 1306'da Paris'te ve 1371'de

Köln'de olan budur. Bazı durumlarda, şehrin özgürlükleri hızla yok oldu ve şehir aşama aşama merkezi otorite tarafından boyunduruk altına alındı. Ancak şehirlerin çoğu, bu kargaşadan yeni bir yaşam ve kuvvetle çıkacak kadar canlılıklarını korumuşlardı.[14] Ödülleri ise, yeni bir gençleşme dönemi oldu. Yeni bir yaşam aşılanmıştı; bu dönem, ifadesini görkemli mimari anıtlarda, yeni bir refah döneminde, teknolojide olduğu kadar keşiflerde de ani bir gelişmede, Rönesans ile Reforma yol açan yeni bir entelektüel harekette buluyordu.

Ortaçağ şehrinin yaşamı, özgürlüğü ele geçirme ve onu devam ettirme yolunda bir dizi zorlu savaşımdan oluşur. Bu acımasız mücadeleler sırasında güçlü ve inatçı bir kentsoylunun gelişmiş olduğu doğrudur; doğulan şehre duyulan sevgi ve saygının da bu mücadelelerle beslendiği ve ortaçağ komünlerinin gerçekleştirdiği önemli şeylerin, bu sevginin doğrudan bir sonucu olduğu da doğrudur. Yine de, komünlerin özgürlük savaşında göstermek zorunda olduğu fedakârlıklar çok büyüktü ve onların iç yaşamına dek uzanan derin ayrılık

---

14. Floransa'da yedi küçük sanat 1270-1282 yılları arasında devrimlerini gerçekleştirdi ve bu devrimin sonuçları Perrens (*Histoire de Florence*, Paris, 1877, 3 cilt) ve özellikle Gino Capponi (*Storia della republica di Firenze*, 2. Basım, 1876, I, 58-80; Almanca'ya çevrilmiştir) tarafından ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Küçük mesleklerin 1402'de harekete geçtiği Lyon'da ise tam aksine, bu gruplar yenilmiş ve kendi yargıçlarını seçme hakkını kaybetmişlerdir. Bu hareket 1313'te Rostock'da; 1336'da Zürich'te; 1363'te Bern'de; 1374'te Braunschweig'da, bir sonraki yıl ise Hamburg'da; 1376-1384 arasında Lübeck'te gerçekleşmiştir vs. Bkz. Schmoller'in *Strassburg zur Ziet der Zunftkämpfe* ve *Strassburg's Blüthe* adlı eserleri; Brentano, *Arbeitergilden der Gegenwart*, 2 cilt, Leipzig, 1871-72; Eb. Bain, *Merchant and Craft Guilds*, Aberdeen, 1887, s. 26-47, 75 vs. İngiltere'deki benzer mücadelerle ilgili olarak Bay Gross'un görüşlerine gelince, bkz. Bayan Green'in *Town Life in the Fifteenth Century* adlı eserindeki açıklamaları, II, 190-217; işçi sorunu üzerine olan bölüm ve hatta bu ilginç cildin tümü. Brentano'nun zanaat kollarının mücadelesi hakkında, Toulmin Smith'in *English Guilds* adlı eserindeki "On the History and Development of Guilds" adlı denemesinin III. ve IV. bölümlerinde verilen görüşleri konu açısından bir klasik olmaya devam etmektedir ve bu görüşlerin daha sonraki araştırmalar tarafından tekrar tekrar doğrulanmış olduğu söylenebilir.

izleri bırakmıştı. Uygun koşulların bir araya gelmesiyle özgürlüğünü tek bir hamlede kazanmayı pek az şehir başarmıştı ve bu azınlık, özgürlüklerini aynı derecede kolaylıkla kaybetti; büyük bir çoğunluk ise, özgür yaşam hakları kabul edilene dek art arda elli veya yüz yıl boyunca, hatta çoğu zaman daha uzun süre savaşmak zorunda kaldı, ardından özgürlüklerini sağlam bir temele oturtmak için bir yüzyıl daha savaştı -bu nedenle on ikinci yüzyıldaki fermanlar özgürlüğe giden ilk basamaklardır.[15] Gerçekten de, ortaçağ şehri, feodal boyunduruğa vurulmuş bir ülkenin ortasında bereketli bir vahaydı ve burayı da silah gücüyle savunmak zorundaydı. Önceki bölümde kısaca değinilmiş olan nedenlerin bir sonucu olarak, her köy komünü adım adım ruhban ya da laik bir senyörün boyunduruğu altına girmişti. Bu kişinin evi bir şato olacak biçimde büyütülmüş ve silah arkadaşları da artık her an köylüleri yağmalamaya hazır, yüz karası maceracılar haline gelmişlerdi. Köylüler, senyör için çalışmak zorunda oldukları haftada üç günün yanı sıra, ekme ve biçme, neşeli veya üzgün olma, yaşama, evlenme ya da ölme hakları için her tür vergilendirmeye katlanmak zorundaydılar. Ve en kötüsü, köylüleri efendilerinin yandaşı olarak görmeyi ve efendilerine karşı kinini onlardan, hayvanlarından ve ekinlerinden almayı seçen komşu senyörlerden birinin silahlı soyguncuları tarafından sürekli yağmalanıyorlardı. Şehrin etrafındaki her çayır, her tarla, her nehir ve yol, kırdaki her insan bir senyöre bağlıydı.

Kentsoyluların feodal baronlara karşı nefreti, en karakteristik ifadesini, senyörlerin imzalamak zorunda kaldıkları farklı fermanlarda bulur. 1111'de Speier'e verilen bir fermanda, "şehri en derin fakirliğin pençesine düşüren korkunç ve berbat meşruta yasasından" Kentsoyluları muaf kıldığına

---

15. Tek bir örnek vermek gerekirse, Cambrai ilk devrimini 907'de yaptı ve üç ya da dört başkaldırıdan sonra, 1076'da kendi fermanını elde etti. Bu ferman iki kere (1107 ve 1138'de) iptal edildi ve iki kere tekrar kazanıldı (1127 ve 1180). Bağımsızlık hakkım elde edinceye kadar toplam 223 yıl süren bir mücadele. Lyon, 1195'ten 1320'ye dek mücadele etti.

(*von dem scheusslichen und nichtswürdigen Gesetze, welches gemein Budel genannt wird,* Kallsen, I, 307) dair V. Henri'ye imza attırılır. 1273 civarında yazılan Bayonne hukuku şu tür pasajlar içerir: "Halk senyörlerden önce gelir. Güçlüleri dizginlemesi ve yıkması için senyörleri senyör yapan, diğerlerinden çok daha kalabalık olan, barış arzusu içindeki halktır," vb. (Giry, *Etablissements de Rouen*, I, 117, aktaran Luchaire, s. 24). Kral Robert'in imzasına sunulan bir ferman ise aynı derecede karakteristiktir. Burada krala şunlar söyletilir: "Hiçbir öküz veya başka hayvan çalmayacağım. Tacirleri tutuklamayacak, onların parasını almayacak, fidye istemeyeceğim. Bakire Meryem Günü'nden Yortu Günü'ne kadar çayırlardaki hiçbir ata, kısrağa, taya el koymayacağım. Değirmenleri yakmayacak, un çalmayacağım... Hırsızlara himaye sağlamayacağım" vs. (Luchaire'in aktardığı bu belgeyi Pfister yayımladı). Besançon Başpiskoposu Hugues tarafından verilen ve kendisinin meşruta hakkından kaynaklanan tüm kötülükleri saymak zorunda bırakıldığı ferman da aynı ölçüde karakteristiktir.[16] Durum aşağı yukarı her yerde böyleydi.

Özgürlük bu komşular varken korunamazdı ve şehirler surlarının dışında savaşmak zorunda kaldılar. Kentsoylular köyleri isyana teşvik edecek haberciler gönderiyorlardı, köyleri kendi birliklerine kabul ediyorlar ve doğrudan doğruya soylulara savaş açıyorlardı. Çok sayıda feodal şatonun bulunduğu İtalya'da savaş kahramanca boyutlara ulaştı ve her iki taraf için de acımasız bir şiddette geçti. Floransa, *contado*'yu soylulardan kurtarmak için yetmiş yedi yılını art arda kanlı savaşlarla geçirdi; fetih (1181'de) tamamlandığında ise, her şeye yeniden başlanmak zorunda kalındı. Soylular bir araya geldiler; şehirlerin birliğine karşı kendi birliklerini kurdular ve kimi zaman imparatordan kimi zaman papadan destek alarak savaşı 130 yil daha sürdürdüler. Benzer olaylar Roma'da, Lombardiya'da ve tüm İtalya'da da görüldü.

---

16. Bkz. Tuckey, "Etude sur le droit municipal ... en Franche-Comté", *Mémoires de la Société d'émulation de Montbéliard*, 2. Basım, II, 129 ve devamı.

Yurttaşlar, bu savaşlarda büyük kahramanlık, korkusuzluk ve direngenlik örnekleri gösterdiler. Ancak zanaatkârların ve kentsoyluların yayları ve baltaları, zırh kuşanmış şövalyeler karşısında her zaman üstünlüğü ele geçiremedi ve pek çok şato yurttaşların dahice kuşatmalarına ve azmine karşı dayandı. Floransa, Bologna gibi bazı şehirler ve Fransa, Almanya ile Bohemya'daki pek çok şehir, çevre köyleri özgürleştirmeyi başardı ve bu çabalarının karşılığında olağanüstü bir refah ve huzur buldular. Ancak bu şehirlerde bile, -özellikle daha güçsüz ve pek öne çıkmayan şehirlerde- savaştan bıkmış ve çıkarlarını yanlış yerde arayan tacir ve zanaatkârlar, köylüleri feda ettikleri anlaşmalar imzaladılar. Senyör, şehre bağlılık yemini etmek zorunda kaldı; kırsal alandaki şatoları yıkılarak bir şehir sakini (*com-bourgeois, concittadino*) haline geldi, ama bunun karşılığında, yüklerinden yalnızca kısmen kurtulan köylüler üzerindeki senyörlük hakları devam etti. Kentsoylular, yiyecek tedariki açısından bağımlı oldukları köylülere de eşit haklar verilmesi gerektiğini anlayamıyorlardı; bunun sonucunda, şehir ile köy arasında büyük bir uçurum açıldı. Bazı durumlarda, şehir senyörün haklarını satın aldı ve bu hakları hisseler halinde kendi yurttaşlarına sattı, böylece köylüler sadece efendi değiştirmiş oldular.[17] Serflik devam ettirildi ve ancak çok sonraları, on üçüncü yüzyılın sonlarında, zanaatkârların devrimi serfliği sona erdirmeye, kişisel köleliği kaldırmaya, böylece de serfleri topraksız bırakmaya girişti.[18] Bu politikanın ölümcül sonuçlarının kısa bir süre içinde şehirler tarafından hissedildiğini söylemeye gerek yok; kır şehrin düşmanı haline geldi.

---

17. İtalya'da bu sık sık olmuş gibi görünüyor. İsviçre'de Bern şehri, Thun ve Burgdorf şehirlerini bile satın aldı.

18. En azından, bu konuda şehir ile köylüler arasındaki ilişkinin en iyi bilindiği Toscana (Floransa, Lucca, Sienna, Bologna vs.) şehirlerinde olan buydu. (Lutşitzki, "Slavery and Russian Slaves in Florence", 1885, Kiev Üniversitesi *İzvestia*'sı, aktaran Rumohr, *Ursprung der Besitzlosigkeit der Colonien in Toscana*, 1830.) Şehirler ile köylüler arasındaki ilişki daha fazla araştırmayı gerektirmektedir.

Şatolara karşı verilen savaşın bir diğer olumsuz etkisi daha vardı. Şehirler de kendi aralarında uzun süre savaştılar; bu durum, şehirlerin özgürlüklerini kendi kıskançlıkları ve karşılıklı mücadeleleri yüzünden kaybettikleri yolundaki yakın zamana dek rağbet gören teoriye yol açmıştır. Günümüzde modern araştırmalarla temelleri büyük oranda çürütülen bu teoriyi emperyalist tarihçiler özellikle desteklemişlerdir. İtalya'da şehirlerin inatçı bir düşmanlıkla birbirleriyle savaştıkları kesindir, ancak bu tür mücadeleler başka hiçbir yerde aynı boyutlara varmamıştır ve İtalya'da da şehir savaşlarının, özellikle de ilk dönemdekilerin özel nedenleri vardı. Bu savaşlar (Sismondi ve Ferrari'nin de göstermiş olduğu gibi) şatolara karşı savaşın birer uzantısıydı -feodalizme, emperyalizme ve papalığa karşı şiddetli bir mücadeleye kaçınılmaz olarak giren özgür şehir ve özgür federasyon ilkesi. Piskoposun, senyörün veya imparatorun boyunduruğundan kısmen kurtulmuş olan pek çok şehir, şehirleri bölme ve birbirine karşı silahlandırma politikası güden soylular, imparator ve kilise tarafından özgür şehirlere karşı yönlendiriliyordu. Almanya'da da kısmen görülen bu özel koşullar, İtalyan şehirlerinden bazılarının papaya karşı savaşmak için imparatorun desteğini isterken, diğerlerinin niçin imparatora direnmek için kilisenin desteğine başvurduğunu ve niçin kısa bir süre içinde Gibelin ve Guelf kamplarına ayrıldığını, aynı ayrımın niçin her şehirde ortaya çıktığını açıklıyor.[19]

Bu savaşların en şiddetli olduğu zamanlarda çoğu İtalyan şehrinin gösterdiği büyük ekonomik gelişme[20] ile kasaba arasında kolaylıkla kurulan ittifaklar bu mücadelelerin özelliklerini daha da iyi göstermekte ve sözünü ettiğimiz teoriyi iyice çürütmektedir. Daha 1130-1150 yılları arasında bile güçlü

---

19. Ferrari'nin genellemeleri çoğu zaman fazla teorik olduğundan doğru olmayabilir; ancak şehir savaşlarında asillerin rolü konusundaki görüşleri, doğruluğu kanıtlanmış bir dizi gerçeğe dayanmaktadır.

20. Sadece Piza veya Verona gibi, inatla baronların tarafında olmaya devam eden şehirler savaşı kaybettiler. Baronların yanında savaşan pek çok kent için, yenilgi, aynı zamanda ilerleme ve kurtuluşun başlangıcıydı.

birlikler ortaya çıkmıştı; ve birkaç yıl sonra, Frederick Barbarossa İtalya'yı işgal edip soyluların ve gecikmiş bazı şehirlerin desteğiyle Milano'nun üzerine yürüdüğünde, coşku dolu halk, bazı vaizler tarafından isyana yönlendirildi. Crema, Piacenza, Brescia, Tortona vs. yardıma koştu; Verona, Padua, Vincenza ve Trevisa'daki loncaların bayrakları, imparatorun ve soyluların bayrakları karşısında yan yana dalgalandı. Ertesi yıl, Lombardiya Birliği kuruldu ve altmış yıl sonra ise bu birliğin birçok başka şehirle birlikte güçlendiğini, federal servetinin yarısının Cenova'daki savaş için, diğer yarısının ise Venedik'teki savaş için kullanıldığı sağlam bir örgüt oluşturduklarını görüyoruz.[21] Toscana'da Floransa, diğer bir güçlü birliğin başını çekiyordu; Lucca, Bologna, Pistonia gibi şehirler de bu birliğe dahildi ve Orta İtalya'da soyluların ezilmesinde bu birlik önemli bir rol oynadı. Öte yandan daha küçük birliklere de sık rastlanıyordu. Dolayısıyla, kolaylıkla anlaşmazlıklara yol açan önemsiz düşmanlıkların varlığına rağmen, şehirler, özgürlüğü ortak olarak savunmak için birleşiyordu. Ancak çok sonraları, şehirler birer küçük devlet haline geldiğinde, aralarında savaşlar çıktı; tpkı devletler arasında üstünlük veya sömürgeler için mücadelenin kaçınılmaz olması gibi.

Benzer birlikler, benzer amaçlarla Almanya'da da oluşturuldu. Conrad'ın varislerinin yönetimindeki ülke soylular arasındaki bitmek tükenmek bilmeyen anlaşmazlıklara yem olmuşken, Westphalia şehirleri şövalyelere karşı birlik oluşturmak üzere anlaştılar; bu anlaşmanın maddelerinden biri de, çalınmış malları saklamaya devam eden bir şövalyeye asla ödünç para vermemekti.[22] *Wormser Zorn*'da ifade edilen şikâyetlerde görüldüğü gibi, "şövalyeler ve soylular yağmayla yaşayıp istediklerini öldürür"ken, Ren kıyısındaki şehirler (Mainz, Köln, Speier, Strasburg ve Basel) kısa bir süre içinde altmış müttefik şehri kapsayan ve soyguncuları bastırarak

21. Ferrari, II, 18, 104 ve devamı; Leo ve Botta, I, 432.

22. Joh. Falke, *Die Hansa als Deutsche See-und Handelsmacht*, Berlin, 1863, s. 31, 55.

huzuru sağlayan bir birliğin inisiyatifini ele aldılar. Daha sonra, üç "barış bölgesi"ne (Augsburg, Constance ve Ulm) ayrılmış olan Suabia şehirlerinin birliği de aynı amacı taşıyacaktı. Hatta bu tür birlikler bozulduğunda bile,[23] sözde barış sağlayıcıların -krallar, imparatorlar ve kilise- nasıl ihtilaf yarattıklarını ve soyguncu şövalyeler karşısında nasıl çaresiz olduklarını, barışı ve birliği tekrar sağlama dürtüsünün şehirlerden geldiğini kanıtlamışlardı. Ulusal birliğin gerçek yaratıcıları imparatorlar değil, şehirlerdi.[24]

Aynı amaç için benzer federasyonlar küçük köyler arasında da kurulmuştu; Luchaire bu konuya dikkat çekmiş olduğuna göre, yakın bir zamanda çok daha fazlasını öğrenmeyi umabiliriz. Köyler, Floransa *contado*'sunda ve Novgorod ile Pskov'a bağlı bölgelerde küçük federasyonlar halinde birleşmişlerdi. Fransa'ya gelince, Laonnais'de yaklaşık yüz yıl boyunca (1256'ya dek) varlığını sürdüren ve bağımsızlığı için sıkı bir savaş veren, on yedi köyün oluşturduğu küçük bir federasyona dair açık kanıtlar vardır. Laon çevresinde, Laon ve Soissons'un fermanlarına benzer fermanlar üzerine yemin etmiş üç köylü cumhuriyeti daha vardı; bunların toprakları birbirine bitişikti ve kurtuluş mücadelelerinde birbirlerini destekliyorlardı. Sonuçta, Luchaire, Fransa'da on ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda bu türden birçok federasyonun ortaya çıkması gerektiği, ancak bunlarla ilgili belgelerin çoğunlukla kayıp olduğu kanaatindedir. Elbette, surlarla korunmadıklarından bunlar, krallar ve senyörlerce kolayca ezilebilirdi; ancak, kimi uygun koşullarda, bir şehir birliğinin desteği ya da dağların koruması sayesinde, bu tür köylü cumhuriyetleri İsviçre Konfederasyonunun bağımsız birimleri haline gelmiştir.[25]

---

23. Aachen ve Köln için, elimizde bu iki şehrin piskoposlarının düşmana kapıyı açtıkları -birisinin düşman tarafından satın alınmış olduğu- yolunda doğrudan tanıklık vardır.

24. Nitzsch'in vardığı sonuçlar için her zaman olmasa da gösterdiği olgular için bkz. III, 133 ve devamı; ayrıca Kallsen, I, 458 vs.

25. Melleville'in araştırmalarına dek (*Histoire de la Commune du Laonnais*, Paris, 1853) Laon Komünü ile karıştırılan Laonnais Komünü hakkında, bkz.

Barışçıl amaçlarla şehirler arasında kurulan birliklere gelince, bunlara oldukça sık rastlanıyordu. Kurtuluş döneminde kurulan ilişki daha sonra da devam ediyordu. Bazen, bir Alman kentinde, yeni veya karmaşık bir davada karar vermek zorunda olan *scabini* [yargıç], karar veremeyince (*des Urtheiles nicht weise zu sein*), karar için diğer bir şehre delegeler gönderilirdi. Aynı şey Fransa'da da oluyordu;[26] öte yandan, Forli ve Ravenna'nın da birbirlerinin yurttaşlarını kendi doğal yurttaşı saymış olduğu ve her iki şehirde de onlara eşit haklar sağlandığı bilinmektedir. İki şehir arasındaki veya birindeki bir anlaşmazlığı, çözümlemesi için hakem olarak davet edilen diğer bir komüne bırakmak da dönemin ruhuna uygundu.[27] Şehirler arasındaki ticari anlaşmalar da alışılagelmiş bir şeydi.[28] Şarap ticaretinde kullanılan fıçıların üretimini ve ebadını belirleyen birlikler, "ringa balığı birlikleri" vs. Flaman Hansası'nın ve daha sonraları ortaya çıkan Kuzey Alman Hansası'nın (yalnızca onun tarihi bile o dönemin insanlarını saran federasyon ruhunu göstermek için sayfalarca katkı sağlayabilir) büyük ticari federasyonlarının öncülleriydi. Uluslararası ilişkinin, denizciliğin ve denizcilikteki buluşların gelişimine, milattan sonraki ilk on yedi yüzyıl boyunca devletlerin yaptığından çok daha fazla katkıyı, Hansa birlikleri sayesinde ortaçağ şehirlerinin yaptığını eklemeye gerek bile yoktur.

Kısaca, kendi loncalarının ortak uğraşları ile birleşen insanların ve şehirler ile şehir grupları arasında kurulan federasyonların yanı sıra, küçük bölgesel birimler arasındaki fe-

---

Luchaire, s. 75 ve devamı. İlk köylü loncaları ve sonraki birlikler için bkz. R. Wilman, "Die ländlichen Schutzgilden Westphaliens", *Zeitschrift für Kulturgeschichte*, yeni dizi, c. III, aktaran Henne-am-Rhyn, *Kulturgeschichte*, III, 249.

26. Luchaire, s. 49.

27. Mainz ve Worms gibi iki önemli şehir, politik bir anlaşmazlığı hakemlik yoluyla çözmüştü. Abbeville'de iç savaş çıktıktan sonra, Amiens 1231'de hakemlik yapmıştı (Luchaire, 149); vs.

28. Bkz. örneğin, W. Stieda, *Hansische Vereinbarungen*, *age*, s. 114.

derasyonlar da dönemin yaşam ve düşüncesinin özünü oluşturuyordu. Dolayısıyla, onuncu ve on beşinci yüzyıllar arasındaki dönem, karşılıklı yardım ve dayanışmanın geniş oranlarda yerleşmesi için devasa çabaların gösterildiği bir dönem olarak tarif edilebilir, federasyon ve işbirliği ilkesi insan yaşamının tüm yönlerine olabildiğince taşınmıştır. Bu çaba çok büyük bir oranda başarıya ulaşmıştır. Önceden bölünmüş olan insanları birleştirmiş; onlara oldukça büyük bir özgürlük sağlamış ve güçlerini on kat arttırmıştır. Partikülarizmin sayısız etmen tarafından beslendiği, uyuşmazlık ve kıskançlık için sayısız nedenlerin olabildiği bir dönemde, geniş bir kıtaya yayılmış olan şehirlerin böylesine çok ortak noktasının bulunduğunu, böylesine çok ortak amacın gerçekleştirilmesi için birleşmeye bu denli hazır olduğunu görmek mutluluk vericidir. Bu şehirler uzun vadede güçlü düşmanlarına boyun eğmişler; karşılıklı yardım ilkesini yeterince iyi anlayamadıklarından, ölümcül hatalar yapmışlardır; ancak çöküş nedenleri kıskançlıkları değildir ve hataları da kendi aralarında bir federasyon ruhu arzulamış olmaları değildir.

İnsanoğlunun ortaçağda yapmış olduğu bu yeni hamlenin sonuçları büyüktür. On birinci yüzyılın başında Avrupa şehirleri, yalnızca ufak tefek, biçimsiz kiliselerle süslü, sefil kulübelerden ibaret küçük birer kümeydi; yapıcılar bir kemer yapmayı bile bilmiyorlardı; çoğunlukla biraz dokumacılık ve demircilikten oluşan sanatlar henüz emekleme aşamasındaydı; bilgi ise sadece birkaç manastırda bulunuyordu. Üç yüz elli yıl sonra, Avrupa'nın çehresi değişmişti. Topraklar, her biri başlı başına birer sanat eseri olan kuleler ve kapılarla güzelleştirilmiş yüksek kalın surlarla çevrili zengin şehirlerle doluydu. Yüce bir tarzda tasarlanmış ve zengin dekorasyonlu katedraller, çan kulelerini göklere yükseltiyor, günümüzde erişmek için boş yere çabaladığımız bir biçim yalınlığı ve imgelem cesaretini yansıtıyorlardı. Zanaat ve sanatlar, mükemmellik derecesine ulaşmıştı, öyle ki, üretimin hızından çok, işçinin yaratıcı becerisini ve eserindeki inceliği takdir edeceksek, şu anda pek çok alanda gerisinde kaldığımızı

söyleyebiliriz. Özgür şehirlerin donanmaları Avrupa'nın tüm iç denizlerinde yol almıştı; küçük bir çabayla, okyanusları aşarlardı. Büyük toprak parçaları üzerinde, fakirliğin yerini refah almıştı; bilgi gelişmiş, yayılmıştı. Bilimsel yöntemler hazırlanıyordu, fiziğin temelleri atılmıştı ve günümüzde çok övünülen mekanik buluşların yolu açılmıştı. Avrupa'da dört yüz yıldan daha az bir sürede elde edilen sihirli değişiklikler bunlardı. Ve Avrupa'nın özgür şehirlerin kaybıyla uğradığı kayıplar ise ancak on yedinci yüzyılı on dördüncü veya on üçüncü yüzyılla karşılaştırarak anlaşılabilir. Daha önceleri İskoçya'nın, Almanya'nın ve İtalya ovalarının simgesi olan refah yok oldu. Yollar perişan bir halde terk edildi; şehirler boşaldı; emek köle kılındı; sanat bozuldu, hatta ticaret bile çöktü.[29]

Ortaçağ şehirlerinden geriye, görkemlerine tanıklık edecek yazılı belgeler miras kalmamış olsa da ve geriye, İskoçya'dan İtalya'ya, İspanya'daki Gerona'dan Slovenya topraklarındaki Breslo'ya dek tüm Avrupa'da gördüğümüz mimari abidelerden başka bir şey kalmamış olsa bile, yine de, bağımsız şehir yaşamı döneminin, Hıristiyanlığın başlangıcından on sekizinci yüzyıl sonuna dek insan aklının en büyük gelişimi gösterdiği dönem olduğu sonucuna varabiliriz. Örneğin, hepsi de özgür yaratıcı sanatın damgasını taşımakta olan, göğe uzanan kuleleri ve çanları ile Nuremberg'i gösteren bir ortaçağ resmine baktığımızda, kentin üç yüz yıl önce sefil mezbeleler topluluğundan oluştuğunu çok zor hayal edebiliriz. Bohemya'ya ve Polonya Galiçyası'nın şimdi ölü olan kentlerine dek, tüm Avrupa'ya yayılmış olan sayısız kilisenin, çan kulesinin, şehir kapısının, komünal evlerin, vs. mimari ve dekorasyon inceliklerine girdiğimizde ise hayranlığımız artar. Sadece sanatın vatanı olan İtalya değil, tüm Avrupa bu

29. Cosmo Innes, *Early Scottish History* ve *Scotland in Middle Ages*, aktaran Rev. Denton, *age*, s. 68, 69; Lamprecht, *Deutsches wirtschaftliche Leben im Mittelalter*, analiz eden Schmoller, *Jahrbuch*, c. XII; Sismondi, *Tableau de l'agriculture toscane*, s. 226 ve devamı. Floransa dominyonları refah seviyeleri sayesinde bir bakışta tanınabiliyordu.

tür anıtlarla doludur. Tüm sanatlar içinde mimarinin -en toplumsal sanatın- en büyük gelişmeyi göstermiş olduğu gerçeği bile başlı başına dikkate değerdir. Bu sanatın, eriştiği mükemmellik noktasına gelebilmesi için, son derece toplumsal bir yaşamdan kaynaklanmış olması gerekir.

Ortaçağ mimarisinin eriştiği görkemin nedeni, -bir süre önce dendiği gibi- yalnızca bir mesleğin doğal gelişiminin sonucu değildir; her bir binanın, her bir mimari dekorasyonun, taştan, demirden, bronzdan hatta basit kütüklerden ve harçtan ne gibi sanatsal etkiler elde edilebileceğini ellerinin tecrübesiyle bilen kişilerce yapılmış olması da değildir yalnızca; her bir "sırrın" veya zanaatta biriken kolektif deneyimin anıtlara yansımış olmasının sonucu da değildir yalnızca[30] -ortaçağ mimarisi görkemliydi, çünkü görkemli bir fikirden doğmuştu. Yunan sanatı gibi, şehrin beslediği bir kardeşlik ve birlik fikrinden çıkmıştı. Ancak gözüpek mücadele ve zaferlerle kazanilabilecek bir gözüpekliği vardı; güçlülüğün ifadesiydi, çünkü şehrin tüm yaşamına güçlülük nüfuz etmişti. Bir katedral veya komünal bir ev, her duvarcı ve taş kırıcının bir yapıcı olduğu bir organizmanın görkemini simgeliyordu; ortaçağın herhangi bir anıtı, tek bir kişinin hayal gücü ile üzerlerine düşeni yerine getiren kölelerin çabası olarak asla görülemez; tüm şehir ona katkıda bulunmuştur. Yüksek çan kulesi, başlı başına büyük bir yapının üstünde yükselmişti ve içinde şehrin kalbi atıyordu -yoksa Paris'in 300 metrelik demirden kulesi gibi saçma bir inşaat iskeleti değildi, Londra'

---

30. Bay John J. Ennett (*Six Essays*, Londra, 1891) ortaçağ mimarisinin bu yönüyle ilgili mükemmel birkaç sayfa yazmıştır. Bay Willis, Whewell'in *History of Inductive Sciences* adlı eserine yazdığı ekte, (I, 261-262), ortaçağ yapılarında mekanik ilişkilerin güzelliğine işaret etmiştir. "Mekanik yapıyla uyumlu, tahakküm kurmaya çalışmayan," diye yazar, "tersine, yardımcı olan yeni bir dekoratif inşaat yaratılmıştı. Her bir kiriş, her bir silme, ağırlığın taşıyıcısı haline gelir ve birbirine yardımcı olan birçok destek ile bunun sonucu olan ağırlığın dağılması sayesinde, ayrı ayrı parçaların tuhaf bir biçimde saçaklanmış haline rağmen, insanın gözü yapının sağlamlığından tatmin olur." Şehrin *toplumsal* yaşamından ortaya çıkan bir sanat bundan daha iyi tanımlanamazdı.

daki Tower Bridge gibi, demir bir iskeletin çirkinliğini gizlemek için yapılmış uydurma bir taş yapı hiç değildi. Atina'daki Akropolis gibi, herhangi bir ortaçağ şehrinin katedrali de zafer kazanan şehrin görkemini yüceltmek, sanat ve zanaatların birliğini simgelemek, her vatandaşın kendi yaratısı olan şehirdeki zaferini ifade etmek için tasarlanmıştı. Genellikle, yeni zanaatların ikinci devriminden sonra, şehrin, ortaya çıkan yeni, daha geniş ve daha büyük birliği ifade edecek yeni bir katedrale başladığı görülüyordu.

Elde bulunan kaynaklar, bu büyük girişimlerle kıyaslandığında şaşırtıcı biçimde mütevazıydı. Köln Katedrali'ne yıllık olarak sadece 500 marklık bir harcamayla başlanmıştı; 100 marklık bir bağış çok büyük kabul ediliyordu;[31] hatta iş tamamlanmak üzere olduğunda ve bağışlar yağdığında bile, yıllık gider, para olarak 5.000 mark civarındaydı ve asla 14.000 markı aşmadı. Basel Katedrali de aynı ölçüde sınırlı bir bütçeyle inşa edilmişti. Ancak her meslek birliği, ortak *anıtlarına* kendi paylarına düşen taş, iş ve dekoratif dehayla katkıda bulunuyordu. Her lonca, şehrin tarihini taş veya bronz üzerinde anlatırken, "Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik"[32] ilkelerini yüceltirken, şehrin dostlarını övüp düşmanlarını ebedi ateşe gönderirken, kendi politik fikirlerini ifade ediyordu. Ve her lonca, komünal anıtı vitraylarla, resimlerle, Mikelanjelo'nun deyişiyle, "Cennet'in kapıları olmaya layık kapılar"la süslerken ve binanın en önemsiz köşelerine bile taş heykeller yerleştirirken, bu anıta duyduğu *sevgiyi* ifade ediyordu.[33] Küçük şehirler, hatta küçük mahalleler[34] bu işlerde

---

31. Dr. L. Ennen, *Der Dom zu Köln, seine Construction und Anstaltung*, Köln, 1871.

32. Bu üç heykel Nôtre-Dame de Paris'nin dış dekorasyonları arasındadır.

33. Yunan sanatı gibi ortaçağ sanatı da, bizim Ulusal Galeri veya Müze olarak bildiğimiz bu antikacı dükkânlarından bihaberdi. Bir resim yapılıyorsa, bir heykel yontuluyorsa ya da bronz bir döküm dekore ediliyorsa, komünal bir sanat eseri içindeki uygun yere yerleştirilmek üzere yapılıyordu. O, orada canlıydı, bir bütünün parçasıydı ve bütünün yarattığı izlenim birliğine katkıda bulunuyordu.

34. Krş. J.T. Ennett, "Second Essay", s. 36.

büyük yerleşimlerle rekabet edebiliyordu; Laon ya da Saint-Ouen katedralleri Rheims katedralinden, Bremen komünal evinden veya Breslo'daki halk meclisinin çan kulesinden hiç de geri kalmaz. "Ortak bir iradeyle birleşen tüm yurttaşların kalplerinden oluşan komünün büyük kalbi tarafından tasarlanmamış hiçbir işe komün tarafından başlanamaz"- Floransa Konseyi'nin sözleriydi bunlar; ve bu ruh, ortak kullanıma yönelik tüm komünal işlerde, kanallarda, teraslarda, üzüm bağlarında, Floransa civarındaki meyve bahçelerinde, Lombardiya ovalarını kesen sulama kanallarında ya da Cenova limanı ve su kemerinde, kısacası neredeyse her şehirde yapılan her tür işte görülebilir.[35]

Ortaçağ şehirlerinde tüm sanatlar aynı şekilde gelişmişti, günümüzdekiler ise çoğunlukla o dönemde gelişenlerin bir devamıdır. Flaman şehirlerinin refahı, ürettiği iyi cins yün kumaşa dayanıyordu. On dördüncü yüzyılın başında, Büyük Veba'dan önce Floransa 70.000 ile 100.000 *panni* yün kumaş üretiyordu, bunun değeri ise 1.200.000 altın florindi.[36] Değerli metallerin işlenmesi, dökme sanatı, demirin iyi kalitede dövülmesi; her biri, güçlü bir motor olmadan, elle yapılabilecek her şeyi kendi alanlarında yapmayı başaran ortaçağ "esrar"larının birer yaratısıydı. Elle ve icatla; çünkü, Whewell'in deyişiyle:

> "Parşömen ve kâğıt, baskı ve oyma, geliştirilmiş cam ve çelik, barut, saatler, teleskoplar, denizci pusulası, geliştirilmiş takvim, ondalık rakam sistemi; cebir, trigonometri, kimya, kontrpu-

---

35. Sismondi, IV, 172; XVI, 356. Tessino'dan su getiren büyük kanal, *Naviglio Grande*'nin yapımına 1179'da, yani bağımsızlığın kazanılmasından sonra başlanmıştı ve kanal on üçüncü yüzyılda bitirilmişti. Daha sonraki çöküş için bkz. XVI, 355.]

36. 1336 yılında Floransa'nın ilkokullarında 8 ilâ 10 bin arasında erkek ve kız çocuk; yedi ortaokulda bin ilâ bin iki yüz erkek çocuk; ve dört üniversitesinde ise 550-600 öğrenci bulunuyordu. Otuz komün hastanesinde, 90 bin kişilik bir nüfus için binden fazla yatak vardı (Capponi, II, 249 ve devamı). eğitimin genellikle varsayıldığından çok daha yüksek düzeyde olduğunu yetkin yazarlar defalarca belirtmişlerdir. Nuremberg demokratik şehrinde de durum elbette böyleydi.

> an (müziğin yeniden yaratılışıyla eş anlamlı bir icat); bunların hepsi, hor görülerek Durağan Dönem olarak adlandırılan o dönemden miras aldığımız zenginliklerdir" (*History of Inductive Sciences*, I, 252).

Whewell'in de dediği gibi, bu icatlardan hiçbirinin yeni bir ilke ortaya atmadığı doğrudur; ancak ortaçağ bilimi, yeni ilkelerin keşfinden daha fazlasını yapmıştır. Günümüzde mekanik bilimlerde bildiğimiz tüm yeni ilkelerin keşfinin yolunu açmıştır: araştırmacıyı, gerçekleri gözlemlemeye ve bunlardan sonuçlar çıkarmaya alıştırmıştır. Bu bilim, tümevarımın önemini ve gücünü tam olarak kavrayamamışsa da, tümevarımcı bir bilimdi; temellerini de hem mekaniğin hem de doğal bilimin üzerine kurmuştu. Francis Bacon, Galileo ve Kopernik bir Roger Bacon'ın ve bir Michael Scot'un doğrudan torunlarıydı; aynı şekilde, buharlı lokomotif de, İtalyan üniversitelerinde atmosferin ağırlığı üzerine yürütülen araştırmaların ve Nuremberg'in özelliği olan matematik ve teknik eğitimin doğrudan bir ürünüydü.

Ancak insan niye ortaçağ şehrinde bilimin ve sanatın ilerlediğinde ısrar etmek için bu kadar zahmete katlanır ki? Ortaçağ şehrinin yaşadığı dört yüz yıl boyunca neler *yarattığını* göstermek için, beceri alanında katedrallere, düşünce alanında da İtalyan diline ve Dante'nin şiirine işaret etmek yeterli değil mi?

Ortaçağ şehirleri Avrupa uygarlığına şüphesiz büyük bir hizmette bulundu. Bu uygarlığı Antik dönemin teokrasilerine ve despotik devletlerine doğru sürüklenmekten kurtardı; ona bugün sahip olduğu ve Doğu'dan gelecek herhangi bir yeni istilaya direnebilmesinin en iyi teminatı olan çeşitliliği, özgüveni, inisiyatif gücünü, büyük entelektüel ve maddi enerjileri bağışladı. Ancak insan doğasının en derin ihtiyaçlarına cevap vermeye niyetlenen ve öylesine hayat dolu olan bu uygarlık merkezleri neden daha fazla yaşamadı? Neden on altıncı yüzyılda güçsüzlüğün pençesine düştü? Ve dışarıdan gelen onca saldırıyı geri püskürttükten, iç mücadelelerden de ancak yeni bir canlılık kazanarak çıktıktan sonra, neden her ikisine de boyun eğdi?

Bu sonuçta, kimilerinin kökeni uzak geçmişte olan, kimileri de şehirlerin kendi hatalarından kaynaklanan çeşitli nedenlerin payı var. On beşinci yüzyılın sonlarına doğru, eski Roma modeli üzerine inşa edilen güçlü devletler ortaya çıkmaya başlamıştı. Her ülkede ve her bölgede, komşularından daha kurnaz, daha açgözlü ve genelde de daha az vicdanlı bir feodal senyör, kişisel olarak daha zengin beylik topraklarına, topraklarında daha fazla köylüye, kendisine bağlı daha fazla şövalyeye sahip olmayı ve sandıklarına daha fazla servet yığmayı başarıyordu. Kendine ikâmet yeri olarak, avantajlı bir konuma sahip ve henüz özgür şehir yaşamına geçememiş bir grup köyü -Paris, Madrid veya Moskova- seçiyor ve serflerinin emeği sayesinde bunları korunaklı birer kraliyet şehrine çeviriyordu. Buralarda, karşılıksız bir biçimde köyler dağıtarak kendisine silah arkadaşları ve ticarete sunduğu korumayla da tacirler buluyordu. Benzer diğer merkezleri yavaş yavaş yutan gelecekteki devletin tohumları böylece atıldı. Roma hukukunda deneyimli hukukçular bu merkezlere akın ettiler. Bunlar, senyörlerin ahlâksızlıklarından ve -kendi tabirleriyle- köylülerin isyan ruhundan aynı oranda nefret eden, şehirli, inatçı ve hırslı bir insan türüydü. Onların yasalarında yeri olmayan köy komünleri ve federalizm ilkeleri, onlara göre, mide bulandırıcı "barbarlar"ın mirasıydı. Halkın rızası hayaliyle ve silah gücüyle desteklenen Sezarizm onların idealiydi ve bütün gayretleriyle bunu gerçekleştirmeyi vaat edenler için çalıştılar.[37]

Bir zamanlar Roma hukukuna karşı isyan eden, ancak artık onun müttefiki olan Hıristiyan kilisesi de aynı yönde çalışıyordu. Teokratik bir Avrupa İmparatorluğu kurma çaba-

---

37. Krş. L. Ranke'nin Roma hukukunun özü hakkındaki mükemmel düşünceleri, *Weltgeschichte*, c. IV, Abth. 2, s. 20-31. Ayrıca Sismondi'nin, hukukçuların kraliyet otoritesinin kurulmasındaki rolü hakkındaki görüşleri için bkz. *Histoire des Français*, Paris, 1826, VIII, 85-99. Bu "*Weise Doktoren und Beutelschneider des Volks*" karşısında halkın nefreti, on altıncı yüzyılın ilk yıllarında Reform hareketinin başlangıcındaki vaazlarda tüm şiddetiyle patlak vermiştir.

ları fiyaskoyla sonuçlanmış olduğundan, daha akıllı ve hırslı piskoposlar artık İsrail Krallarının veya Konstantinopolis İmparatorlarının iktidarını yeniden kuracağını düşündükleri kişilere destek verdiler. Kilise doğmakta olan bu yöneticileri kutsadı, onları Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri sıfatıyla taçlandırdı, papazlarının bilgisini ve politik zekâlarını, kutsayıcılığını ve lanetini, zenginliklerini ve yoksullar arasında kazanmış olduğu sempatiyi onların hizmetine sundu. Şehirlerin özgür kılmayı reddettiği ya da başaramadığı köylüler, soylular arasındaki bitmez tükenmez savaşlara -çok pahalıya mal olan bu savaşlara- kentsoyluların bir son veremediğini görerek umutlarını krala, imparatora, veya hükümdara bağladılar; ve onların güçlü feodal derebeylerini ezmelerine yardımcı olurken, merkezi bir devleti kurmalarına da yardımcı oldular. Ayrıca, Moğolların ve Türklerin istilaları, İspanya'da Mağriplilere karşı verilen Kutsal Savaş ve doğmakta olan hükümranlık merkezleri -l'Ile-de-France ve Burgonya, İskoçya ve İngiltere, İngiltere ve Fransa, Litvanya ve Polonya, Moskova ve Tver vb.- arasında kısa süre içinde patlak veren korkunç savaşlar da aynı amaca hizmet etti. Güçlü devletler ortaya çıktı; ve artık şehirler yalnızca senyörlerin gevşek federasyonuna değil, emirlerinde serfler ordusu bulunan, güçlü bir biçimde örgütlenmiş merkezlere de direnmek zorundaydılar.

İşin kötüsü, büyümekte olan bu otokrasilerin, şehirlerin içinde oluşan ayrımlardan da destek bulmuş olmasıdır. Ortaçağ şehirlerinin temel fikri büyük bir fikirdi; ancak yeterince geniş değildi. Karşılıklı yardım ve destek küçük bir birlikle sınırlandırılamaz; çevresine yayılmalıdır, aksi takdirde çevre birliği yutar. Bu anlamda ortaçağ yurttaşı daha başlangıçta korkunç bir hata yapmıştı. Surların koruması altında toplanan köylüleri ve zanaatkârları, şehrin refaha kavuşturulmasında kendi paylarına düşen katkıyı yerine getiren -ki gerçekten de getiriyorlardı- yardımcılar olarak görmek yerine, eski şehirliler [kentsoylular] ile yeni gelen "aileler" arasında keskin bir ayrıma gidildi. Komünal ticaretten ve komünal topraklardan gelen tüm avantajlar eskilere tahsis edilmişti,

yeni gelenlere ise kendi el becerisini özgürce kullanabilme hakkından başka bir şey kalmamıştı. Böylece şehir bölünmüş oldu: bir yanda "kentsoylular" ya da "komün", diğer yanda "şehir sakinleri".[38] Önceden komünal olan ticaret şimdi tacir ve esnaf "ailelerinin" ayrıcalığı haline gelmişti; bir sonraki aşama -bireysel ayrıcalık ya da baskıcı tröstlerin ayrıcalığı haline gelmesi- ise kaçınılmazdı.

Aynı ayrım, şehir merkezi ile çevredeki köyler arasında da ortaya çıkmıştı. Komün gerçekten de köylüleri özgürleştirmeye çalışmıştı, ancak onun senyörlere karşı verdiği savaşlar, daha önce de belirtildiği gibi, köylüleri özgürleştirmekten çok şehrin kendisini senyörlerden özgür kılma savaşları haline gelmişti. Komün, artık şehri rahatsız etmemesi ve birlikte yaşanan bir kentsoylu olması şartıyla senyöre, yarı-özgür yarı-köle konumundaki köylüler üzerindeki haklarını vermişti. Fakat, şehir tarafından "benimsenen" ve artık onun duvarları içinde ikâmet eden soylular, eski savaşı şehrin iç alanında devam ettirmekten başka bir şey yapmadılar. Sıradan esnaf ve tacirlerin mahkemesine boyun eğmek hoşlarına gitmiyordu ve eski aile düşmanlıklarını, özel savaşlarını sokaklarda sürdürdüler. Artık her şehrin kendi Colonnas'ı ve Orsinis'i, Overstolzes'i ve Wises'i vardı. Hâlâ ellerinde olan topraklardan büyük gelirler elde ederek, çevrelerine çok insan topladılar ve şehrin gelenek ve alışkanlıklarını bile feodalleştirdiler. Şehrin zanaatkârları arasında hoşnutsuzluk hissedilmeye başladığında, eskiden olduğu gibi, anlaşmazlıklara gürültüsüz patırtısız çözümler bulmak yerine, savaşarak çözümlenmesi için ortaya kılıçlarını ve silahlı yandaşlarını sürdüler.

Çoğu şehrin en büyük ve en ölümcül hatası, servetlerini, tarımı göz ardı etmek pahasına ticaret ve endüstri üzerine kurmak oldu. Böylece antik Yunan şehirlerinin bir zamanlar

---

38. Brentano "eski kentsoylular" ile yeni gelenler arasındaki mücadelenin ölümcül sonuçlarını tam anlamıyla kavramıştı. İsviçre'deki köy toplulukları hakkındaki eserinde Miaskovski aynı şeyi köy toplulukları için belirtmiştir.

yapmış olduğu hatayı tekrarladılar ve bunun sonucu olarak da aynı suçları işlediler.[39] Böylesine çok şehrin tarıma yabancılaşması zorunlu olarak bu şehirleri köylü düşmanı bir politikaya sürükledi. Bu durum özellikle Üçüncü Edward,[40] Fransız Jacquerie'si, Almanya'daki Hussit Savaşları ve köylü savaşlarının dönemlerinde daha da açığa çıktı. Öte yandan, ticari bir politika da onları uzak maceralara sürükledi. İtalyanlar güneydoğuda, Alman şehirleri doğuda, Slovenya şehirleri uzak kuzeydoğuda sömürgeler kurdular. Sömürge savaşları için ve bir süre sonra da şehrin savunması için paralı asker orduları beslemeye başladılar. Yurttaşların moralini tamamen bozacak miktarlarda borç anlaşmaları yapılıyordu; ve yalnızca birkaç ailenin yararına olan sömürge politikalarının tehlikeye atıldığı her seçimde iç mücadeleler daha beter bir hal alıyordu. Zengin ve fakir arasındaki ayrım giderek derinleşti ve on altıncı yüzyılda kraliyet otoritesi her şehirdeki fakirler arasında gönüllü müttefikler ve destek buldu.

Ayrıca komünal kurumların çöküş nedenlerinin tümünün başında gelen ve kökü çok daha derinlerde olan bir neden daha vardır. Ortaçağ şehirlerinin tarihi, *fikirlerin* ve *ilkelerin* insanoğlunun kaderi üzerindeki gücünü ve temel fikirlerde büyük bir değişiklik olduğunda ortaya çıkan zıt sonuçları göstermek açısından en çarpıcı örneklerden birini sunmaktadır. Kendi kendine yetme ve federalizm, her bir grubun başına buyrukluğu ve politik organın basit olandan karmaşık olana doğru örgütlenmesi on birinci yüzyılın önde gelen fikirleriydi. Ancak o günden sonra fikirler tamamıyla değişti. III. Innocent zamanından beri birbirine sıkıca bağlanmış olan Roma hukuku öğrencileri ve kilisenin yüksek rütbeli rahiple-

---

39. Doğu'dan getirilen köle ticareti, İtalyan cumhuriyetlerinde on beşinci yüzyıla kadar asla bırakılmadı. Bu ticarete dair zayıf izler Almanya'da ve başka yerlerde de bulunmaktadır. Bkz. Cibrario, *Della schiavità e del servaggio*, 2 cilt, Milano, 1868; Profesör Lutşitzki, "Slavery and Russian Slaves in Florence in the Fourteenth and Fifteenth Centuries," Kiev Üniversitesi *İzvestia*'sı, 1885.

40. J.R. Green, *History of the English People*, Londra, 1878, I, 455.

ri, şehirlerin kuruluşuna liderlik eden fikri -antik Yunan fikrini- felce uğratmayı başarmışlardı. Selametin, yarı kutsal bir otoritenin emrindeki güçlü biçimde merkezileşmiş devlette aranması gerektiğini, iki veya üç yüz yıl boyunca kilise ve üniversite kürsülerinden ya da yargıç koltuğundan vaaz ettiler.[41] Tüm yetkilerle donanmış tek *bir* insan, bir diktatör, toplumun kurtarıcısı olabilirdi ve olması gerekirdi; kamu selameti adına bu kişi her tür şiddeti uygulayabilirdi: erkekleri ve kadınları yakmak, tarif edilemez işkencelerle öldürmek, tüm eyaletleri yaman bir sefalete sürüklemek. Kralın kılıcının, kilise ateşinin veya her ikisinin birden yetişebildiği her yerde görülmemiş bir vahşetle bu teorileri pratiğe geçirmekten geri kalmadılar. Sürekli olarak tekrarlanan ve kamunun dikkatine sunulan bu öğretiler ve örneklerle, yurttaşların zihinleri de yeni bir kalıba girdi. Bir süre sonra, "kamu güvenliği için" olduğu sürece hiçbir otoriteyi aşırı, hiçbir katliamı fazla acımasız bulmamaya başladılar. Ve zihniyetin bu yeni yönelimi ve tek bir insanın iktidarına olan bu inançla birlikte, eski federalist ilke silindi ve kitlelerin yaratıcı dehaları da yok oldu. Romalı fikir galip gelmişti ve bu koşullarda merkezi devlet şehirlerde kendine hazır bir av buldu.

On beşinci yüzyıl Floransa'sı bu değişimin tipik bir örneğidir. Eskiden bir halk devrimi yeni bir hareketin işaretiydi. Ancak umutsuzluğa düşürülen halk ayaklandığında, artık yapıcı fikirler çıkmıyordu; hareketten hiçbir yeni fikir çıkmıyordu. Komünal Konsey'e 400 yerine bin temsilci girmektedir, *signoria*'ya 80 yerine 100 kişi girmektedir. Ancak rakamlarla devrimin anlamı yoktur. Halkın hoşnutsuzluğu artıyordu ve isyanların ardı arkası gelmedi. Bir kurtarıcıya -"tiran"- başvuruldu; o da asileri katletti, ancak komünal organın parçalanması her zamankinden daha da beter bir biçimde devam etti. Ve yeni bir isyandan sonra Floransa halkı, pek sevdikleri Gieronimo Savonarola'ya başvurduklarında, keşi-

---

41. Bkz. Bologna hukukçularının 1158'deki Roncaglia Kongresi'nde ifade ettikleri teoriler.

şin onlara verdiği cevap şuydu: "Ey halkım, benim devlet işlerine karışamayacağımı biliyordun... ruhunu arındır ve eğer bu zihniyetle şehirde reform yaparsan, ey Floransa halkı, tüm İtalya'daki reformu başlatmış olursun!" Karnaval maskeleri ve tehlikeli kitaplar yakıldı, bir hayırseverlik yasası çıkarıldı, diğer yandan tefecilere karşı bir yasa çıkarıldı -ve Floransa demokrasisi eskiden neyse o olarak kaldı. Eski ruh yok olmuştu. Devlete çok fazla güvenen yurttaşlar artık kendilerine güvenmiyorlardı; yeni yollar bulamıyorlardı. Devletin, müdahale etmekten ve son kalan özgürlükleri de ezmekten başka yapacağı bir şey kalmamıştı.

Yine de, karşılıklı yardımlaşma ve destek akımı kitlelerin içinde tamamen son bulmadı, bu yenilgiden sonra bile yaşamaya devam etti. Reformun ilk propagandacılarının komünist arzularına cevap olarak korkunç bir güçle tekrar ayağa kalktı; ve reforma uğramış bir dinin verdiği ilhamın öncülüğünde başlayacağını umdukları yaşamı gerçekleştirmeyi başaramayan kitleler otokratik gücün hakimiyetine girdikten sonra bile var olmaya devam etti. Şimdi bile yaşamaya devam ediyor ve yeni bir ifade yolu arıyor; bu ne devlettir, ne ortaçağ şehri veya barbarların köy topluluğudur, ne de vahşi klandır; ancak bunların hepsinden bir şeyler alır ve daha geniş, daha derin insancıllığıyla da hepsinden üstündür.

7. Bölüm

Modern Toplumda Karşılıklı Yardımlaşma

–Devletler döneminin başlangıcında halk isyanları. –Mevcut dönemde karşılıklı yardımlaşma kurumları. –Köy komünü: Devlet tarafından ortadan kaldırılmaya karşı direniş mücadeleleri. –Köy komünü yaşamından gelen ve modern köylerimizde korunan alışkanlıklar. –İsviçre, Fransa, Almanya, Rusya.

Karşılıklı yardımlaşma eğiliminin insanın içinde öylesine uzak geçmişe giden bir kökeni vardır ve insanoğlunun tüm evrimiyle öylesine derinden iç içe geçmiştir ki, tarihte olup biten her şeye rağmen, insanlık tarafından günümüze dek korunmuştur. Bu eğilim özellikle barış ve refah zamanlarında gelişiyordu; ancak insanların başına en büyük felâketler geldiğinde -tüm ülkeler savaşlarla tahrip edildiğinde ve nüfusun büyük çoğunluğu sefil düşerek telef olduğunda ya da tiranlığın boyunduruğu altında inlediğinde- bile aynı eğilim köylerde ve şehirlerdeki fakir sınıflar arasında yaşamaya devam etmiştir; insanları bir arada tutmuş ve uzun vadede de, karşılıklı yardımlaşmayı duygusal bir saçmalık olarak gören tahakkümcü, savaşçı ve yok edici azınlıkların üzerinde bile etkili olmuştur. Ve insanoğlu ne zaman evriminde yeni bir evreye denk düşen yeni bir toplumsal örgütlenme oluşturmak zorunda kalsa, halkın yaratıcı dehası yeni atılımın öğelerini ve ilhamını hep canlı kalan bu eğilimden almıştır. Yeni ekonomik ve toplumsal kurumlar, yeni etik sistemler ve yeni dinler, kitlelerin yaratısı olduğu sürece, aynı kaynaktan çık-

mıştır; ve ırkımızın ahlâki ilerlemesi, ana hatlarıyla bakıldığında, karşılıklı yardımlaşma ilkelerinin, kabileden giderek genişleyen birliklere doğru aşamalı bir yayılması olarak ortaya çıkar, sonunda, farklı inanç, dil ve ırklarıyla tüm insanlığı günün birinde kucaklar.

Vahşi kabileler ve daha sonra da köy komünü aşamalarından geçen Avrupalılar ortaçağda yeni bir toplumsal örgütlenme oluşturdular. Bu yeni örgütlenmenin avantajı bireysel inisiyatife büyük bir serbestlik tanırken diğer yandan da insanın karşılıklı destek ihtiyacına büyük oranda cevap vermesiydi. Ortaçağ şehirlerinde, lonca ve cemiyetler ağıyla korunan bir köy komünleri federasyonu ortaya çıkmıştı. Bu yeni birlikle elde edilen büyük sonuçlar -herkes için refah, endüstri, sanat, bilim ve ticarette gelişme- önceki iki bölümde uzun uzadıya analiz edildi; aynı zamanda, on beşinci yüzyılın sonunda -düşman feodal senyörlerin arazileriyle kuşatılmış, köylüleri kölelikten kurtaramayan ve zamanla Roma Sezarizminin fikirleriyle yozlaşan- ortaçağ cumhuriyetlerinin büyümekte olan askeri devletlere yem olmaya mahkûm olmasının nedenleri açıklanmaya çalışıldı.

Bununla birlikte, halk kitleleri gelecekteki üç yüz yıl boyunca devletin her şeyi yutan otoritesine teslim olmadan önce, toplumu karşılıklı yardımlaşma ve destek ilkesi üzerinde yeniden inşa etmek için korkunç bir çaba gösterdiler. Büyük Reform hareketinin yalnızca Katolik kilisesinin suiistimallerine karşı bir isyan olmadığı günümüzde biliniyor. Bu hareketin yapıcı idealleri de vardı ve bu ideal özgür, kardeşçe komünler içindeki yaşamdı. Dönemin kitleler arasında en fazla yankı bulan ilk metin ve vaazları, insanoğlunun ekonomik ve toplumsal kardeşliği fikirleriyle doluydu. Alman ve İsviçreli köylüler ve zanaatkârlar arasında elden ele dolaşan “On İki Madde” ve benzer inanç açıklamaları, sadece herkesin İncil'i kendi anlayışına göre yorumlama hakkını savunmakla kalmıyor, aynı zamanda komünal arazilerin köy topluluklarına iade edilmesi ve feodal köleliğin kaldırılması talebini de içeriyordu. “Gerçek” inanca sürekli atıfta bulunuluyordu: kardeşlik inancı. Aynı dönemde on binlerce kadın ve erkek Morav-

ya'daki komünist cemiyetlere katılarak tüm servetlerini bağışladılar ve komünizmin ilkeleri uyarınca örgütlenmiş çok sayıda müreffeh kurum oluşturdular.[1] Ancak, binlerle ifade edilen kitlesel katliamlar bu yaygın halk hareketini durdurabildi; genç devletler, halk kitleleri üzerindeki ilk ve kesin zaferlerini kılıç, ateş ve işkenceyle kazandı.[2]

Sonraki üç yüz yil boyunca devletler hem Kıta'da hem de Britanya adalarında karşılıklı yardım eğiliminin geçmişte ifadesini bulduğu tüm kurumları kökünden söküp atmak için sistematik bir çaba gösterdiler. Köy komünleri kendi halk meclislerinden, mahkemelerinden ve bağımsız yönetimlerinden yoksun bırakıldı; topraklarına el konuldu. Loncaların malları ve özgürlükleri yağmalandı ve loncalar devlet memurunun kontrolüne, insafına ve rüşvetçiliğine terk edildi. Şehirlerin bağımsızlıkları ellerinden alınmıştı ve iç yaşam kaynakları da -halk meclisi, seçilmiş yargıçlar ve idare, başına buyruk mahalle ve başına buyruk lonca- yok edildi; devlet memuru, önceden organik bir bütün olan her bağlantıyı ele geçirdi. Devletin doğurduğu ölümcül politika ve bitmek bilmeyen savaşlarla, bir zamanlar kalabalık bir nüfusu barındıran zengin bölgelerin tümü harabeye döndü ve talan edildi;

---

1. Daha önceleri oldukça ihmal edilmiş olan bu konu üzerine, şu anda Almanya'da çok sayıda eser yayımlanmaktadır. Keller'in *Ein Apostel der Wiedertäufer* ve *Geschichte der Wiedertäufer*, Cornelius'un *Geschichte des münsterischen Aufruhrs*, Janssen'in *Geschichte des deutschen Volkes* adlı eserleri önde gelen kaynaklar olarak anılabilir. Almanya'da bu yönde yapılan geniş araştırmaların sonuçlarına İngiliz okurları aşina kılma yolundaki ilk çaba Richard Heath'in kusursuz nitelikteki kısa çalışmasıdır -"Anabaptism form its Rise at Zwickau to its Fall at Münster, 1521-1536", Londra, 1895 (*Baptist Manuals*, cilt I). Bu çalışmada hareketin önde gelen özellikleri gösterilmiş ve bolca bibliyografik bilgi verilmiştir. Ayrıca bkz. K. Kautsky'nin "Communism in Central Europe in the Time of the Reformation", Londra, 1897.

2. Pek az çağdaşımız hem bu hareketin kapsamının hem de bastırılmasında kullanılan yöntemlerin farkındadır. Ancak büyük köylü savaşından hemen sonra yazanlar, Almanya'daki yenilgiden sonra katledilen insan sayısını 100 bin ilâ 150 bin arasında tahmin ederler. Bkz. Zimmermann, *Allgemeine Geschichte des grossen Bauernkrieges*. Hollanda'da hareketi bastırmak için alınan önlemler konusunda bkz. Richard Heath, *Anabaptism*.

zengin şehirler önemsiz kasabalar haline geldi; onları başka şehirlerle birleştiren yollar kullanılmaz hale geldi. Endüstri, sanat ve bilgi çöküşe geçti. Politik, bilimsel ve hukuki eğitim, devletin merkezileşmesi fikrine boyun eğdi. Eskiden insanların karşılıklı yardımlaşma ihtiyaçlarını ifade etmelerine imkân tanıyan kurumlara iyi örgütlenmiş bir devlette göz yumulamayacağı üniversitelerde ve kiliselerde öğretildi; tebaası arasındaki birlik bağlarını artık yalnızca devletin temsil edebileceği; federalizmin ve "partikülarizmin" ilerlemenin düşmanı olduğu ve ilerlemenin tek başlatıcısının, ilerlemenin tek gerçek rehberinin devlet olduğu öğretildi. On sekizinci yüzyil sonunda, Orta Avrupa'daki krallar, Britanya adalarındaki parlamento ve Fransa'daki devrimci Konvansiyon -tüm bu devletler birbirleriyle savaşıyor olmalarına rağmen-; devletin vatandaşları arasında ayrı hiçbir birliğe izin verilmemesi gerektiği, "koalisyonlara" girme cesareti gösteren işçilere verilecek tek uygun cezanın angarya ya da ölüm olduğu konusunda anlaştılar. "Devlet içinde devlet olmaz!" Genel çıkarı ilgilendiren konuları sadece devlet ve devletin kilisesi ele almalıdır; öte yandan, tebaa, aralarında hiçbir özel bağ bulunmayan, ortak bir ihtiyaç duyduğunda hükümete başvurmak zorunda olan bireylerin gevşek kümelerini temsil etmelidir. On dokuzuncu yüzyılın ortasına dek Avrupa'daki teori ve pratik buydu. Ticari ve endüstriyel derneklere bile şüpheyle bakılırdı. Emekçilerin birliklerine gelince, Avrupa'da şu son yirmi yıla kadar, İngiltere'de ise on dokuzuncu yüzyılın ortasına kadar yasadışı muamelesi görmüşlerdi. Devletin eğitim sistemi öyle bir haldeydi ki, köy halk meclisinde, loncada, mahalle ve şehirde, özgür olsun ya da serf, herkesin beş yüz yıl önce kullandığı hakların verilmesi, bugün, İngiltere' de bile toplumun önemli bir kesimi tarafından devrimci bir ölçü olarak görülmektedir.

Tüm toplumsal işlevlerin devlet tarafından yutulması zorunlu olarak kontrolsüz, dar kafalı bir bireyciliğin gelişimini teşvik etti. Devlete karşı yükümlülüklerin sayısı arttıkça, yurttaşlar birbirlerine karşı yükümlülüklerinden kurtulduklarını hissediyorlardı. Loncada -ortaçağda herkes bir loncaya

veya kardeşlik camiasına dahildi- hasta olan bir "kardeş"e iki "kardeş" sırayla bakmak zorundaydı; şimdi ise en yakın fakirler hastanesinin adresini vermek yeterli görülür. Barbar toplumunda, iki kişi arasındaki tartışmadan çıkan ve ölümle sonuçlanan bir kavgaya müdahale etmeyen bir görgü tanığına katil gibi davranılırdı; ancak herkesi koruyan devlet teorisine göre, görgü tanığının işe karışmasına gerek yok: müdahale edip etmemek polisin işi. Ve bir zamanlar vahşi bir ülkede, Hotantolar arasında, yiyeceği paylaşmak isteyen olup olmadığını üç kere sormadan yemek yemek çok ayıp sayılırken, günümüzde saygın bir yurttaşın tek yapması gereken şey, vergisini ödemek ve açların açlıktan ölmesine izin vermektir. Sonuç şu ki, insanların başkalarının ihtiyaçlarını önemsemeden kendi mutluluklarını arayabileceklerini ve aramaları gerektiğini iddia eden teori günümüzde her alanda -hukukta, bilimde, dinde- zafer kazanmıştır. Bugünün dini budur ve bunun yararından şüphe etmekse tehlikeli bir ütopyacı olmak anlamına gelir. Bilim, herkesin herkese karşı mücadelesinin doğanın ve insan toplumlarının önde gelen ilkesi olduğunu yüksek sesle ilan ediyor. Biyoloji bu mücadeleyi hayvanlar âleminin tedrici evrimine atfediyor. Tarih de aynı bakış açısına katılıyor; ekonomistler ise, kendi bön cahillikleri içerisinde, modern endüstri ve mekanikteki ilerlemenin tümünü aynı ilkenin "olağanüstü etkilerine" bağlıyor. Kilise vaizlerinin dini de, kişinin komşularıyla -genellikle pazarları- kurduğu az çok hayırsever ilişkilerin hafifçe sulandırdığı bir bireycilik dinidir. "Pratik" eylem adamı ve teorisyen, bilim adamı ve vaiz, hukukçu ve politikacı, hepsi, bir konuda anlaşırlar: bireyciliğin en katı etkileri yardımseverlikle az veya çok yumuşatilabilir, ancak toplumun devamı ve sonraki gelişimi için tek sağlam temel bireyciliktir.

Dolayısıyla, modern toplumumuzda karşılıklı yardımlaşmanın kurum ve alışkanlıklarını aramak nafile bir çaba gibi görünüyor. Geriye ne kalabilirdi ki? Ancak yine de, milyonlarca insanın nasıl yaşadığını araştırmaya kalktığımızda ve günlük ilişkilerini incelediğimizde, karşılıklı yardımlaşma ve karşılıklı destek ilkelerinin bugün bile insan yaşamında oy-

nadığı büyük rol bizi şaşırtır. Karşılıklı yardımlaşma kurumunun yıkılışı teoride ve pratikte üç ya da dört yüzyıldır devam etmekte olsa da, yüz milyonlarca insan bu kurumlarla yaşamaya devam etmektedir; bu kurumları sadakatle sürdürmekte ve ortadan kalktıkları her yerde yeniden inşa etmeye çabalamaktadır. Ayrıca, karşılıklı ilişkilerimizde hepimizin günün moda bireyci inançlarına başkaldırdığımız anlar olmuştur ve karşılıklı yardımlaşma eğilimlerinin kılavuzluk ettiği insan edimleri günlük ilişkimizin öylesine büyük bir bölümünü oluşturur ki, bu tür edimler ortadan kaldırıldığında, her türlü ahlâki ilerleme de anında durur. İnsan toplumu tek bir kuşak bile devam edemez. Kalıcı karşılıklı destek kurumlarından başlayarak ve kökenlerini kişisel veya toplumsal duygudaşlıktan alan karşılıklı yardım eylemlerini inceleyerek, sosyologlar tarafından çoğunlukla göz ardı edilen ancak insanoğlunun yaşamı ve ilerlemesi için temel öneme sahip olan bu olguları şimdi analiz edeceğiz.

Avrupa'da toplumun mevcut oluşumunu ele aldığımızda, köy komününü yok etmek üzere yapılmış onca şeye karşın, bu birlik türünün varlığını sürdürdüğünü -ne ölçüde olduğunu az sonra göreceğiz- ve günümüzde ya herhangi bir biçimde bu komünü tekrar kurmak ya da onun yerine geçecek başka bir şey bulmak için pek çok çabanın gösterildiği gerçeğiyle hemen karşılaşırız. Köy komünüyle ilgili yaygın teori, toprağın komünal mülkiyetinin, tarımın çağdaş gerekleriyle uyuşmaması nedeniyle, Batı Avrupa'da kendi eceliyle öldüğüdür. Ancak gerçek şudur ki, köy komünü hiçbir yerde kendi üyeleriyle rızasıyla ortadan kalkmamıştır; tam aksine, her yerde egemen sınıflar komünü ortadan kaldırmak ve komünal toprakları el koymak için birkaç yüzyıl boyunca -her zaman başarılı olmasa da- inatçı çabalar göstermişlerdir.

Fransa'da on altıncı yüzyıl gibi erken bir tarihte köy komünlerinin elinden bağımsızlıkları alınmaya ve toprakları yağmalanmaya başladı. Ne var ki ancak bir sonraki yüzyılda, tüm tarihçilerin tanımladığı gibi, köylü kitleleri haraç ve savaşlarla şu anki kulluk ve sefalet durumuna düşürüldü-

ğünde, komün topraklarının yağmalanması kolay hale geldi ve utanılacak boyutlara ulaştı. "Herkes kendi hayâ duygusuyla ters orantılı olarak buralara sahip çıkıyordu... topraklar pay edildi... komünleri talan etmek için uydurma borçlar icat ediliyordu."[3] Elbette devletin bu kötülüklere bulduğu çare, komünleri kendisine daha fazla tabi kılmak ve bizzat yağmalamak oldu. Gerçekten de, iki yıl sonra komünlerin tüm parasal gelirlerine Kral tarafından el konuldu. Komünal topraklara özel kişilerin el koyması ise, gittikçe daha beter bir hal aldı ve bir sonraki yüzyılda soylular ve ruhban sınıfı geniş topraklara -bazı tahminlere göre, ekili alanın yarısına- çoktan sahip olmuştu, genellikle de bu toprakların çoğu ekilmeden bırakılmıştı.[4] Ancak köylüler hâlâ kendi komün kurumlarını devam ettiriyorlardı ve 1787 yılına dek, köylerdeki tüm aile reislerinden oluşan halk meclisleri bir çan kulesinin ya da ağacın altında, tarlalarından kalanları tekrar tekrar paylaşmak, vergileri bölüştürmek ve idarecilerini seçmek üzere bir araya gelirdi; bugün hâlâ Rus *mir*'inde olduğu gibi. Babeau'nun araştırmaları bu durumu kanıtlamıştır.[5]

Ancak hükümet halk meclislerini "fazla gürültücü", fazla itaatsiz buluyordu ve 1787'de, en zengin köylülerden seçilen bir vali ile üç ilâ altı üyeden oluşan konseyler bu meclislerin yerine yürürlüğe girdi. İki yıl sonra, bu konuda eski rejimle aynı fikirde olan devrimci Anayasal Meclis, bu yasayı tamamen onayladı (14 Aralık 1789), komünal toprakları yağmalama sırası şimdi köy burjuvalarındaydı ve tüm devrimci dönem boyunca bu yağmada birbirleriyle yarıştılar. Ancak 16

---

3. 1667 tarihli XIV. Louis Fermanı. Birçok yazar bu fermanı aktarır. Bu tarihten sekiz yıl önce komünler devlet idaresi altına alınmıştı.

4. "Büyük bir mal sahibinin mülkiyetindeki toprağı, geliri milyonlar olsa bile, ekilmemiş bulacağınızdan emin olabilirsiniz" (Arthur Young). "Tarlaların dörtte biri ekilmeden bırakıldı"; "son yüz yılda toprak yabanıl haline geri döndü;" "önceden çiçekler içindeki Sologne şimdi büyük bir bataklık ve orman;" vb. (Théron de Montagué, aktaran Taine, *Origines de la France Contemporaine*, cilt I, s. 442).

5. A. Babeau, *Le Village sous l'Ancien Régime*, 3. Baskı. Paris, 1892.

Ağustos 1792'de, köylü ayaklanmalarının baskısı karşısında Konvansiyon, iki yüzyıl boyunca laik ve dini senyörlerin el koyduğu toprakları komünlere iade etme kararı aldı;[6] fakat aynı zamanda da bu toprakların yalnızca zengin köylüler arasında eşit paylar halinde dağıtılmasını emretti -bu, yeni ayaklanmalara neden olan bir düzenlemeydi ve ertesi yil, 1793'te kaldırıldı; komünal toprakların, ister zengin olsun ister fakir, "faal ve çalışamaz durumdaki" tüm halk arasında bölüştürülmesi emredildi.

Ancak her iki yasa da köylülerin anlayışlarına o kadar aykırıydı ki, buna uyan olmadı ve köylüler, kendi topraklarının bir bölümünü geri alabildikleri her yerde toprağı parçalamadan bıraktilar. Bu dönemde uzun süren savaşlar başladı ve komünal topraklara (1794'te) devlete olan borçların ipoteği olarak devletçe el konuldu, düzenli aralıklarla bu topraklar parçalara ayrıldı ve satışa çıkarıldı; sonra yeniden komünlere iade edildi ve tekrar el konuldu (1813'te). Nihayet, ancak 1816'da onlardan geriye kalanı, yani yaklaşık altı bin hektar çorak toprak köy kömünlerine geri verildi.[7] Ancak bu da ko-

---

6. Doğu Fransa'da yasa yalnızca köylülerin kendi kendilerine sahip çıkıp, ektikleri toprakları onayladı; Fransa'nın diğer bölümlerindeyse genellikle kağıt üstünde kaldı.

7. Thermidor bujuvazisi gericiliğinin zaferinden sonra, komün toprakları devlet arazisi ilan edilerek (24 Ağustos 1794), soyluların el konulan topraklarıyla birlikte satışa çıkarıldı ve küçük burjuvazinin "kara çeteler"i tarafından yağmalandı. Bu yağmaya bir sonraki yıl son verildiği (Fransız devrim takvimine göre, yıl V, dokuzuncu ayın 2'si tarihli yasa) ve bir önceki yasanın yürürlükten kaldırıldığı doğruysa da; o dönemde köy komünleri ortadan kaldırılmış yerine kanton konseyleri getirilmişti. Ancak yedi yıl sonra (dokuzuncu ayın 9'u, yıl XII) yani 1801'de köy komünleri tekrar ortaya çıktı, ancak tüm haklarından mahrum bırakılmışlardı: Fransa'daki 36 bin komünde vali ve meclis üyeleri hükümet tarafından aday gösteriliyordu! Bu sistem 1830 Devrimi sonrasına dek, seçilmiş komünal konseylere izin veren 1787 yasasına geri dönülmesine dek sürdü. Komünal topraklara ise 1813'te tekrar devlet tarafından el konuldu, bu yolla yağmalandı ve 1816'da komünlere kısmen geri verildi. Fransız yasalarının klasik derlemelerine bkz. Dalloz, *Répertoire de Jurisprudence*; ayrıca Doniol, Dareste, Babeau ve başkalarının eserleri.

münlerin dertlerinin sonu olmadı. Her yeni rejim komünal toprakları kendi yandaşlarını ödüllendirmenin bir aracı olarak görüyordu ve köy komünlerini kendi topraklarını bölmek zorunda bırakmak için (ilki 1837'de, sonuncusu ise III. Napolyon döneminde olmak üzere) üç yasa çıkarıldı. Köylerde karşılaştıkları muhalefetin sonucu olarak bu yasaların üç kere feshedilmesi gerekti; ancak her seferinde bir şeyler daha koparılıyordu ve III. Napolyon, tarımın ıslah edilmesi yöntemlerini desteklemek bahanesiyle kendi gözdelerine komünal topraklardan büyük mülkler bahşetti.

Köy komünlerinin özerkliğine gelince, bunca darbeden sonra geriye ne kalabilirdi? Vali ve meclis üyelerine basitçe devlet aygıtının maaş almayan memurları gözüyle bakılıyordu. Bugün bile, Üçüncü Cumhuriyet döneminde, dev devlet aygıtını, valilerden bakanlara kadar harekete geçirmeden bir komünde bir şeyler yapmak imkânsızdır. Örneğin bir köylü, komün yolunun onarımı için, kendisi taş kırmaya gitmek yerine, payına düşen parayı ödemeye niyetlenirse, köylünün belediye konseyine parayı ödemesine izin verilmesi için en az on iki devlet memurunun onay vermesi ve bu kişiler tarafından toplam *elli iki* farklı işlem yapılması ve bunların kendi aralarında dolaşıma sokulması gerekmektedir; bu pek inanılır gibi değilse de doğrudur. Geri kalan her şey de böyledir.[8]

Fransa'da olup bitenler Batı ve Orta Avrupa'nın her yerinde görüldü. Hatta köylü topraklarına yapılan başlıca saldırıların tarihleri bile aynıdır. İngiltere'nin tek farkı, yağmanın genel ve geniş düzenlemeler yerine, ayrı ayrı eylemlerle -Fransa'da olduğundan daha az telaşla, ama daha eksiksiz- gerçekleşmiş olmasıdır. Komün topraklarının senyörler tarafından ele geçirilmesi de on beşinci yüzyılda, 1380'deki köylü isyanının bastırılmasından sonra başladı; VII. Henry'nin bir fermanında bu el koymalar "ortak iradeyi... inciten

---

8. Bu prosedür öylesine saçmadır ki, bu elli iki işlem *Journal des Economistes*'in oldukça güvenilir bir yazarı tarafından (1893, Nisan, s. 94) tek tek sayılmamış olsa asla inanılmaz; yazar benzer pek çok örnek vermektedir.

alçaklıklar ve kötülükler"[9] olarak belirtilir ve Rossus'un *Historia* adlı eseri bunlardan söz eder. Bilindiği gibi, daha sonra, VIII. Henry döneminde, komün topraklarının gasp edilmesine karşı Büyük Soruşturma başlatıldı, ancak bu, mevcut durumun onaylanmasıyla sona erdi.[10] Komün toprakları talan edilmeye devam edildi ve köylüler topraklarından çıkarıldı. Ancak her yerde olduğu gibi İngiltere'de de komünal mülkiyetin tüm izlerinin silinmesinin sistematik politikanın bir parçası haline gelmesi özellikle on sekizinci yüzyılın ortalarından sonra oldu. Dolayısıyla, mucize olan, komünal mülkiyetlerin ortadan kalkmış olması değil; İngiltere'de bile, "bugünkü kuşağın büyükbabalarının dönemine dek genel olarak yaygın biçimde" devam ettirilebilmiş olmasıdır.[11] Bay Seebohm'un da ortaya koyduğu gibi, "Çitleme Yasaları"nın amacı bu sistemi ortadan kaldırmaktı;[12] ve 1760-1844 yılları arasında çıkarılan dört bine yakın yasayla öylesine kökünden söküldü ki, bugüne sadece belli belirsiz izleri kalmıştır. Köy komünlerinin toprağı senyörlerin eline geçmişti ve her durumda kişinin kullanımına tahsis etmek Parlamento tarafından onaylanmıştı.

---

9. Dr. Oçenkovski, *Englands wirthschaftliche Entwickelung im Ausgange des Mittelalters* (Jena, 1879), s. 35 ve devamı; burada sorun metinlerin eksiksiz bilgisine dayanarak tartışılmaktadır.

10. Nasse, *Ueber die mittelalterliche Feldgemeinschaft und die Einhegungen des XVI. Jahrhunderts in England* (Bonn, 1869), s. 4, 5; Vinogradov, *Villainage in England* (Oxford, 1892).

11. F. Seebohm, *The English Village Community*, 3. Baskı, 1884, s. 13-15.

12. "Çitleme Yasaları ile ilgili ayrıntılı bir inceleme, yukarıda tanımlanan sistemin [komünal mülkiyet], bu yasaların kaldırmayı hedeflediği sistem olduğunu açıkça ortaya koyacaktır" (Seebohm, *age*, s. 13). Daha ilerde şöyle demektedir: "Genelde aynı ifadelerle kaleme alınmışlardı: komünal tarla ve mülklerin, birbiriyle karışmış ve elverişsiz bir biçimde konumlanmış küçük parçalar halinde dağınık durduğu; farklı kişilerin bunların parçalarına sahip olduğu ve bunlar üzerinde ortak olarak hak sahibi oldukları... bunların bölünüp etrafının çevrilmesinin ve belli bir kısmın her bir mülk sahibine kiralanması ve bırakılmasının arzu edilir olduğu belirtiliyordu." (s. 14). Porter'ın listesinde benzer 3867 yasa vardı ve bunların büyük çoğunluğu, Fransa'da da olduğu gibi, 1770-1780 ve 1800-1820 yıllarına rastlıyordu.

Almanya'da, Avusturya'da, Belçika'da da köy topluluğu yine devlet tarafından yok edildi. Komünal mülk sahiplerinin kendi topraklarını bölmesi ender rastlanan bir olaydı;[13] her yerde devletler toprakların ayrılmasını zorunlu kıldı ya da basit bir biçimde toprakta özel mülkiyetten yana oldu. Orta Avrupa'da komünal mülkiyete vurulan son darbe de on sekizinci yüzyılın ortalarına rastlar. Avusturya'da 1768'de komünlerin topraklarını bölmesi için hükümet kaba kuvvet kullandı -iki yil sonra bu amaçla özel bir komisyon kuruldu. Prusya'da II. Frederick, çıkarttığı birçok fermanda (1752, 1763, 1765 ve 1769) *Justizcollegien*'e, köylüleri topraklarını ayırmaya zorlamasını emretti. Slezya'da bu amaca hizmet etmek üzere 1771'de özel bir karar çıkarıldı. Aynı şey Belçika' da da görüldü ve, komünler bu karara uymadıklarından, 1847'de hükümete, komün otlaklarını parçalara ayırarak satmak üzere satın alma ve alıcısı çıktığında komün topraklarını zor kullanarak satma yetkisi veren bir yasa çıkarıldı.[14]

Kısacası, "ekonomik yasalar gereği" köy komünlerinin doğal ölümünden bahsetmek, bir savaş alanında katledilen askerlerin doğal ölümünden bahsetmek kadar tatsız bir şakadır. Yalın gerçek şudur: Köy komünleri bin yıldan fazla bir süre boyunca yaşamıştı; ve köylülerin savaşlar ve keyfi vergilerden ötürü harap olmadığı her yerde ve her zaman, toprağı işleme yöntemlerini sürekli geliştirmişlerdi. Ancak, endüstrilerin büyümesi sonucu toprağın değeri arttıkça ve soylular feodal sistemde asla elde edemedikleri bir gücü devlet örgütlenmesi altında elde ettiklerinde komünal toprakların en iyi kısımlarını ele geçirdiler ve komünal kurumları yıkmak için ellerinden geleni yaptılar.

Bununla birlikte, köy komünü kurumları toprağı işleyen-

---

13. İsviçre'de savaş yüzünden harabeye dönmüş birkaç komünün topraklarının bir bölümünü satmış olduğunu ve şimdi de onu geri satın almak istediğini görüyoruz.

14. A. Buchenberger, "Agrarwesen und Agrarpolitik", A. Wagner'in *Handbuch der politischen Oekonomie* adlı eserinde, 1892, c. I, s. 280 ve devamı.

lerin ihtiyaç ve fikirlerine öyle iyi cevap vermektedir ki, her şeye rağmen, Avrupa bugün bile köy komünlerinin *yaşayan* kalıntılarıyla kaplıdır ve Avrupa kırsal yaşamı, hâlâ komünler döneminden kalma alışkanlık ve âdetlerle doludur. Eski düzene karşı alınan şiddetli tedbirlere rağmen, İngiltere'de bile komün on dokuzuncu yüzyılın başı gibi geç bir zamana dek hüküm sürmüştür. Bay Gomme -ki, bu konuya önem veren sınırlı sayıdaki İngiliz akademisyenden biridir- çalışmasında, toprakta komünal mülkiyetin İskoçya'da hâlâ pek çok izine rastlandığını; *runrig** kiracılığın 1813'e kadar Forfarshire'da devam ettiğini ve Inverness'in bazı köylerinde 1801'e dek toprağın, sınır çizilmeden tüm komün için sürülmesinin ve ekin bittikten sonra paylaşım yapılmasının bir âdet olduğunu gösteriyor. Kilmorie'de (Arran'ın adası) tarlaların sürekli yeniden dağılımı "son yirmi beş yıla dek" hâlâ yürürlükteydi ve Crofter** Komisyonu başka adalarda da bunun hâlâ yaşadığını tespit etti.[15] İrlanda'da komün büyük kıtlığa dek hüküm sürdü; İngiltere'de ise, Nasse ve Sir Henry Maine dikkat çekinceye dek gözden kaçan Marshall'ın eserleri, on dokuzuncu yüzyılın başında neredeyse tüm İngiliz kontluklarında köy komünü sisteminin bir hayli yaygın olduğu konusunda şüpheye yer bırakmıyor.[16] Yirmi yıl gibi kısa bir süre önce Sir

---

* Parsellere ayrılmış bir dağ sırtının, ihtiyaca uygun şekilde, farklı sahipler tarafından dönüşümlü olarak ekilmesi, ç.n.

** İskoçya'da küçük toprağı kiralayarak işleyen çiftçi, ç.n.

15. G.L. Gomme, "The Village Community, with special reference to its Origin and Forms of Survival in Great Britain" (*Contemporary Science Series*), Londra, 1890, s. 141-143; ayrıca *Primitive Folkmotes* (Londra, 1880), s. 98 ve devamı.

16. "Ülkenin neredeyse her bölümünde, özellikle de iç ve doğu kontluklarında, ama aynı zamanda batıda -örneğin, Wiltshire'da-, güneyde Surrey'de ve kuzeyde Yorkshire'da, geniş komünal tarlalar mevcut. Northamptonshire' daki 316 kontluk bölgesinden 89'u bu durumda; Oxfordshire'da 100'den fazlası; Warwickshire'da yaklaşık 12.500 dönüm; Berkshire'da kontluğun yarısı; Wiltshire'da yarıdan fazlası; Huntingdonshire'da ise toplam 60.000 dönümlük alandan 32.500 dönümü komünal otlak, ıslah edilmemiş arazi olarak komünal alandı." (Marshall, aktaran Sir Henry Maine, *Village Communities in the East and West*, New York baskısı, 1876, s. 88, 89.)

Henry Maine "kesinlikle daha önceden kolektif mülkiyetin ve ortak toprak işlemenin varlığına işaret eden olağandışı mülkiyet haklarına dair örneklerin çokluğu karşısında" şaşırmıştı; ki bu tesbiti kısa bir araştırma sonucu yapacaktır.[17] Ve komünal kurumlar bu kadar yakın bir tarihe dek devam ettiğine göre, İngiliz köylerinde çok sayıda karşılıklı yardımlaşma alışkanlığı ve âdeti şüphesiz bulunacaktı; tabii bu ülkenin yazarları köy yaşamına dikkat etmiş olsalardı.[18]

Kıtaya gelince, Fransa, İsviçre, Almanya, İtalya, İskandinav ülkeleri ve İspanya'nın birçok bölgesinde komünal kurumları tamamıyla ayakta görüyoruz; Doğu Avrupa'dan bahsetmeye bile gerek yok; bu ülkelerdeki köy yaşamı komünal alışkanlık ve âdetlerle doludur; ve her yıl bu ülkelerin literatürü bu konuyu ve ilgili konuları ele alan ciddi eserlerle zenginleşmektedir. Bu nedenle, örneklerimi en tipik olanlarla sınırlamalıyım. İsviçre hiç şüphesiz bunlardan biri. Beş cumhuriyet -Uri, Schywtz, Appenzell, Glarus ve Unterwalden- yalnızca topraklarını bölünmemiş arazi olarak korumakla kalmıyor; bunun yanı sıra kendi halk meclisleriyle de yönetiliyorlar; ayrıca diğer kantonlarda da köy komünleri geniş bir özerkliğe sahip ve Federal sınırların büyük bölümü hâlâ komünal mülkiyette.[19] Alpler'deki tüm otlakların üçte

---

17. *Age,* s. 88; ayrıca beşinci konferans. Surrey'de bugün bile mevcut olan geniş "komünal alanlar" çok iyi bilinir.

18. İngiliz kırsal yaşamıyla ilgili başvurduğum birçok kitapta kır manzarası vb. hakkında hoş tasvirler buldum, ancak emekçilerin günlük yaşamları ve âdetleri hakkında hiçbir şey yoktu.

19. İsviçre'de köylülerin çitlerle çevrilmemiş toprakları da senyörlerin egemenliğine girdi ve mülklerinin büyük bölümüne on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda soylular tarafından el konuldu. (Örneğin, bkz. Dr. A. Miaskovski, Schmoller'in *Forschungen* adlı eserinde, c. II, 1879, s. 12 ve devamı.) Ancak İsviçre'deki köylü savaşı, diğer ülkelerde olduğu gibi köylülerin ağır yenilgisiyle sonuçlanmadı ve komünal hak ve topraklar büyük oranda elde tutuldu. Komünlerin özerkliği aslında İsviçre'deki özgürlüklerin temelidir. [Schwytz kantonundaki "L'Ober-Allmig" 18 idari bölgeyi ve 30'dan fazla köyü ve ayrı ayrı mezraları kapsar (K. Bürkli, *Der Ursprung der Eidgenossenschaft aus der Markgenossenschaft,* Zürih, 1891) -Fransızca baskıdan; ç.n.]

ikisi ve İsviçre'deki tüm ormanların üçte ikisi halen komünal toprak; ve önemli miktarda tarla, meyve bahçesi, üzüm bağı, bataklık, taş ocağı ve benzeri de ortak mülkiyette. Tüm aile reislerinin seçilmiş komün konseylerinin müzakerelerine katılmaya devam ettiği Vaud'da komünal ruh özellikle canlı. Kışın sonuna doğru her köyün genç erkekleri birkaç günlüğüne ormanda kalmaya giderler, kereste kesip sarp yamaçlardan aşağı kaydırırlar ve bu yakacak odun tüm ev sahipleri arasında bölüşülür veya onların yararına satılır. Bu gezintiler erkek emeğinin gerçek *bayramıdır*. Leman Gölü kıyılarında üzüm bağı taraçalarına bakmak için gereken işin bir bölümü hâlâ ortak olarak yapılmaktadır; ve termometrenin gündoğumundan önce sıfıra düşme tehlikesinin bulunduğu baharda, gözcü tüm ev sakinlerini uyandırır ve onlar da, saman ve hayvan gübresinden ateşler yakarak yapay bir bulutla asma ağaçlarını dondan korurlar. Neredeyse tüm kantonlarda köy komünleri *Bürgernutzen* dedikleri şeye sahiptir -yani, eski ailelerden gelen ya da onların mirasçısı bazı yurttaşlar ortak olarak birkaç ineğe sahiptir; ya da ortak tarla veya üzüm bağları vardır ve elde edilen ürünü kendi aralarında paylaşırlar; veya komün topraklarını yurttaşların yararına kiralarlar.[20]

Komünlerin, ulusal organizmanın yaşayan birer parçası olacak biçimde, geniş bir işlev alanını elinde tuttuğu ve katıksız bir sefalete düşürülmediği yerlerde topraklarına iyi bakmakta asla başarısız olmadıkları kesin bir gerçek olarak kabul edilebilir. Örneğin, İsviçre'deki komünal mülkler, İngiltere'deki "ortak" sefaletle çarpıcı bir zıtlık göstermektedir. Vaud ve Valais'deki komünal ormanlara, çağdaş ormancılığın kurallarına uygun olarak takdire değer bir biçimde bakılmaktadır. Diğer yerlerde de, yeniden dağıtım sistemine uygun olarak sahip değiştiren komünal tarla "parselleri" iyi iş-

---

20. Miaskovski, Schmoller'in *Forschungen* adlı eserinde, c. I, 1879, s. 15. [Ayrıca, *Handwörterbuch der Schweizerischen Volkswirthschaft* içinde "Domänen" ve "Allemend" maddeleri, Dr. Reichesber, Bern, 1903. -Fransızca baskıdan; ç.n.]

lenmekte, iyi gübrelenmekte ve özellikle otlak ve büyükbaş hayvan eksikliği çekilmemektedir. Yaylalardaki otlaklara iyi bakılmaktadır, kır yolları mükemmel durumdadır. İsviçre dağ evlerini, dağ yolunu, köylülerin sürülerini, üzüm taraçalarını veya okullarını takdir ederken, dağ evi için gereken kerestenin komünal ormandan, taşın komünal taş ocağından alındığını, ineklerin komünal otlaklarda otladığını, yolun, okulun komünal çalışmayla yapıldığını unutmamak gerekir.[21]

İsviçre köylerinde çok sayıda karşılıklı yardımlaşma alışkanlığının ve âdetinin sürdüğünü söylemeye gerek bile yoktur. Akşamları sırayla her evde toplanarak ceviz içi ayıklamak; evlenecek olan genç kızın çeyizini dikmek için verilen akşam partileri; evlerin yapımı ve ekinlerin kaldırılması için, topluluktan birinin ihtiyaç duyabileceği herhangi bir iş için "yardım" çağrısı; çocukların iki dili, Fransızca ve Almanca'yı öğrenmesi için kantonlar arasında değiş tokuş edilmesi; vb. alışildık geleneklerdir;[22] öte yandan, yeni ortaya çıkabilecek ihtiyaçlar da aynı ruhla karşilanır. Bu nedenle Glarus'taki Alp otlakları bir felâket sırasında satılmıştır; fakat komünler tarla satın almaya hâlâ devam etmektedir ve yeni satın alınan tarlalar, on, yirmi, otuz yıl boyunca komünün çeşitli üyelerinin mülkiyetinde kaldıktan sonra, şimdi yeniden komün fonuna geri dönerek herkesin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden dağıtilmaktadır. Bazı temel ihtiyaçları -ekmek, peynir ve şarap- ortak çalışmayla üretmek için, küçük ölçekli de olsa birçok birlik kurulmuştur; tarımsal işbirliği İsviçre'de büyük bir kolaylıkla yayılmaktadır. On ilâ otuz köylü arasında ku-

---

21. Bu konuda, Laveleye'nin *Primitive Ownership* adlı eserinin Almanca tercümesine K. Bücher'in eklediği mükemmel ve fikir verici bölümlerde (henüz İngilizce'ye çevrilmedi) özetlenen bir dizi esere bakabilirsiniz. Ayrıca Meitzen, "Das Agrar- und Forst-Wesen, die Allmenden und die Landgemeinden der Deutschen Schweiz", *Jahrbuch für Staatwissenschaft*, 1880, IV (Miaskovski'nin eserlerinin analizi); O'Brien, "Notes on a Swiss village", *Macmillan's Magazine*, Ekim 1885. [Ayrıca bkz. Ek XII -Fransızca baskıdan; ç.n.]

22. Bu ülkede genç evlilerin rahat etmesini sağlayan düğün hediyeleri açık bir biçimde komünal alışkanlıkların devamıdır.

rulan, otlakları ve tarlaları ortak olarak satın alan ve onları ortak sahipler olarak işleyen birliklere sık rastlanır; öte yandan süt, tereyağı ve peynir satan süt birlikleri her yerde örgütlenmektedir. Gerçekten de, İsviçre bu tür işbirliğinin anavatanıdır. Ayrıca, her türden modern isteğin tatmini için oluşturulan irili ufaklı cemiyetlere dair geniş bir inceleme alanı sunar. İsviçre'nin kimi bölgelerinde neredeyse her köyde sayısız birlik görülür: yangından korunmak için, gemicilik için, bir göl kıyısındaki iskelelerin bakımı için, su temini için vs. Ülke, modern militarizmden kaynağını alan okçu, keskin nişancı, topograf, "yol kâşifi" vs. kişilerden oluşan cemiyetlerle kaplıdır.

Ancak İsviçre hiçbir şekilde Avrupa içinde bir istisna değildir; çünkü aynı kurumlar ve alışkanlıklar Fransa'nın, İtalya'nın, Almanya'nın, Danimarka'nın köylerinde de bulunmaktadır. Fransa'nın yöneticilerinin köy topluluklarını yok etmek ve topraklarını ele geçirmek için neler yaptıklarını az önce gördük; ama buna rağmen, tarıma elverişli tüm alanın onda biri, yani doğal otlakların yarısı ve ülke ormanlarının yaklaşık beşte biri dahil, 3.375.000 dönüm hâlâ komünal mülkiyet altındadır. Ormanlar komün üyelerine yakacak odun sağlamaktadır ve kereste, büyük ölçüde komünal çalışmayla, pek hoş bir düzen içinde kesilmektedir; otlaklar komün üyelerinin hayvanlarına serbesttir; ve Fransa'nın belirli bölümlerinde -Ardennes'de örneğin- komünal tarlalardan geriye kalanlar ise alışılageldiği üzere tekrar tekrar dağıtılmaktadır.[23]

En fakir çiftçilerin bile kötü mahsul alınan bir yılı, kendi küçük topraklarından ayrılmadan ve ödeyemeyecekleri borçların altına girmeden atlatabilmelerine yardım eden bu ek ikmal kaynakları, elbette hem tarım emekçileri için hem de yaklaşık üç milyon küçük mülk sahibi köylü için önemlidir. Hatta küçük köylü mülkiyetinin bu ek kaynaklar olmadan

---

23. Komünler tüm bölgedeki 6.203.000 dönümlük ormanın 1.138.525 dönümüne, Fransa'daki 2.848.500 dönümlük doğal otlakların ise 1.734.075 dönümüne sahiptir. Kalan 500.000 dönüm ise tarla ya da meyve bahçesi vs.dir.

devam ettirilebileceği bile şüphelidir. Ancak küçük de olsa, komünal mülkiyetin ahlâki önemi, ekonomik değerinden de büyüktür. Komünal mülkiyet bir köyün yaşamında karşılıklı yardımlaşma âdet ve alışkanlıklarının çekirdeğini oluşturur; bu âdet ve alışkanlıklar, şüphesiz, küçük toprak sahiplerinin geliştirmeye çok yatkın olduğu pervasız bir bireyciliğin ve açgözlülüğün gelişimi üzerinde güçlü bir fren rolü oynar. Köy yaşamının mümkün olan her durumunda karşılıklı yardımlaşma, Fransa'da, ülkenin her tarafındaki gündelik yaşamın bir parçasıdır. Her yerde farklı adlar altında *imece* ile, yani komşuların mahsul kaldırma, bağbozumu, ev yapımı için sundukları karşılıksız yardımla karşılaşırız; İsviçre'de belirttiğimiz akşam toplantılarını her yerde görürüz; ve her yerde komün üyeleri her türlü iş için ortak çalışır. Bu tür alışkanlıklar, Fransız köy yaşamı hakkında yazan hemen herkes tarafından dile getirilmiştir. Ancak belki de burada, bu konudaki gözlemlerini bana aktarmasını istediğim bir arkadaşımın mektubundan bazı bölümler aktarmak yerinde olur. Bu mektuplar, dört yil boyunca Güney Fransa'daki (Ariège) komününün belediye başkanlığını yapan yaşlı birinden gelmiştir; bahsettiği gerçekleri bilmesini, uzun yıllardır yaptığı kişisel gözlemlere borçludur; bunların avantajı ise, büyük bir alanın yüzeysel olarak taranmasından değil, bir tek çevreden kaynaklanmasıdır. Bazı gözlemler değersiz gözükebilir, ancak bir bütün olarak köy yaşamının küçük dünyasını betimlemektedir.

"Çevremizdeki pek çok komünde (Foix civarı -Barguillière vadisi)" diye yazıyor arkadaşım, "eski bir gelenek olan ödünç alma âdeti yaşamaktadır. Ortakçı bir çiftlikte bir iş yapmak -patates toplamak veya çim biçmek- için birçok kişiye ihtiyaç duyulduğunda, çevrenin gençleri toplanır; genç kız ve erkekler kalabalık halinde gelir, işi neşeyle ve karşılığında hiçbir şey almadan yaparlar; akşam da, neşeli bir yemekten sonra dans ederler.

Yine bu komünlerde, bir kız evlenecekse, çevredeki kızlar çeyizin dikimine yardım etmeye gelirler. Ax (Ariège) kantonundaki pek çok komünde kadınlar hâlâ iplik eğirmeye devam etmektedir. Bir ailenin ipliği çile yapması gerektiğinde, işin bir gecede bitmesi için ailenin tüm dostları karşılıksız yardım etmek

amacıyla bir akşam büyük bir toplantı düzenler, gece yemekle sona erer. Ariège'de ve güneybatı bölümlerindeki pek çok komünde mısır koçanlarının soyulması da tüm komşular tarafından yapılır. Komşulara kestane ve şarap ikram edilir, iş yapıldıktan sonra da gençler dans ederler. Başka komünlerde, fındık yağı çıkarmak için genç kız ve oğlanlar, kış akşamları yağ çıkarmak isteyen fındık sahibinin evinde toplanırlar; birileri fındığı kırar, diğerleri ayıklar, hiçbir karşılık beklenmez. Genç kızlar, akşamları, karşılıksız olarak kenevir ezmek için evlere giderler; ve gecenin devamında gençler şarkı söyleyip dans ederler. L. komününde, ekin demetlerini taşımak için, her aileden bu yorucu işi yapacak gençler ve güçlü kuvvetli olanlar gelir. Aynı şey mısır mahsulünü getirmek için de yapılır. Bu sıkı çalışma günleri bayram kabul edilir; çünkü emekçilere iyi bir yemek sunmak onur konusudur. İşçilere başka hiçbir ücret verilmez; herkes bunu birbiri için yapar; karşılığı yine çalışmadır.[24]

S. Komününde ortak otlatma alanı her yıl artmaktadır; öyle ki, şu anda komün toprağının neredeyse bütünü ortak kullanılmaktadır. Çobanlar, kadınlar dahil tüm hayvan sahipleri tarafından seçilir. Boğalar komün malıdır.

M. komününde kırk ilâ elli koyun sürüsü, yaylalara gönderilmeden önce bir araya getirilir ve üç veya dört sürüye bölünür. Her koyun sahibi bir hafta çobanlık etmeye gider. Komünün iki inek çobanına inek sahipleri, inek sayısıyla orantılı olarak ücret öder. İki boğa, belediye bütçesinin fonundan satın alınmış ve bu fonla bakılmaktadır.

C. isimli küçük köyde, üç ev bir araya gelip ortak bir harman makinası aldılar; her bir ailenin yardımına diğer ikisi de gelmektedir, çünkü makinayı çalıştırmak için gereken on beş ilâ yirmi kişi ancak ailelerin toplamından sağlanabilmektedir. Üç harman makinası daha üç aile tarafından satın alındı, onlar da günde on Frank'a kiraya veriyorlar, makinenin sahibi ekin demetlerini makineye vermek için başında duruyor. Makinenin işletilmesi için gereken on beş, yirmi kişiye gelince, bunlar, makineyi kiralayan ailenin üyeleri dışında, karşılıksız olarak yardım eden, ama kendileri de yardım alan akrabalar, dostlardır. Yemeği, harmanı savrulan aile verir.

---

24. Kafkasya'da Gürcüler arasında daha da iyisi yapılır. Yemek sonuçta bir masraf olduğundan ve fakir bir adamın buna parası yetmeyeceğinden, işe yardıma gelen komşular tarafından bir koyun alınır.

Bizim komünümüz R.'de, mezarlığın duvarını yükseltmek zorunda kaldık. Bölge komisyonu 200 Frank verdi, 200 Frankı da başka iki kişi verdi. Bu 400 Frank kireç alımına ve vasıflı işçilerin ücretlerine harcandı. Tüm çalışma karşılıksız ve gönüllü olarak yapıldı: Kum ve su taşıma, harç karma ve duvarcılara hizmet etme işi tümüyle gönüllüler tarafından yapıldı [Berberi cemaatinde olduğu gibi]. Kır yollarını da aynı biçimde, gönüllü çalışma günleriyle düzenledik. Diğer komünler çeşmelerini aynı biçimde yaptılar. Şarap teknesi ve benzeri küçük aletler sık sık komün tarafından sağlanır."*

Arkadaşımın sorular sorduğu, Ariège'de oturan iki kişi de şunları ekliyor:

"O.'da (Ariège) birkaç yıl önce değirmen yoktu. Komün, üyelerinden aldığı vergiyle bir değirmen yaptı. Değirmenciye gelince, düşmanlıkları ve kayırmaları önlemek açısından, tahılı bedava öğütmesine ve ekmek alan herkesten ikişer Frank ücret almasına karar verdiler.

St. G.'de (Ariège) pek az insan yangına karşı güvencededir. Büyük bir yangın çıktığında -ki son zamanlarda çıktı-, herkes bu yangından mağdur olan aileye bir şeyler verir -kimi bir tencere, kimi bir yatak örtüsü, kimi bir iskemle vb.- ve böylece mütevazı bir ev tekrar kurulur. Tüm komşular evin yapımına yardım eder. Komşu köylerin sakinleri de yardım ederler. M.'de oturanlar yangına karşı, karşılıklı desteğe dayalı bir sigorta fonu oluşturmaya çalışıyorlar."

Bu tür karşılıklı yardım alışkanlıkları -ki örnekleri çoğaltılabilir- şüphesiz Fransız köylülerinin, aralarından yalnızca birinde bile olsa, atlarıyla birlikte sabanı, şarap teknesini, harman makinesini sırayla kullanmadaki kolaylıklarını ve her tür kırsal işi birlikte yapmaktaki rahatlıklarını açıklamaktadır. Çok eski zamanlardan beri kanalların bakımı, ağaçların dikilmesi ve bataklıkların kurutulması köy komünü tarafından yapılmıştı; bu hâlâ da devam ediyor. Oldukça yakın bir zamanda, Lozère'deki *La Borne*'da çıplak tepeler komünal çalışmayla zengin bahçelere çevrildi. "Toprak insanların sırtında taşındı; taraçalar yapıldı ve buralara kestane

---

* Bu mektup, daha ayrıntılı olan Fransızca baskı esas alınarak çevrildi; ç.n.

ağaçları, şeftali ağaçları dikildi ve meyve bahçeleri haline getirildi; sulama suyu da, iki-üç mil öteden kanallarla getirildi." Son zamanlarda da, on bir mil uzunluğunda yeni bir kanal kazdılar.[25]

Tarım sendikalarının ya da köylü ve çiftçi cemiyetlerinin son zamanlarda elde ettiği dikkate değer başarı da aynı ruha bağlıdır. 1884'e dek on dokuzdan fazla kişinin bir araya gelmesine Fransa'da izin verilmiyordu; ve söylememe gerek yok ki, bu "tehlikeli deneyime" -Meclis'te böyle tarif edilmişti- atılındığında, buna karşı memurların icat edebileceği tüm "tedbirler" alınmıştı. Tüm bunlara rağmen, Fransa sendikalarla dolmaya başlıyor. Önceleri bunlar yalnızca tohum ve gübre alımı amacıyla kurulmuşlardı, çünkü her iki alanda da sahtekârlık dev boyutlara ulaşmıştı;[26] ancak zamanla işlevlerini, tarımsal ürünlerin satışı ve toprağın kalıcı ıslahı da dahil çeşitli yönlerde genişlettiler. Güney Fransa'da asma bitinin yol açtığı zarar, şaraplık üzüm yetiştiren bağcıların çok sayıda birlik kurmasına yol açtı. On ilâ otuz bağcı bir sendika kurar, su pompalamak için bir buhar makinesi satın alır ve üzüm bağlarını sırayla sulamak için gerekli tesisatı kurarlar.[27] Toprağı su baskınından koruma, sulama ve kanal bakımı amacıyla sürekli yeni birlikler kurulmaktadır ve yasal

---

25. Alfred Baudrillart, H. Baudrillart'ın *Les Populations Rurales de la France* adlı eserinde, 3. dizi (Paris, 1893), s. 479.

26. *Journal des Economistes* (Ağustos 1892, Mayıs ve Ağustos 1893) Ghent ve Paris'teki tarım laboratuvarlarında yapılan analizlerden bazılarını son zamanlarda yayımladı. Sahtekârlığın derecesi inanılmaz; "dürüst tüccarların" hileleri de. Bazı çim tohumlarının arasına deneyimli bir gözü bile yanıltmak üzere boyanmış %32 oranında kum karıştırılmıştı; diğer numunelerdeki tohum oranı ise sadece %22-52'ydi; gerisi ise yabani ottu. Burçak tohumları %11 oranında zehirli çim (*nielle*) içeriyordu; büyükbaş hayvanlara besi amacıyla verilen bir un %36 oranında sülfür içeriyordu, bu örnekler böyle çoğaltılabilir.

27. A. Baudrillart, *age,* s. 309. Esasen, bir bağcı su teminini üstleniyor, diğerleri de onu kullanmayı kabul ediyordu. "Bu tür birlikleri özellikle karakterize eden şey," der A. Baudrillart, "su sahibi ile alıcı arasında hiçbir yazılı anlaşmanın olmamasıdır. Her şey söze dayanır. Yine de, taraflar arasında anlaşmazlık çıkan bir tek durum bile yoktur."

olarak gerekli olan oybirliği, bölge köylülerinin oybirliği bunun önünde bir engel değildir. Başka yerlerde de peynir kooperatifleri veya süt birlikleriyle karşılaşırız; bunlardan bazılarında tereyağ ve süt, her bir ineğin verdiği ürün göz önüne alınmaksızın eşit paylarla bölüşülür. Ariège'de sekiz ayrı komünün, topraklarını ortaklaşa ekip biçmek için oluşturdukları bir birlik görüyoruz; aynı bölgedeki 337 komünden 172'sinde ücretsiz tıbbi yardım için sendikalar kuruldu; sendikalarla birlikte tüketici birlıkleri ortaya çıkıyor; vs.[28] "Her bölgede kendine has özellikler kazanan bu birlikler sayesinde," diye yazıyor Alfred Baudrillart, "köylerimizde gerçek bir devrim oluyor."

Aynı şey Almanya için de söylenebilir. Köylüler, topraklarının yağmalanmasına karşı direnebildikleri her yerde, Württemberg, Baden, Hohenzollern ve Starkenberg'in Hessian eyaletinde, topraklarını komünal mülkiyetle ellerinde tutmuşlardır.[29] Genel olarak Almanya'da komünal ormanlara çok iyi bakılır, binlerce komünde kereste ve yakacak odun tüm sakinler arasında her yil bölüşülür; hatta eski *Lesholztag* âdeti bile oldukça yaygındır: köy çanının çalmasıyla herkes

---

28. A. Baudrillart, *age*, s. 300, 341. St. Gironnais (Ariège) sendikasının başkanı M. Terssac, arkadaşıma özetle şunları yazmıştır: "Toulouse'daki sergi için birliğimiz, sergiye çıkarılmaya değer gözüken hayvanların sahiplerini gruplara ayırmıştır. Dernek seyahat ve sergi masraflarının yarısını ödemeyi üstlenmiştir; masrafların dörtte biri her bir hayvan sahibi tarafından ve kalan dörtte biri ise ödül alanlar tarafından ödenmiştir. Sonuçta, aksi takdirde sergiye asla katılamayacak olan pek çok kişi katılmıştır. En büyük ödülleri (350 frank) alanlar, ödüllerinin %10'uyla katkıda bulunurken, hiç ödül almayanlar ise kişi başına sadece 6-7 frank harcamış oldular."

29. Württemberg'de 1.910 komünden 1.629'u komünal mülkiyet sahibidir. 1863 yılında bu komünler 250.000 dönüm toprağa sahipti. Baden'de 1.582 komünden 1.256'sı komünal mülkiyete sahiptir; bunlar 1884-1888 arasında komünal olarak ekilen 30.375 dönüm tarla ve 168.750 dönüm ormanı, yani toplam ormanlık sahanın %46'sını ellerinde tutuyorlardı. Saksonya'da toplam alanın %39'u komünal mülkiyettedir (Schmoller, *Jahrbuch*, 1886, s. 359). Hohenzollern'de tüm otlakların yaklaşık üçte ikisi ve Hohenzollern-Hechingen'de ise tüm arazi mülkünün %41'i köy komünlerinin elindedir (Buchenberger, *Agrarwesen*, c. I, s. 300).

ormana giderek taşıyabildiği kadar yakacak odun alır gelir.[30] Westphalia'da, tüm toprağın ortak bir arazi olarak, çağdaş tarımın gereklerine göre ekilip biçildiği komünlere rastlanır. Eski komün âdet ve alışkanlıkları ise Almanya'nın birçok yerinde canlıdır. Gerçek emek bayramı olan "yardım" çağrısının Westphalia, Hesse ve Nassau'da âdetten olduğu bilinmektedir. Kerestesi bol yerlerde yeni bir ev için gereken kereste komünal ormandan alınır ve tüm komşular evin yapımına katılır. Frankfurt'un varoşlarında bile, bahçıvanlar arasında hasta olanın bahçesine Pazar günü hep birlikte bakmak bir âdettir.[31]

Fransa'da olduğu gibi Almanya'da da yöneticiler köylü birliklerine karşı yasaları -1884-1888 yılları arasında- yürürlükten kaldırır kaldırmaz, bu birlikler, yollarına konulan tüm engellere karşın, muazzam bir hızla gelişmeye başladılar.[32] "Şu bir gerçektir ki," der Buchenberger, "kimyasal gübrenin veya normal hayvan yeminin asla bilinmediği *binlerce* köy komününde, bu birlikler sayesinde her ikisi de önceden tahmin edilemeyecek kadar günlük kullanıma girmiştir" (c. II, s. 507). Emekten tasarruf sağlayan her tür araç, tarım makineleri ile en iyi cins hayvanlar bugün bu birlikler sayesinde satın alınmış ve ürünlerin kalitesini yükselten çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Tarımsal ürünlerin satışının yanı sıra toprağın kalıcı ıslahı için de birlikler oluşturuluyor.[33]

Toplumsal ekonomi açısından köylülerin tüm bu çabaları

---

30. Bkz. K. Bücher; Lavaleye'nin *Ureigenthum* adlı eserine eklenen özel bir bölümde Almanya'da köy komünü hakkındaki tüm bilgileri verir.

31. K. Bücher, *age*, s. 89, 90.

32. Bu yasalar ile bürokrasi ve denetimin bu birliklerin önüne çıkardığı engeller için bkz. Buchenberger'in *Agrarwesen und Agrarpolitik*, c. II, s. 342-363 ve s. 506, dipnot.

33. Buchenberger, *age*, c. II, s. 510. Genel Tarım Kooperatifi Birliği toplam 1.679 dernekten oluşmaktadır. Slezya'da son zamanlarda 73 birlik tarafından toplam 8.000 dönüm alana; Prusya'da 516 birlik tarafından 113.500 dönümlük bir alana kanalizasyon döşenmiştir; Bavyera'da ise 1.715 kanalizasyon ve sulama birliği vardır.

elbette pek az öneme sahiptir. Bunlar, toprağı işleyenlerin tüm Avrupa çapında mahkûm oldukları sefaleti hafifletmeye yetmeyeceği gibi kalıcı çözüm de getirmez. Ancak, bizim şu anda göz önünde bulundurduğumuz ahlâki bakış açısından, önemleri büyüktür. Bunlar, şu anda hüküm sürmekte olan pervasız bireycilik sisteminde bile tarımla uğraşan kitlelerin karşılıklı destek mirasını sürdürdüğünü; devletlerin insanlar arasındaki tüm ilişkileri yok etmekte kullandıkları sert yasaları yürürlükten kaldırmaları durumunda, bu bağların, çok sayıdaki politik, ekonomik ve toplumsal güçlüğe rağmen, çağdaş üretim şartlarına en iyi cevap verecek biçimlerde tekrar kurulduğunu ispatlamaktadır. Sonrasında hangi yönde ve hangi biçimde ilerlemelerin beklenilmesi gerektiğini göstermektedir.

Benzer örnekleri İtalya, İspanya, Danimarka benzeri ülkelerden de vererek ve her bir ülkeye denk düşen bazı ilginç özelliklere dikkat çekerek kolayca çoğaltabilirim.[34] Avusturya ve Balkan Yarımadasındaki "bileşik aile" ve "bölünmemiş ev"i hâlâ yaşatan Slav nüfuslar da burada belirtilmelidir.[35] Ancak aynı karşılıklı yardımlaşma eğiliminin yeni ve öngörülemeyen şekiller aldığı Rusya'ya bir an önce geçmek istiyorum. Üstelik, Rusya'daki köy komününü ele alırken, elimizde yoğun bir materyal birikiminin bulunması gibi bir avantajımız var; bu materyal son zamanlarda birçok *zemstvo* (kır konseyi) tarafından ev ev dolaşılarak yapılan ve ülkenin farklı bölgelerinden yaklaşık yirmi milyonluk bir köylü nüfusu kucaklayan büyük bir araştırma sırasında toplanmıştır.[36]

---

34. Bkz. Ek XII.
35. Balkan Yarımadası için bkz. Laveleye'nin *Propriété Primitive*.
36. Bu araştırmanın (toplam 450 cilt) yüz cildinde toplanan köy komünü ile ilgili gerçekler, "V. V."nin muhteşem Rusça eseri *Krestyanskaya Obşçina*'da (Köy Komünü) özetlenmiştir , St. Petersburg, 1892. Bu kitap, teorik değerinin yanı sıra, bu konuyla ilgili verilerin kısa ve detaylı bir özetidir. Yukarıda belirtilen araştırmalar, aynı zamanda, çağdaş köy topluluklarının ilk defa genellemelerin alanından çıkarıldığı ve güvenilir, yeterince detaylı gerçeklerden oluşan sağlam bir temele oturtulduğu büyük bir literatüre de kaynaklık etmiştir.

Rusya'da yapılan araştırmaların bir araya getirdiği yığınla tanıklıktan iki önemli sonuç çıkarılabilir. Köylülerin üçte birinin (ağır vergilerle, kölelikten kurtulmaları esnasında kendilerine tahsis edilen toprakların çok küçük ve verimsiz olması nedeniyle, çok yüksek kiralarla ve kötü mahsul alınan bir yılın ardından yapılan çok ağır vergi tahsilatlarıyla) tam anlamıyla felakete sürüklendiği Orta Rusya'da, serflerin özgürleşmesinden sonraki ilk yirmi beş yılda, köy komünleri içinde bile toprağın bireysel mülkiyeti yolunda kararlı bir eğilim vardı. Sefalete düşmüş, atı bile kalmamış birçok köylü, komün içindeyken hakları olan toprağı terk edince, buralar, genelde, ticaretten zenginleşen daha varlıklı köylülerin ya da çok yüksek bir bedellerle köylülere kiralamak üzere toprak satın alan dışarıdan gelme tacirlerin mülkü haline geldi. Ayrıca şu da eklenmeli ki, toprağın geri alınmasıyla ilgili 1861 yasasındaki bir hata da, köylülerin topraklarının pek küçük bir bedel karşılığı satın alınması yolunda büyük kolaylıklar sundu;[37] ve devlet görevlileri de genelde nüfuzlarını komünal mülkiyete karşı, bireysel mülkiyetten yana kullandılar. Ancak, son yirmi yıldır, toprağın bireysel tahsisine karşı güçlü bir muhalefet rüzgârı Orta Rusya köylerinde tekrar esiyor ve zengin köylü ile çok fakir köylü arasında kalan köylüler, köy komününü desteklemek için büyük çabalar göstermekteler. Avrupa Rusyası'nın en kalabalık ve en zengin bölümü olan Güney'in verimli stepleri ise, on dokuzuncu yüzyıl boyunca, devletlerin onayladığı bireysel mülkiyet veya işgal sistemi ile büyük oranda tarıma açılmıştır. Ancak, bölgeye makinelerin de yardımıyla gelişmiş tarımsal yöntemler girmiş olduğundan, köylü mülk sahipleri yavaş yavaş bireysel mülkiyetlerini komünal mülkiyete dönüştür-

37. Toprağın geri alınma bedeli, sabit yıllık ücretlerle kırk dokuz yılda ödeniyordu. Yıllar geçtikçe ve büyük bir bölümü ödendiğinde, kalan küçük bölümü borçtan kurtarmak gittikçe kolaylaştı ve her bir parsel ayrı ayrı geri alınabildiğinden, iflas etmiş köylülerden toprağı yarı değerine satın alan tüccarlar bundan menfaat sağladılar. Sonunda bu tür satışlara son vermek için bir yasa çıkarıldı.

meye başladılar ve bugün, Rusya'nın tahıl ambarı olan bu bölgelerde, kendiliğinden oluşmuş çok sayıda köy komününün son zamanlarda ortaya çıktığı görülmektedir.[38]

Hakkında ayrıntılı verilere sahip olduğumuz Kırım ve onun kuzeyine doğru uzanan anakaranın bir bölümü (Taurida eyaleti), bu hareketin mükemmel bir örneğidir. Bu bölge, Rusya'nın her tarafından ayrı ayrı ya da küçük gruplar halinde gelen Büyük Rusyalılar, Küçük Rusyalılar, Beyaz Rusyalılar ve Kazaklar, özgür kişiler ve kaçak serfler tarafından ilhak edildikten sonra, 1783'te tarıma açılmaya başlandı. Bunlar önce büyükbaş hayvan beslemeye başladilar, ardından çiftçiliğe başladıklarında ise, herkes olanakları ölçüsünde toprağı işledi. Ancak -göçler devam edip daha daha gelişkin sabanlar bölgeye gelince toprağa büyük bir talep ortaya çıktı ve yerleşimciler arasında sert anlaşmazlıklar yaşandı. Bu tartışmalar yıllarca sürdü; daha önce aralarında hiçbir bağ bulunmayan bu insanlar, en sonunda, bu kavgalara bir son vermek için, toprağın komünal mülkiyeti fikrini benimsediler. Bireysel olarak sahip oldukları toprağın o andan itibaren ortak mülkiyet olması yönünde kararlar aldılar ve bu toprağı, köy komününün alışılmış kuralları uyarınca köy sakinleri arasında tekrar tekrar bölüştürdüler. Hareket yavaş yavaş büyük bir yaygınlık kazandı; bu bölgenin yalnızca bir bölümünde, istatistikçiler, esas olarak 1855-1885 yılları arasında, bireysel mülkiyetin yerine, köylü mülk sahiplerinin kendileri tarafından başlatılan komünal mülkiyetin geçtiği 161 köy saptadılar. Oldukça çeşitli köy komünü tipleri, yerleşimciler tarafından bu şekilde özgürce oluşturuldu.[39] Bu dö-

---

38. *Peasant Community* adlı eserinde Bay V. V. bu hareketle ilgili tüm gerçekleri bir araya toplamıştır. Güney Rusya'daki hızlı tarımsal gelişme ve makinelerin yayılması ile ilgili olarak, İngiliz okurlar kendi konsoloslarının (Odessa, Tagangrog) raporlarından bilgi edinebilirler.

39. Bazı durumlarda buna büyük bir ihtiyatla yaklaşılmıştır. Bir köyde insanlar tüm otlak arazisini ortaklaştırarak işe başladılar, ancak tarlaların çok küçük bir bölümü (kişi başına yaklaşık beş dönüm) komünal hale getirildi; geri kalanı ise bireysel mülkiyette kalmaya devam etti. Daha sonraları,

nüşümü ilginç kılan şey ise, bunun yalnızca, köy komünü yaşamına alışkın olan Büyük Ruslar arasında değil; aynı zamanda, Polonya hakimiyeti altında köy komününü unutan Küçük Ruslar ile Yunanlar ve Bulgarlar arasında, hatta uzun süre önce Volga üzerindeki zengin kolonileri içinde yarı endüstriyel türde özel köy komünleri kurmuş olan Almanlar arasında da gerçekleşmiş olmasıdır.[40] Taurida'daki Müslüman Tatarların, kendi topraklarını, sınırlı kişisel mülkiyeti öngören geleneksel Müslüman hukukuna göre ellerinde tuttukları açıktır; ancak Tatarlarda bile Avrupa köy komününün birkaç örneği yaşama geçirilmiştir. Taurida'daki diğer uluslara gelince, bireysel mülkiyet altı Estonya, iki Yunan, iki Bulgar, bir Çek ve bir Alman köyünde ortadan kaldırılmıştı.

Bu hareket güneyin verimli step bölgesinin tümünde görülür. Ancak tek tek örneklere Küçük Rusya'da da rastlanır. Örneğin, Çernigov eyaletindeki birçok köyde eskiden köylüler kendi topraklarının sahibiydi; ellerinde sahip oldukları topraklara dair tapular vardı ve kendi iradeleri ile bunları kiralayıp satıyorlardı. Ancak on dokuzuncu yüzyılın ellili yıllarında bu köylüler arasında komünal mülkiyet lehine bir hareket başladı; bunun temel gerekçesi ise fakir ailelerin sayısındaki artıştı. Reform girişimi bir köyde başladı ve diğer köyler de onu takip etti; en son örnek ise 1882 tarihlidir. Elbette genelde komünal mülkiyeti talep eden fakirler ile bireysel mülkiyeti tercih eden zenginler arasında mücadeleler vardı; ve bu mücadeleler yıllarca sürüyordu. O dönem hukukunun gerektirdiği oybirliğini sağlamak kimi yerlerde olanaksız olduğundan, köy, birinde komünal mülkiyetin diğerinde bireysel mülkiyetin hakim olduğu iki köye bölünüyordu; ve bunlar, bir komün halinde birleşinceye dek böyle kalıyorlardı, kimi durumlarda ayrı konumlarını hep sürdürmüşlerdir.

1862-1864 yılları arasında sistem genişletildi, ama ancak 1884'te komünal mülkiyet tamamıyla yaşama geçirildi. -V. V.'nin *Peasant Community* adlı eseri, s. 1-14.

40. Mennonit köy komünü hakkında, bkz. A. Klaus, *Naşi Kolonyi*, St. Petersburg, 1869.

Orta Rusya'da ise, bireysel mülkiyete doğru sürüklenen pek çok köyde 1880'den itibaren, köy komününü tekrar kurma yanlısı bir kitle hareketinin başlamış olduğu gerçektir. Yıllarca bireyci sistem altında yaşayan köylü mülk sahipleri bile, kitlesel biçimde komünal kurumlara dönmeye başladılar. Örneğin, çok sayıda eski serf özgürlük yasasıyla kendisine tahsis edilen toprağın ancak çeyreğine sahip olabilmişti; bu kadarını ödemesiz olarak ve bireysel mülkiyetle almışlardı. 1890'da bu insanlar arasında, (Kursk'ta, Ryazan'da, Tambov' da, Orel'de vs.), kendi paylarını birleştirme ve köy komününe geçme yönünde yaygın bir hareket oluştu. 1803 yasasıyla serflikten kurtulan ve aile aile kendi toprak paylarını satın almış olan "özgür tarımcılar"ın (*volnyi hlebopaştsi*) neredeyse hepsi şu anda, kendi kendilerine başlattıkları köy komünü sistemine dahildir. Tüm bu hareketler yakın dönemlidir ve Rus olmayanlar da buna katılmaktadır. Örneğin, Tiraspol'deki Bulgarlar, altmış yıl boyunca özel mülkiyet sistemi altında yaşadıktan sonra, 1876-1882 arasında köy komünü sistemine geçtiler. Berdyansk'taki Alman Mennonitleri 1890'da köy komününe geçiş mücadelesi veriyorlardı ve Alman Baptistler arasındaki küçük mülk sahibi köylüler (*Kleinwirthschaftliche*) de köylerinde aynı yönde ajitasyon yapıyorlardı. Bir örnek daha: Rus Hükümeti Samara eyaletinde 1840'lara doğru, bireysel mülkiyete dayalı 103 deneme köyü kurdu. Her aile 105'er dönümlük gayet verimli bir araziye sahip oldu. 1890' da, 103 köyün 72'sindeki köylüler köy komününe geçme arzularını bildirmişlerdi. Tüm bu örnekleri, yukarıda sözünü ettiğimiz ev ev yapılan araştırma sırasında kaydedilen olguları sınıflandırarak veren "V. V."nin mükemmel eserinden aktarıyorum.

Komünal mülkiyetten yana olan bu hareket, günümüzün yaygın ekonomik teorilerine zıttır; bu teorilere göre, entansif tarım, köy komünüyle bağdaşmaz. Ancak bu teorilerle ilgili olarak söylenebilecek en iyi şey, bunların asla denenmemiş olduklarıdır: bunlar, politik metafizik alanına aittir. Önümüzdeki gerçekler bize tam aksine, Rus köylülerinin bir dizi olumlu koşul neticesinde, her zamankinden daha iyi bir du-

rumda oldukları ve komşuları arasında inisiyatif ve bilgi sahibi birilerinin bulunduğu her yerde, köy komününün tarımda ve tümüyle köy yaşamında çeşitli gelişmeleri başlatmanın aracı haline geldiğini göstermektedir. Diğer yerlerde olduğu gibi, burada da, karşılıklı yardımlaşma, ilerleme açısından, herkesin herkese karşı savaşmasından daha iyi bir rehberdir; aşağıdaki olgulardan bu anlaşılacaktır.

I. Nikolay döneminde pek çok kraliyet görevlisi ve serf sahibi, köylüleri, köy topraklarının bir bölümünde komünal tarıma geçmeye zorladılar; bunun amacı, komünün yoksul üyelerine tahil verildikten sonra kalanıyla komün depolarını tekrar doldurmaktı. Köylülerin zihninde en kötü serflik anılarıyla bağlantılı olan bu tarım, serflik kaldırılır kaldırılmaz terk edildi; ancak şimdi köylüler kendi hesaplarına yeniden ortak tarıma girişiyorlar. Bir bölgede (Kursk'ta Ostrogozhsk) bir kişinin inisiyatifi, tüm köylerin beşte dördünde komünal tarımı yaşama geçirmek için yeterli oldu. Aynı şeye diğer pek çok yerde de rastlanmakta. Kararlaştırılan belli bir günde komün üyeleri çalışmaya koyulur; zenginler sabanı veya at arabasıyla, fakirler de kol güçleriyle çalışır ve kimsenin işteki payı arasında ayrım yapılmaz. Daha sonra mahsul komünün fakir üyelerine veriliyor ve hiçbir karşılık istenmiyordu; ürünün yetimler ve dullar için, köy kilisesi için, okul için veya komünal bir borcun ödenmesi için kullanıldığı da oluyordu.[41]

Köyün gündelik yaşamına giren her tür işin (yol ve köprülerin onarımı, barajlar, kanalizasyon, sulama kanalı, odun kesimi, ağaçlandırma, vs.) tüm komün tarafından yapılması ve toprağın tüm komün tarafından kiralanarak çayırların tüm komün tarafından biçilmesi -Tolstoy'un tasvir ettiği gibi genç yaşlı, kadın erkek herkes işe katılır-, köy komünü siste-

41. Bu tür komünal tarımların Ostrogozhsk bölgesindeki 195 köyden 159'unda; Slavyanoserbsk'te 187 köyden 150'sinde; Aleksandrovsk'ta 107; Nikolayevsk'te 93 ve Elizabetgrad'da ise 35 köy komününde mevcut olduğu bilinmektedir. Bir Alman tarım alanında komünal tarım, komünal bir borcun ödenmesi için yapılır. Borç, komünün 155 üyesinin 94'üne ait olmasına rağmen, işe herkes katılır.

minde yaşayan insanlardan beklenebilecek bir şeydir.[42] Bunlar Rusya'nın her yerinde her gün olan şeylerdir. Köy komünü, masrafı karşılayabildiği ve bugüne dek yalnızca zenginlere sunulan bilgi fakirin evine de girdiği ölçüde, çağdaş tarımsal gelişmelere kesinlikle karşı değildir.

Geliştirilmiş sabanların güney Rusya'da hızla yayıldığını ve birçok durumda komünlerin bunun kullanımını teşvik ettiğini belirtmiştik. Örneğin, komün bir saban alır ve komünal toprakların bir bölümünde alet denenir; daha sonra, alette yapılması gereken düzenlemeler imalatı yapacak olana anlatılır ve böylece küçük köy endüstrisi biçiminde, ucuza saban imalatına komünün yardımıyla girişirler. Beş yıl içerisinde 1560 sabanın köylüler tarafından satın alındığı Moskova bölgesinde, satıştaki bu artış, gelişmiş bir tarım yapmayı amaçlayarak toprak kiralayan komünler sayesindedir.

Kuzeydoğuda (Vyatka'da, bir maden bölgesindeki köylerde küçük endüstri tarafından imal edilen) harman savurma makineleri ile birlikte gezen küçük köylü birlikleri, bu makinelerin komşu eyaletlerde de kullanımını yaygınlaştırmıştır. Harman makinelerinin Samara, Saratov ve Herson'da yayılması da, tek tek köylülerin alamadığı bu pahalı makineyi alabilen köylü birlikleri sayesindedir. Ve bir yandan, üçer yıllık almaşık ekim yerine, ekimin beşer yıllık dönüşümü sisteminin geçmesiyle, köy komününün yok olmaya mahkûm olduğunu neredeyse tüm ekonomi kitaplarında okurken, öte yandan Rusya'da pek çok köy komününün dönüşümlü mahsul ekimi konusunda inisiyatifi ele aldığını görüyoruz. Bunu kabul etmeden önce köylüler genelde komünal tarlaların bir bölümünü, yapay çayırı denemek için ayırırlar ve komün de tohumları satın alır.[43] Deney başarılı olursa, komün tarlaları, beş veya altı yıl dönüşümlü tarla sistemine uyacak biçimde tekrar bölmekte hiçbir zorluk çekmez.

---

42. *Zemstvo* istatistikşçilerinin dikkatini çeken bu tür işlerin listesi, V. V(orontsov)'un *Peasant Community* adlı eserinde, s. 459-600 arasında bulunabilir.

43. Moskova bölgesinde deney yukarıda belirtilen komünal tarım için ayrılmış tarlada yapılırdı.

Bu sistem şu anda Moskova, Tver, Smolensk, Vyatka ve Pskov'da *yüzlerce* köyde uygulanmaktadır.[44] Toprağın ayrılabildiği yerlerde de komün, arazilerinin bir bölümünü meyve yetiştirmeye ayırmaktadır. Son olarak, Rusya'da -okullarda, okul müdürünün veya gönüllü bir köylünün idaresi altında başlayan- küçük model çiftliklerin, meyve bahçelerinin, sebze bahçelerinin ve ipek böceği kültürü için ayrılan alanların aniden yayılması da köy komünleri arasında buldukları desteğe bağlıdır.

Üstelik, kanalizasyon ve sulama gibi kalıcı imar işlerine komünler sık sık girişmektedir. Örneğin, Moskova bölgesinde -büyük oranda endüstriyel olan- üç idari yerleşimdeki kanalizasyon işleri, son on yılda, 180-200 farklı köyde büyük oranda başarılmıştır. Rusya'nın diğer bir ucunda, Novuzen'in kıraç steplerinde, gölet oluşturmak için binden fazla baraj kuruldu ve komünler tarafından birkaç yüz derin çukur kazıldı; öte yandan, güneydoğudaki zengin bir Alman tarım alanında, kadın-erkek hep beraber, art arda beş hafta boyunca, millerce uzunlukta sulama amaçlı bir bent yapmak için çalıştılar. Tek başına kalmış insanlar, kurak iklime karşı verilen bu mücadelede ne yapabilirdi? Güney Rusya'yı dağ sıçanı vebası istila ettiğinde ve bu topraklarda yaşayan zengin ya da fakir, komünist ya da bireyci herkes, vebayı yenmek için kolları sıvayıp çalışmak zorunda kaldığında, bireysel çabalar ne işe yarayabilirdi? Polisleri çağırmak işe yaramazdı; birleşmek tek çareydi.

---

44. Bu ve benzer gelişmelerin pek çok örneği *Official Messenger*, No. 256-258'de bulunmaktadır. "Bineksiz" köylüler arasındaki birlikler Güney Rusya'da da ortaya çıkmaya başlamıştı. Bir diğer ilginç gerçek de Güneybatı Sibirya'da tereyağı yapmak için pek çok kooperatifinin kurulmuş olmasıdır. Hiç kimse hareketin inisiyatifinin nereden kaynaklandığını anlamadan Tobolsk ve Tomsk'ta bunlardan yüzlercesi görülmektedir. Bu inisiyatif, Sibirya'da kendi kullanımları için daha düşük kalitede tereyağı satın alan ve daha yüksek kalitedeki tereyağlarını ihraç eden Danimarka kooperatifçilerinden gelmiştir. Yıllarca süren ilişkiden sonra, burada tereyağcılık başladı. Şimdi, bu girişimlerden büyük bir ihracat gelişmiştir.

Şimdi, "uygar" ülkelerde toprağı işleyenlerin uyguladığı karşılıklı yardım ve destekten bu kadar bahsettikten sonra, az veya çok merkezileşmiş devletlerin himayesi altında yaşamakta olan, ancak çağdaş uygarlık ve çağdaş fikirlerle teması olmayan yüz milyonlarca insanın yaşamından alınan örneklerle sekiz cilt kitap doldurabileceğimi görüyorum. Bir Türk köyünün iç örgütlenmesini ve takdire şayan karşılıklı yardım âdet ve gelenek ağını anlatabilirim. Kafkas köylülerinin yaşamından örneklerle dolu olan notlarımı karıştırdıkça, karşılıklı desteğe dair duygulandırıcı gerçeklerle karşılaşıyorum. Aynı âdetleri Arap cemaatleri ve Afgan *purra*'sında, İran, Hindistan ve Java köylerinde, Çinlilerin bölünmemiş ailesinde, Orta Asya'nın yarı göçebe obalarında ve Kuzey'in göçebelerinde de buluyorum. Afrika'yla ilgili eserlerden rasgele aldığım notlara baktığımda, orada da benzer gerçeklerle -ekin kaldırmak için işbirliği, köylülerin bir araya gelerek yaptığı evler- karşılaşıyorum; kimi zaman da uygar hırsızların yol açtığı talanı telafi etmek için yardımlaşılıyor; insanlar kaza karşısında birbirlerine yardım ediyor, seyyahı koruyorlar, vs. Post'un Afrika geleneksel hukuku konusunda yazdığı eserin benzerlerini dikkatle okuduğumda, tüm tiranlığa, baskıya, soygunlara ve baskınlara, kabile savaşlarına, obur krallara, aldatıcı büyücü ve rahiplere, köle tacirlerine vb. rağmen, neden bu halkların ormanlarda dağılıp gitmediklerini; nasıl olup da yok olmaya yüz tutmuş dağınık orangutan ailelerinin durumuna düşmeyip belirli bir uygarlık kurabildiklerini ve neden insan olarak kalabildiklerini anlıyorum. Gerçek şu ki, köle tacirleri, fildişi hırsızları, savaşçı krallar, Matabeleleri ya da Madagaskarlıları yok ederek ün kazanmış kahramanlar, arkalarında kandan ve ateşten izler bırakarak ölüp giderler; ancak kabilede ve köy komününde filizlenmiş olan karşılıklı yardımlaşma kurumlarının, alışkanlık ve âdetlerinin çekirdeği varlığını sürdürür; bunlar, insanları topluluk halinde müttefik kılar, ve kurşun yerine uygarlığın getirildiği gün gelip çattığında uygarlığın ilerlemesine açık ve onu kabule hazır kılar.

Aynı şey bizim uygar dünyamız için de geçerlidir. Doğal

ve toplumsal felaketler gelir geçer. Tüm topluluklar periyodik olarak fakirliğe ve açlığa mahkûm edilir; milyonlarca insanın yaşam kaynakları kurutulur, şehirlerde fakirliğe mahkûm edilirler; milyonlarca insanın zekâ, akıl ve duygusu, azınlığın çıkarına oluşturulan öğretilerle kirletilir. Tüm bunlar şüphesiz varoluşumuzun bir parçasıdır. Ancak karşılıklı yardımlaşma kurumlarının, alışkanlık ve âdetlerinin çekirdeği milyonlarca insanda canlı kalır; onları bir arada tutar; ve onlar da, kesinlikle bilim dışı olmasına rağmen kendilerine bilim adı altında sunulan, herkesin herkese karşı savaşı öğretisini kabul etmektense, kendi âdetlerine, inançlarına ve geleneklerine sarılırlar.

8. Bölüm

Modern Toplumda Karşılıklı Yardımlaşma (devam)

–Loncaların devlet tarafından yok edilmesinden sonra ortaya çıkan sendikalar. –Sendikaların mücadeleleri. –Grevlerde karşılıklı yardımlaşma. –İşbirliği. –Çeşitli amaçlar için özgür birlikler. –Fedakârlık ruhu. –Mümkün olan her yönde birlikte eylem için sayısız dernek. –Sefalet içinde karşılıklı yardımlaşma. –Kişisel yardım.

Avrupa'daki kırsal nüfusun günlük yaşamına yakından baktığımızda, çağdaş devletler tarafından köy komününü yok etmek için yapılan her şeye karşın, köylülerin yaşamının, karşılıklı yardım ve destek gelenek ve âdetleriyle iç içe geçtiğini; toprağın komünal mülkiyetinin önemli kalıntılarının hâlâ korunduğunu; ve kırsal birlikteliğin önündeki yasal engeller birkaç yıl önce ortadan kalkar kalkmaz, çeşitli ekonomik amaçlar için kurulan özgür birliklerin köylüler arasında hızla yayıldığını -ve bu genç hareketin taşıdığı eğilimin, geçmişteki köy komününe benzer bir tür birlik oluşturmak olduğunu- görüyoruz. Önceki bölümde vardığımız sonuçlar bunlar olunca, şimdi de, karşılıklı yardım için günümüzün endüstriyel nüfusu arasında ne gibi kurumların var olabileceğini inceleyebiliriz.

Son üç yüz yıl boyunca, bu tür kurumların gelişim koşulları, köylerde olduğu gibi, kentte de elverişsizdi. Gerçekten de, on altıncı yüzyılda, doğmakta olan askeri devletler tarafından ortaçağ şehirleri boyunduruk altına alındığında, zanaatkârları, ustaları ve tacirleri loncalarda ve şehirlerde bir arada tutan birlikler vahşi bir biçimde yıkıldı. Hem loncanın

hem de şehrin özyönetimi ve özyargısı yok edildi; lonca kardeşleri arasındaki yemin, devlete karşı büyük ve ağır bir suç haline geldi; köy komünlerinin topraklarına olduğu gibi, loncaların mülküne de el konuldu; ve her mesleğin iç ve teknik örgütlenmesini devlet kendi tekeline aldı. Şiddetin dozunu yavaş yavaş arttıran yasalar, zanaatkârların herhangi bir biçimde bir araya gelmesini engellemek üzere çıkarıldı. Bir süre, eski loncaların kimi kalıntılarına tahammül edildi: krallara destek akçesi vermek şartıyla tacir loncalarının varlığına izin verildi; ve zanaatkâr loncaları da merkezi idarenin organı olarak varlıklarını sürdürdüler. Bunlardan bazıları hâlâ etkisiz bir şekilde varlığını devam ettirmektedir. Ancak önceden ortaçağ yaşamının ve endüstrisinin hayati gücü olan şey, merkezi devletin ezici ağırlığı altında uzun süreden beri yok olmuştur.

Modern devletlerin endüstri politikasının en iyi örneği olarak kabul edilebilecek Büyük Britanya'da, parlamentonun, loncaları on beşinci yüzyıl gibi erken bir tarihte yok etmeye başladığını görüyoruz; ancak etkili tedbirlerin alınması özellikle bir sonraki yüzyılda gerçekleşti. VIII. Henry yalnızca loncaların örgütlenmesini yok etmekle kalmadı; aynı zamanda, Toulmin Smith'in de yazdığı gibi, manastırların arazilerine el koyarken öne sürdüğünden daha az bahane ve numarayla, mülklerine de el koydu.[1] Onun başladığı işi VI. Edward bitirdi;[2] ve önceden her şehrin kendi içinde çözdüğü, zanaatkârlar ile tacirler arasındaki anlaşmazlıkları on altıncı yüzyılın ikinci yarısında parlamentonun hallettiğini görüyoruz. Parlamento ile kral yalnızca tüm bu anlaşmazlıklarda yasamayı üstlenmekle kalmadı, ayrıca kraliyetin ihra-

---

1. Toulmin Smith, *English Guilds*, Londra, 1870, Giriş, s. XLIII.

2. VI. Edward Yasası, "İngiltere, Galler ve kralın diğer dominyonları dahilindeki tüm kardeşlikler, camialar ve loncaların; ve bunların tümüne veya içlerinden herhangi birine ait olan tüm malikâne, arazi, bina ve miras ile intikal eden diğer malların" kraliyete teslim edilmesini emrediyordu (*English Guilds*, Giriş s. XLIII). Ayrıca bkz. Oçenkovski, *Englands wirthschaftliche Entwickelung im Ausgange des Mittelalters*, Jena, 1879, bölüm II ve V.

cattaki çıkarını da göz önünde bulundurarak, kısa süre içerisinde mesleklerdeki çırak sayısını ve her bir üretimin tekniğini -malzemelerin ağırlıkları, kumaş yardası başına iplik sayısı vb.- titizlikle belirlemeye başladı. Pek başarılı olamadıklarını söylemek gerek; çünkü, yüzyıllar boyunca, birbiriyle yakın bir bağımlılık ilişkisi içinde bulunan loncalar ve federe şehirlerce çözülen anlaşmazlıklar ve teknik meseleler, merkezi devletin gücünü fazlasıyla aşıyordu. Devlet memurlarının sürekli müdahalesi işleri felce uğratarak çoğunu çöküşün eşiğine getiriyordu; öyle ki on sekizinci yüzyılın ekonomistleri, işlerin devlet tarafından düzenlenmesine karşı çıktıklarında, genel hoşnutsuzluğa tercüman olmaktan başka bir şey yapmamışlardı. Bu müdahalenin Fransız Devrimi'yle ortadan kaldırılması bir kurtuluş eylemi olarak görülmüş ve Fransa örneği her yerde takip edilmişti.

Ücretlerin belirlenmesi ile igili olarak da devlet daha başarılı değildi. Ortaçağ şehirlerinde, ustalar, çıraklar ve kalfalar arasındaki ayrım on beşinci yüzyılda gittikçe daha belirgin bir hal almaya başlayınca, sık sık uluslararası bir karaktere bürünen çırak birlikleri (*Gesellenverbände*), ustaların ve tüccarların birliklerine karşı çıkmıştı. Bundan böyle anlaşmazlıkları çözümlemeye girişen devlet oldu ve 1563'te Elizabet Yasasıyla, Huzur Yargıçları, kalfalara ve çıraklara "uygun" bir yaşam sağlamak üzere ücretleri belirlemek zorunda kaldılar. Ancak, Huzur Yargıçları'nın çatışan çıkarları uzlaştırmakta çaresiz kaldığı, dahası, ustaları kararlara uymaya zorlamakta daha da çaresiz olduğu belli oldu. Sonunda yasa hükümsüz hale geldi ve on sekizinci yüzyılın sonunda feshedildi. Ancak devlet bir yandan ücretleri düzenleme işlevini terk ederken, diğer yandan kalfaların ve işçilerin ücretlerini yükseltmek ya da belirli bir seviyede tutmak için kurdukları tüm birlikleri de şiddetle yasaklamaya devam etti. On sekizinci yüzyıl boyunca işçi birliklerine karşı yasalar çıkardı ve sonunda 1799'da, ağır ceza tehditleriyle her tür birliği yasakladı. Aslında İngiliz Parlamentosu bu konuda sadece, işçilerin birleşmesine karşı merhametsiz bir yasa çıkaran Fransız Devrimci Konvansiyonu'nun örneğini izlemişti; birkaç vatan-

daş arasındaki birlik, tüm tebaasını eşit biçimde koruması gerektiği varsayılan devletin egemenliğine karşı bir saldırı olarak görülüyordu. Ortaçağ loncalarının yok edilişi böylece tamamlandı. Bundan böyle devlet hem kentte hem de köyde, birbiriyle bağı olmayan insan toplulukları üzerinde hükmünü kurdu; onlar arasında doğabilecek herhangi bir tür özel birliği en sıkı önlemlerle engellemeye hazırdı. Bunlar, karşılıklı yardımlaşma eğiliminin on dokuzuncu yüzyılda yoluna devam etmesi için önünden kaldırması gereken engellerdi.

Bu tür önlemlerin bu eğilimi yok edemeyeceğini söylemeye gerek var mı? On sekizinci yüzyıl boyunca, işçi birlikleri sürekli olarak yeniden kuruldu.[3] 1797 ve 1799 yasaları uyarınca ortaya çıkan zalim kovuşturmalar da onları durduramadı. Denetimdeki her kusur, efendilerin birlikleri ihbar etmekte gösterdiği her gecikme işe yaradı. Gizli cemiyetler dostluk kulüpleri ya da defin kulüpleri örtüsü altında; birlikler ise tekstil endüstrisinde, Sheffield bıçakçıları arasında, madenciler arasında yayıldı; grevler ile kovuşturmalar sırasında bu meslek birliklerini desteklemek için güçlü federal örgütlenmeler oluşturuldu.[4]

Dernekler Yasası'nın 1825'te kaldırılması harekete yeni bir ivme kazandırdı. Her meslek dalında birlikler ve ulusal federasyonlar kuruldu;[5] ve Robert Owen, Grand National Consolidated Trades' Union'ı (Büyük Ulusal Birleşik İşçi Sendikası) kurduğunda, birkaç ay içinde yarım milyon üye topladı. Bu görece özgürlük döneminin uzun sürmediği doğrudur. 1830'lara doğru kovuşturmalar tekrar başladı ve bunu 1832-1844 arasındaki acımasız mahkûmiyetler izledi. Grand Nati-

---

3. Bkz. Sidney ve Beatrice Webb, *History of Trade-Unionism*, Londra, 1894, s. 21-38.

4. Sidney Webb'in eserinden, o dönemde mevcut olan birliklere bakınız. Londralı zanaatkârların, bir daha asla, 1810-1820 arasında olduğu kadar iyi örgütlenemediği varsayılıyor.

5. Emeğin Korunması İçin Ulusal Birlik'e yüksek aidatlar ödeyen 150 ayrı birlik dahildi; üye sayısı ise yaklaşık 100 bindi. İnşaat İşçileri Birliği ve Madenciler Birliği de büyük birer örgüttü (Webb, *age*, s. 107).

onal Union dağıtıldı ve tüm ülke çapında, hem patronlar hem de devlet kendi atölyelerinde çalışan işçileri birliklerle olan tüm bağlarını koparmaya ve bu amaçla da "Belge"yi imzalamaya zorladı. Birlik üyeleri, "Efendiler ve Uşaklar Yasası" uyarınca toptan yargılandılar -patronun hal ve gidişini şikâyet ettiği işçiler, alelacele tutuklanıp cezalandırılıyordu.[6] Grevler otokratik bir biçimde bastırılıyordu ve sadece grev ilân etmek veya grevde temsilci olarak bulunmaktan ötürü çok şaşırtıcı cezalar veriliyordu -grevci isyanlarının asker tarafından bastırılmasından veya sık sık gündeme gelen şiddet eylemlerini takip eden ağır cezalardan bahsetmeye gerek yok. Bu koşullarda karşılıklı yardımlaşma kesinlikle kolay bir şey değildi. Yine de bizim kuşağımızın pek az fikir sahibi olabileceği tüm bu engellere rağmen, 1841'de sendikalar tekrar canlanmaya başladı ve işçilerin örgütlenmesi o günden bu yana inatla devam etti. Yaklaşık yüz yıldan fazla süren uzun bir mücadeleden sonra, toplanma hakkı elde edildi; günümüzde düzenli istihdam edilen işçilerin yaklaşık dörtte biri, yani yaklaşık 1.500.000 kişi sendikalara üyedir.[7]

Diğer Avrupa devletlerine gelince, çok yakın bir tarihe dek her türden sendikanın birer fesat örgütü olarak görülüp kovuşturmaya uğradığını; buna rağmen, sık sık gizli dernek biçiminde de olsa, her yerde varlıklarını sürdürdüklerini; öte

---

6. Burada, Bay Webb'in, beyanlarını doğrulayacak belgelerle dolu olan eserine dayanarak konuşuyorum.

7. 1840'tan bu yana zengin sınıfların sendikalara yaklaşımında büyük değişiklikler oldu. Ancak 1860'larda bile işverenler, genel lokavt ilan ederek sendikaları ezme yolunda ortak ve sıkı bir çabaya girdiler. 1869'a dek grev yapma ve duvar afişleriyle grevin duyurulması -toplantı ve gösteriden söz etmeye bile gerek yok- bile, genelde gözdağı vermek olarak değerlendirilerek cezalandırılıyordu. Ancak 1875'te "Efendiler ve Uşaklar Yasası" geri çekildi, barışçıl toplantılara izin verildi ve grev sırasında "şiddet ve gözdağı verme" kamu hukukunun alanına girdi. Yine de 1887'deki liman işçileri grevinde bile, grev gözcülüğü hakkını mahkeme önünde savunmak için grevcilere gelen yardım paralarından harcama yapmak zorunda kalındı; öte yandan son yıllardaki kovuşturmalar da kazanılmış hakları, bir kez daha geçersiz kılmaktadır.

yandan emek örgütlenmelerinin, özellikle de Emek Şövalyeleri'nin Amerika Birleşik Devletleri ve Belçika'daki yaygınlık ve gücünün, 1890'lardan beri süren grevlerle yeterince gösterildiğini söylemek yeterli olacaktır. Ancak, şunu unutmamak gerekir ki, bir sendikaya üye olma gerçeği bile tek başına para, zaman ve ücretsiz çalışma gibi önemli fedakârlıklar anlamına gelmektedir ve sadece sendikalı olmaktan ötürü işini kaybetme riski sürekli vardır.[8] Üstelik, her sendikacı sürekli olarak grevi düşünmek zorundadır; ve grevin acı gerçeği de şudur ki, bir işçi ailesinin fırıncı ve rehincideki sınırlı kredisi çok kısa bir sürede biter, grev ücreti ise yalnızca yiyecek için bile yeterince uzun süre dayanmaz ve kısa süre sonra açlık çocukların yüzlerinden okunur. İşçilerle yakın ilişki içinde yaşayan biri için, süresi uzatılmış bir grev en yürek paralayıcı görüntüdür; öte yandan, bir grevin İngiltere'de kırk yıl önceki anlamı ile şu anda Avrupa kıtasının hemen hemen tüm ülkelerinde, özellikle en yoksul ülkelerde taşıdığı anlam kolayca anlaşılabilir. Şimdi bile, grevler çoğunlukla toptan bir çöküşle ve tüm nüfusun zorunlu göçüyle bitmektedir; öte yandan, en küçük bir provokasyonda, hatta provokasyon bile olmadan,[9] işçilerin vurulması, Avrupa'da hâlâ âdettendir.

Yine de her yıl Avrupa ve Amerika'da binlerce grev ve lokavt olmaktadır -bunlar arasında en şiddetli ve uzun süren mücadeleler, kural olarak, lokavt edilen yoldaşları desteklemek veya sendikaların haklarını savunmak amacıyla yapılan

---

8. 18 şilinlik bir ücretten haftalık 6 *pence* veya 25 şilinlik bir ücretten 1 şilin katkı, 300 liralık bir gelirin 9 liradan fazlası anlamına gelmektedir: bu genelde yiyecek için harcanır ve kardeş bir sendikada grev ilan edildiğinde toplanan para iki katına çıkar. Sendika üyelerinin yaşamının, usta bir zanaatkâr tarafından ortaya çıkarılan ve Bay ve Bayan Webb (s. 431 ve *sonrası*) tarafından yayımlanan grafik açıklaması, bir sendikacıdan beklenen iş miktarı hakkında tam bir fikir vermektedir.

9. Bkz. örneğin, 10 Mayıs 1894'te Avusturya Reichstag'ında Falkenau grevleri konusundaki tartışmalar; bu tartışmalar sırasında bu gerçek, Bakan ve kömür ocağı sahibi tarafından tamamen kabul edilmiştir. Ayrıca dönemin İngiliz basınına da bakınız.

"destek grevleri" adı verilenlerdir. Basının bir bölümü grevleri "gözdağı verme amaçlı" olarak açıklamaya meyilli olsa da, grevciler arasında yaşamış olanlar, sürekli uyguladıkları karşılıklı destek ve yardımdan takdirle bahsederler. Londra liman işçilerinin grevi sırasında yardım örgütlemek için gönüllü olarak muazzam işler yapan işçileri; kendileri de haftalardır işsizken, işe tekrar başladıklarında grev fonuna haftada dört şilin para bağışlayan madencileri; 1894 Yorkshire'daki büyük grev sırasında, kocasının ömrü boyunca biriktirdiği tüm parayı grev fonuna getiren madenci dulunu; herkesin daima yanındakiyle paylaştığı son somun ekmeği; büyük sebze bahçelerine sahip olma avantajını kullanan Radstock madencilerinin dört yüz Bristol madencisini lahana ve patateslerden kendi paylarını alsınlar diye davet ettiğini... herkes duymuştur. Yorkshire madencilerinin 1894'teki büyük grevi sırasında tüm gazete muhabirleri bu türden yığınla gerçeği biliyordu; ama hiçbiri bu tür "ilgisiz" konulara kendi gazetesinde yer vermek istemiyordu.[10]

Ancak, işçilerin karşılıklı yardımlaşma ihtiyacının ifadesini bulduğu tek biçim sendikacılık değildir. Politik birlikler de vardır; pek çok işçi bunları, genel refahı sağlamakta, şu ana kadar ancak sınırlı amaçlar taşımış olan meslek birliklerinden daha işe yarar kabul etmektedir. Elbette yalnızca bir politik birliğe dahil olmak, karşılıklı yardımlaşma eğiliminin bir belirtisi olarak görülemez. Hepimiz biliyoruz ki, politika, toplumun tamamen bencil öğelerinin, özveri özlemleriyle en karmaşık bileşimler oluşturduğu alandır. Ancak her deneyimli politikacı, büyük politik hareketlerin büyük ve genellikle de uzak hedefleri olduğunu; ve en güçlü politik hareketlerin en çıkarsız coşkuyu uyandıran hareket olduğunu bilir. Tüm büyük tarihsel hareketler bu özelliğe sahipti ve bizim kuşağımız için de sosyalizm böyledir. Bu konuda hiçbir şey bilmeyenler, "Paralı tahrikçiler" deyip dururlar. Fakat gerçek şudur, -yalnızca kişisel olarak bildiklerimi söylüyo-

---

10. Böylesi pek çok gerçek Ekim-Kasım 1894'ün *Daily Chronicle* ve kısmen de *Daily News* gazetelerinde bulunabilir.

rum- eğer şu son yirmi dört yılda günlük tutarak sosyalist harekette karşılaştığım tüm o adanmışlığı ve kişisel fedakârlığı yazmış olsaydım, bu günlüğün okuyucusu, "kahramanlık!" kelimesini dilinden düşürmeyecekti. Ancak benim bahsedeceğim kişiler birer kahraman değildi; onlar, büyük bir fikirden ilham almış sıradan insanlardı. Her sosyalist gazetenin -sadece Avrupa'da bunlardan yüzlercesi var- tarihi, yıllarca hiçbir karşılık beklemeden, hatta çoğu zaman da kişisel hırstan yoksun olarak özveri göstermenin tarihidir. Yarın ne yiyeceklerini bilmeden yaşayan aileler gördüm; koca, gazetedeki faaliyetinden ötürü tüm kasabada tecrit edilmişti; eşi, dikişle aileyi geçindiriyordu ve bu durum yıllarca sürüyordu, en sonunda aile, tek bir serzenişte bulunmadan bir köşeye çekiliyor ve sadece "Siz devam edin; biz artık devam edemiyoruz!" diyordu. Veremden ölmekte olacağını bilen, buna rağmen kar ve sis içinde mitingler hazırlamak için koşuşturan, ölümüne birkaç hafta kala mitinglerde konuşan ve ancak ondan sonra "Evet, arkadaşlar, işim bitti; doktorlar ancak birkaç hafta yaşayabileceğimi söylüyor. Yoldaşlara, beni görmeye gelirlerse mutlu olacağımı söyleyin" diyerek hastaneye ölmeye giden insanlar gördüm. Burada anlatırsam "idealleştirme" olarak tanımlanacak gerçekler gördüm; ve bu insanların, kendi dar arkadaş çevreleri dışında pek az bilinen isimleri, arkadaşları da ölünce unutulacak. Aslında en fazla hangisini takdir edeceğimi ben de bilmiyorum; az sayıdaki kişinin bu sınırsız adanmışlığını mı yoksa kalabalıkların küçük eylemlerinin toplamını mı... Bir meteliğe satılan her gazete tomarı, her miting, seçimde sosyalistlere kazanılan her yüz oy; tüm bunlar hareket dışında olan birinin aklının alamayacağı kadar enerji ve özveriyi temsil eder. Ve şimdi sosyalistlerin yaptığı bu şeyler, geçmişte, siyasi veya dini her popüler ve ilerici tarafın yaptığı şeydir. Geçmişteki tüm ilerlemeler bu tür insanların işidir ve benzer bir adanmışlıkla gerçekleşmiştir.

Özellikle Britanya'da kooperatif örgütleri çoğu zaman "bireyci hissedarların birlikleri" olarak tanımlanmaktadır; mev-

cut durumda, kooperasyon yalnızca topluluk içinde değil, kooperatifi oluşturanlar arasında da bir kooperatif egoizmi besleme eğilimindedir. Yine de, hareketin kökeninin karşılıklı yardımlaşma olduğu da kesindir. Şimdi bile, kooperasyonun en ateşli destekçileri, onun insanlığı ekonomik ilişkilerde eksiksiz bir uyuma taşıyacağına ikna olmuşlardır ve İngiltere' nin kuzeyinde kooperatiflerin güçlü olduğu yerlerden birine uğrayan biri, büyük çoğunluğun, kooperatifçiler kitlesinin de bu fikirde olduğunu hemen anlar. Bu inanç olmasaydı onlardan pek çoğu harekete olan ilgilerini kaybederlerdi; ve son birkaç yılda genel refah ve üreticiler arasında dayanışma yolunda daha büyük ideallerin kooperatifçiler arasında geçerli olmaya başladığını da kabul etmek gerekir. Günümüzde, kooperatif atölyelerin sahipleri ile işçiler arasında daha iyi ilişkiler kurma yolunda bir eğilim olduğuna kuşku yoktur.

İngiltere, Hollanda ve Danimarka'da işbirliğinin önemi gayet iyi bilinmektedir; öte yandan, Almanya'da, özellikle de Ren kıyısında kooperatif topluluklar çoktan endüstri yaşamının önemli bir faktörü haline gelmiş durumdadır.[11] Ancak, sonsuz bir çeşitlilikteki kooperasyonların araştırılması için belki de en iyi alan Rusya'dır. Rusya'da bu doğal bir gelişimdir, ortaçağdan devralınan bir mirastır; ve resmi olarak kurulmuş bir kooperatif dernek birçok yasal zorluk ve bürokratik şüpheyle uğraşmak zorunda kalırken, kendiliğinden işbirlikleri -*artel*- Rus köylü yaşamının özünü oluşturur. Rusya'nın kuruluşunun ve Sibirya'nın tarıma açılmasının tarihi, köy komünlerinin sürdürdüğü av ve ticaret *artel*'lerinin veya loncalarının tarihidir; günümüzde ise *artel*'i her yerde görüyoruz: aynı köyden fabrikaya çalışmaya gelen on ilâ elli köylünün oluşturduğu her bir grupta; her tür inşaat işinde; balıkçılar ve avcılar arasında; Sibirya'ya nakledilen ve orada küreğe mahkûm edilen sürgünler arasında; demiryolu taşımacıları arasında; borsada ve gümrüklerde; nihayet, yedi

---

11. Orta Ren'deki 31.473 üretici ve tüketici birliği 1890'da yıllık yaklaşık 18.437.500 liralık iş yapıyordu; yıl boyunca 3.675.000 lira da boç vermiştir.

milyon kişiye iş veren köy endüstrilerinde. Kısacası, çalışma dünyasının her yerinde, geçici veya kalıcı olarak, üretim ya da tüketim için, mümkün olan her biçimde mevcuttur. Günümüze dek, Hazar Denizine dökülen akarsularda yapılan balıkçılık büyük *artel*'lerin elindeydi; Ural nehri de, belki de dünyanın en zengin balıkçılık alanlarını, otoritelerin hiçbir müdahalesi olmaksızın köyleri arasında dönüşümlü olarak yeniden paylaştıran Ural Kazaklarının tümüne aitti. Balıkçılık, Ural'da, Volga'da ve Kuzey Rusya'daki tüm göllerde daima *artel*'ler tarafından yapılır. Bu kalıcı örgütlenmelerin yanında, her tür amaçla kurulan sayısız geçici *artel* de vardır. On veya yirmi köylü, dokumacı, marangoz, duvarcı, gemi yapımcısı vb. olarak çalışmak üzere bulundukları yerden büyük bir kente geldiklerinde, daima bir *artel* kurarlar. Odalar kiralarlar, bir aşçı tutarlar (çok sık olarak içlerinden birinin eşi bu rolü üstlenir), içlerinden bir "kıdemli" seçerler, yemeklerini ortak yerler ve her biri kendi yemek ve ikâmet masraflarını *artel*'e öder. Sibirya'ya gitmekte olan bir mahkûm grubu da daima aynı şeyi yapar; aralarından seçtikleri kıdemli ise, mahkûmlarla grubun askeri şefi arasında resmi olarak tanınmış bir aracıdır. Zorunlu çalışma hapishanelerinde de hep aynı örgütlenme vardır. Demiryolu taşımacıları, borsa simsarları ve gümrük çalışanları, başkentlerdeki komisyoncular, hepsi güçlü *artel*'ler halinde örgütlenmiştir ve her bir üyeden ortak olarak sorumludurlar; bunlar öyle ünlüdür ki, çok büyük miktarda paralar tüccarlar tarafından elden ele, bu *artel* üyelerine emanet edilir. İnşaat işlerinde 10 ilâ 200 üyeli *artel*'ler kurulur; ciddi inşaat ve demiryolu müteşebbisleri tek tek işçi kiralamak yerine *artel* ile anlaşmayı daima tercih ederler. Savaş Bakanlığı'nın, yerel işlerde *belirli bir amaçla* kurulan üretici *artel*'lerle doğrudan anlaşarak onlara postal ve her çeşit demir ve bakır eşya siparişi verme yolundaki son çabaları son derece tatmin edici olarak tanımlanmaktadır; yedi veya sekiz yıl önce bir işçi *artel*'ine verilen Kraliyet demir işi (*Votkinsk*) ise tam bir başarıyla sonuçlanmıştır.

Böylece Rusya'da, (gayriresmi özelliklerinde) devlet müdahalesine maruz kalmamış eski bir ortaçağ kurumunun bu-

güne kadar nasıl tümüyle ayakta kaldığını ve çağdaş endüstri ve ticaretin gereklerine uygun olarak nasıl çok çeşitli biçimler alabildiğini görebiliyoruz. Balkan Yarımadası'nda ise, Türk İmparatorluğu ve Kafkasya'da, eski loncalar yaşamlarını tamamıyla sürdürmektedir. Sırbistan'daki *esnaflar* ortaçağ özelliklerini tam olarak korumuşlardır; hem ustalar hem de kalfalar bu *esnaf* örgütlerinde yer alır, işleri düzenlerler, bunlar çalışmayla ilgili olarak ve hastalık durumunda birer karşılıklı yardımlaşma kurumudur;[12] öte yandan, Kafkasya'daki ve özellikle de Tiflis'teki *amkari* bu işlevlerin yanı sıra kent yaşamında da önemli bir etki taşımaktadır.[13]

Kooperasyon birliklerinin yanı sıra, İngiliz dostluk derneklerini, arkadaşlık kulüplerini, köylerde ve şehirlerde doktor faturalarını ödemek için örgütlenen kulüpleri, elbise satın alma ya da cenaze töreni kulüplerini, fabrikada çalışan kızlar arasında çok yaygın olan ve haftalıklarından birkaç kuruş katkıda bulunarak, daha sonra kurayla büyük miktarda para kazandıkları ve bunu da önemli bir alışverişte kullandıkları küçük kulüpleri ve pek çok diğer kulübü de belki belirtmek gerek. Tüm bu dernek ve kulüplerde, her ne kadar her üyenin "kredisi ve borcu" yakından takip edilse de, hiç azımsanmayacak ölçüde sosyal ve arkadaş canlısı bir ruh vardır. Ancak ortak bir çıkar için, zamandan, sağlıktan ve gerekirse yaşamdan fedakârlıkta bulunmayı üyelerinden talep eden o kadar çok birlik vardır ki, karşılıklı yardımlaşmanın en iyi örnekleri fazlasıyla çoğaltabiliriz.

İngiltere'deki Cankurtaran Gemileri Birliği'nden ve Avrupa'nın diğer ülkelerindeki benzer kurumlardan öncelikle bahsetmek gerek. İngiltere'deki birliğin bu adaların kıyılarında üç yüzden fazla teknesi var, cankurtaran teknesi almaya paraları her zaman yetmeyen balıkçılar bu kadar fakir olmasaydı, bu rakam en az iki katı olurdu. Mürettebat ise, yaban-

---

12. *British Consular Report*, Nisan 1889.

13. Bu konuda önemli bir inceleme, Rusça olarak Kafkasya Coğrafya Topluluğu *Zapiski*'lerinde yayımlanmıştır; c. VI, 2, Tiflis, 1891, yazan C. Egyazarov.

cı kişileri kurtarmak için kendi yaşamlarını feda etmeye hazır olup olmadıkları konusunda her yil zor bir sınavdan geçen gönüllülerden oluşmaktadır; her kış aralarında en cesur birkaçının yaşamını yitirdiği kayıtlarla sabittir. Bu insanlara, muhtemel bir başarı şansı yokken bile yaşamlarını riske atmaya onları iten şeyin ne olduğu sorulacak olursa, cevapları aşağı yukarı, benim aldığım cevaba benzer olur: Manş üzerinde esen korkunç bir kar fırtınası, Kent'teki küçük bir köyün düz kumsalında öfkeyle patlıyordu ve portakal yüklü küçük bir balıkçı teknesi de hemen yakında kuma saplanmıştı. Bu sığ sularda ancak altı düz, basit bir cankurtaran teknesi yüzdürülebilirdi ve onu böyle bir fırtınada kullanmak da neredeyse kesin bir felaketle karşı karşıya kalmak demekti. Yine de adamlar denize açılmış, saatlerce rüzgâra karşı savaşmış ve sandal iki kere alabora olmuştu. Biri boğulmuş, diğerleri sahile vurmuştu. Kurtulanlardan biri, bir sahil güvenlikçi, ertesi sabah fena yaralanmış ve yarı donmuş bir halde bulunmuştu. Ona niçin böyle umutsuz bir çabaya giriştiklerini sordum. Cevabı, "Ben de bilmiyorum," olmuştu. "Karaya oturmuş gemi *oradaydı*; köydeki herkes kumsalda duruyor ve gitmenin aptallık olacağını, denize asla açılmamamız gerektiğini söylüyordu. Gemi direğine tutunan ve umutsuz işaretler yapan beş ya da altı kişi gördük. Hepimiz bir şeyler yapılması gerektiğini düşünüyorduk ancak ne yapabilirdik? Bir saat geçti, iki saat geçti, hepimiz orada duruyorduk. Hepimiz çok rahatsızdık. Derken, birdenbire, fırtınanın sesleri arasında çığlıklarını duyar gibi olduk -aralarında bir miço vardı. Daha fazla dayanamadık, hep birlikte "Gitmeliyiz!" dedik. Kadınlar da öyle dediler; gitmeseydik bize korkak muamelesi yapacaklardı; ertesi gün gittiğimiz için aptal olduğumuzu söyleyecek olsalar da durum buydu. Hepimiz yekvücut sandala koştuk ve gittik. Sandal alabora oldu, tutunduk. En kötüsü, zavallı .....'yi sandalın yanında boğulurken görmekti, onu kurtarmak için hiçbir şey yapamadık. Sonra korkunç bir dalga daha geldi, sandal bir daha alabora oldu ve sahile vurduk. D. sandalı adamları kurtardı, bizimki millerce ötede bulundu. Ben ertesi sabah karların üzerinde bulundum."

Bir maden göçüğünden yoldaşlarını kurtarmak için çabalayan Rhonda Vadisi madencilerini de aynı duygu harekete geçirmişti. Göçük altında kalmış yoldaşlarına ulaşmak için otuz iki metre kömürü delmişlerdi, ancak delinecek sadece üç metre kalmıştı ki, grizu her yanı sardı. Lambalar söndü ve kurtarıcılar geri çekilmek zorunda kaldilar. Bu koşullarda çalışmak her an havaya uçma riski demekti. Ancak göçük altındaki madencilerin duvarları yumruklaması hâlâ duyuluyordu, hâlâ yaşıyorlardı ve yardım istiyorlardı ve birkaç madenci her tür riske rağmen çalışmak için gönüllü oldu; onlar madene girerken, karıları onları yalnızca sessiz gözyaşlarıyla izliyordu -onları durduracak tek bir söz etmediler.

İnsan psikolojisinin özü burada. İnsanlar savaş alanında çılgına dönmedikleri sürece, yardım isteklerini duymaya ve yanıtsız bırakmaya "dayanamazlar". Kahraman yardıma gider ve *herkes* kahramanın yaptığını kendisinin de yapmış olması gerektiğini düşünür. Beynin safsataları karşılıklı yardımlaşma hissine karşı koyamaz, çünkü bu duyguyu besleyen şey, binlerce yıllık insani toplumsal yaşam ve yüzbinlerce yıllık da topluluk halindeki insan-öncesi yaşamdır.

"Ancak, kimsenin yardım için kıpırdamadığı bir kalabalığın gözleri önünde, Hyde-Park'taki Serpentine'de buz pateni yaparken boğulan şu insanlara ne demeli?" diye sorulabilir. "Yine bir pazar günü kalabalığının gözleri önünde Regent's Park kanalına düşen ve Newfoundland cinsi köpeğini göndermeyi akıl eden bir hizmetçi sayesinde kurtulan çocuğa ne demeli?" Cevap yeterince açıktır: İnsan hem miras aldığı güdülerin hem de aldığı eğitimin sonucudur. Madenciler ve denizciler arasında, ortak yaptıkları işler ve birbirleriyle kurdukları günlük temas bir dayanışma yaratır; çevrelerindeki tehlikeler ise cesaret ve yiğitliklerini ayakta tutar. Şehirlerde ise tam aksine, ortak çıkar yokluğu ilgisizliği beslerken, pek az uygulanma fırsatı bulunan cesaret ve yiğitlik ise kaybolur ya da başka bir yön alır. Dahası, madenciler ile denizcilerin kahramanlık geleneği, köylerdeki madenciler ve balıkçılar arasında canlıdır, şiirsel bir hale ile süslüdür. Ancak kozmopolit bir Londra kalabalığının ne geleneği olabilir? Or-

tak olarak sahip olabilecekleri tek gelenek, edebiyatla yaratılabilir; ancak köy epiklerine denk gelebilecek bir edebiyat pek yoktur. Ruhban sınıfı insan doğasından kaynaklanan her şeyin günah olduğunu ve insanda iyi olan her şeyin doğaüstü bir kaynağı olduğunu ispatlamaya o kadar meraklıdır ki, çoğunlukla yukarıdan gelen tanrısal bir esin veya lütuf örneği olarak görülemeyecek şeyleri göz ardı eder. Laik yazarlara gelince, onların dikkati temelde bir tip kahramanlığa, devlet fikrini yücelten kahramanlığa çevrilmiştir. Bu nedenle Romalı kahramanı veya savaş alanındaki kahramanı takdir ederlerken, balıkçının kahramanlığını, onu neredeyse hiç dikkate almayarak es geçerler. Elbette şair ve ressam, insan yüreğinin güzelliği karşısında heyecan duymuştur; ancak her ikisi de yoksul sınıfların yaşamını pek ender olarak bilir ve Romalı kahramanı veya kahraman askeri klasik bir dekor içerisinde anlatabilir ya da resmini yapabilirken, bilmezden geldikleri o mütevazı çevrelerde harekete geçen kahramanı etkileyici bir biçimde ne anlatabilir ne de resmini yapabilirler. Bunu yapmaya kalktıklarında da, yalnızca bir gevezelik çıkar ortaya.[14]

---

14. Bir Fransız hapishanesinden kaçmak çok zordur; ama yine de bir mahkûm 1884 veya 1885'te buradan kaçmıştır. Hatta, alarm verilmiş olmasına ve çevredeki köylüler kendisini aramaya çıkmış olmasına rağmen, bir gün boyunca gizlenmeyi de başarmıştır. Ertesi sabah, küçük bir köyün yakınlarında bir hendekte saklanmaktadır. Belki bir miktar yiyecek ya da hapishane giysisinden kurtulmak için giysi çalma niyetindedir. O hendekte yatarken, köyde bir yangın çıkar. Bir kadının yanmakta olan evlerden birinden koşarak çıktığını ve yanan evin üst katındakı bir çocuğun kurtarılması için umutsuzca yardım istediğini görür. Hiç kimse yerinden kımıldamaz. Bunun üzerine kaçak mahkûm saklandığı yerden fırlayıp yangına dalar ve yüzü gözü yanmış, giysileri alevler içinde, çocuğu sağ salim kurtararak annesine uzatır. Elbette, o anda ortaya çıkan köy jandarması tarafından olay yerinde tutuklanır. Hapishaneye geri götürülür. Bu gerçeği tüm Fransız gazeteleri yazmıştır, ancak gazetelerden hiçbiri onun serbest bırakılması için harekete geçmemiştir. Eğer bir bekçiyi bir yoldaşın yumruğundan korumuş olsaydı, kahraman yapılırdı. Ama onun davranışı sadece insaniydi; devlet idealini teşvik etmiyordu; kendisi bu hareketini ilahi lütfun ani bir esini olarak görmüyordu; bu da onun unutulması için yeterliydi. Belki de, "devlet malını" -hapishane elbisesini- çalmaktan cezasına altı veya on iki ay eklenmiştir.

Yaşam zevkleri için, araştırma ve inceleme için, eğitim vb. için son yıllarda öyle çok dernek, kulüp ve birlik kuruldu ki, bunları sadece sınıflandırmak bile yılları alır. Tüm bunlar, işbirliği ve karşılıklı destek yolunda sürekli işleyen aynı eğilimin diğer bir tezahürüdür. Bunlardan bazıları, baharda bir araya gelen farklı türden genç kuşlarda olduğu gibi, yalnızca yaşamın ortak zevklerini paylaşmaya yöneliktir. İngiltere'deki, İsviçre'deki, Almanya'daki vb. her köyün kriket, futbol, tenis, bilye oynamak, müzik veya şarkı söylemek için kendi kulübü vardır. Çok daha çeşitli topluluklar vardır ve aralarından bazıları, Fransa'daki Bisikletçiler Birliği gibi, çok yaygınlaşmıştır. Bu birliğin üyelerinin bisiklete binmekten başka hiçbir ortak noktaları olmadığı halde, özellikle bisikletçilerin olmadığı uzak yerlerde, kendi aralarında bir çeşit masonumsu karşılıklı yardımlaşma vardır; köylerde Bisikletçiler Birliği Kulübü'ne "ev" gözüyle bakılmaktadır; bisikletçilerin yıllık kampında pek çok kalıcı dostluk kurulmaktadır. Almanya'daki *Kegelbrüder,* Bilye Oyunu Kardeşleri de benzer bir birlik kurmuşlardır; Jimnastikçi Dernekleri (Almanya'da 300.000 üyeli), Fransa'daki kürekçi cemiyetleri, yat kulüpleri vs. de bu türdendir. Bu birlikler elbette toplumun ekonomik katmanlaşmasını değiştirmiyor, ancak özellikle küçük kentlerde, toplumsal farklılaşmaların dengelenmesine katkıda bulunuyor ve hepsi de ulusal veya uluslararası federasyonlara katılmaya meyilli olduğundan, yerkürenin farklı bölümlerine dağılmış olan her türden insan arasında kişisel dostluk ilişkilerinin kurulmasına yardımcı oluyor.

Dağcılık kulüpleri, 100.000'den fazla üyeye -avcılar, profesyonel orman bekçileri, zoologlar ya da yalnızca doğa severler- sahip olan Almanya'daki *Jagdschutzverein* ile Almanya'da zoologları, kuş yetiştiricilerini ve sıradan köylüleri bir çatı altında toplayan Uluslararası Kuşbilim Derneği de aynı özelliğe sahiptir. Bunlar birkaç yılda, sadece büyük birliklerin yapabileceği kadar çok miktarda yararlı iş (haritalar, sığınma kulübesi, dağ yolları; hayvan yaşamının, zararlı böceklerin, kuş göçlerinin vs. incelenmesi) yapmakla kalmıyor, aynı zamanda insanlar arasında yeni bağlar da kuruyorlar. Kaf-

kasya'daki bir sığınma kulübesinde toplanan farklı milletlerden dağcılar veya aynı evde kalan profesör ile kuşbilimci köylü, artık birbirine yabancı değildir; öte yandan, bugüne kadar 260 binden fazla kız ve erkek çocuğu asla kuşların yuvalarına zarar vermemeye ve tüm hayvanlara karşı sevecen davranmaya ikna etmiş olan Newcastle'daki Toby's Society, insani duyguların ve doğa bilimlerinden alınan zevkin gelişmesinde şüphesiz birçok ahlâkçıdan ve okullarımızın çoğundan fazlasını yapmıştır.

Bu hızlı gözden geçirmede bile, bilimsel, edebi, sanatsal veya eğitici binlerce derneği göz ardı edemeyiz. Devletin sıkı kontrolü altındaki ve genellikle de devletin finanse ettiği bilim kurumları şu ana dek genelde çok dar bir çerçevede hareket etmişlerdir; ve çoğu zaman da devletten maaş alan basit organlar olarak görülmüşlerdir; öte yandan, kendi çerçevelerinin darlığı da şüphesiz küçük kıskançlıkları beslemiştir. Ancak köken, politik parti ve inanç farklılıklarının bu tür birlikler tarafından bir dereceye kadar yumuşatıldığı da bir gerçektir; daha küçük ve uzak kentlerde de bilim, coğrafya veya müzik toplulukları, özellikle de daha geniş bir amatör çevreye çekici gelen topluluklar, entelektüel yaşamın küçük merkezleri olmuştur; küçük şehir ile koca dünya arasında bir bağ, çok farklı koşullardan gelen insanların eşitlik temelinde buluştuğu bir yer haline gelmiştir. Bu tür merkezlerin değerini tam olarak takdir edebilmek için, kişinin onları, örneğin Sibirya'da görmüş olması gerekir. Devletin ve kilisenin eğitimdeki tekelini henüz yavaş yavaş kırmaya başlayan sayısız eğitim derneğine gelince, bunların yakında bu dalda önde gelen güç haline gelecekleri kesindir. Çocuk bahçesi sistemini "Froebel Unions"a borçluyuz; Rusya'daki kadınların yüksek eğitim düzeyini resmi ve gayri resmi birkaç pedagoji birliğine borçluyuz; hem de bu topluluk ve gruplar, güçlü bir hükümetin güçlü muhalefetine her zaman karşı koymak zorunda kalmıştır.[15] Almanya'daki çeşitli pedagojik topluluklara gelince,

---

15. Kadınlara Mahsus Tıp Akademisi (ki Rusya'nın sahip olduğu 700 kadın

bunların halk okullarında çağdaş öğretim yöntemlerini oluşturmakta çok önemli rol oynadığı biliniyor. Bu tür birliklerde aynı zamanda öğretmen de en iyi desteği bulur. Aşırı çalışan ve az ücret alan köy öğretmeni onların yardımı olmasa ne sefil bir halde olurdu![16]

Yalnızca Avrupa'da sayıları şu anda on bine ulaşmış olması gereken ve her biri büyük bir oranda gönüllü, hırstan uzak ve karşılığında para alınmayan veya az para alınan, devasa bir çalışmayı temsil eden tüm bu birlikler, dernekler, cemiyetler, ittifaklar, enstitüler vs. -bunlar insanın karşılıklı yardımlaşma ve desteğe olan kalıcı eğiliminin sınırsız çeşitlilikteki ifadesi değildir de nedir? Yaklaşık üç yüz yıl boyunca insanların edebi, sanatsal ve eğitim amaçlı ortak çabaları engellendi. Dernekler ancak devletin veya kilisenin koruması altında ya da masonlukta olduğu gibi, gizli cemiyetler olarak kurulabiliyordu. Ancak şimdi direniş kırıldığına göre, bunlar her yönde kümeleniyor, insan etkinliğinin çeşit çeşit dallarına yayılıyor, uluslararası hale geliyorlar; ve farklı milliyetler arasına devletlerin diktiği engellerin yıkılmasına henüz tam olarak değerinin farkına varamadığımız, tartışmasız bir katkıda bulunuyorlar. Ticari rekabetin yarattığı kıskançlıklara ve yok olmakta olan bir geçmiş hayaletinin hâlâ sesini duyurduğu nefret provokasyonlarına rağmen, hem dünyanın en iyi zekâları arasında, hem de uluslararası ilişki hakkını elde etmelerinden bu yana işçi kitleleri arasında gelişmekte olan enternasyonal bir dayanışma ruhu var; ve bu enternasyonal dayanışma ruhu, yüzyılın son çeyreğinde bir

---

doktorun büyük bir bölümü burada yetişmiştir), dört Kadın Üniversitesi (1887'de yaklaşık 1.000 öğrenciye sahipken; aynı yıl kapanmış ve 1895'te tekrar açılmışlardır) ve Kadınlara Mahsus Ticaret Yüksek Okulu *tamamıyla* bu özel derneklerin işidir. 1860'larda açıldıklarından bu yana kız liselerinin eriştikleri yüksek düzeyi de bu derneklere borçluyuz. Tüm Rus İmparatorluğu'na yayılmış olan -70 binden fazla öğrencili- bu 100 lise İngiltere'deki High School'a denktir; ancak tüm öğretmenler üniversite mezunudur.

16. Sadece 5.500 üyesi olmasına rağmen, *Verein für Verbreitung gemeinnützlicher Kenntnisse* binden fazla kütüphane ve halk okulu açmış, binlerce konferans düzenlemiş ve çok değerli eserler yayımlamıştır.

Avrupa savaşını önlemeye katkıda bulundu.

Tüm bir dünyayı temsil eden dini yardım kurumlarını da burada kesinlikle anmalıyız. Bunların üyelerinin büyük bir çoğunluğunun, tüm insanoğlunda ortak olan bu karşılıklı yardımlaşma duygusuyla harekete geçtiğinden şüphe duyamayız. Ne yazık ki, insanlığın dini çobanları bu tür duyguları doğaüstü bir kökene atfetmeyi tercih ediyorlar. İçlerinden çoğu, kendilerinin temsil ettiği özel dinin öğretileriyle aydınlanmadığı sürece, insanın, karşılıklı yardımlaşma vahyine bilinçli olarak uyamayacağını iddia ediyor ve St. Augustin de dahil olmak üzere, çoğu, "pagan vahşiler"de bu tür duyguların olmadığını düşünüyor. Üstelik, tüm diğer dinler gibi, ilk Hıristiyanlık da insani karşılıklı yardımlaşma ve duygudaşlık hislerine bir çağrıyken, Hıristiyan Kilisesi devletin, kendisinden önceki veya kendisinin dışındaki karşılıklı yardımlaşma ve destek kurumlarından ayakta kalanları çökertmesinde yardımcı olagelmiştir; ve her vahşinin kendi hısmına karşı *görev* kabul ettiği *karşılıklı yardımlaşma* yerine, tanrısal bir vahiy özelliği taşıyan ve buna uygun olarak da verenin alan üzerinde belirli bir üstünlük sahibi olması anlamına gelen *hayırseverliği* vaaz etmiştir. Bu çekinceyle birlikte; ve yalnızca insani edimlerde bulunmalarına rağmen kendilerini seçilmiş olarak görenleri incitme niyeti taşımaksızın; çok sayıdaki dini hayır kurumlarını da aynı karşılıklı yardımlaşma eğiliminin bir sonucu olarak görebiliriz.

Tüm bu gerçekler, diğer insanların ihtiyaçlarına kulak asmadan, pervasızca kişisel çıkar peşinde koşmanın, modern yaşamın tek özelliği olmadığını ortaya koyuyor. İnsani işlerin idaresini kibirli bir şekilde talep eden bu akımın yanında, hem kırsal hem de endüstriyel nüfusların, karşılıklı yardım ve desteğin kalıcı kurumlarını yeniden oluşturmak için sürdürdükleri inatçı mücadeleyi de görüyoruz; ve aynı amaca yönelik sınırsız çeşitlilikte, az veya çok kalıcı kurumun oluşturulması için yaygın bir hareketi toplumun tüm sınıfları arasında fark ediyoruz. Ancak modern bireyin toplumsal yaşamından özel yaşamına geçtiğimizde, karşılıklı yardım ve

desteğin çok başka bir dünyasını keşfediyoruz; birçok sosyolog bunun farkında değildir, çünkü sadece aile çevresiyle ve kişisel dostlukla sınırlıdır.[17]

Mevcut toplumsal sistemde, aynı sokağın veya mahallenin sakinleri arasındaki tüm kalıcı birlik bağları çözülmüştür. Daha büyük kentlerin zengin mahallelerinde, insanlar yan komşularının kim olduğunu bilmeden yaşarlar. Ancak küçük ara sokaklarda insanlar birbirlerini çok iyi tanırlar ve sürekli olarak birbirleriyle temas halindedirler. Elbette, her yerde olduğu gibi, ara sokaklarda da küçük kavgalar cereyan eder; ancak kişisel yakınlığa bağlı gruplaşmalar gelişir ve bu gruplarda karşılıklı yardımlaşma, zengin sınıfların aklının alamayacağı ölçülerde uygulanır. Örneğin, bir sokakta veya mezarlıkta ya da çayırlarda oynayan fakir bir mahallenin çocuklarını ele alırsak geçici kavgalara rağmen onların arasında yakın bir birlik olduğunu ve bu birliğin onları her tür olumsuzluktan koruduğunu hemen fark ederiz. Bu küçüklerden biri kanalizasyonun ağzında durduğunda, "Orada durma," diye bağırır diğer bir yavrucak, "delikte hastalık var!". "O duvara tırmanma, öte tarafa düşersen tren seni çiğner! Hendeğin yanına gelme! O meyveden yeme! Zehirli! Ölür-

---

17. Sosyoloji ile ilgili pek az yazar buna dikkat etmiştir. Bunlardan biri de Dr. Ihering'dir ve karşı karşıya kaldığı durum ise son derece öğreticidir. Bu büyük Alman hukukçu, felsefi eseri olan *Der Zweck im Rechte*'ye ("Hukukun Amacı") başladığında, "toplumun ilerlemesini gerçekleştiren ve bunun devamını sağlayan etkin güçleri" analiz etmek ve böylece de bir "toplumsal insan teorisi" vermek niyetindeydi. Önce, mevcut ücret sistemi ile politik ve sosyal yasalardaki çeşitli baskıları da içeren, bencil güçleri analiz etti; ve eserinin titizlikle hazırlanmış planına uygun olarak, eserinin son paragrafını, aynı amaca katkıda bulunan ahlâki güçlere -görev duygusu ve karşılıklı sevgi- ayırmak niyetindeydi. Ancak sıra, bu iki faktörün toplumsal işlevlerini tartışmaya geldiğinde, birincisinden iki misli geniş bir cilt yazmak zorunda kaldı; ancak, ileriki sayfalarda yalnızca birkaç satırlık alıntı yapılan, *kişisel* faktörleri ele aldı sadece. L. Dargun da *Egoismus und Altruismus in der Nationalökonomie* adlı eserinde aynı fikri ele alarak bazı yeni gerçekler ekledi (Leipzig, 1885). Büchner'in *Love* adlı eseri ve İngiltere'de ve Almanya'da yayımlanan bu eserin birçok paragrafı da aynı konuyu ele almaktadır.

sün!" Sokaktaki arkadaşlarına katılan yeni yumurcağa verilen ilk öğretiler bunlardır. "Örnek işçi konutlarının" çevresindeki kaldırımlarda, rıhtımlarda veya kanal köprülerinde oynayan kaç çocuk, bu tür bir karşılıklı destek olmasaydı, arabaların altında kalır ya da çamurlu sularda boğulurdu! Ve lepiska saçlı bir Jack, sütçünün bahçesinin arkasındaki açık hendeğe düştüğünde ya da kiraz yanaklı bir Lizzie, korunmasına rağmen kanala düştüğünde, ufaklıklar öyle çığlıklar atar ki tüm mahalle alarma geçer ve kurtarmaya gelir.

Sonra, annelerin kendi aralarındaki ittifakı gelir. "Birbirlerine ne kadar yardım ettiklerini" (diye fakir bir mahallede yaşayan bir bayan doktor bana yakın zamanda anlattı) "tahmin edemezsiniz. Bir kadın beklediği bebek için hiçbir şey hazırlamamışsa ya da hazırlayamamışsa -ki bu sık sık oluyor!- tüm komşular yeni gelen bebek için bir şeyler getirir. Anne yatakta olduğu sürece daima komşulardan biri çocuklara bakar ve bir diğeri de ev işleriyle ilgilenmek için gelip gider". Bu genel bir alışkanlıktır. Fakirler arasında yaşayan herkes bundan bahsetmiştir. Anneler sayısız biçimlerde birbirlerini destekler ve kendilerinin olmayan çocuklara bakarlar. Zengin sınıflardan bir bayanın, sokaktaki aç ve soğuktan titreyen çocuğu fark etmeden geçmesi için biraz eğitim -iyi yada kötü; bırakalım buna kendileri karar versin!- alması gerekir. Ancak fakir sınıflardan annelerde bu eğitim yoktur. Onlar aç bir çocuk görmeye dayanamazlar; onu beslemek *zorundadırlar*, öyle de yaparlar. "Okul çocukları ekmek dilendiklerinde, pek nadiren reddedilirler, hatta asla reddedilmezler", diye yazıyor, bir işçi kulübüyle bağlantılı olarak Whitechapel'da birkaç yıl çalışan bir bayan arkadaşım. Belki de onun mektubundan birkaç pasaj aktarmam daha iyi olur:

> "Hastalık durumunda, hiçbir karşılık beklemeksizin komşuların bakıma gelmesi işçiler arasında oldukça yaygındır. Ayrıca, bir kadının küçük çocukları varsa ve işe gidiyorsa, daima başka bir anne onlara bakar.
>
> İşçi sınıfı yardımlaşmıyor olsaydı var olamazdı. Birbirlerine sürekli yardım eden aileler tanıyorum -parayla, yiyecekle, yakıtla, ya da küçük çocukların bakımı için, hastalıklarda, ölümde.

"Benim"-"senin" meselesi, fakirler arasında zenginler arasında olduğu kadar görülmez. Ayakkabılar, elbiseler, şapkalar vs. -o anda ne istenebilirse- sürekli olarak herkes birbirinden ödünç alıyor, diğer ev eşyalarını da.

Geçen kış United Radical Club üyeleri biraz para topladılar ve Noel'den sonra okula giden çocuklara bedava çorba ve ekmek dağıtmaya başladılar. Neredeyse 1.800 çocuk bundan yararlanır oldu. Para yabancılar tarafından verilmişti ancak tüm işleri kulüp üyeleri yapıyordu. İşi olmayan bazıları sabah dörtte bulaşık yıkamak ve sebze soymak için geliyordu; başkadın sabah beşte (kendi ev işlerini yaptıktan sonra) yemek pişirmeye geliyordu ve bulaşıkları yıkamak için altı ya da yediye kadar kalıyorlardı. Yemek zamanında, on iki ile bir buçuk arasında, 20-30 işçi çorba servisine yardıma geliyordu ve bunlardan her biri kendi yemek zamanından ayırabildiği süre zarfında orada kalıyordu. Bu iki ay devam etti. Kimseye para ödenmiyordu."

Arkadaşımın sözünü ettiği bazı ilginç durumlar şunlar:

"Annie W... annesi tarafından, bakılsın ve beslensin diye Wilmot Caddesinde oturan yaşlı birinin yanına verilmişti. Annie'nin annesi öldüğünde, kendisi de çok fakir olan kadın, tek kuruş istemeden çocuğu yanında tuttu. Yaşlı kadın da öldüğünde beş yaşında olan çocuk, elbette onun hastalığı döneminde ihmal edilmişti ve paçavralar içindeydi; ancak altı çocuk sahibi olan, kunduracının karısı Bayan S. tarafından derhal alındı. Son olarak, kocası hastalanmıştı, yiyecek pek bir şeyleri yoktu; hiçbirinin yoktu.

Geçen gün, altı çocuk annesi olan Bayan M..., genç bayan M....g'e hastalığı boyunca baktı ve büyük çocuğu evine aldı... Ancak bu tür gerçeklere ihtiyacınız var mı? Bunlar pek yaygın... Ayrıca, bakması gereken beş çocuğu ve kocası olmasına rağmen, dikiş makinesiyle diğerleri için, hiçbir karşılık beklemeden dikiş diken Bayan D...'yi (Oval, Hackney Road) de tanıyorum... Vs."

Çalışan sınıfların yaşamı hakkında bir fikri olan herkes bilir ki, onlar arasında karşılıklı yardımlaşma büyük ölçüde uygulanmıyor olsaydı, zorlukları asla yenemezlerdi. Kurdelacı Joseph Gutteridge'in otobiyografisinde anlattığı krizdekine benzer koşullarla bir işçi ailesinin ömrü boyunca karşı-

laşmaması ancak şans olur.[18] Bu durumlarda tümü birden yıkılmıyorsa, bunu karşılıklı yardımlaşmaya borçlular. Gutteridge'in durumunda, aile nihai bir felakete sürüklenmekteyken yaşlı bir hemşire ortaya çıkar ve kendisi de korkunç bir biçimde fakir olmasına rağmen, borçla aldığı biraz ekmek, kömür ve yatak takımlarını getirir. Diğer durumlarda da aileyi kurtarmaya gelecek olan başka birisi ya da komşulardan biri olacaktır. Ancak, başka fakirlerin kısıtlı da olsa yardımı olmasa, her yıl kaç fakir dönüşü olmayan bir yıkıma sürüklenirdi![19]

Bay Plimsoll, haftada 7 *şilin* 6 *pence*'e fakirler arasında bir süre yaşadıktan sonra, bu hayata başlarken sahip olduğu iyi duyguların, fakirler arasındaki ilişkilerin karşılıklı yardımlaşma ve destekle dolu olduğunu gördüğünde ve bu desteğin basit biçimlerde verilebildiğini gördüğünde "içten bir saygı ve takdire dönüşmüş" olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştı. Yıllarca süren deneyimden sonra, vardığı sonuç şuydu: "Ciddi olarak düşündüğünüzde, bu insanlar nasılsa, işçi sınıfının büyük çoğunluğu da öyleydi."[20] Yetim ve öksüzlerin, en fakir aileler tarafından bile büyütülmesine gelince, bu öy-

---

18. *Light and Shadows in the Life of an Artisan*, Coventry, 1893.

19. Pek çok zengin, fakirlerin birbirlerine nasıl yardım *edebildiğini* anlayamaz, çünkü en alt tabakadan birinin yaşamının ne kadar az miktarda yiyecek ya da paraya bağlı olduğunu kavrayamaz. Lord Shaftesbury, Flowers and Watercress Girls' Fund'ı kurduğunda bu acı gerçeği anlamıştı; genç kızlara, acil ihtiyaç içinde olduklarında, kışın bir sepet ve çiçek alabilmeleri için bir, bazen de iki pound kredi veriliyordu. Kredi "tek kuruşu olmayan" ancak kendisine kefil olabilecek başka bir fakir bulmakta da zorluk çekmeyen kızlara veriliyordu. "Yaptığım işler içerisinde," diye yazmıştı Lord Shaftesbury, "Watercress Girls' hareketini en başarılısı olarak görüyorum... 1872'de işe başladık, 800 ilâ 1000 Paund borç verdik ve tüm bu dönem içinde 50 lira bile kaybetmedik... Kaybedilen ise -ki bu koşullar altında çok az- ölüm veya hastalık nedeniyle kaybedildi, dolandırıcılıktan değil" (*The Life and Work of the Seventh Earl of Shaftesbury*, Edwin Hodder, c. III, s. 322. Londra, 1885-86). Bu konudaki başka olgular için bkz. Booth, *Life and Labour in London*, c. I; Bayan Beatrice Potter, "Pages from a Work Girl's Diary" (*Nineteenth Century*, Eylül 1888, s. 310); vs.

20. Samuel Plimsoll, *Our Seamen*, ucuz baskı, Londra, 1870, s. 110.

le yaygın bir alışkanlıktır ki neredeyse genel bir kural olarak tanımlanabilir; Örneğin, Warren Vale ve Lund Hill'deki iki patlamadan sonra, madenciler arasında, "ilgili komitelerin de doğrulayabileceği gibi, ölen erkeklerin üçte birinin karıları ve çocukları dışında başka akrabalara da bakmakta olduğu" görüldü. "Bunun ne anlama geldiğini," diye eklemişti Bay Plimsoll, "hiç düşündünüz mü? Zengin insanlar, hatta hali vakti yerinde olanlar bunu yapıyor, bundan şüphem yok. Fakat farkı göz önüne alın." Bir yoldaşın dul eşine yardım için her işçinin verdiği bir *şilinin* veya cenaze masrafını ödemesine yardım etmek için bir diğer yoldaşa verilen 6 *pence*'in, haftada 16 *şilin* kazanan ve bakması gereken bir karısı, bazen de beş ya da altı çocuğu olan bir kişi için ne büyük bir miktar olduğunu düşünün.[21] Ancak bu tür bağışlar dünyanın her tarafındaki işçiler arasında genel bir uygulamadır, hatta bir aile içindeki ölümden bile daha sıradan bir durumdur; çalışma yardımı ise yaşamlarının en sıradan şeyidir.

Aynı karşılıklı yardımlaşma ve destek pratikleri zengin sınıflar arasında da eksik değildir. Elbette, zengin işverenlerin işçilerine karşı acımasızlığını düşündüğümüzde, insan doğasını en karamsar bakış açısıyla görmüş oluruz. 1894 büyük Yorkshire grevi sırasında, terk edilmiş bir kuyudan kömür alan yaşlı madencilerin kömür ocağı sahipleri tarafından suçlandığı zaman uyanan öfkeyi pek çok kişi hatırlıyor olmalı. Mücadele ve toplumsal savaş dönemlerinin, Paris Ko-

---

21. *Our Seamen*, halk baskısı, s. 110. Bay Plimsoll şöyle devam etmişti: "Zenginler hakkında kötü şeyler söylemek istemiyorum, ancak bence bu niteliklerin onlar arasında olup olmadığından haklı olarak şüphe edilebilir; çünkü, zenginler arasında fakir akrabalarının taleplerinden, bunlar ister makûl olsun ister olmasın, haberdar olanların sayısı az olmamasına rağmen, onlar pek de böyle davranmamaktadır. Zenginlik, çoğu zaman, zengin olanın iyi duygularını boğuyormuş gibidir ve onların sevgileri, azalıyor diyemesek de, en azından "katmanlara ayrılıyor" diyebiliriz: bu sevgiyi kendi sınıflarının acılarına ve kendileri gibi olanların dertlerine ayırıyorlar. Pek seyrek olarak aşağılara inmeye meyil gösterirler ve bir İngiliz işçi kadınının [ve tüm dünya işçilerinin, diye ekleyebilirim ben; P.K.] yaşamının günlük özelliği olan metanet ve şefkatten çok... cesareti takdir ederler."

münü'nün düşüşünden sonra mahkûm edilmiş binlerce işçinin öldürülmesi gibi dehşetleri bir yana bıraksak bile -örneğin, İngiltere'de 1840'lara doğru yapilan işçi araştırmasının sonuçlarını veya Lord Shaftesbury'nin, "imalathanelere köle olarak satılmak üzere ülkenin her yerinden satın alınan ya da *workhouse*'lardan getirilen çocukların yerleştirildiği imalathanelerdeki korkunç yaşam zayiatı"[22] hakkında yazdıklarını, gözünü hırs bürümüş insanın çıkarları tehlikeye girdiğinde ortaya çıkan bu alçaklıktan etkilenmeksizin kim okuyabilir? Ancak şu da belirtilmeli ki, bu tür davranışların tüm kabahati insan doğasının kötülüğüne atılmamalı. Bilim adamlarının, hatta ruhban sınıfının önemli bir bölümünün öğretileri, yakın bir zamana dek, fakir sınıflara karşı güvensizlik, küçümseme ve neredeyse nefreti aşılayan öğretiler değil miydi? Bilim, serfliğin kaldırılmasından bu yana, insanın kendi kötülükleri dışında bir nedenle fakir kalamayacağını öğretmiyor muydu? Kilisede, çoğunluk, yoksulların acılarının ve hatta Siyahların köleliğinin Kutsal Plan'ın bir parçası olduğunu öğretirken, "çocuk katilleri"ni suçlayacak cesareti olanlar ne kadar azdır! Konformizm-karşıtı hareket, büyük oranda, resmi Anglikan Kilisesi temsilcilerinin fakirlere karşı takındığı acımasız tavra karşı bir halk protestosu değil miydi?

Bu ruhani yöneticiler varken, zengin sınıfların duyguları elbette Bay Pimsoll'un da dediği gibi, körelmemişse de "katmanlara ayrılmış"tır. Bu duygular ender olarak fakirlere yönelmiştir; hali vakti yerinde olanlar fakirlerden yaşam biçimleriyle ayrıldığından, zenginler onları, günlük yaşamda en iyi yönleriyle tanımazlar. Ancak kendi aralarında -servet edinme tutkusunu ve servetin kendisinin dayattığı beyhude harcamaları bir yana bırakarak-, aile ve arkadaş çevrelerinde, zenginler de fakirler gibi aynı karşılıklı yardımlaşma ve desteği uygularlar. Dostane borçlar ve yardım biçiminde elden ele geçen paranın istatistik olarak kaydı tutulabilseydi, bu toplam miktarın, dünya ticaret işlemleriyle karşılaştırıl-

---

22. *Life of the Seventh Earl of Shaftesbury,* Edwin Hodder, c. i., s. 137-138

dığında bile çok büyük olacağını söyleyen Dr. Ihering ve L. Dargun tamamen haklıdır. Ve eğer buna, misafirperverlik, karşılıklı küçük hizmetler, başkalarının işlerinin halli, hediyeler ve hayır için harcananları da eklersek -ki kesinlikle eklemeliyiz- bu tür transferlerin ulusal ekonomideki yerine kesinlikle şaşırırız. Ticari bencillikle idare edilen bir dünyada bile pek sık karşilaşılan "o firma bize zalimce davrandı" sözü, yasal davranış olan acımasızlığın yanında dostane bir davranışın da olduğunu gösterir; öte yandan, ticaret yapan her insan yılda kaç firmanın, diğer firmaların dostça desteğiyle iflastan kurtulduğunu bilir.

Hali vakti yerinde pek çok kişinin yanı sıra, işçilerin ve özellikle serbest meslek sahiplerinin (doktorlar, vs.) genel refah için gönüllü olarak yaptığı hayır işlerine ve çalışmaya gelince, herkes, bu iki hayırseverlik kategorisinin modern yaşamda oynadığı rolü biliyor. Şöhret, politik güç veya toplumsal saygınlık kazanma arzusu bu tür bir hayırseverliğin tabiatını bozuyorsa da, çoğu durumda güdünün aynı karşılıklı yardımlaşma hissinden kaynaklandığına şüphe yoktur. Servet elde eden insanlar genellikle bekledikleri tatmini bulamazlar. Diğerleri ise, ekonomistler istedikleri kadar servetin yeteneğin ödülü olduğunu söyleyedursunlar, kendi ödüllerinin abartılmış olduğunu hissederler. İnsan dayanışmasının bilinci kendini belli etmeye başlar; ve her ne kadar toplum yaşamı bu duyguyu binlerce hileyle bastırmak üzere düzenlenmişse de, dayanışma duygusu sık sık galip gelir; o zaman da insanlar, servetlerini ya da güçlerini, kendi kanaatlerine göre genel refahı arttıracak yönde harcayarak bu derin insani his için bir çıkış noktası bulmaya çalışırlar.

Kısacası, ne kibar felsefeci ve sosyologların bilimin sembolleriyle süsleyerek ortaya attığı karşılıklı nefret ve mücadele öğretileri, ne de merkezi devletin ezici güçleri; insan zekâsı ve yüreğinin derinliklerine yerleşmiş olan insani dayanışma duygusunun kökünü kurutamadı; çünkü bu duygu tüm geçmiş evrimimizden güç alıyor. Evrimin ilk evrelerinden beri kendini gösteren bir ürün, aynı evrimin bir yönü tarafından alt edilemez. Ve dar aile çevresinde, büyük şehirle-

rin fakir mahallelerindeki komşular arasında, köylerde veya gizli işçi derneklerinde kendine son bir sığınak bulmuş olan karşılıklı yardımlaşma ve destek ihtiyacı, modern toplumumuzda kendini yeniden ortaya koyuyor ve her zaman olduğu gibi, ilerlemenin temel faktörü olma hakkını talep ediyor. Bu son iki bölümde kısaca belirtilen gerçekleri dikkatle düşündüğümüzde, vardığımız sonuçlar bunlardır.

Sonuç

Modern toplumun analizinden çıkartılabilecek öğretileri, karşılıklı yardımlaşmanın hayvanlar âlemi ve insanlığın evrimindeki önemine dair kanıtlarla birlikte ele aldığımızda, araştırmamızı şöyle özetleyebiliriz.

Hayvanlar âlemindeki türlerin büyük çoğunluğunun topluluklar halinde yaşadığını ve elbette Darwin'in belirttiği geniş anlamıyla -yani, basit yaşam araçları için mücadele değil, türlere uygun olmayan tüm doğal koşullara karşı mücadele anlamında- "hayatta kalma mücadelesi"nin en iyi silahını işbirliğinde bulduğunu görüyoruz. Bireysel mücadelenin en dar sınırlarına indirgendiği ve karşılıklı yardımlaşma alışkanlığının çok büyük gelişme gösterdiği hayvan türleri kesinlikle en kalabalık, en refah içinde ve gelişmeye en açık türlerdir. Bu durumda elde edilen karşılıklı koruma, yaşlanabilme ve deneyim biriktirebilme olanağı, daha üst düzeyde bir entelektüel gelişim ve sosyal alışkanlıklardaki artış; türlerin devamını, yayılmasını ve tedrici ilerlemesini sağlar. Sosyal olmayan türler ise, tam aksine, yok olmaya mahkûmdur.

Daha sonra insana geçtiğimizde, onun ta taş çağının başlangıcında klanlar ve kabileler halinde yaşadığını gördük; vahşiliğin alt aşamasında, klan ve kabile içinde bile gelişmiş bir dizi toplumsal kurum gördük; ve en erken kabile âdet ve alışkanlıklarının bile insanoğluna, daha sonra ilerlemenin ana hatlarını oluşturacak tüm kurumların çekirdeğini verdiğini fark ettik. Barbar köy komünü vahşi kabileden çıktı; ve bazıları hâlâ aramızda yaşamakta olan toplumsal âdet, alışkanlık ve kurumların yeni ve daha geniş bir çerçevesi ise o dönemde oluştu. Belirli bir toprağın ortak mülkiyeti ve ortak savunması ilkesini temel alarak, köy meclisinin özyargısı koşullarında ve bir kökenden gelen ya da geldiği varsayılan köy federasyonları içinde bu kurumlar geliştirildi. Yeni ihtiyaçlar insanı ileriye doğru yeni bir adım atmaya ittiğinde ise, bu adım şehirlerde atıldı; şehirler bölgesel birimlerin (köy ko-

münleri) loncalarla iç içe geçmiş ikili ağını temsil ediyordu -loncalar belirli bir sanat ya da zanaatın ortak icrası için veya karşılıklı destek ve savunma için kurulmuştu

Nihayet, son iki bölümde, devletin Roma İmparatorluğu modeline göre gelişimi, ortaçağın tüm karşılıklı yardımlaşma kurumlarına şiddetle son vermiş olsa da, uygarlığın bu yeni yüzünün pek uzun ömürlü olmadığını gösterecek olgular belirtildi. Bireylerin gevşek kümelerine dayanan ve onların tek birlik bağı olmak isteyen devlet, hedefini yerine getiremiyordu. Bunun üzerine, karşılıklı yardımlaşma eğilimi devletin tunç yasasını parçaladı; tekrar ortaya çıktı ve sonsuz çeşitlilikte birliklerde kendini tekrar gösterdi; bu birlikler, şu anda yaşamın her alanını kucaklamaya ve insanın yaşamak ve yaşamın sebep olduğu zararları telafi etmek için ihtiyaç duyduğu her şeyi sahiplenmeye eğilim göstermektedir.

Karşılıklı yardımlaşmanın, evrimin faktörlerinden biri olsa bile, insan ilişkilerinin yalnızca bir yönü olduğu; ne kadar güçlü olsa da, bu faktörün yanında hep diğer faktörün de -bireyin kendi "ben"ini öne sürmesi- olduğu itirazı muhtemelen bize yöneltilecektir. Bu bencillik, yalnızca ekonomik, politik veya ruhani açıdan kişisel üstünlük veya kast üstünlüğü elde etmek için değil; aynı zamanda kabilenin, köy komününün, şehrin ve devletin bireye dayattığı, daima kalıcılaşmaya meyilli bağları da kırma yolunda, daha önemli ancak daha az göze çarpan bir işlevle de kendini gösterir. Başka deyişle, bireyin "ben"inin öne sürülmesi, ilerlemenin bir öğesi olarak görülmüştür.

Bu iki egemen akım analiz edilmedikçe, evrim konusunda hiçbir eleştirinin tam olamayacağı açıktır. Ancak, bireyin veya bireylerden oluşan grupların kendilerini öne sürüşleri, üstünlük mücadeleleri ve bunlardan kaynaklanan çatışmalar, çok eski zamanlardan beri analiz edilmiş, tanımlanmış ve övülmüştür. Aslında günümüze dek epik şairin, analistin, tarihçinin ve sosyoloğun ilgisini yalnızca bu akım çekmiştir. Tarih, günümüze dek yazıldığı haliyle, teokrasinin, askeri gücün, otokrasinin ve sonraları da zengin sınıf hakimiyetinin kurulma ve sürdürülme yollarından ve araçlarından ibaret-

tir. Bu farklı güçler arasındaki mücadele aslında tarihin özünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla, insan tarihinde birey faktörünün zaten bilindiğini kabul edebiliriz -her ne kadar bu konuda şimdi değinmiş olduğumuz bakış açısıyla ele alınacak geniş bir yeni çalışma alanı varsa da-; öte yandan, karşılıklı yardımlaşma faktörüne bugüne dek hiç itibar edilmemiştir; günümüzün ve geçmiş kuşağın yazarlarınca açıkça reddedilmiş, hatta alay konusu yapılmıştır. Bu nedenle, her şeyden önce, bu faktörün hem hayvanlar âleminin hem de insan toplumlarının evriminde oynadığı büyük rolü göstermek gerekliydi. Ancak bu tamamıyla anlaşıldıktan sonra iki faktör arasında tam bir karşılaştırma yapmaya devam etmek mümkün olacaktır.

Bu faktörlerin göreli önemi konusunda az veya çok istatistiki bir yöntemle kabaca bir değerlendirme yapmak bile açıkça imkânsızdır. Bir tek savaş -hepimizin de bildiği gibi- karşılıklı yardımlaşma ilkesinin yüzyıllar boyu yaptığı iyilikten daha fazla kötülük yaratabilir. Ancak hayvanlar âleminde karşılıklı yardımlaşma ile tedrici gelişmenin el ele gittiğini, öte yandan tür içi çatışmaların genellikle gerileme dönemlerine denk düştüğünü gördüğümüzde; insanlarda, mücadele ve savaşta bile başarının çatışmakta olan iki ulusun, şehrin, tarafın veya kabilenin her birinin kendi içindeki karşılıklı yardımlaşmanın gelişmesiyle orantılı olduğunu; ve evrim sürecinde savaşın bile ulus, şehir veya kabile içinde karşılıklı yardımlaşmanın gelişmesine hizmet ettiğini fark ettiğimizde, evrimin öğesi olarak karşılıklı yardımlaşma faktörünün baskın etkisini görmüş oluruz. Ayrıca, karşılıklı yardımlaşma uygulamasının ve onun sonraki gelişmelerinin, insanın sanatını, bilgisini ve zekâsını geliştirmesine izin veren toplumsal koşulları yarattığını; karşılıklı yardımlaşma eğiliminin en büyük gelişim gösterdiği dönemlerin, aynı zamanda sanatta, endüstride ve bilimde en büyük gelişmelerin elde edildiği dönemler olduğunu da görüyoruz. Aslında, ortaçağ şehrinin ve antik Yunan kentlerinin iç yaşamlarının incelenmesi bile, loncada ve Yunan klanında uygulandığı biçimiyle (federatif ilkenin uygulanmasıyla bireye ve gruba büyük bir

inisiyatif bırakan) karşılıklı yardımlaşmanın, insanlığa, tarihindeki en büyük iki dönemi armağan ettiği gerçeğini ortaya çıkarır: Antik Yunan şehri ve ortaçağ şehir dönemleri. Tersine, tarihin sonraki dönemlerinde, devlet tahakkümünü kurduğunda, karşılıklı yardımlaşma kurumlarının yıkılışı her iki durumda da hızlı bir çöküşe yol açmıştır.

İçinde bulunduğumuz yüzyılda meydana gelen ve genelde bireyciliğin ve rekabetin zaferine atfedilen ani endüstriyel gelişmeye gelince, bunun kökeni kesinlikle daha derinlerdedir. On beşinci yüzyılın büyük buluşları, özellikle de atmosfer basıncının keşfi, fizikteki ve astronomideki bir dizi buluş ortaçağ şehir örgütlenmesi koşullarında yapılmıştır. Bu keşifler, bir kere yapıldığında, buhar motorunun keşfi ve bu yeni gücün ele geçirilmesi anlamına gelen tüm endüstriyel devrim, bunları kaçınılmaz olarak takip edecekti. Ortaçağ şehirleri buluşlarını bu dereceye getirecek kadar uzun yaşasaydı, buharın gerçekleştirdiği devrimin etik sonuçları farklı olabilirdi; ancak teknik ve bilimde aynı devrim kaçınılmaz olarak gerçekleşirdi. Aslında, özgür şehirlerin yıkılışını takip eden ve özellikle on sekizinci yüzyılın birinci yarısında gözle görülür hale gelen endüstrideki genel çöküşün, buhar devriminin ve onun sonucu olan endüstriyel devrimin ortaya çıkışını önemli oranda geciktirip geciktirmediği hâlâ tartışmaya açık bir sorudur. On ikinci yüzyıl ile on beşinci yüzyıl arasındaki -dokumacılıkta, maden işlemede, mimari ve denizcilikte- endüstriyel ilerlemenin baş döndürücü hızını gözönüne alıp ve bu endüstriyel gelişimin on beşinci yüzyıl sonunda yol açtığı bilimsel keşifleri düşündüğümüzde, ortaçağ şehirlerinin çöküşünden sonra Avrupa'da güzel sanatlar ve endüstride ortaya çıkan genel bunalımla birlikte, insanoğlunun bu başarılardan tam olarak yararlanmakta gecikip gecikmediği sorusunu sorabiliriz. Sanatçı işçinin ortadan kalkması, büyük şehirlerin çöküşü ve bunların ilişkisinin sona ermesi elbette endüstriyel devrimi teşvik edemezdi. Gerçekten de, James Watt'ın, ortaçağ Floransa'sı veya Brügge'sinde rahatlıkla bulabileceği şeyi, yani onun belirttiği şeyleri anlayabilecek, madeni o şekilde işleyebilecek ve buhar motorunun gerektirdiği kesin-

liği ve sanatsal inceliği verebilecek kapasitede zanaatkârları bulamadığından, icadını kullanılabilir hale getirmek için ömrünün yirmi veya daha fazla yılını harcadığını biliyoruz.

Bu nedenle, içinde bulunduğumuz yüzyılın endüstriyel gelişimini, herkesin birbirine karşı savaşına bağlamak; neden yağdığını bilmediği yağmuru, kilden putun önünde kurban ettiği adamın yağdırdığını düşünen insan gibi fikir yürütmek olur. Doğa karşısındaki her zafer gibi, endüstriyel ilerleme için de karşılıklı yardımlaşma ve insanlar arasında iyi ilişkiler, her zaman olduğu gibi, karşılıklı mücadeleden şüphesiz çok daha avantajlıdır.

Ancak, karşılıklı yardımlaşma ilkesinin belirleyici önemi, tam olarak etik alanında ortaya çıkar. Karşılıklı yardımlaşmanın, etik anlayışımızın gerçek temeli olduğu yeterince açıktır. Ancak karşılıklı yardımlaşma his ya da güdüsünün kökenine dair görüşlerimiz ne olursa olsun -ister biyolojik isterse doğaüstü bir neden atfedilsin-, varlığını hayvanlar âleminin en alt seviyelerinde bile ortaya çıkarabiliriz; ve buradan yola çıkarak, -çeşitli karşıt güçlerin varlığına rağmen- insan gelişiminin tüm aşamalarındaki kesintisiz evrimini günümüze dek izleyebiliriz. Zaman zaman ortaya çıkan yeni dinler bile -daima karşılıklı yardımlaşma ilkesinin zayıfladığı dönemlerde; teokrasilerde ve Doğu'nun despotik devletlerinde, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünde- bu ilkeyi tekrar tekrar doğrulamaktan başka bir şey yapmamışlardır. Bu dinler, ilk destekçilerini, karşılıklı yardımlaşma ilkesinin günlük yaşamın vazgeçilmez temeli olduğu, toplumun alçakgönüllü, en alt ve ezilmiş tabakaları arasında bulmuşlardır; ilk Budist ve Hıristiyan topluluklarda, Moravya cemaatlerinde vs. ortaya çıkan yeni birlik biçimleri de, erken kabile yaşamındaki karşılıklı yardımlaşmanın en iyi yönlerine bir dönüş özelliği kazanmıştır.

Ancak ne zaman bu eski ilkeye geri dönme çabası gösterilse, temel fikrin kendisi de genişlemiştir. Karşılıklı yardımlaşma; klandan kabilelere, kabileler federasyonuna, ulusa ve nihayet -en azından ideal olarak- tüm insanlığa yayılmıştır. Bir yandan da ilke yetkinleşmekteydi. İlkel Budizmde, ilk

Hıristiyanlarda, bazı Müslüman âlimlerin yazılarında, Reform'un başlangıcında ve özellikle on sekizinci yüzyılla içinde bulunduğumuz dönemin ahlâki ve felsefi akımlarında, intikam veya "adil karşılık" fikrinin -iyiliğe karşı iyilik, kötülüğe karşı kötülük- toptan terk edilmesi gittikçe daha kesin bir kabul görmektedir. "Kötülük yapandan intikam alma!" şeklindeki; ve kişinin komşularından almayı beklediğinden *daha fazlasını* gönüllülük çerçevesinde vermeyi öğütleyen yüksek fikir, ahlâkın gerçek ilkesi olarak ilân edilmektedir -basit eşitlik, hakkaniyet veya adaletten daha üstün ve mutluluğa daha fazla olanak sağlayan bir ilke. İnsanın, yalnızca sevgiyle değil -sevgi her zaman kişiseldir ya da en iyi olasılıkla kabileye dönüktür-, her bir insan varlığıyla yekvücut olma bilinciyle davranması için bir çağrı yapılmıştır. Evrimin en uzak geçmişine kadar uzanan karşılıklı yardımlaşma uygulamalarında, etik anlayışımızın kesin ve belirgin kökenini buluruz; ve insanın ahlâki gelişimi için önem taşıyan faktörün karşılıklı mücadele değil, karşılıklı yardımlaşma olduğunu ileri sürebiliriz. Ve yine günümüzde, türümüzün daha da yüksek bir evrim seviyesine ulaşmasının garantisini karşılıklı yardımlaşmanın iyice yaygınlaşmasında görüyoruz.

Ekler

I. Kelebek, yusufçuk kümeleri, vs. Karaböcekler. *(s. 23)*

M.C. Piepers, *Natuurkunding Tijdschrift voor Neederlandsch Indië*, 1891, Deel L., s. 198'de (*Naturwissenschaftliche Rundschau*, 1891, c. VI, s. 573'te analiz edilmiştir), Hollanda' nın Doğu Hint Adalarında, görünüşte batı musonlarının yarattığı büyük kuraklıkların etkisiyle gerçekleşen kitlesel kelebek uçuşları hakkında ilginç araştırmalar yayınlamıştır. Bu tür kitlesel uçuşlar, genelde musonun başlamasından sonraki ilk aylarda gerçekleşir ve buna katılan, *Catopsilia (Callidryas) crocale*, Cr.'nin her iki cinsidir; ancak sürüler sık sık *Euphœa* cinsinin üç farklı türünden bireylerden oluşmaktadır. Bu tür uçuşların amacı çiftleşmek de olabilir. Ancak bu uçuşların ortak bir eylemin sonucu değil de, bir taklidin veya birbirini takip etme arzusunun sonucu olması da elbette mümkün.

Bates, Amazon'da sarı ve portakal rengi Callidryas'ın "yoğun ve yekpare bir kitle biçimde bir araya geldiklerini, bazen çevrelerinin iki, üç metreyi bulduğunu, kanatları dik pozisyonda tuttuklarını, öyle ki kumsalın çiğdem tarhlarıyla bezeliymişçesine rengarenk gözüktüğünü" görmüştür. Bunların göç sürülerinin kuzeyden güneye doğru nehri geçişi "sabahın erken saatinden güneş batımına dek kesintisiz devam eder" (*Naturalist on the Amazon*, s. 131).

Pampalar üzerindeki uzun göçleri sırasında yusufçuklar, sayılamayacak miktarlarda toplanırlar ve büyük sürülerinde farklı türlerden bireyler bulunur (Hudson, *Naturalist on the La Plata*, s. 130 ve sonrası).

Çekirgeler de (*Zoniopoda tarsata*) büyük oranda topluluk halinde yaşarlar (Hudson, *age*, s.125).

*[*Souvenirs entomologiques* adlı eseri (sekiz küçük cilt, Pa-

* Köşeli parantez içindeki bölüm Fransızca baskıdan eklenmiştir; I. Ergüden.

ris, 1879-1890) iyi bilinen Bay J.H. Fabre, hakkaniyetten çok coşkusundan dolayı "Clairville anekdotu" diye adlandırdığı ve gömme işlemine yardım için dört karaböceğin çağrılması olayını şüpheli kılmak için çok çabalamıştır. Birçok karaböceğin gömme işleminde işbirliği yaptıklarını elbette tartışmaz; fakat zekâya dayalı bir işbirliği olduğunu kabul etmek istemez (benzer başka durumlarda olduğu gibi bu durumda da, hayvanlardaki zekâyı tartışma konusu etmektedir ve yalnızca "içgüdü"yü kabul etmekten yanadır. Şöyle der: "Bunlar tesadüfen çalışmaktadır, yoksa, asla zorla görevlendirilmiş değillerdir. Onlar geldi diye kavga edilmez, ama minnettarlık da duyulmaz. Davet edilmezler, varlıkları hoşgörülür." (c. VI, s. 136).

"Çağrı" olup olmadığı sorununu bir yana bırakalım; işbirliğinin, en azından karaböceklerde tamamen çıkarsız olduğu şeklindeki ilginç bir olguyla da aynı yazarda karşılaşırız. Üç ya da dört erkek ve bir dişi karaböcek bir köstebeğin gömülmesine yardımcı olmuşlardır, ondan yararlanmak üzere ise yalnızca iki karaböcek kalmıştır. Yeraltı gömütlüğünde her seferinde yalnızca bir çift kalır. Diğerleri yardım ettikten sonra geri çekilirler (s. 124).

Bay Fabre'nin Gledditsch'in gözlemine karşı yaptığı ateşli saptamalar üstünde durmuyorum. Bana göre, Bay Fabre'nin deneyleri, karaböceklerin zekâsına dair Gledditsch'in düşüncesini tamamen doğrulamaktadır.

İki bokböceğinin bir tezek topunu içlerinden birinin inine taşımak için yuvarlamakta birbirlerine çoğu zaman yardım ettikleri bilinir. Tezeği bayır yukarı taşımak söz konusu olduğunda yardım daha da önem kazanır. Uzun süre, bu işbirliğinin amacının tezeğin içine bir yumurta bırakmak ve böylece larvaya besin hazırlamak olduğuna inanildı. Bununla birlikte, aynı doğabilimcinin gözlemlerinden (*Souvenirs entomologiques*) çıkan sonuç şudur ki, tezek topunda çoğu zaman yumurta yoktur ve yalnızca bokböceklerinden biri ya da ikisi için besin olarak işe yarar. Bu durumda, yardım, tezek topunu yuvarlamak için yardıma gelen tarafından çıkara dayalı olacaktır ve iki bokböceğinden tezek topunu yapmış olan

tarafından akla dayalı olarak kabul edilmiş olmalıdır. Kimi zaman, tezeği arkadaşı alıp kaçırır.

Böcekbilimci bilginin sekiz ciltlik eserini dikkatle okuduktan sonra, böcekler sınıfının büyük bölümünde yaşamın özünü karşılıklı yardımlaşmanın teşkil ettiğine daha fazla ikna olabiliriz.]

II. Karıncalar (s. 24)

Cherbuliez'in ucuz baskısını 1861'de *Bibliothèque Genevoise*'da yayımladığı Pierre Huber'in *Les fourmis indigènes* (Cenova, 1810) adlı eseri -ki bunun çevirileri ucuz basımlar halinde her dilde çıkarılmalıdır- sadece konu hakkındaki en iyi eser olmakla kalmaz, aynı zamanda gerçekten bilimsel araştırmanın da bir modelini oluşturur. Darwin, Pierre Huber'i babasından bile daha büyük bir doğabilimci olarak tanımlarken haklıydı. Bu kitap, yalnızca içerdiği gerçekler nedeniyle değil, aynı zamanda araştırma yöntemleriyle ilgili bir ders kitabı olarak da her genç doğabilimci tarafından okunmalıdır. Karıncaların yapay cam yuvalarda beslenmesi ve Lubbock dahil daha sonraki araştırmacılar tarafından yapılan deneylerin hepsi Huber'in bu takdire değer kitabında bulunabilir. Forel'in ve Lubbock'un kitaplarının okurları, hem İsviçreli profesörün hem de İngiliz yazarın çalışmalarına -eleştirel bir yöntemle-, Huber'in karıncalar arasındaki hayranlık verici karşılıklı yardımlaşma içgüdüleri ile ilgili iddialarını çürütmek niyetiyle başladıklarının, ancak dikkatli bir araştırmadan sonra bu iddiaları onaylamakla yetindiklerinin elbette farkındadırlar. İnsanların doğa güçlerini iradeleriyle değiştirebileceklerine olan inançları ne yazık ki insan doğasının bir özelliğidir, ama insan ile hayvan kardeşleri arasındaki farkı azaltan kanıtlanmış bilimsel gerçekleri reddetmek de ne yazık ki insan doğasına ait bir özelliktir.

Bay Sutherland (*Origin and Growth of Moral Instinct*) kitabına açıkça, tüm ahlâki duyguların, sıcakkanlı hayvanlarda bulunan anne babaya bağlılık ve aile sevgisinden kaynaklandığını ispat etmek niyetiyle başlamıştır; bunun sonucu

olarak da karıncalar arasındaki duygudaşlık ve işbirliğinin önemini azaltmaya çalışır. Büchner'in kitabı *Mind in Animals*'tan alıntı yapar ve Lubbock'un deneylerinden haberi vardır. Huber ve Forel'in eserlerine gelince, onları şu tek cümleyle gözden çıkarır: "ancak bunların [Büchner'in karıncalar arasındaki duygudaşlık konusundaki örnekleri] hepsi, ya da hemen hemen hepsi, bir duygusallık havasının etkisi altındadır... bu hava onları, ciddi bilimsel eserlerden çok okul kitaplarına daha uygun kılmaktadır; Huber'in ve Forel'in en bilinen *anekdotlarından* bazıları için de *aynı şey söylenebilir* [italikler bana ait]" (c. I, s. 298).

Bay Sutherland hangi "anekdotları" kastettiğini belirtmiyor, ancak bana öyle geliyor ki, kendisinin asla Huber ve Forel'in eserlerini dikkatle okuma şansı olamamış. Bu eserleri anlayan doğabilimciler bunlarda hiçbir "anekdot" görmez.

Profesör Gottfried Adlerz'in İsveç'teki karıncalar hakkındaki son eseri olan *Myrmecologiska Studier: Svenska Myror och des Lefnadsförhållanden* (*Bihang till Svenska Academiens Handlingar*, c. XI, no. 18, 1886) burada belirtilebilir. Huber ve Forel'in, karıncaların karşılıklı yardımlaşma yaşamı, özellikle de konuya daha önce hiç dikkat etmemiş olanlara çok çarpıcı gelen yiyecek paylaşma konusundaki tüm gözlemlerinin İsveçli profesör tarafından tamamıyla onaylandığını söylemeye gerek yok (s. 136-137).

Profesör G. Adlerz, aynı zamanda Huber'in gözlemlemiş olduğu şeyi, yani farklı iki yuvadan olan karıncaların her zaman birbirine saldırmadığını ispatlamak için çok önemli deneyler de aktarır. Deneylerinden birini *Tapinoma erraticum* karıncasıyla yapmıştır. Diğer deney ise, bildiğimiz *Rufa* karıncasıyla yapılmıştır. Adlerz, tüm bir yuvayı bir çuvalın içine alarak, bu çuvalı diğer bir yuvadan yaklaşık iki metre öteye boşaltmıştır. Bir kavga olmamıştır, ancak ikinci yuvanın karıncaları birinci yuvanın larvalarını taşımaya başlamıştır. Bir kural olarak, Profesör Adlerz farklı yuvalardan alınan işçileri farklı yuvalardan alınan larvalarla bir araya getirmiş ve kavga görülmemiştir; ancak işçilerin larvaları olmasaydı, bir savaş çıkacaktı (s. 185-186).

Adlerz, birçok farklı yuvadan oluşan karınca "ulusları" hakkındaki Forel ve MacCook'un gözlemlerini de tamamlar ve kendi tahminlerine -her bir yuvada ortalama 300.000 *Formica exsecta* karıncası varsaymaktadır- dayanarak, bu "ulusların" çok büyük bir sayıya hatta yüzlerce milyona ulaşabileceği sonucuna varır.

Maeterlinck'in arılar üzerine hayranlık verici kitabı, yeni hiçbir gözlem içermese de, metafizik "kelimeler" ile daha az bozulmuş olsaydı, çok yararlı olacaktı.

III. Yuva yapmak için oluşturulan birlikler *(s. 43)*

Audubon'un Günlükleri (*Audubon and His Journals,* New York, 1898, s. 35), özellikle de otuzlu yıllarda Labrador ve St. Lawrence nehri kıyılarındaki yaşamına ilişkin olanları, suda yaşayan kuşların yuva yapmak için oluşturdukları birlikler hakkında mükemmel tasvirler içermektedir. Magdalene ya da Amherst adalarından biri olan "Kaya"dan bahsederken şunları yazmıştır: "Saat on birde güverteden tepesini açıkça görebiliyordum ve bir metreye yakın karla kaplı olduğunu sandım; bu görüntü parlak, düz kayanın her yerini kaplamıştı." Ancak bu kar değildi: hepsi yumurtalarının ya da kuluçkadan yeni çıkmış yavrularının üzerinde sakin sakin oturmakta olan sümsük kuşlarıydı -hepsinin başı, neredeyse birbirine değecek biçimde rüzgâr yönüne çevrilmişti ve hepsi de düzenli sıralar halindeydi. Birkaç yüz metre boyunca ve kaya çevresinde belli bir mesafede, gökyüzü "hemen tepemizde şiddetli bir kar yağışı varmışçasına uçmakta olan sümsük kuşlarıyla doluydu". Kittiwake martıları ve perdeayaklılar aynı kaya üzerinde yavruluyordu (Journals, cilt i. S. 360-363).

Anticosti Adası'ndan bakıldığında, deniz "perdeayaklılarla ve sıradan penguenlerle (*Alca torva*) tamamen doluydu". Üstelik gökyüzü kadifeördeklerle kaplıydı. Körfez kıyılarındaki kayalıklarda, ringabalığı martıları, denizkırlangıçları (iri, büyük kuyruklu ve de muhtemelen Foster cinsi), *Tringa pusilla*, martılar, penguenler, siyah denizördekleri, vahşi

kazlar (*Anser canadensis*), kızıl göğüslü dalıcı balıkçılördekler, karabataklar vs. yavruluyorlardı. Martılar burada fazlasıyla boldu; "yumurtalarını içerek ve yavrularını yiyerek diğer kuşları sürekli rahatsız ediyorlardı;" "burada kartalların ve doğanların yerini onlar alıyor."

Missouri'de, Saint Louis'in yukarısında, Audubon, 1843 yılında yuvalarını koloni halinde yapan akbabalar ve kartallar gördü. Şöyle der: "Yüksek kıyı boyunca devasa kalker kayalar yükseliyordu, buralar çok sayıda tuhaf oyukla delik deşikti, tan sökümüne doğru akbabaların ve kartalların buralara girdiklerini gördük." Bunlar, E. Couës'in bir notta (c. I, s. 458) belirttiği gibi *Cathartes aura*'lar ve akkuyruklu kartallardır (*Haliaëtus leucocephalus*).

İngiltere sahillerinde yuva yapmaya en uygun yerlerden biri Farne Adaları'nda bulunur. Charles Dixon'un *Among the Birds in Northern Shires* kitabı bu topraklara dair canlı bir tasvir sunar. Buralarda her yıl binlerce büyük martı, deniz kırlangıçları, puflaördeği, karabatak, gerdanlıklı yağmurkuşu, denizsaksağanı, perdeayaklı, penguen türleri toplanır. "Bazı adalara yaklaşıldığında, ilk izlenim büyük martının (kahverengi martı) alanı tekeline aldığıdır, o kadar çok görülür ki! Gökyüzü onlarla kaplı gibidir; toprak ve kayalar da öyle; ve nihayet teknemiz kayalara yanaştığında ve kıyıya çıktığımızda, hepsi bağrışarak etrafımızda uçuşmaya başladı -bu müthiş bir gürültüydü, biz oradan ayrılıncaya kadar inatla süren protesto çığlıklarıydı." (s. 219)

IV. Hayvanların sosyalliği (s. 49)

Hayvanların insanlar tarafından daha az yerlerinden edildiğinde sosyalliklerinin daha belirgin görüldüğü gerçeği, günümüzde insanların yaşadığı kırlık yerlerlerde tek başına yaşayan hayvanların, insansız bölgelerde sürüler halinde yaşadıklarını gösteren çok sayıda örnekle doğrulanmıştır. Örneğin, Tibet'in kuzeyindeki ıssız ve kurak düzlüklerde Przevalski, topluluk halinde yaşayan ayılar bulmuştur. Çok sayıda "yak, yabaneşeği, antilop, hatta ayı sürüsü"nden söz eder.

Ayılar, der, bu bölgelerde bol miktarda görülen küçük kemirgenlerle beslenir, ayilar öyle çoktur ki, "yerliler tek bir mağarada uyuyan yüz, yüz elli ayı gördüklerini söylediler". (*Yearly Rapport,* Rus Coğrafya Topluluğu, 1885, s. II, Rusça). Tavşanlar (*Lepus Lehmani*) Transhazar bölgesinde büyük topluluklar halinde yaşar (N. Zarudni, "Recherches zoologiques dans la contrée transcaspienne", *Bulletin de la société des naturalistes de Moscou,* 1889, 4). E.S. Holden'e göre, Lick gözlemevi yakınlarında yaşayan, Kalifornia küçük tilkileri "kısmen Manzanita meyveleriyle kısmen de gözlemevinin piliçleriyle besleniyorlardı" (*Nature, 5* Kasım 1891); bunlar da çok sosyal gözükmektedir.

Hayvanlarda topluluk sevgisinin çok ilginç bazı örnekleri son dönemlerde Bay C.J. Cornish tarafından aktarılmıştır (*Animals at Work and Play,* Londra, 1896). Tüm hayvanlar, diye gözlemler, yalnızlıktan nefret etmektedir. Çayırköpeklerinin nöbetçi dikmek gibi hoş bir alışkanlıklarını da örnek olarak verir. Bu öyle yerleşmiş bir alışkanlıktır ki, Londra ve Paris'teki hayvanat bahçelerinde bile her zaman bir bekçi vardır (s. 46).

Kessler, genç kuşların sonbaharda bir araya gelerek, sosyallik duygularının gelişimine katkıda bulunduklarını saptamıştır. Bay Cornish (*Animals at Work and Play*) genç memelilerin oyunlarına dair birçok örnek verdi, örneğin koyunlar kovalamaca oynamaktadır, vs.; karaca yavruları da birbirlerine burunlarıyla dokunarak yakalamaca oynamaktadırlar. Ayrıca Karl Gross'un mükemmel eseri, *The Play of Animals* da vardır.

V. Aşırı nüfus artışının engelleri (s. 74)

Hudson, *Naturalist on the La Plata* kitabında (bölüm III), bir fare türünün ani çoğalmasını ve bu ani "yaşam dalgası" nın sonuçlarını çok ilginç bir şekilde anlatır.

"1872-73 yazında güneşli günler çoktu, aynı zamanda da sık sık sağanak oluyordu, öyle ki sıcak aylarda, genellikle diğer yıllarda olduğu gibi, yaban çiçekleri eksik olmuyordu." Dolayısıyla mevsim farelere çok uygundu ve "bol üreyen bu

küçük yaratıklar bir süre sonra öyle çoğaldılar ki, köpekler ve kediler neredeyse yalnızca bunlarla besleniyordu. Tilkiler, gelincikler ve keseli sıçanlar güzel güzel besleniyordu; böcekyiyen tatu bile fare avlamaya başlamıştı". Tavuklar tamamen yırtıcılaşmıştı, "sarı tiranlar (*Pitangus*) ve *Guira*'lar yalnızca fareyle besleniyordu". Sonbaharda çok sayıda leylek ve bataklık baykuşu da şölenden paylarını almak üzere geldiler. Sonra uzun, kurak bir kış geldi; kuru otlar ya yendi ya da un ufak oldu; ve barınaktan ve besinden yoksun kalan fareler kitleler halinde öldüler. Kediler evlere geri döndü; bataklık baykuşları -bunlar gezgindir- bölgeyi terk etti; küçük gecekuşları da öyle az besin bulabildiler ki, güç bela uçabiliyorlardı, "gün boyu biraz yiyecek bulabilmek için evlerin etrafında dönüp duruyorlardı." Aynı kış, kuraklığı izleyen bir aylık soğukta koyunlar ve sürü hayvanları da inanılmaz sayılarda telef oldular. Farelere gelince, Hudson, "bu büyük gerilemenin ardından kalan birkaç zavallı, soyu devam ettirmeye çabaladı" diye belirtir.

Bu örnek başka bir açıdan da önemlidir; düzlüklerde ve ovalarda bir türün ani çoğalmasının başka yerlerden gelen düşmanları hemen nasıl çektiğini ve kendi sosyal örgütlenmeleri içinde korunamayan türlerin nasıl kaçınılmaz olarak yok olduğunu gösterir.

Aynı yazar bize Arjantin Cumhuriyeti'nde gözlemlenmiş mükemmel bir örnek daha verir. Bataklık kunduzu bu ülkede çok yaygın bir kemirgendir -fareye benzer, fakat bir susamuru kadar büyüktür. Suda yaşar ve çok sosyaldir. Hudson şöyle der: "Akşamları hepsi yüzmeye ve oyun oynamaya suya giderler, yaralı insanların iniltilerine ve sızlanmalarına benzer, tuhaf sesler çıkararak birbirleriyle konuşurlar. Uzun, kaba tüylerinin altında güzel, zarif bir kürkü olan bataklıkkunduzu büyük ölçüde Avrupa'ya ihraç ediliyordu: fakat yaklaşık altmış yıldır, diktatör Rosas bu hayvanların avlanmasını yasaklayan bir kararname çıkardı. Sonuç, aşırı ölçüde çoğalmaları oldu: suda yaşama alışkanlıklarını terk ederek karada yaşamaya ve göç etmeye başladılar ve bataklıkkunduzu sürüleri her yanda yiyecek aramaya başladı.

Aniden meçhul bir hastalığa maruz kaldılar ve hızla telef oldular: tür neredeyse yok olmuştur." (s. 12)

Bir yandan insanın soylarını kurutması, diğer yandan bulaşıcı hastalıklar; işte, bir türün gelişiminin belli başlı engelleri bunlardır -yoksa yaşam imkânları için mücadele değil, böyle bir mücadele hiç yoktur.

Sibirya'dan daha iyi iklim koşullarına sahip bölgelerin yine de hayvan bakımından aynı ölçüde fakir olduğunu kanıtlayan çok sayıda olgu belirtilebilir. Örneğin, Bates'in çok bilinen eserinde, Amazon nehrinin kıyılarıyla ilgili aynı saptamayla karşılaşırız.

"Burada çok sayıda memeli, kuş ve sürüngen çeşitlerine rastlanır, fakat bunlar pek dağınıktır ve hepsi insandan çekinmektedir. Bölge öyle geniş ve öyle gür ormanlarla kaplıdır ki, hayvanların bolca bulunduğu yerler arasında geniş mesafeler vardır, buralar diğerlerinden daha çekici yerlerdir." (*Naturalist on the Amazon,* 6. baskı, s. 31)

Memeliler bakımından fakir olan Brezilya faunasının, kuş topluluklarıyla ılgili önceki bir alıntıda gördüğümüz gibi, kuşlar bakımından hiç de fakir olmaması çarpıcıdır. Bununla birlikte, Brezilya ormanlarının özelliği, Asya'daki ve Afrika' daki ormanlar gibi, aşırı nüfus değil, tam tersidir. Aynı şey, Güney Amerika pampaları için de geçerlidir: Hudson, otçul dört ayaklılara pek uygun olan bu geniş çayırlık alanda tek bir küçük kemirgene bile rastlamamayı çok şaşırtıcı bulur. İnsanın getirdiği milyonlarca koyun, sürü hayvanı ve at, bilindiği gibi, şimdi bu çayırların bir bölümünde otlamaktadır. Yer kuşları da pampalarda gerek tür gerekse sayı olarak azdır.

VI. Rekabeti önlemek için uyum sağlama (s. 76)

Tüm kâşif doğacıların eserlerinde çok sayıda uyum sağlama örneği vardır. İçlerinden çok ilginç olan biri Hudson'un sözünü ettiği tüylü tatudur: "Kendine has bir yol bulmuştur, bu sayede, hemcinsleri hızla yok olurken o rahat içinde yaşar. Beslenme kaynakları çok çeşitlidir. Her türlü böceği yutar, toprağın birkaç parmak altındaki kurtları ve larvaları

bulup çıkarır. Yumurtalara ve yavru kuşlara pek düşkündür; leşlerle olduğu kadar akbabalarla da beslenir; hayvani yiyecek bulamadığında bitkisel bir rejime başlar -yoncalar, hatta mısır tohumları. Böylece, başka hayvanlar açlıktan ölürken, tüylü tatu her zaman besili ve kuvvetlidir." (*Naturalist on the La Plata*, s. 71)

Kışkuşlarının uyum sağlama yeteneği onları yayılma alanı çok geniş türlere dahil eder. İngiltere'de, "kışkuşları hem ekili topraklara hem de bitek arazilere uyum sağlar." Dixon, *Birds of Northern shires* adlı kitabında (s. 67) şöyle der: "Besin çeşitliliği avcı kuşlarda hâlâ kuraldır." Örneğin, aynı yazar şunu söyler (s. 65): "Büyük Britanya'nın geniş fundalıklarında tepeli şahin yalnızca küçük kuşlarla değil, köstebek ve farelerle, kurbağalarla, kertenkele ve böceklerle de beslenir, küçük şahinlerin çoğu büyük ölçüde böceklerle beslenir."

W.H. Hudson'un Güney Amerika'daki tırmaşıkkuşları ailesine ayırdığı çok ilginç bölüm, çok sayıda hayvanın rekabeti önlemek için başvurdukları araçlara dair mükemmel bir diğer örnektir; hayatta kalma mücadelesi için genellikle temel önemde kabul edilen hiçbir silaha sahip olmadan belli bölgelerde çoğalmaktadırlar. Belirttiğimiz aileye güney Meksika' dan Patagonya'ya uzanan çok geniş bir alanda rastlanmaktadır. Yaklaşık 46 cinse ayrılmış, 290'dan fazla türle karşılaşırız ve bu türlerin en çarpıcı özelliği üyelerinin alışkanlıklarındaki büyük çeşitliliktir. Yalnızca farklı tür ve çeşitler kendilerine özü alışkanlıklara sahip olmakla kalmazlar, aynı türün içinde de bulundukları farklı yerlere göre değişen farklı yaşam alışkanlıkları vardır. "Ağaçkakan gibi bazı *Xenops* ve *Magarornis* türleri böcek aramak için ağaç gövdelerine dikey olarak tırmanırlar, fakat baştankaralar gibi dalların ucundaki yaprakları ve küçük dalcıkları da yerler; öyle ki, tüm ağaç, kökünden en tepedeki yapraklarına kadar onların av alanıdır. *Sclerurus,* en karanlık ormanlarda yaşamasına ve çok kıvrık pençeleri olmasına rağmen, besinini asla ağaçlarda aramaz, özellikle yerde, düşen yapraklar arasında arar; fakat, tuhaf olan şudur ki, korktuğu zaman, en yakın ağacın gövdesine doğru uçar ve dik bir pozisyonda ağaca tutunur, kımıl-

damadan, sessiz kalır, koyu rengi sayesinde fark edilmez." vs. Yuva yapma alışkanlıklarına gelince, bu çok değişir. Örneğin, tek bir tür içinde üç çeşit kuş yuvalarını kilden, ocak biçiminde yaparlar, dördüncü bir çeşit ağaçlarda küçük dallardan yuva yapar, beşinci bir çeşit ise, yalıçapkını gibi, bir yamaçta kendine bir çukur kazar.

Hudson bu geniş aile hakkında, "tüm Güney Amerika'da görülür; çünkü uyum sağlamış herhangi bir türün bulunmadığı ne bir iklim, ne bir toprak, ne de bitki örtüsü vardır," der, "bu aile, doğal silahtan en yoksun kuşlar ailesidir". Syevertsov'un belirttiği ördekler gibi (metne bakınız), ne pençeleri vardır, ne de güçlü gagaları; "bunlar ürkek canlılardır, karşı koyacak bir şeyleri, güçleri ve silahları yoktur; hareketleri diğer türlerden daha az canlı ve güçlüdür, uçuşları çok cansızdır". Fakat -Hudson'un ve Asara'nın gözlemiyle- "onlarda sosyal alışkanlıklara karşı koyan, yalnızlığı zorunlu kılan yaşam koşulları"nın varlığına rağmen, "yüksek düzeyde sosyal bir düzenleri vardır". Deniz kuşları gibi yumurtlamak için büyük birlikleri oluşturamazlar, çünkü ağaçlardaki böceklerle beslenmektedirler ve her bir ağaçtan ayrı ayrı yararlanmaları gerekir -bu işi büyük bir titizlikle, her biri kendi için yapar; fakat "uzak mesafelerden birbirleriyle konuşarak" ormanda birbirlerini sürekli olarak çağırırlar; ve Bates' in pitoresk tasvirinden gayet iyi bildiğimiz şu "gezgin sürüler"i oluşturmak için birleşirler. Hudson ise, "tüm Güney Amerika'da birlikte hareket etmek için ilk önce *Dendrocolaptidæ*'lerin bir araya geldiğini, diğer ailelerden kuşların da onları izlediklerini ve onlarla işbirliği yaptıklarını, ancak bu şekilde zengin bir ganimete konabileceklerini deney yoluyla bildiklerini" düşünür. Hudson onların zekâlarını da son derece över. Sosyallik ve zekâ her zaman at başı gider.

VII. Ailenin kökeni (s. 86)

Vahşiler üzerine bölümü yazarken, İbranilerde ya da Roma İmparatorluğu'nda gördüğümüz patriarkal ailenin insan kurumları içinde nisbeten geç ortaya çıkışıyla ilgili antropo-

loglar arasında belli bir anlayış birliği oluşmuş gözüküyordu. Bununla birlikte, o zamandan beri çok sayıda eser yayımlandı. Bunlarda, Bachofen ve Mac Lennan'ın savunduğu, özellikle Morgan'ın sistematikleştirdiği ve daha sonra Post, Maksim Kovalevski ve Lubbock'un geliştirip onayladıkları fikirler tartışılmaktadır. Bu eserlerin en önemlileri Danimarkalı Profesör C.N. Starcke'ın (*Primitive Family,* 1889) ve Helsingfors'lu Profesör Edward Westermarck'ın eseridir (*The History of human Marriage,* 1891; 2. baskı 1894). Evliliğin ilkel biçimleri ve toprak mülkiyetinin ilkel biçimleri sorunlarıyla ilgili de durum aynıdır. Yetenekli kâşifler okulu tarafından geliştirilen, köy komünü üzerine Maurer ve Nasse'in fikirleri ve modern antropologların klanın ilkel komünist yapısı üzerine fikirleri neredeyse genel bir kabul görmüştür. Bu fikirler, Fransa'da Fustel de Coulanges'ın, İngiltere'de Frederic Seebohm'un ve başkalarının eserlerine yol açmıştır. Bu eserlerde -gerçek derinlikten çok parlak laflarla- bu fikirler gözden düşürülmeye, modern araştırmaların vardığı sonuçlar kuşkulu kılınmaya çalışılıyordu (bkz. Profesör Vinogradov' un önemli eseri, *Villainage in England*'ın Önsöz'ü). Aynı şekilde, klanın ilk dönemlerinde ailenin yokluğu üzerine fikirler antropologların ve antik hukuk öğrencilerinin çoğu tarafından kabul görmeye başladığında, Starcke ve Westermarck gibilerin eserleri ortaya çıktı. Bu eserlerde insan, İbrani geleneğine uygun olarak, patriarkal aileyle birlikte ortaya çıkmış ve sanki Mac Lennan'ın, Bachefon'un ya da Morgan'ın belirttiği hallerden hiç geçmemiş gibi sunulmuştu. Bu eserler, özellikle parlak bir eser olan *History of Human Marriage,* çok okunmuş ve belli bir etki yaratmıştır: karşıt tezi destekleyen kapsamlı eserleri okumamış olanlar tereddüte kapılmışlardır; Fransız Profesör Durkheim gibi konuya aşina bazı antropologlar ise uzlaştırıcı, fakat pek net olmayan bir tavır benimsediler.

Bu tartışma, karşılıklı yardımlaşma üzerine bir eserin konusunun biraz dışına çıkmaktadır. İnsanlığın ilk çağlardan beri *kabile* halinde yaşadığı olgusu tartışılmamaktadır; hatta, insanın, bizim anladığımız anlamda ailenin var olmadığı

bir evreden geçmiş olduğu fikrinden şoke olanlar bile bunu tartışma konusu etmemiştir. Yine de konu önemlidir ve zikredilmeyi hak eder. Ne var ki, konuyu derinlemesine ele almak için ayrı bir kitap gerektiğini de ekleyelim.

Eski kurumları ve özellikle insan türünde varlıkların ilk ortaya çıktığı döneme tarihlenen kurumları bizden saklayan örtüyü kaldırmaya çabaladığımızda, -doğrudan tanıklık yokluğundan- her kurumun kökenine kadar uzanarak, alışkanlıklarda, geleneklerde, göreneklerde, şarkılarda, folklorda, vs. bıraktığı en ufak izleri bile titizlikle kaydederek çok güç bir çalışma yürütmemiz gerekir; sonra, bu incelemelerin her birinin sonuçlarını bir araya getirerek, tüm bu kurumların birlikte var olmuş olduğu bir toplumu zihnimizde yeniden canlandırmamız gerekir. Kesin sonuçlara varmak için zorunlu olan, özel noktaların defalarca titizlikle incelenmesinin ve göz korkutan olgular yığınının gereği anlaşılır. Bu, tam da Bachofen'in anıtsal eserinde ve takipçilerinin eserlerinde bulunan, fakat karşıt okulunkilerde eksik olan şeydir. Bay Westermarck'ın topladığı olgular yığını kuşkusuz kapsamlıdır ve eseri eleştirel deneme olarak elbette çok değerlidir; fakat, Bachefon'un, Morgan'ın, Mac Lennan'ın, Post'un, Kovalevski' nin, vs. eserlerini incelemiş olanları ve köy komünü okulunun çalışmalarına aşina olanları görüşlerini değiştirmeye ve patriarkal aile teorisini kabul etmeye yöneltemez.

Örneğin, Westermarck'ın primatların aile alışkanlıklarından çıkardığı argümanlar, bizce, atfettiği değere kesinlikle sahip değillerdir. Çağdaşımız maymunların sosyal türlerinde aile ilişkileri hakkında bildiklerimiz kesinlikten çok uzaktır, sosyal olmayan iki tür ise, orangutanlar ve goriller, tartışma dışı bırakılmalıdır, çünkü her ikisi de, metinde belirttiğim gibi, yok olmakta olan türlerdir. Tersiyer dönem sonundaki primatlarda dişi-erkek ilişkileri hakkında da daha az şey biliyoruz. O dönemde yaşamış olan türlerin hepsi muhtemelen yok olmuştu ve insanın meydana geldiği ata biçimin hangisi olduğunu kesinlikle bilmiyoruz. Yaklaşık olarak söyleyebileceğimiz tek şey, o dönemde son derece kalabalık olan farklı maymun türlerinde cinsel ilişkilerde büyük bir çeşitliliğin

kuşkusuz var olmuş olduğu; ve o zamandan beri primatların alışkanlıklarında büyük değişimlerin meydana gelmiş olduğudur -başka birçok memeli türünde son iki yüzyılda meydana gelmiş olanlar gibi değişimler.

Demek ki, tartışma insan kurumlarıyla sınırlandırılmalıdır. Patriarkal ailenin, kökü nisbeten geç tarihli bir kurum olduğunu savunanların temel gücü, her ilkel kuruma ait çeşitli izlerin -aynı halkın ya da aynı kabilenin tüm diğer kurumları hakkında bildiklerimizle karşılaştırılarak- titizlikle incelenmesinde yatmaktadır.

Gerçekten de, ilkel insanlar arasında, Bachefon ve Morgan'ın fikirlerini kabul edersek bize anlaşılır gelecek, fakat karşıt hipotezde tamamen anlaşılmaz olan *kurumlar çevrimi* vardı. Bunlar: ayrılmış, paternal aile tarafından yok edilmediği sürece var olan komünist klan yaşamı; *uzun evler*'de ve gençlerin kabileye kabul [inisiyasyon] derece ve yaşlarına göre ayrı uzun evlerden oluşan *sınıflar* halinde yaşam (M. Maclay, H. Schurz); metin içerisinde birçok örneğini verdiğim, kişisel mal birikimindeki kısıtlamalar; bir başka kabileden alınan kadınların, özel mülk olmadan önce tüm kabileye ait olması; ve Lubbock'un analiz ettiği birçok benzer kurum. Giderek çöken ve sonunda, köy komünü evresinde yok olan tüm bu kurumlar, "kabile evliliği" teorisiyle tamamen uyum içindedir; fakat patriarkal aile teorisinin yandaşları bunları göz ardı eder. Sorunu tartışmanın doğru biçimi kuşkusuz bu değil. İlkel insanların, bizim bugün sahip olduğumuz gibi üst üste ya da yan yana birçok kurumu yoktu. *Tek bir* kurumları vardı, o da *klan,* klan üyelerinin *tüm* karşılıklı ilişkilerini kapsıyordu. Evlilik ilişkileri ve mülkiyet ilişkileri klanla ilgili ilişkilerdir. Ve, patriarkal aile teorisinin savunucuları, en azından, yukarda belirtilen -ve zamanla kaybolmuş- kurumlar çevriminin, bu tür kurumlarla çelişen bir sistemde -*pater familias* yönetimindeki ayrı aileler sisteminde- yaşayan insanların bir arada olduğu koşullarda nasıl var olabildiğini bize kanıtlamalıdırlar

Patriarkal aile teorisi savunucularının bazı ciddi güçlükleri bir yana bırakma tarzları hiç de bilimsel değildir. Örne-

ğin Morgan, birçok ilkel kabilede "grupların sınıflandırılması" sistemi olduğunu ve buna kesinlikle uyulduğunu; aynı kategoriden tüm bireylerin birbirlerine sanki erkek ya da kız kardeşlermiş gibi hitap ettiklerini; daha genç kategoriden bireylerin ise annelerinin kız kardeşlerine anne diye hitap ettiklerini, vs. çok sayıda kanıtla gösterdi. Bunun basit bir üslup -daha yaşlı kişilere saygı ifadesinin bir biçimi- olduğunu söylemek, saygı ifade etmenin bu özel biçiminin, farklı kökenden bu kadar çok halk arasında, çoğunda günümüze kadar sürecek şekilde niçin baskın çıktığını açıklama güçlüğünden kolaylıkla sıyırtmaktır. *Ma* ve *pa*'nın bir bebeğin en kolay telaffuz edebileceği heceler olduğu kabul edilebilir, fakat sorun, çocuk diline özgü bu seslerin niçin yetişkinler tarafından kullanildığı ve gayet tanımlı bir kişiler kategorisine uygulandığıdır. Annelerin ve kız kardeşlerin *ma* diye adlandırıldığı bu kadar çok kabilede, niçin babaya *tiatia* (*diadia*'nın -amca- benzeri), *dad, da* ya da *pa* denir? Teyzelere de verilen anne' adının yerine niçin daha sonra ayrı bir isim geçmiştir? Vs. Fakat, vahşilerde annenin kız kardeşinin çocuğa bakımda anne kadar büyük sorumluluk taşıdığını ve eğer sevilen çocuğu ölüm alırsa, öteki "anne"nin (teyzenin) çocuğun öte dünyaya yolculuğuna eşlik etmek için kendini kurban ettiğini öğrendiğimizde; bu adlarda, basit bir *üslup*'tan ya da saygı belirtisinden daha derin bir şey olduğunu kesinlikle görürüz. Lubbock, Kovalevski ve Post'un titizlikle inceledikleri ve hepsi aynı anlama gelen tüm bir hayatta kalma çevriminin varlığını öğrendiğimizde bunu daha iyi kavrarız. Akrabalığın ana tarafından kabul edildiği -"çünkü çocuk daha çok annesiyle kalır"- kuşkusuz söylenebilir; ya da bir erkeğin ve farklı kabilelerden birçok kadının çocuklarının, yamyamların "fizyolojideki cehaletleri" nedeniyle annelerinin klanına ait oldukları olgusu açıklanabilir; fakat bu argümanlar, bu önemdeki sorular için yeterince ciddi olmaktan uzaktır, özellikle anne adını taşıma zorunluluğunun her açıdan annenin klanına ait olmayı gerektirdiğini bildiğimizden bu böyledir: yani anne klanının tüm mülkünde hak sahibi olma, klanın korumasından yararlanma hakkı, klan üyelerinden hiçbirinin saldırısı-

na uğramama güvencesi ve her bir klan üyesine yapılan haksızlığın intikamını alma görevi.

Bir an için bu açıklamaları tatmin edici bulsak da, bu türden her bir olgu kategorisi için -ve bunlar da çok sayıdadır- farklı bir açıklama bulmak gerektiğini bir süre sonra göreceğiz. Birkaçını belirtelim: mülkiyetle ya da toplumsal durumla ilgili hiçbir ayrımın olmadığı bir dönemde klanların sınıflara bölünmesi; bunun sonucu olan ve Lubbock'un belirttiği tüm âdetler ve egzogami; soy birliğini kanıtlamaya yönelik kan paktı ve bir dizi benzer âdet; klan tanrılarının ardından gelen aile tanrılarının ortaya çıkışı; yalnızca felaket dönemlerinde Eskimolar arasında değil, çok farklı kökenden gelen birçok kabilede de var olan kadınların değiş tokuşu; uygarlığın daha alt düzeylerine doğru inildikçe daha da gevşek bir hal alan evlilik bağı; "bileşik" evlilikler -sırayla sahip oldukları tek bir kadınla birçok erkeğin evliliği; bayramlarda ya da her beşinci, altıncı ya da başka bir günde evlilik kısıtlamalarının kaldırılması; ailelerin "uzun ev"lerde birlikte yaşaması; ileri bir dönemde bile öksüz çocuğun dayı tarafından yetiştirilmesi; ana soyluluktan baba soyluluğa aşamalı geçişi gösteren önemli sayıda geçiş biçimi; çocuk sayısının klan tarafından -aile tarafından değil- sınırlandırılması ve bolluk dönemlerinde bu sert önlemin kaldırılması; klan kısıtlamalarından sonra ortaya çıkan aile kısıtlamaları; kabilenin çıkarı için yaşlıların kurban edilmesi; kabileninin görevi olan, ancak kelimenin modern anlamıyla aileyi nihayet oluşmuş olarak bulduğumuzda "aile işi" halini alan *kısasa kısa* yasası ve daha birçok âdet ve alışkanlık; düğün ve düğün öncesi törenler, bunların karakteristik örneklerini Sir John Lubbock'un ve birçok modern Rus yazarının eserlerinde buluruz; soy çizgisi anadan geldiğinde evlilik formalitelerinin yokluğu ve soy çizgisinin babadan kaynaklanır hal aldığı kabilelerde bu formalitelerin ortaya çıkışı -bu ve benzeri birçok olgu,[1] Durkheim'ın gözlemi gibi, bizim bildiğimiz anlamda

1. Bkz. *Marriage Customs in many Lands,* H.N. Hutchinson, Londra, 1897.

evliliğin "ancak hoşgörü gösterilen bir şey olduğunu ve uzlaşmaz güçlerin karşı çıktığını" gösterir; bir kişi öldüğünde, kişisel olarak ona ait olan her şeyin imhası; ve nihayet, çok sayıda gelenek,[2] mit (bkz. Bachefon ve çok sayıdaki öğrencisi), folklor, vs... hepsi de aynı anlama gelen şeyler söyler.

Doğal olarak bu, kadının erkekten daha üstün görüldüğü ya da klanın "başında" olduğu bir bir dönemin varlığını kanıtlamaz; bu, tamamen farklı bir sorudur ve benim kişisel fikrim böyle bir dönemin asla olmadığıdır. Bu, cinsel birleşmelere kabilenin hiçbir kısıtlama getirmediği bir dönemin var olduğunu da kanıtlamaz -bu, bilinen her şeyin zıttı olurdu. Fakat, kısa süre önce gün ışığna çıkan olgu yığını karşılıklı ilişkileri içinde ele alındığında, çocuklarıyla birlikte, izole çiftler ilkel klanda bile var olmuşsa eğer, bu ilk ailelerin yalnızca *hoşgörü gösterilen istisnalar* olduklarını, dönemin bir kurumu olmadığını kabul etmek gerekir.

VIII. Özel mülkiyetin mezar başında imhası (s. 97)

1892-1897'de J.M. Groot tarafından Leyde'de yayımlanan önemlı bir kitap olan *The Religious Systems of China*'da bu fikrin doğrulandığını görüyoruz. Başka yerlerde olduğu gibi Çin'de de, ölen birinin tüm mallarının mezarı başında imha edildiği bir dönem olmuştur -taşınır malları, köleleri, hatta dostları ve vasalları, doğal olarak da dul karısı. Bu geleneğe son vermek için ahlâkçıların yılmadan çaba göstermesi gerekti. İngiltere'deki Çingeneler arasında içlerinden birine ait her şeyi mezarı başında imha âdeti günümüze kadar yaşadı. Slough yakınlarında 1896'da ölen Çingene kraliçesinin tüm kişisel malları mezarı başında imha edildi. Önce, atı öldürüldü ve yenildi. Sonra, tekerlekli evi, koşum takımları ve kraliçeye ait olmuş çeşitli eşyalar yakıldı. Gazeteler bu olaydan söz ettiler.

---

2. Bu geleneklerin birçok ilginç ve yeni biçimi Wilhelm Rdeck tarafından bir araya getirilmiştir: *Geschichte der öffentlichen Sittlichkeit in Deutschland,* eseri analiz eden Durkheim, *Annuaire Sociologie,* II, 312.

IX. "Bölünmemiş aile" (s. 118)

Bu kitabın yayımlanmasının ardından, güney Slovenlerinin *Zadruga*'sı ya da "bileşik aile"yle ilgili ve bunu diğer aile örgütlenmesi biçimleriyle karşılaştıran çok sayıda iyi eser çıktı: özellikle, Ernest Miler, *Jahrbuch der Internationaler Vereinung für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirthschaftslehre* içinde, 1897 ve I.E. Geszow, *Zadruga in Bulgaria* ve *Zadruga-Ownership and Work in Bulgaria* (her ikisi de Bulgarca). Ayrıca Bogosiç'in iyi bilinen incelemesini de belirtmeliyim: *De la forme dite "inokosna" de la famille rurale chez les Serbes et les Croates,* Paris, 1884). Bu inceleme metinde göz ardı edilmiştir.

X. Loncaların kökeni (s. 162)

Loncaların kökeni çok sayıda tartışmanın konusuydu. Eski Roma'da meslek loncalarının ya da zanaatkâr "kurulları" nın varlığından şüphe duyulamaz. Gerçekten de, Plutarkhos' un bir paragrafında, Numa'nın loncalar hakkında yasal düzenleme yaptığı görülür. "Halkı meslek gruplarına göre ayırdı... yardım dernekleri kurmalarını, şenlikleri ve toplantıları olmasını emretti ve her mesleğin haysiyetine layık olarak tanrılar karşısında hangi ibadeti yerine getirmesi gerektiğini belirtti." Bununla birlikte, "meslek kurulları"nı icat eden ya da kuranın Roma kralı olmadığı da neredeyse kesindir - bunlar Antik Yunan'da vardı. Muhtemelen bu kurulları kraliyet yasalarına tabi kılmıştır; tıpkı on beş asır sonra Philippe le Bel'in Fransa'daki meslekleri, onlara büyük zarar vererek, kraliyetin gözetimine ve yasalarına tabi kılması gibi. Numa'nın haleflerinden birinin, Servius Tullius'un da bu kurullarla ilgili bazı yasalar çıkardığı söylenir.[3]

---

3. A Servio Tullio populuis romanus relatus in censum, digestus in classes, curiis atque collegiis distributus (E. Matin-Saint-Léon, *Histoire des corporations de métiers depuis leurs origines jusqu'à leur suppression en 1791,* vb., Paris, 1897).

On ikinci, hatta onuncu ve on birinci yüzyıllarda büyük bir gelişme göstermiş olan loncaların eski Roma "kurul"larının bir rönesansı olup olmadığı sorusunu tarihçilerin sorması -bu "kurul"lar, önceki alıntıdan anladığımız gibi, ortaçağ loncasına da tamamen denk düştüğünden- çok doğaldır.[4] Gerçekten de, roma modeline göre örgütlenmiş loncaların beşinci yüzyıla kadar güney Galiçya'da varlığı bilinmektedir. Ayrıca, Paris'teki kazilar sırasında bulunan bir yazıt, Tiberius döneminde bir *nautæ* loncasının varlığını göstermektedir; ve 1170 yılında Paris'teki "sakalar"a verilen bir fermanda haklarının *ab antiquo* var olduğu belirtilmektedir (aynı yazar, s. 51). Fransa'da ortaçağ başlarında, Barbar istilalarından sonra loncaların ayakta kalmasında olağandışı hiçbir şey yoktur.

Buna rağmen, Hollanda meslek birliklerinin, Norman loncalarının, Rus *artel*'lerinin, Gürcü *amkari*'lerinin, vs. ille de bir Roma, hatta Bizans kökeni olduğu ileri sürülemez. Kuşkusuz, Normanlarla Doğu Roma İmparatorluğu'nun başşehri arasındaki ilişkiler canlıydı ve Slovenler (Rus tarihçilerin ve özellikle Rambaud'nun kanıtladığı gibi) burada aktif olarak yer alıyorlardı. Dolayısıyla, Normanlar ve Ruslar Romalıların meslek birliği örgütlerini kendi ülkelerine ithal etmiş olabilirler. Fakat, *artel*'in daha onuncu yüzyılda tüm Rusların gündelik yaşamının özü olduğunu gördüğümüzde; ve bu *artel*'in, modern zamanlara kadar hiçbir tür yasama tarafından asla kurala bağlanmamış olsa da, Romalıların "kurul"uyla ya da Batılı devletlerin loncasıyla aynı karakteristik çizgileri taşıdığını gördüğümüzde; Doğu ülkelerindeki loncaların, Roma kurullarından daha eski bir kökene sahip olduğunu kabul etmeye daha fazla meyilli oluruz. Gerçekten de, Romalılar kendi *sodalitia* ve *collegia*'larının "Yunanların *hetairiai* olarak adlandırdıkları şey" olduğunu gayet iyi biliyorlardı (Martin-Saint-Léon, s. 2) ve Doğu ülkelerinin tarihi hakkında bildik-

---

4. Roma *sodalitia*'sı, anlayabildiğimiz kadarıyla (aynı yazar, s. 9), Berberilerin *çof*'larına denk düşer.

lerimizden yola çıkarak, Mısır gibi Doğu'nun büyük milletlerinin de aynı lonca örgütlenmesine sahip olduğu sonucuna, pek az hata payıyla varabiliriz. Bu örgütlenmenin ana hatları, bunlara rastladığımız her yerde aynıdır. Aynı meslekten ya da aynı işi yapan insanların birliğidir. Bu birliğin, ilkel klan gibi, kendi tanrıları ve kendi kültü vardır, her birliğe özgü bazı sırlar her zaman vardır; birlik tüm üyelerini *erkek kardeş ve kız kardeş* kabul eder -belki, (kökeninde) böyle bir akrabalığın *gens* içinde içerdiği tüm sonuçlar da geçerlidir ya da en azından, klan içinde erkek kardeşlerle kız kardeşler arasında var olan ilişkileri sembolize eden ya da belirten seremonileri içerir; nihayet, klan içinde var olan tüm karşılıklı destek yükümlülükleri bu birlikte de bulunur: başka şeylerin yanı sıra, meslektaşlar birliği arasında bir cinayet ihtimali karşısında bile dışlama, tüm klanın yargıç karşısındaki sorumluluğu ve önemsiz bir anlaşmazlık durumunda olayı lonca yargıçları, daha doğrusu hakemleri karşısına çıkarma zorunluluğu. Dolayısıyla loncanın klan modeline göre şekillendiği söylenebilir.

Metinde köy komününün kökenine dair yaptığım saptamaların loncaya, *artel*'e ve meslek ya da iyi komşuluk cemiyetlerine de uygulanabileceği kanısındayım. Eskiden insanları klanları içinde birbirine bağlayan bağlar, göçlerin, babasoylu ailenin ortaya çıkışının ve işgal edilen yerlerin giderek çeşitlenmesinin ardından gevşediğinde, yeni bir *toprak bağı* kuruldu: köy komünü; ve bir *işgal bağı* yeni bir cemiyet içinde insanları birleştirdiğinde: *hayali klan* kuruldu. Yalnızca iki, üç ya da daha fazla kişi söz konusu olduğunda, bu hayali klan, "kankardeşliği cemiyeti" oldu (Slavların *pobratimstvo*); ve farklı kökenlerden çok sayıda insanı, yani farklı klanlardan gelen ama aynı köyde ya da aynı şehirde (hatta kimi zaman farklı köy ya da şehirde) oturan insanları birleştirmek gerektiğinde, bunun adı *fratri, hetairiai, amkari, artel,* lonca oldu.[5]

---

5. Bu fikrin, Numa'nın "meslek kurulları"yla ilgili yasa yapması üzerine Plutarkhos'un yazdığı bir paragrafta nasıl bir açıklıkla ifade edildiğini görmek

Böyle bir örgütün fikrine ve biçimine gelince, bu daha yabanıl evrede mevcuttu. Gerçekten de, yabanılların tüm klanlarında savaşla, büyüyle, gençlerle ilgili gizli örgütlerin olduğunu ve meslek "sırları" olduğunu, avcılık ve savaşla ilgili bilimin bu sırlarla aktarıldığını biliyoruz: Tek kelimeyle Mikluho-Maclay'ın tarif ettiği gibi "kulüp"ler. Bu "sır"lar, muhtemelen, gelecekteki locaların prototipiydi.[6]

Yukarda belirttiğim E. Martin-Saint-Léon'un kitabına gelince, Paris'teki mesleklerin örgütlenmesi üzerine -Boileau' nun *Livre des métiers* kitabında tarif ettiği gibi- değerli bilgiler ve bibliyografik notlarla birlikte, Fransa'nın değişik bölümlerindeki komünlerle ilgili bilgiler de içerdiğini eklemeliyim. Fakat, Paris'in (Moskova ya da Westminster gibi) bir "kraliyet şehri" olduğunu ve sonuç olarak, ortaçağ özgür şe-

---

şaşırtıcıdır: "Ve halkı, "Ben bir Sabin'im" ya da "Ben bir Romalıyım" ya da "Ben bir Tatius tebasıyım" veya "Ben bir Romulus tebasıyım" demeye yönelten bu ruh halini şehirden ilk o, bu yolla sürdü." Başka deyişle, soy farkı fikrini ortadan kaldırdı.

6. H. Schurtz'un "yaş mertebesine göre sınıflar" ve uygarlığın barbar evrelerinde gizli birliklerle ilgili eseri (*Altersklassen und Männerverbände: eine Darstellung de Grundformen der Gesellschaft,* Berlin, 1902), ben bu sayfaların provalarını okurken elime geçti. Eser, loncaların kökeni üzerine yukarda belirtilen hipotezi doğrulayan çok sayıda olgu içermektedir. Büyük bir komünal evi, kesilen ağaçların ruhuna zarar vermeden inşa etme sanatı; düşman ruhları barıştıracak şekilde maden dövme sanatı; av sırları ve avı neşeli kılan seremoni ve maskeli danslar; vahşilerin sanatlarını genç erkeklere öğretme sanatı; düşmanların büyüsünden korunmanın gizli yolları ve ardından, savaş sanatı; tekne, balık ağı, hayvan pusuları ve kuş tuzakları ve son olarak, dokumacılık ve kumaş boyamayla ilgili kadınların sanatları -bunlar, eski zamanlarda işe yarar olabilmek için gizlilik gerektiren "hile"ler ve "sır"lardı. Dahası, bunlar çok eski zamanlardan beri, gizli cemiyetler tarafından yalnızca çetin bir inisiyasyona katlanmış olanlara aktarılıyordu. H. Schurtz, kökenleri "matrimoniyal sınıflar" kadar eski olan ve -gizli nitelik, aile karşısında ve kimi zaman klan karşısında bağımsızlık, özel tanrılara ortak ibadet, ortak yemek, topluluk ve cemiyet içinde yargılama gibi- gelecekteki loncanın tüm öğelerini içeren gizli cemiyetler ve (savaşçılardan, avcılardan oluşan) "kulüpler" ağının vahşilerin yaşamında var olduğunu gösterir. Dökümhane ve teknelerin konduğu yer genellikle erkek kulüplerinin eklentileridir; ve "uzun evler" kesilen ağaçların ruhlarıyla nasıl başa çıkacağını bilen özel zanaatkârlar tarafından inşa edilir.

hir kurumlarının, özgür şehirlerde eriştiği gelişme düzeyine burada asla erişemediğini hatırlamak gerek. "Tipik bir meslek birliği görüntüsü" sunmaktan uzak olan Paris meslek birlikleri "krallığın doğrudan himayesi altında doğmuş ve gelişmiştir", bu nedenle, Fransa'nın kuzeydoğusunda, Lyon'da, Montpellier'de, Nîmes'de ya da İtalya'nın, Flandres'in, Almanya'nın, vs. özgür şehirlerinde eriştiği olağanüstü yaygınlığa ve tüm şehir yaşamı üstündeki etkiye asla erişemedi. Yazar bu himayeyi bir üstünlük nedeni olarak kabul ediyor, fakat, tersine, bu bir geri kalmışlık nedenidir; çünkü, Roma'daki imparatorluk iktidarının ve Fransa'daki kraliyet iktidarının müdahalesinin zanaatkâr loncalarının yaşamını nasil yok edip felç ettiğini kitabının çeşitli bölümlerinde kendisi açıkça göstermektedir.

XI. Ortaçağda pazar ve şehir (*s. 173*)

Ortaçağ şehri üzerine bir kitapta (*Markt und Stadt in ihrem rechtlichen Verhältnis*, Leipzig, 1896) Rietschel, ortaçağdaki Alman komünlerinin kökeninin *pazar*'da aranması gerektiği fikrini ileri sürdü. Bir piskoposun, bir manastırın ya da bir prensin himayesi altındaki yerel pazar, tüm tüccar ve zanaatkâr nüfusu bir araya getiriyordu, fakat çiftçileri değil. Pazar yerinin etrafında odaklanan ve çeşitli mesleklerden zanaatkârlarla dolu şehirlerin bölümlere ayrılış tarzı bunun kanıtıdır: Bu bölümler genellikle Eski Şehir'i oluşturuyordu, Yeni Şehir ise prense ya da krala ait kırsal bir köydü. Her iki şehir de farklı yasalarca yönetiliyordu.

Ortaçağdaki tüm şehirlerin gelişiminin başlangıcında pazarın, yurttaşların zenginliğinin atmasına katkıda bulunarak ve onlara bağımsızlık fikirleri aşılayarak önemli bir rol oynadığı kesindir; fakat, ortaçağdaki Alman şehirleri üzerine çok iyi bir eserin (*Die Entstehung des deutschen Städtewessens*, Leipzig, 1898) yazarı olan Carl Hegel'in belirttiği gibi, şehrin yasası pazarın yasası değildir; ve Hegel'in çıkardığı sonuç, ortaçağ şehrinin ikili kökeni olduğu şeklindedir (bu düşünce, bu kitaptaki kanıları doğrular). Ortaçağ şehrinde,

"yan yana yaşyan iki nüfus vardır: biri kırsal, diğeri tamamen şehirli"; şehre dahil olmuş köy komünü ya da *Almende* örgütlenmesi altında yaşayan kırsal nüfustu.

Tacir loncalarıyla ilgili olarak, Herman van den Linden'in eseri (*Les guildes marchandes dans les Pays-Bas au moyen âge*, Gand, 1896; *Recueil de Travaux publiés par la faculté de Philosophie et Lettres*) özel olarak anılmaya değer. Yazar, bu loncaların endüstriyel nüfus üzerinde, özellikle çuhacılar üzerinde yavaş yavaş edindiği otoritenin ve politik iktidarın kademeli gelişimini belirtmektedir; ve bu büyüyen güç karşısında zanaatkârların oluşturdukları birliği belirtmektedir. Genellikle şehrin özgürlüklerinin ortadan kalkmasına denk düşen geç bir evrede tacir loncasının ortaya çıkışıyla ilgili olarak bu metinde, daha yukarda geliştirilen fikir, H. van den Linden'in araştırmalarıyla doğrulanmış gözükmektedir.

XII. Çağımızın birkaç köyünde karşılıklı yardımlaşma örgütleri: İsviçre; Hollanda (s. 223)

*[Komünal mülkiyetin varlığını sürdürmesi İsviçre'de ilginç bir hal aldı. Dr. Brupbacher, aşağıda belirtilen kitapları bana yollayarak kısa süre önce konuya dikkatimi çekme inceliğini gösterdi.

Zug kantonunun iki vadisi vardır, Argeri vadisi ve Zug vadisinin dibi. Dr. K. Rüttimann'ın belirttiği gibi, on "politik komün" bu kantonu oluşturur; ve "Zug kantonunun tüm bu politik komünlerinde, Menzingen, Neuheine ve Risch hariç, özel mülkiyet topraklarının yanı sıra, küçüklü büyüklü Allmends korporasyonlarına ait önemli toprak parçaları vardır (tarlalar ve ağaçlandırılmış alanlar), bu korporasyon üyeleri buraları ortak idare ederler. Bu Allmends birlikleri günümüzde Zug kantonunda *korporasyon* adı altında bilinmektedir. Oberägeri, Unterägeri, Zug, Walchwil, Cham, Steinhausen ve Hünenberg komünlerinde her bir komün için bir kor-

---

* Köşeli parantez içindeki bölüm Fransızca baskıdan eklenmiştir; I. Ergüden.

porasyon vardır, fakat Baar komününde beş korporasyon vardır."

Bu korporasyon mülklerine vergi dairesi 6.786.000 Frank değer biçmiştir.

Bu korporasyonların tüzükleri Allmends mülklerinin "ortak, devredilemez, bölünemez ve ipotek edilemez mülkler" olduğunu belirtir.

Bu "korporasyonlar"ın sahipleri eski kentsoylu "aileler" dir. Bu ailelere dahil olmayan komünün tüm diğer yurttaşları, korporasyona da dahil değildir. Ayrıca, Zug kantonundaki bazı komünlerden aileler, Zug köy komününün kentsoylusudur. Eskiden yerleşmiş yabancılar sınıfı vardı (*Beisassen*), bunlar kentsoylularla kentsoylu olmayanlar arasında bir konumdaydılar, fakat şimdi bu sınıf yoktur. Yalnızca kentsoylu Allmend üzerinde hak sahibidir (ya da korporasyon hakları), bu hakların kapsamı değişir ve bazı komünlerde komünal toprak, üzerinde inşa edilen bir evin mülkiyetine bağlanır. *Gerechtigkeiten* denen bu haklar günümüzde yabancılar tarafından bile satın alınabilir.

Yabancıların akını, Zug cumhuriyetinde, Miaskovski ve Kovalevski'nin İsviçre'nin başka bölgeleri için belirttikleri olgunun aynısını meydana getirdi. Yalnızca eski ailelerden gelenlerin (hâlâ oldukça önemli olan) komünal mülk edinme hakkı vardır. Her bir komünün şu anki sakinlerine gelince, bunlar "politik bir komün" oluştururlar ve bu haliyle, eski komünün haklarının mirasçısı değillerdir.

On sekizinci yüzyil sonunda komünal toprakların bölge sakinleri arasında paylaşım biçimine ve bundan kaynaklanan karmaşık biçimlere gelince, bunun ayrıntılı bir tasviri Dr. Karl Rüttiman'ın *Die Zugerischen Allmend Koporrationen*'inde bulunur (*Abhandlungen zum schweizerischen Recht* içinde, Prof. Max Gaiür, fasikül 2, Bern, 1904 -konunun bir bibliyografyası da yer alır).

Son dönemde yapılmış bir başka çalışma da Bern Jurası'ndaki eski köy komünü hakkında tam bir fikir verir; bu Dr. Hermann Rennefahrt'ın monografisidir, *Die Allmend im Berner Jura,* Breslau, 1905 (*Untersuchungen zur Deutschen Sta-*

ats und Rechtgeschichte içinde, fasikül 74, s. 227, bir bibliyografya da vardır). Bu çalışmada, toprak senyörü ile köy komünleri arasında var olan ilişkilerin ve bu köy komünlerinde yürürlükte olan ekonomik kuralların mükemmel bir açıklaması görülür; ayrıca, köy komününü yıkmak ve ormanlar hariç, özel mülkiyete teslim etmek için topraklarını bölmeye zorlamak amacıyla Fransız işgali sırasında alınan önlemlerin son derece ilginç bir sunumu da yer alır -bu yasaların tamamen başarısız kaldıklarını da öğreniriz. Bu eserin bir başka ilginç bölümünde Bern Jurası komünlerinin, bu son elli yıl içerisinde, kolektif mülkiyeti ortadan kaldırmadan topraklarından en iyi şekilde nasıl yararlandıklarını ve üretkenliği arttırdıklarını da görüyoruz (bkz. s. 165-175).

Dr. ed. Graf'ın monografisi, *Die Aufheilung der Almend in der Gemeinde Schætz,* Bern, 1890, köy komününün aynı tarihini ve Lucerne kantonunda toprakların zorla bölünmesini anlatır.

İsviçre'de basılı önemli eserleri incelemiş olan Dr. Brupbacher bana şunları gönderdi:

Der Ursprung der Eidgenossenschaft aus der Mark-Genossenschaft, yazan Karl Bürkli, Zürih, 1891; Prof. Karl Bücher'in konferansı, *Die Allmende in ihrer wirthschaftlichen und sozialen Bedeutung,* Berlin, 1902 ("Soziale Streitfragen", XII); aynı konuda Dr. Martin Fassbender'in konferansı (Leipzig, 1905).

İsviçre'de komünal mülkiyetin bugünkü durumuyla ilgili olarak, başka eserlerin yanı sıra, Dr. Reichesberg'in Feldgemeinschaft başlıklı makalesi de incelenebilir (*Handwörterbuch der schweizerischen Volkwirthschaft, Sozialpolitik und Verwaltung,* c. I, Bern, 1903).]

Hollanda tarım komisyonunun raporu çok sayıda karşılıklı yardımlaşma örneği içermektedir ve dostum Bay Cornelissen, bu büyük ciltler içerisinden ilgili bölümleri benim için çekip çıkarmak nezaketini gösterdi (*Uitkomsten van het Onderzoek naar den Toestand van den Landbouw in Nederland,* 2 c., 1890).

Ekin dövmek için bir makineyi, kiralanan tarlalar arasında sırayla kullanma alışkanlığı, günümüzde neredeyse tüm ülkelerde olduğu gibi, çok yaygındır. Fakat, kimi yerlerde, topluluk için bir dövme makinesine sahip olan bir komün de bulunur (c. I, XVIII, s. 31).

Ekim yapmak için yeterli atı olmayan çiftçiler komşularının atlarını ödünç alırlar. Komünün malı olan bir boğa ya da damızlık aygır besleme alışkanlığı çok yaygındır.

Komünal bir okul inşa etmek ya da köylülerden biri için yeni bir ev inşa etmek amacıyla (heyelana karşı) sekileme yapmak gerektiğinde, köy genel olarak *bede* çağrısı yapar. Çiftçilerden birinin taşınması gerektiğinde de aynı şey yapılır. *Bede* çok yaygın bir âdettir ve ister zengin olsun ister fakir, herkes atıyla ve arabasıyla buna katılır.

Birçok tarım işçisi tarafından ineklerini otlatmak üzere bir çayırlığın ortaklaşa kiralanması ülkedeki birçok bölgede görülür; bir arabası ve atları olan çiftçinin de ücretli işçileri için toprağı işlediğine sık sık tanık olunur (c. I, XXII, s. 18, vs.)

Tohum almak için, İngiltere'ye sebze ihraç etmek için, vs. kurulan çiftçi birliklerine gelince, bunların sayısı giderek artmaktadır. Belçika'da da durum aynıdır. 1896 yılında, ülkenin Flaman kısmında köylü loncalarımn kurulmasından yedi yıl sonra, Belçika'nın Wallon bölgelerine loncaların girişinden yalnızca bir yıl sonra, bu loncaların 207'sinin on bin üyesi olduğu görülür (*Annuaire de la Science Agronomique,* c. I (2), 1896, s. 148 ve 149).

Dizin

Kropotkin'in en temel eserlerinden biri olan *Karşılıklı Yardımlaşma,* aynı zamanda Malthusçu "hayatta kalma mücadelesi"ne ve Darwincilere verilmiş bir yanıttır. İnsan nüfusunun mevcut yiyecek arzından daha hızlı bir artış gösterdiğini ileri süren Malthus, dengenin ancak, kıtlık, hastalık ve savaş sonucu, güçsüzlerin elenmesiyle korunacağını söylüyordu. Malthus'un, "hayatta kalma mücadelesi" olarak formüle ettiği bu anlayış, herkesin herkese karşı sürekli rekabetine dayanıyordu. Sonraki yıllarda Darwin, rekabet ve hayatta kalma mücadelesinin, güçlü türleri koruyup güçsüzleri elemesini evrimin belirleyici faktörü olarak açıkladığında, Malthusçuluk, biyolojik alanda da güçlü bir destek bulmuş oldu. Darwin'in izleyicileri ise, onun uyarılarına rağmen bu "acımasız mücadele"yi biyolojik bir ilke olarak evrimin biricik faktörü haline getirdiler. İlkel insan dünyasıyla hayvanlar alemini, kana susamış "gladyatör gösterisi" gibi sunan yeni Darwincilerin "sürekli mücadele" anlayışı, eşitlikçi, dayanışmacı, özgür toplum düşüncesine de ölümcül bir saldırıydı. Bu nedenle, Malthus ve yeni Darwincilere yanıt vermek neredeyse zorunlu hale gelmişti. Yanıt; ünlü anarşist ve doğa bilimci Pyotr Kropotkin'den geldi.

Kropotkin, aynı türün bireyleri arasında mücadeleden çok, yardımlaşmanın sayısız kanıtını, onlarca hayvan türünü örnek vererek gösteriyordu. Karşılıklı yardımlaşmanın bir evrim faktörü olarak insan dünyasındaki rolü üzerinde de duran Kropotkin, vahşi ve yarı vahşi klanların, köy komünlerinin ve ortaçağ özgür şehir cumhuriyetleri döneminin karşılıklı yardımlaşma kurumlarını detaylarıyla inceler. Osmanlı döneminin esnaf loncalarını da bir örnek olarak ele alan Kropotkin; özgür birlik, özgür federasyon, cemaatlerin yerel bağımsızlığı ve her türlü karşılıklı yardımlaşma kurumuna öldürücü darbenin Avrupa'da Kilise ve Devlet tarafından ancak on altıncı yüzyılda indirildiğini ileri sürer.

Biyoloji ve sosyolojinin insan ve hayvan davranışlarına dair yeni bulguları, Kropotkin'in yüz yıl önce vardığı sonuçları bugün hemen hemen bütünüyle doğruluyor.

ISBN 975-7005-15-0

9 789757 005155